MALİYE HESAP UZMANLARI VAKFI
YAYINLARI
Yayın No: 27

EKONOMİK VE MALİ ARAŞTIRMA
YARIŞMASI

TEŞVİKLERİN SEKTÖREL VE BÖLGESEL ANALİZİ

TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Nuri YAVAN

ANKARA-2011

MALİYE HESAP UZMANLARI VAKFI YAYINLARI

YAYIN NO:27

TEŞVİKLERİN SEKTÖREL VE BÖLGESEL ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Nuri YAVAN

Ankara Üniversitesi, DTCF, Coğrafya Bölümü,
Beşeri ve İktisadi Coğrafya Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

EKONOMİK VE MALİ ARAŞTIRMA YARIŞMASI BİRİNCİLİK ÖDÜLÜ

Ankara – 2010

MALİYE HESAP UZMANLARI VAKFI YAYINLARI

YAYIN NO:27

© Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre, kitabı yayınlayan vakfın ve yazarının yazılı izni olmaksızın çoğaltılamaz, kullanılamaz, kopyalanamaz ve hiçbir koşulda gerçek veya sanal ortamlarda yayınlanamaz.

Kapak Tasarımı
Erdem Bekaroğlu

Düzenleme
Oluş Yayıncılık A.Ş.

Baskı ve Cilt
Atalay Matbaacılık Ltd.Şti
İskitler - ANKARA

ISBN
978-605-125-363-3

MALİYE HESAP UZMANLARI VAKFI
Dr. Mediha Eldem Sokak No: 68/15 Kocatepe - Ankara
Tel: 0 312 4359548 - 4354472 • Fax: 0 312 4350426

MALİYE HESAP UZMANLARI VAKFI
EKONOMİK VE MALİ ARAŞTIRMA YARIŞMASI
Konu:
YATIRIMLARDA DEVLET YARDIMLARININ BÖLGESEL VE SEKTÖREL ANALİZİ VE EKONOMİK ETKİLERİ

ÖDÜLLER: BİRİNCİLİK ÖDÜLÜ **10.000-YTL**
İKİNCİLİK ÖDÜLÜ **5.000-YTL**
ÜÇÜNCÜLÜK ÖDÜLÜ **2.500-YTL**
ve birer plaketle ödüllendirilecek, dereceye giren eserler Hesap Uzmanları Vakfı tarafından kitap olarak bastırılacaktır.

YARIŞMA SONUCU:
BİRİNCİLİK ÖDÜLÜ
Yrd.Doç.Dr. Nuri YAVAN
Ankara Üniversitesi, DTCF, Coğrafya Bölümü
İKİNCİLİK ÖDÜLÜ
Doç.Dr. İsa SAĞBAŞ, Doç.Dr. Hüseyin ŞEN ve Arş.Gör. Ayşe KAYA
Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü
ÜÇÜNCÜLÜK ÖDÜLÜ
Dr. Mehmet Yurdal ŞAHİN ve İsmail ÇİLOĞLU
Hazine Müsteşarlığı, Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü

YARIŞMA JÜRİSİ (ALFABETİK SOYADI SIRASINA GÖRE):
1- **Feridun BİLGİN** – *Hazine Müsteşarlığı Teşvik ve Uygulama Genel Müdürü*
2- **Nejat KOÇER** – *TOBB Yönetim Kurulu Üyesi, Gaziantep Sanayi Odası Başkanı*
3- **Prof. Dr. Tamer MÜFTÜOĞLU** – *TEB KOBİ Danışmanı, KOSGEB Eski Başkanı*
4- **Prof. Dr. Nevzat SAYGILIOĞLU** – *Gazi Üniversitesi İİBF Öğretim Üyesi*
5- **Oğuz TEZMEN** – *Maliye Hesap Uzmanları Vakfı Başkanı, Eski Ulaştırma Bakanı*
6- **Prof. Dr. Güngör T. URAS** – *Milliyet Gazetesi Yazarı ve Ekonomist*
7- **Zafer Ali YAVAN** – *TÜSİAD Genel Sekreteri*

MALİYE HESAP UZMANLARI VAKFI
Tel: 0 312. 435 95 48 - 435 44 72 • Fax: 0 312. 435 04 26 •
e-posta: huv@ttmail.com

Sevgili Eşim Elif'e...

İÇİNDEKİLER **Sayfa No**

ÖNSÖZ 15

BÖLÜM I. GİRİŞ 17
1.1. Amaç ve Kapsam 17
1.2. Veri, Yöntem ve Yaklaşım 20
1.3. Literatürün Değerlendirilmesi ve Çalışmanın Önemi 22

BÖLÜM II. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: TEŞVİKLERİN TANIMI, AMAÇLARI, ÇEŞİTLERİ VE ÖZELLİKLERİ 29
2.1. Teşvik Kavramı ve Yatırım Teşvikinin Tanımı 29
2.2. Teşviklerin Amaçları, Nedenleri ve Özellikleri 30
2.3. Yatırım Teşviklerinin Sınıflandırılması 33
2.4. Teşvik Araçlarının Çeşitleri 34
2.4.1. Finansal Teşvikler 35
2.4.2. Mali Teşvikler 36
2.4.3. Diğer Teşvikler 37

BÖLÜM III. DÜNYADA ve AVRUPA BİRLİĞİ'NDE YATIRIM TEŞVİKLERİNE GENEL BİR BAKIŞ: TRENDLER VE EĞİLİMLER 39
3.1. Uluslararası Kurumlar ve Yatırım Teşvikleri 39
3.2. Dünya Ticaret Örgütü ve Yatırım Teşvikleri 40
3.3. Dünya'daki Yatırım Teşvik Uygulamalarına Genel Bir Bakış 43
3.3.1. Dünyada Mali Teşvikler 45
3.3.2. Dünyada Finansal Teşvikler 46
3.3.3. Dünyada Diğer Teşvikler 48
3.4. Dünya'da Yatırımlara Yönelik Teşvik Rekabeti ve Teklif Savaşları 49
3.4.1. Teşvik Rekabetine Dünyadan Örnekler 54
3.4.2. Teşvik Rekabetine Türkiye'den Örnek: Hyundai'nin Yatırım Tercihi 60
3.5. Avrupa Birliği'nde Yatırım Teşvikleri 63

BÖLÜM IV. TÜRKİYE'DEKİ YATIRIM TEŞVİKLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ: TEŞVİK POLİTİKASI, KURUMSAL YAPI VE MEVZUAT 70
4.1. Osmanlı Dönemi 70
4.2. Cumhuriyet Dönemi 71
4.2.1. 1923-1929 Dönemi 71
4.2.2. 1930-1949 Dönemi 72
4.2.3. 1950-1960 Dönemi 73
4.2.4. Planlı Dönem: 1960-1979 74
4.2.5. 1980-2009 Dönemi 77
4.2.5.1.1980-1995 Dönemi 78
4.2.5.2. DTÖ ve AB'ye Uyum Dönemi (1996-2009) 80
4.3. Türkiye'deki Yatırım Teşvik Araçları 83
4.3.1. Türkiye'deki Eski Yatırım Teşvik Tedbirlerinin Özellikleri 83
4.3.2. 5084 Sayılı Teşvik Kanunu ve Uygulanan Teşvik Araçları 86
4.3.2.1. 5084 Sayılı Teşvik Kanunu ve Bu Çerçevede Uygulanan Teşvik Araçları 86
4.3.2.2. 5084 Sayılı Teşvik Kanunun Sektörel ve Bölgesel Analizi 90

BÖLÜM V. TÜRKİYE'NİN YENİ YATIRIM TEŞVİK SİSTEMİ 95
5.1. Yeni Yatırım Teşvik Sistemini Ortaya Çıkaran Koşullar 95
5.2. Büyük Ölçekli Yatırımları Teşvik Sistemi 97
5.3. Bölgesel Yatırım Teşvik Sistemi 98
5.4. Genel Yatırım Teşvik Sistemi 101
5.5. Yeni Yatırım Teşvik Sisteminin Araçları 101
5.6. Yeni Yatırım Teşvik Sisteminin İlk Uygulama Sonuçlarının Analizi 109
5.7. Yeni Yatırım Teşvik Sistemine Yönelik Eleştiriler 111
5.8. Yeni Yatırım Teşvik Sisteminin Değerlendirilmesi 113

BÖLÜM VI. TÜRKİYE'DE UYGULANAN YATIRIM TEŞVİKLERİNİN 1980-2009 DÖNEMİNDEKİ GELİŞİMİ 115
6.1. 1968-1979 Dönemindeki Yatırım Teşvik Uygulamaları 115
6.2. Yatırım Teşvik Sisteminin 1980-2009 Dönemindeki Performansı 116
6.3. Teşviklerinin Yatırım Türleri Bakımından Gelişimi 125
6.4. Yatırım Teşviklerinin Gerçekleşme Durumu 127

BÖLÜM VII. TÜRKİYE'DE UYGULANAN YATIRIM TEŞVİKLERİNİN SEKTÖREL YAPISI 135
7.1. Yatırım Teşviklerinin Sektörel Gelişimi (1980-2008) 135
7.2. Sektörlerin Ayrıntılı Dağılımı ve Değerlendirilmesi 139
7.2.1. Tarım Sektörü 139
7.2.2. Madencilik Sektörü 141
7.2.3. Enerji Sektörü 142
7.2.4. İmalat Sanayi Sektörü 144
7.2.5. Hizmetler Sektörü 151

BÖLÜM VIII. TÜRKİYE'DE UYGULANAN YATIRIM TEŞVİKLERİNİN BÖLGESEL DAĞILIMI 154
8.1. Yatırım Teşviklerinin Bölgesel Dağılımı ve Gelişimi (1980-2008) 154
8.2. Yatırım Teşviklerinin Bölgesel Dağılımı 154
8.2.1. Marmara Bölgesi 158
8.2.2. İç Anadolu Bölgesi 161
8.2.3. Ege Bölgesi 163
8.2.4. Akdeniz Bölgesi 164
8.2.5. Karadeniz Bölgesi 165
8.2.6. Güneydoğu Anadolu Bölgesi 166
8.2.7. Doğu Anadolu Bölgesi 167
8.3. Kalkınmada Öncelikli Yöreler (KÖY) ve Yatırım Teşvikleri 168

8.3.1. Türkiye'nin Kalkınmada Öncelikli Yöreler Politikası 168
8.3.2. Kalkınmada Öncelikli Yöreler Politikasının Uygulama Sonuçları 173

BÖLÜM IX: YATIRIM TEŞVİKLERİNİN BÖLGESEL EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: EKONOMETRİK BİR ANALİZ 177
9.1. Konteks: Bölgesel Eşitsizlik ve Bölgesel Kalkınma Sorunsalı 177
9.2. Ampirik Analizin Amacı ve Araştırma Problemi 178
9.3. Ampirik Literatürün Değerlendirilmesi 179
9.3.1. Bölgesel Ekonomik Büyüme ve Belirleyicileri 179
9.3.2. Teşviklerin Bölgesel Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi 181
9.3.3. Türkiye'de Teşviklerin Büyümeye Etkisi Konusundaki Önceki Araştırmalar 182
9.4. Veri ve Yöntem 183
9.4.1. Veri Seti ve Kaynakları 183
9.4.2. Bağımlı ve Bağımsız Değişkenlerin Tanımlanması 184
9.4.2.1. Bağımlı Değişkenlerin Tanımlanması 184
9.4.2.2.Bağımsız Değişkenlerin Tanımlanması 186
9.4.3. İstatistiksel/Ekonometrik Model ve Analiz 190
9.5. Ampirik Bulgular 194
9.6. Sonuç 199

BÖLÜM X. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME 201
REFERANSLAR 207
EKLER 227

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 2.1. Yatırım teşvik araçları ve bunların türleri 35
Tablo 3.1. Dünya'nın gelişmiş ve gelişmekte olan bölgelerinde yatırımlara verilen mali ve finansal teşvikler 45
Tablo 3.2. Çeşitli ülkelerde uygulanan bazı yatırım teşvikler türleri 47
Tablo 3.3. 1995-2000 yılları arasında seçilmiş bazı yatırımlar için verilen teşvikler 57
Tablo 3.4. Bazı ülkelerde yatırımcılara verilen teşvikler ile bunların miktarı, maliyeti ve rekabeti 58
Tablo 4.1. Türkiye'deki teşvik araçları ve bunların uygulama şekli (1980-2002) 85
Tablo4.2. 5084 Sayılı Teşvik Kanunu çerçevesince yatırım teşviklerinden yararlanan iller 89
Tablo 4.3. 5084 Sayılı Teşvik Kanunu kapsamında uygulanan enerji desteğinin illere göre dağılımı 92
Tablo 4.4. 5084 Sayılı Teşvik Kanunu kapsamında kurulan tesislerin ve yaratılan istihdamın bölgesel dağılımı 93
Tablo 5.1. Büyük ölçekli yatırımları teşvik sistemi kapsamında desteklenecek sektörler 98
Tablo 5.2. Türkiye'nin yeni yatırım teşvik bölgelerinin Düzey 2 İBBS bazında sıralaması 102
Tablo 5.3. Türkiye'deki yeni yatırım teşvik araçlarının teşvik türlerine göre dağılımı 104
Tablo 5.4. Türkiye'deki yeni yatırım teşvik araçlarının bölgelere göre uygulanma şekli 105
Tablo 5.5. Yeni teşvik kararı çerçevesinde Kurumlar/Gelir vergisine uygulanacak indirim oranları ile yatırıma katkı oranları 107
Tablo 5.6. Büyük Proje kapsamında düzenlenen yatırım teşvik belgeleri genel karakteristikleri 112
Tablo 6.1. Planlı dönemde yıllar itibariyle verilen Yatırım Teşvik Belgeleri (1968-1979) 117
Tablo 6.2. Türkiye'deki yatırım teşvik belgelerinin yıllar itibariyle gelişimi (1980-2009) 123

Tablo 6.3. Yatırım teşvikleri ve ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki Pearson korelasyon katsayısını gösteren matris 125
Tablo 6.4. Teşviklerin yatırım türlerine göre dağılımı (1980-2008) 126
Tablo 6.5. Yatırım teşviklerinin gerçekleşme durumu (1980-2008) 129
Tablo 7.1. Türkiye'de yatırım teşviklerinin belge sayısı ve yatırım tutarı bakımından sektörel dağılımı (1980-2008) 138
Tablo 8.1. Türkiye'deki yatırım teşvikleri ve bazı temel ekonomik göstergelerin bölgelere göre dağılımı 157
Tablo 9.1. Regresyon analizinde kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlerin tanımları ve özellikleri 185
Tablo 9.2. Bağımlı ve bağımsız değişkenlerin korelasyon matrisi ve VIF testi Sonuçları 192
Tablo 9.3. Bağımlı ve bağımsız değişkenlerin betimsel istatistikleri 193
Tablo 9.4. En Küçük Kareler Yöntemli Regresyon Analizi Sonuçları 195
Ek Tablo 1. Türkiye'de yatırım teşviklerinin yatırım türlerine bakımından gelişimi (1980-2008) 227
Ek Tablo 2. Yatırım teşviklerinin belge sayısı olarak bölgelere göre gerçekleşme durumu (1980-2008) 228
Ek Tablo 3. Yatırım teşviklerinin sabit yatırım tutarı olarak bölgelere göre gerçekleşme durumu (1980-2008) 229
Ek Tablo 4. Yatırım teşviklerinin illere göre gerçekleşme durumu (1980-2008) 229
Ek Tablo 5. Türkiye'de yatırım teşviklerinin belge sayısı, yatırım tutarı ve istihdam bakımından ana ve alt sektörlere göre dağılımı (1980-2008) 233
Ek Tablo 6. Yatırım teşviklerinin ana ve alt sektörler itibariyle illere göre dağılımı (1980-2008) 235
Ek Tablo 7. Türkiye'de yatırım teşviklerinin yörelere göre sektörel dağılımı (1980-2008) 239
Ek Tablo 8. Türkiye'deki yatırım teşviklerinin yıllar itibariyle yörelere göre dağılımı (1980-2008) 239

Ek Tablo 9. Kalkınmada Öncelikli Yöreler'e verilen yatırım teşviklerinin yıllar itibariyle sektörel dağılımı (1980-2008) 241
Ek Tablo 10. Regresyon analizinde kullanılan veri seti 243

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1. Yatırım teşviklerinin kullanımından elde edilen refah çıktıları matrisi 51
Şekil 3.2. Seçilmiş ülkelerin kurumlar vergisi oranlarının yıllar itibariyle değişimi (%) 53
Şekil 3.3. AB üyesi ülkelerde[1] verilen devlet yardımlarının[2] miktarı ve GSYİH içindeki payları (1992-2008[3]) 65
Şekil 3.4. 27 AB üyesi ülkenin 2002-2008 döneminde verdiği devlet yardımlarının miktarı ve yardımların ülkelerin GSYİH'si içindeki payları 66
Şekil 3.5. 27 AB üyesi ülkenin verdiği devlet yardımlarının sektörel dağılımı (1992-2008) 68
Şekil 3.6. 27 AB üyesi ülkenin verdiği devlet yardımlarının teşvik araçlarına göre dağılımı (2003-2008) 69
Şekil 5.1. Türkiye'nin yeni yatırım teşvik bölgeleri 101
Şekil 5.2. Yatırım teşviklerinin 2007, 2008 ve 2009 Temmuz–Aralık dönemi için sabit sermaye, nitelik ve sektör bakımından dönemsel karşılaştırması 111
Şekil 6.1. 1980-2009 döneminde verilen yatırım teşviklerinin yıllar itibariyle sabit yatırım ve belge sayısına göre gelişimi 120
Şekil 6.2. 1980-2009 döneminde verilen yatırım teşviklerinin yıllar itibariyle istihdam ve döviz kullanımına göre gelişimi 122
Şekil 6.3. Yatırım teşviklerinin yatırım türlerine bakımından gelişimi (1980-2008) 127
Şekil 6.4. 1980-2008 döneminde verilen yatırım teşvik belgelerinin gerçekleşme durumu 130
Şekil 6.5. Yatırım teşviklerinin belge sayısı olarak bölgelere göre gerçekleşme durumu (1980-2008) 132
Şekil 6.6. Yatırım teşviklerinin belge sayısı olarak illere göre gerçekleşme durumu 133

Şekil 7.1. Türkiye'de yatırım teşviklerinin sektörel dağılımı (1980-2008) 136
Şekil 7.2. Türkiye'de yatırım teşvik belgelerinin yıllar itibariyle sektörel gelişimi (1980-2008) 137
Şekil 7.3. Türkiye'de tarım sektörüne verilen teşvik belgelerinin coğrafi dağılımı (1980-2008) 139
Şekil 7.4. Türkiye'de madencilik sektörüne verilen teşvik belgelerinin coğrafi dağılımı (1980-2008) 142
Şekil 7.5. Türkiye'de teşviklerin yatırım miktarı bakımından sektörel dağılımı (1980-2008) 143
Şekil 7.6. Türkiye'de enerji sektörüne verilen teşvik belgelerinin coğrafi dağılımı (1980-2008) 145
Şekil 7.7. Yatırım teşvik belgelerinin alt sektörlere göre dağılımı (1980-2008) 147
Şekil 7.8. İmalat sanayinin alt kollarına verilen yatırım teşvik belgelerinin yıllar itibariyle gelişimi (1980-2008) 149
Şekil 7.9. Türkiye'de imalat sanayi sektörüne verilen teşvik belgelerinin coğrafi dağılımı (1980-2008) 150
Şekil 7.10. Hizmet sektörüne verilen yatırım teşvik belgelerinin alt dallara göre gelişimi (1980-2008) 152
Şekil 7.11. Türkiye'de hizmet sektörüne verilen teşvik belgelerinin coğrafi dağılımı (1980-2008) 153
Şekil 8.1. Türkiye'de yatırım teşviklerinin belge sayısına göre bölgesel dağılımı (1980-2008) 156
Şekil 8.2. Türkiye'de yatırım teşviklerinin sabit yatırım tutarına göre bölgesel dağılımı (1980-2008) 156
Şekil 8.3. Türkiye'de yatırım teşviklerinin istihdam sayısına göre bölgesel dağılım (1980-2008) 157
Şekil 8.4. Türkiye'de yatırım teşviklerinin belge sayısı olarak bölgelere göre sektörel dağılımı (1980-2008) 159
Şekil 8.5. Yatırım teşvik belgelerinin yıllar itibariyle coğrafi bölgelere göre gelişimi (1980-2008) 160
Şekil 8.6. Türkiye'de yatırım teşviklerinin belge sayısı itibariyle illere göre dağılımı (1980-2008) 160
Şekil 8.7. Türkiye'de yatırım teşviklerinin sabit yatırım tutarı itibariyle illere göre dağılımı (1980-2008) 161

Şekil 8.8. Türkiye'de yatırım teşviklerinin istihdam sayısı itibariyle illere göre dağılımı (1980-2008) 162
Şekil 8.9. Türkiye'de yatırım teşviklerinin belge sayısı olarak illere göre sektörel dağılımı (1980-2008) 164
Şekil 8.10. Türkiye'nin eski yatırım teşvik bölgeleri ve KÖY kapsamına giren illerin dağılımı 170
Şekil 8.11. Türkiye'deki yatırım teşviklerinin belge sayısı olarak yörelere göre dağılımı (1980-2008) 172
Şekil 8.12. Türkiye'deki yatırım teşviklerinin yatırım tutarı olarak yörelere göre dağılımı (1980-2008) 174
Şekil 8.13. Kalkınmada Öncelikli Yöreler'e verilen teşviklerinin sektörlere göre dağılımı (1980-2008) 175

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
Ar-Ge	Araştırma-Geliştirme
Bkz.	Bakınız
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
DYY	Doğrudan Yabancı Yatırım
EKK	En Küçük Kareler
GATT	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HMTUGM	Hazine Müsteşarlığı Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü
İBBS	İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması
KKDP	Kaynak Kullanımı Destekleme Primi
KOBİ	Küçük ve Orta Boy İşletmeler
KÖY	Kalkınmada Öncelikli Yöreler
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
SEGE	Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi
TBB	Türkiye Bankalar Birliği
TPE	Türk Patent Enstitüsü
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UNCTAD	Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı

ÖNSÖZ

Ekonomi biliminin temel uğraş alanlarından birisi kıt kaynakların dağılımı, bunların hangi mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılacağı konusudur. Bu nedenle ülkeler gerek mevcut kaynakları etkin bir şekilde üretime yönlendirerek, gerekse kaynakları çoğaltarak kişi başına düşen üretimi artırmaya, bu sayede büyümeye çalışırlar. Vatandaşlarının temel ihtiyaçlarını karşılamak, uluslar arası arenada güçlü bir şekilde pozisyon almak isteyen her ülke; sürdürülebilir, dengeli bir ekonomik büyüme sağlamayı hedefler. Bu hedef ancak uygun şekilde yatırım yapılması ile realize olur. Bu nedenle yatırımlar, akademisyenlerden ekonomik karar alıcılara kadar birçok grubun ilgili olduğu, üzerinde bilimsel analiz ve değerlendirme yapmaya müsait, temel ekonomik enstrümanlardan birisi olarak ön plana çıkmaktadır.

Yatırımlar hem kısa süreli ekonomik gelişimlere karşı önlem politikasının bir parçası olarak, hem de ülke ekonomisinin uzun vadede konumlanacağı yeri belirleme açısından önemli fonksiyonlar doğurur. Kamunun işletmecilik anlamında doğrudan yatırımlardan giderek elini çektiği günümüz ekonomik dünyasında bu kadar önemli bir enstrüman kontrol dışı bırakılamayacağı için, Devletler, mevzuat düzenlemeleri ve teşvik sistemi ile bu alanı yönlendirmeye çalışırlar.

Ancak yatırım teşvik politikaları birden çok alanı etkilediğinden ve uygulama amacına göre başarısı içsel ve dışsal birçok etkene bağlı olduğundan, yatırımları etkilemeyi hedefleyen politikalar her durumda matematiksel kesinlikte sonuç doğurmaz. Dolayısıyla uygulanan ve uygulanacak olan yatırım teşvik modelleri teorik tartışma ve bilimsel araştırmalar açısından ilgi çekici ve verimli bir zemin oluşturur.

Hesap Uzmanları, Hesap Uzmanları Kurulu, Hesap Uzmanları Derneği ve Hesap Uzmanları Vakfı aracılığıyla mesleki bilgi ve tecrübeleriyle ülkenin ekonomik sorunlarının çözümüne katkıda bulunabilmeyi bir görev ve sorumluluk kabul etmiştir. Hesap Uzmanları Vakfı, Hesap Uzmanları Kurulunun kuruluş yıldönümü etkinlikleri çerçeve-

sinde, önemli görülen mali ve ekonomik konularda araştırma yapılmasını teşvik etmek amacıyla bilimsel araştırma yarışması düzenlemektedir. Geleneksel bir niteliğe bürünen bu etkinlik kapsamında "Yatırımlarda Devlet Yardımlarının Bölgesel ve Sektörel Analizi ve Ekonomik Etkileri" konulu bir araştırma yarışması düzenlenerek ekonomik araştırmaların teşvikine devam edilmiş ve 28 Mayıs 2010 tarihinde gerçekleştirilen panel ile de aynı konunun etraflıca tartışılması sağlanmıştır.

Yarışma sonucunda birinci olan Yrd.Doç.Dr. Nuri YAVAN tarafından yapılan çalışmada, Türkiye'de uygulanan yatırım teşvikleri tarihsel olarak ortaya konmuş ve bu teşviklerin sektörel ve bölgesel etkileri analiz edilmiştir. Söz konusu çalışma dolayısıyla Sayın Nuri YAVAN'ı tebrik eder başarılarının devamını dilerim.

Bir bilimsel araştırmanın sonuçlarının alanında etkisini göstermesi, bilgi birikimine katkıda bulunması, bilimsel açıdan değerlendirilerek yeni görüşlere, araştırmalara yol açması temel olarak yayımlanmasıyla olur. Diğer bir ifadeyle bir araştırma ancak yayımlanınca tamamlanır.

Dolayısıyla bu çalışmayı yayımlamak suretiyle ilgili kamuoyuna ulaştıran, Hesap Uzmanları Vakfına ve yarışmaya katılan eserleri büyük bir dikkat ve titizlikle inceleyerek değerlendiren jüri üyelerine ve bu süreçte emeği geçen herkese takdir ve teşekkürlerimi sunarım. Bu tür çalışmaların artarak devam edeceğine olan inançla bu çalışmanın da ülkemiz ve insanlarımız için hayırlı olmasını dilerim.

M. Hadi EKİCİ
Hesap Uzmanları
Kurulu Başkanı ve
Maliye Hesap
Uzmanları Vakfı
Mütevelli Heyet Başkanı

BÖLÜM I. GİRİŞ

1.1. Amaç ve Kapsam

Gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkeler hem yerli hem de yabancı firmaları ülkelerine çekmek amacıyla çok çeşitli yatırım teşviklerine başvurmaktadırlar. Çoğu durumda devletler tarafından verilen bu yatırım teşvikleri yerli ve yabancılara eşit şekilde sunulmaktadır. Nadiren sadece yerli ya da yabancı firmalar için düzenlenmiş teşvikler bulunmaktadır. Teşvikler bazen küçük firmaları gözetirken, bazen de tersi söz konusu olabilmektedir. Teşvikler ulusal düzeyde merkezi hükümet tarafından verilebileceği gibi aynı zamanda bölgesel, federal veya yerel yönetimler tarafından da verilebilmektedir. Ancak pratikte yabancı firmalar çoğu zaman teşvikler açısından daha şanslı durumdadır. Çünkü yabancı firmalar ulus devletler ile yatırım için pazarlık yapma şansına sahiptirler. Ayrıca yabancı firmalar özellikle ilk yatırım kararı sırasında yatırımı nereye yapacağı konusunda yerel firmalardan daha mobil olduğu için teşviklerden daha iyi faydalanırlar. Öte yandan yabancı firmalar yerli firmalara göre devletlerin teşvik vermek için ön koşul olarak sunduğu şartları (örneğin ihracat performansı, araştırma-geliştirme [Ar-Ge] vb.) yerine getirme hususunda sahip oldukları avantajlar nedeniyle (ölçekleri, teknolojileri ve büyüklükleri) daha şanlıdırlar. Bu nedenle teşviklerin verilmesinde yasal olarak eşitlik söz konusu olmakla birlikte, bazı teşvikler neredeyse tamamen yerli firmalar tarafından alınırken, bazıları ise hemen tamamen yabancı firmalar için tahsis edilmiş gibidir. Örneğin elektronik ve yüksek teknoloji gibi stratejik sektörlere verilen teşvikler çokuluslu şirketlerin genellikle bu sektörlerde faaliyet göstermesi nedeniyle çoğunlukla yabancı firmalar tarafından alınmaktadır (OECD, 2004:85).

Yapılan ampirik araştırmalar teşviklerin yatırım çekmede etkisinin diğer lokasyon faktörlerine göre daha az önemli olduğunu ortaya koymakla birlikte, devletler birbiriyle yarışırcasına her gün artan şekilde çeşitli teşvik imkanları sunmaktadır. Gerçekten özellikle benzer faktör donanımlarına sahip ülkeler bir yatırım projesini çekmek

için rekabet içine girdiklerinde teşviklerin etkisi genellikle marjinal kalmaktadır.

Yatırım teşvikleri çok çeşitli amaçlar için verilmekle birlikte, esas olarak üç ana amaç için kullanılmaktadır. Bu amaçların birincisi, yerli firmaların yurtiçindeki yatırımlarını teşvik etmektir. İkinci ana amaç, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını yurtiçine çekmektir. Üçüncü ana amaç ise, bölgesel eşitsizlikleri azaltmak ve bölgesel kalkınmayı sağlamaktır. hem yerli hem de yabancı firmaların yatırımlarını teşvik etmektir. Ancak bu üç ana amacın dışında kalan gerekçelerle de yatırım teşvikleri kullanılmaktadır. Bunların başında ise işsizliğin azaltılması, seçilmiş ekonomik sektörlerin desteklenmesi ve belirli faaliyet türlerinin korunması gelmektedir.

Teşvik çok geniş kullanıma sahip bir kavram olmakla birlikte, bu çalışmada esas olarak üzerinde durulan konu, firmaların bir ekonomik faaliyet için devlet tarafından maddi olarak açık veya gizli şekilde desteklenmesidir. Zira teşvik kavramı geniş anlamda kullanıldığında, özel kuruluşların veya kişilerin de sosyal amaçlı teşvikler vermelerini teşvik kavramı içinde değerlendirmek mümkündür. Örneğin bazı özel organizasyonlar tarafından sağlanan eğitim bursları, okul yaptırma girişimleri, yeşillendirme ve çevre koruma gibi toplumsal yararı olan girişimler de teşvik kavramı kapsamı içinde değerlendirilebilir (Duran, 2003). Ancak bu çalışmada yatırımları doğrudan ilgilendirmeyen örneğin ihracat teşvikleri veya tarımsal ürünlere verilen sübvansiyonlar gibi teşvik çeşitleri ile özel kuruluşların veya kişilerin sosyal amaçlı verdiği teşvikler araştırmanın kapsamı dışında kalmaktadır. Bu araştırma yalnızca "yatırımları" teşvike yönelik hususları kapsamaktadır.

Bilindiği gibi Türkiye'de özel sektörün başarısı iş adamlarının devletle olan ile ilişkisine dayanmaktadır (Buğra, 1994:55). Gerçekten de, Cumhuriyetin başından itibaren, hatta İttihat ve Terakki döneminden bu yana milli burjuva yaratmaya yönelik politikalar izleyen devletin özel sektöre sunduğu en önemli desteklerden biri teşvikler olmuştur. Nitekim, Türkiye'de 1913-2009 arasında gerek ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek ve gerekse bölgelerarası gelişmişlik farklı-

lıklarını ortadan kaldırmak amacıyla dönem dönem farklı yaklaşım ve enstrümanlarla çeşitli teşvik politikaları uygulamaya konulmuştur. "Teşvik-i Sanayi Kanunu", "Kalkınmada Öncelikli Yöreler" (KÖY) uygulaması ve en son uygulamaya konulan "5084 Sayılı Teşvik Kanunu" söz konusu politikalara örnek gösterilebilir (Güven, 2007:21). Özel sektör yatırımlarının %35'inin devletten teşvik aldığı dikkate alındığında (Kemahlıoğlu, 2008:192), teşviklerin Türkiye ekonomisinin büyümesinde ve ülkenin sanayileşmesinde ne denli önemli olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

Teşvikler firmaların yatırım kararında tek başına belirleyici bir faktör olmamasına rağmen, yatırım ve istihdam üzerinde ciddi etkisinin olduğu çok sayıda araştırma tarafından ortaya konmuş bir gerçektir. Nitekim TÜSİAD ve YASED tarafından 2004 yılında yayımlanan "FDI Attractiveness of Turkey: A Comparative Analysis" (Türkiye'nin Doğrudan Yabancı Yatırım Çekiciliği: Karşılaştırmalı Bir Analiz) adlı araştırma raporunda (TÜSİAD ve YASED, 2004), yatırım miktarındaki değişiklikte hangi faktörlerin etkili olduğu araştırılmıştır. Karşılaştırmalı bir perspektiften Türkiye'nin Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY) çekiciliğini analiz eden bu araştırmanın sonuçlarına göre, teşviklerin doğrudan yabancı yatırım kararı üzerinde %17'lik bir etkisinin olduğu ortaya konmuştur. Buna göre, Türkiye'de teşvikler yatırım kararında tek başına belirleyici olmasa da, hem yabancı hem de yerli firmaları çekmede önemli bir etkiye sahiptir.

Yeryüzündeki hemen tüm ülkeler yerli ve yabancı firmalara yönelik olarak yatırımları artırmak ve firmaları ülkesine/bölgesine/kentine çekmek amacıyla çeşitli yatırım teşviklerine başvurmaktadır. Temel amacı yerli ya da yabancı firmaların yatırım miktarını artırmak, maliyetlerini düşürmek, finansman ihtiyacını azaltmak, karlılığını artırmak, özel sektör yatırımlarını belirli sektörlere ve yörelere kaydırmak olan teşvikler, Türkiye'de Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren, hatta Osmanlının son döneminden bu yana, dönem dönem farklı yaklaşım ve araçlar içerse de, ülke ekonomisinin gelişmesi yönünde uygulanmış ve halen de uygulanmaktadır. Gerçekten de, bir gelişmekte olan ekonomi olarak Türkiye'nin karşı karşıya

kaldığı problemler ve sorunlar, yatırım teşviklerinin daha da önemli hale gelmesine yol açmaktadır. Bu nedenle teşvik meselesi Türkiye için çok önemli bir konu olup sürekli gündeme gelmektedir.

Bu tespitten hareketle, bu araştırmanın amacı üç şekilde açıklanabilir. Birinci amacı, genelde teşvikleri, özelde de yatırım teşviklerini ve bileşenlerini kavramsal açıdan dünyadaki gelişmeler ışığında ve Türkiye bağlamında incelemektir. İkinci amacı, Türkiye'deki teşviklerin gelişimini, sektörel yapısını, bölgesel dağılımını, uygulanan politikaları ve teşvik sisteminin özelliklerini tarihsel ve coğrafi perspektiften analiz etmektir. Üçüncü amacı ise, teşviklerin bölgesel ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini istatistiksel olarak analiz etmektir. Özetle, bu araştırma, bir yandan Dünya'da ve Avrupa Birliği'nde (AB) teşvikler konusunda meydana gelen gelişmeleri ortaya koyarken, öbür yandan yatırım teşviklerinin ekonomik büyüme ve istihdama yaptığı etki ile bölgesel kalkınmanın başarılmasındaki rolü üzerinde durmaya çalışılmaktadır.

Bu amaçlar doğrultusunda şu araştırma soruları gündeme gelmektedir: Yatırım teşviki nedir, ekonomiyi ve onun ana aktörleri olan firmaları nasıl etkiler? Yatırımları teşvik konusunda dünyada öne çıkan eğilimler nelerdir? Türkiye'de verilen teşviklerin bölgesel ve sektörel özellikleri nelerdir? Türkiye'nin az gelişmiş bölgelerinin yatırım çekmedeki başarısızlığı ile teşvik sistemi arasındaki ilişki nedir? Türkiye'deki yatırım teşvikleri ne ölçüde başarılı olmuştur? Teşvikler ile bölgesel büyüme arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır? Teşvikle yapılan yatırımlar bir il veya bölgenin ekonomik performansını ne kadar artırmaktadır? Bu problemlerden hareketle, bu çalışmanın ana hedefi, Türkiye'de uygulanan yatırım teşviklerinin sektörel ve bölgesel analizini yaparak, açığa çıkan sorulara cevap verebilmek ve böylece teşvik konusuna hem katkı sağlamak hem de yeni bir yaklaşım getirmektir.

1.2. Veri, Yöntem ve Yaklaşım

Bu çalışma, yöntembilimsel bakımdan araştırmanın amaç, kapsamı ve araştırma sorularını ortaya koymakla işe başlamaktadır. Daha

sonra, konuyla ilgili yerli ve yabancı literatürün taranması ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Ardından elde edilen veriler amaca uygun olarak düzenlenmiştir. Nihayetinde de ortaya çıkan malzemenin betimsel ve yorumsal analiz yapılarak sonuca ulaşılmıştır.

Bu bağlamda araştırma yapılırken öncelikle yatırım teşvikleri ve/veya devlet yardımları ile ilgili genel literatür taranmıştır. Burada öncelikle dünya genelinde ve AB'de özellikle 1980'lerden bu yana teşviklerle ilgili yapılan çalışmalar hem yöntem, hem de yaklaşım bakımından incelenmiş; daha sonra ise, Türkiye özelinde yayınlanan çalışmalar tespit edilerek incelemeye tabi tutulmuştur. Bir sonraki aşama Hazine Müsteşarlığı Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü'nden (HMTUGM) elde edilen istatistiksel veriler çalışma amacına göre düzenlenerek, sınıflandırılmış, Tablolaştırılmış ve böylece analiz edilmiştir. Bütün bunların yanı sıra yatırım teşvik mevzuatını ve sistemin işleyişini daha iyi anlamak üzere Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü'nden iki bürokrat ile derinlemesine görüşme yapılmıştır.

Nihayetinde ise, Türkiye'deki yatırım teşviklerinin il, yöre ve bölge bazında coğrafi dağılışı yapılmıştır. Bu dağılış yapılırken HMTUGM'nin 1980'den bugüne kadar teşvikler için tuttuğu ayrıntılı veri tabanı esas alınmıştır. Bu veri tabanı teşviklerin tarihlerini, yatırım yapılan yeri, sermaye stoklarını, bulunduğu sektörleri ve yatırımların türlerini içermekte olup verilerin boyutu Excel ortamında yaklaşık 15000 satıra yayılmaktadır.

Haritaların hazırlanmasında ArcView 9.2 Coğrafi Bilgi Sistemleri programından faydalanılmıştır. Bu program, sayısallaştırılmış Türkiye haritası üzerinde Excel ortamında hazırlanan Tabloların dbf formatına dönüştürülerek sayısal ortamda bir veri sorgulama sistemi oluşturulması ile çalışmaktadır. Bu veri sisteminde teşviklerin türleri, belge sayısı, sabit sermaye miktarları, yatırım yılları ve sektörel dağılımları il ve bölge bazında görsel hale getirilerek haritalandırılmıştır.

Türkiye'deki yatırım teşviklerinin gelişimi ve yapısı ele alınırken hem tarihsel bir yaklaşım, hem de coğrafi/mekânsal bir yaklaşım sergilenmiştir. Elde edilen malzeme Tablo, grafik, şekil ve harita sunum-

larına dönüştürülerek çalışmanın hem görselliği hem de güvenirliliği yükseltilmeye çalışılmıştır. İstatiksel veriler makro düzeyde hem yerli [özellikle HMTUGM'den ve aynı zamanda Devlet Planlama Teşkilatı'ndan (DPT)], hem de yabancı [Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü-OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development), AB Komisyonu (EU Commission) ile Dünya Ticaret Örgütü'nden (DTÖ-World Trade Organization)] kaynaklardan elde edilmiş ve çeşitli düzeylerde karşılaştırmalara imkân verecek biçimde düzenlenmiştir.

1. 3. Literatürün Değerlendirilmesi ve Çalışmanın Önemi

Yatırımları desteklemek için teşvikler verildiğine dair ilk kanıtlar 12. yüzyıla kadar geri gitmektedir. Nitekim 1160 yılında Kuzey İtalya'nın Piedmont bölgesinde yer alan Biella'da kumaş dokuma işiyle uğraşanlara bu bölgeye yerleşmeleri için bazı vergisel teşvikler sağlanmasından bu yana yatırım teşvikleri dünya devletlerinin gündemindedir (Morisset ve Pirnia, 2000). Her ne kadar Adam Smith'ten bu yana teşvik düşüncesi çeşitli şekillerde vurgulanmış olsa da, ünlü iktisatçı Schumpeter 1954 yılında yazdığı *History of Economic Analysis* adlı ünlü eserinde teşvik, yani "incentives" kavramına hiç değinmemiştir (Laffont ve Martimort, 2002:1). Bu durum teşvik meselesinin teoriden daha çok pratikte kabul gören bir politika aracı olmasından kaynaklanmaktadır (UNCTAD, 1996; Duran, 2003). Gerçekten de teşvikler devlet tarafından pratikte çok sık kullanılan bir ekonomik araç olmakla birlikte, teşvik teorisi ekonomi bilimi içinde ancak son 30 yılda gelişme göstermiştir (Laffont ve Martimort, 2002:1).

Teşvik konusundaki mevcut literatür incelendiğinde, teşviklerle ilgili teorik ve pratik araştırmaların 1970'lerin sonlarına kadar daha çok ülkeiçi sanayileşme ve kalkınma çabalarına odaklandığı görülmektedir (Bkz. Heller ve Kauffman, 1963; OECD, 1965; UN, 1970; Usher, 1977; Green ve Laffont, 1979; Balassa, 1982; Balassa ve Giersch, 1986). Yani 1980 öncesinde teşvik konusuna daha çok yerli veya iç yatırımları artırmak şeklinde yaklaşıldığı söylenebilir. Oysa 1980'lerden itibaren teşvik üzerine yazılı literatürün genellikle yabancı sermayeyi bir ülkeye çekme üzerine yoğunlaştığı görülmektedir

(Guisinger vd., 1985; Guisinger, 1992; Shah ve Boadway, 1992; Shah, 1995; Chia and Whalley, 1995; Mah ve Tamulaites, 2000a; Easson, 2004; UNCTAD, 1993, 1995, 2002, 2003). Gerçekten de teşvik konusunda son 30 yıldır yürütülen araştırmaların, ağırlıklı olarak DYY çekerken sunulan teşviklerin etkinliği ile teşviklerin yatırım kararı ve yer seçimi üzerindeki etkisi[1] üzerine yoğunlaştığı görülmektedir (Yeung, 1996; Wasylenko, 1997; Morisset ve Pirnia, 2000; Zee vd., 2002). Bunun yanı sıra araştırmacıların, teşvik politiklarının ve araçlarının ulusal ekonomiye olan etkileri ile uluslararası ticaret üzerindeki bozucu etkileri konusuna da ilgi gösterdiği dikkati çekmektedir (OECD, 1989, 2001b; Moran, 1998). Ayrıca yatırım teşviklerinin yer seçiminde önemli bir faktör olması ülkeler arasında teşvik rekabetine yol açarak bilhassa son yıllarda bu konuda bir çok araştırmanın yapılmasını sağlamıştır (Oman, 2000; Loewendahl, 2001; Wells ve Allen, 2001; Charlton, 2003; Christiansen vd., 2003). Öte yandan dünya ekonomisinde 1980'lerden buna yana artan küreselleşme ve bölgesel birleşme eğilimlerinin dünya ticaret ve yatırım hacminde büyük bir değişime neden olması, teşviklerin uluslararası boyutunu gündeme getirmiş ve bunun sonucu olarak DTÖ, AB ve OECD gibi uluslararası ve bölgesel örgütler, ülkeler arasındaki ticaret ve yatırım faaliyetlerine yönelik devlet yardımları, sübvansiyonlar ve teşvikler konusunda uluslararası düzeyde çalışmalarda bulunmuştur (OECD, 1989, 2001a; WTO, 1998; EU Commission, 2009; UNCTAD, 1996, 2000, 2004b). Literatürde özellikle AB'ye verilen devlet yardımlarının tanımı, türleri, kapsadığı alanlar ve uygulanan yardımların hukuki çerçevesi ile AB'nin teşvik politikalarını ortaya koyan birçok araştırmanın olduğu dikkati çekmektedir (Wishlade, 2003, 2008; Quigley, 2004; Nicolaides, 2005; Spector, 2009). Sonuç olarak teşvikler ve devlet yardımlarıyla ilgili yapılmış olan birçok çalışma bulunmaktadır. Ancak bu konuda yapılmış olan çalışmalar değerlendirildiğinde, teşvikler konusunun küreselleşmenin de etkisiyle günümüzde sadece bir iç mesele olmaktan çıktı-

[1] Yatırım teşviklerin ülkeler arasındaki yer seçim tercihleri üzerine ayrıntılı literatür için Bkz. Morisset ve Pirnia, 2000. Teşviklerin ülke içindeki bölgesel/yerel yer seçimi üzerine ayrıntılı bir literatür değerlendirmesi içinse Bkz. Wasylenko, 1997.

ğını, bölgesel hatta uluslararası boyut ve önem kazandığını söylemek mümkündür.

Türkiye'de teşvikler üzerine ilk akademik çalışma, yaptığım araştırmalara göre, 1957 yılında İsmail Türk tarafından gerçekleştirilmiştir (Bkz. Türk, 1957). Doktora tezi olarak yapılan bu çalışma, teşvik terimini mali yardım veya sübvansiyon olarak tanımladıktan sonra, teşviklerin tanımı, türleri ve çeşitli ülkelerdeki uygulamaları üzerinde durmaktadır. Çalışma aynı zamanda Türkiye'deki mali yardımların tarihçesini de ortaya koymaktadır. Planlı dönemin arifesinde yayımlanan bu çalışmayı bir tarafa bırakırsak, Türkiye'de yatırım teşvikleri ile ilgili ilk kapsamlı çalışmaların planlı kalkınma dönemi ile birlikte 1960'lı yılların sonuna doğru ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durumun en önemli nedeni, 1963 yılından itibaren yürürlüğe giren Beş Yıllık Kalkınma Planlarının özel sektör yatırımlarının özendirilmesi için teşvik tedbirlerine önem vermesi ve bu doğrultuda hem yasal (yatırım indirimi uygulaması) hem de kurumsal düzenlemelerin (DPT'ye bağlı olarak teşvik dairesinin kuruluşu) yapılmasıdır. Özellikle 1927 yılında yürürlüğe giren Teşvik-i Sanayi Kanunu'undan 40 yıl sonra, 1967 yılında kabul edilen 993 sayılı "Kalkınma Planlarının Uygulanması Esaslarına Dair" Kanun ile Türkiye'de yatırımların teşviki ile ilgili ikinci en büyük adım atılmış ve bu da hem konuya olan akademik ilginin artmasına, hem de teşvik tedbirlerinin kamuoyunda tartışılmasına neden olmuştur (Türk, 1957, 1974; Uras, 1968; Uluatam, 1971; Herekmen, 1973; Pekin, 1974; Tığlıoğlu, 1975; Edizdoğan, 1977; Zeytinoğlu, 1978; Bali, 1979). Türkiye'deki yatırım teşviklerini inceleyen bu ilk çalışmaların, teşvik konusunu hem teorik, hem de uygulama yönünde ele aldığı görülmektedir. Ayrıca bu çalışmaların içerik olarak Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyetin başında sanayinin desteklenmesi amacıyla uygulanan ilk resmi teşvik politikaları ile özellikle planlı dönemde meydana gelen yatırım teşvik faaliyetleri ve bunların sonuçları üzerine yoğunlaştığı görülmektedir.

24 Ocak 1980 ekonomik kararları ile Türkiye ithal ikamesine dayanan, içe dönük korumacı sanayileşme politikasını terk ederek ihracata dayalı dışa açık sanayileşme politikasını benimsemiştir. İhra-

catı arttırmaya odaklı bu politika değişikliği ile ülkenin dış ticaret rejimi ve sermaye hareketleri aşamalı olarak liberalleştirilmiştir. Bu dönemde özellikle Türkiye'ye gelen yabancı yatırımlara karşı liberal bir yaklaşımın benimsendiği görülmektedir. 1980'li yıllarda benimsenen bu liberal politikaların sonucunda, sadece yerli piyasa için üretim yapan Türk sanayicisi eski anlayışını değiştirerek dünya piyasaları için üretim yapan konuma dönüşmeye başlamış ve böylece uluslararası ekonomi ile bütünleşme yolunda adımlar atılmıştır. Serbest piyasa koşullarında ve özel sektör öncülüğünde sanayileşme ve ekonomik kalkınmanın sağlanmasını öngören bu yeni strateji değişikliği ile 1980'den itibaren ihracatın ve yatırımların teşviki daha da önem kazanmıştır. Nitekim 1968-1980 döneminde verilen teşvik belgesi sayısı 4802 iken, 1981-1991 arasında bu sayı 25800 olmuştur (Güvemli, 1992:126). Bu durum 1980'li yıllarda yatırımların teşvik edilmesine ne denli önem verildiğini ortaya koymaktadır. Buna paralel olarak yapılan araştırmaların sayısı da artış göstermiştir (Pakdemirli, 1981; Güvemli, 1981, 1985, 1992; Hiç, 1984; Uludağ, 1986; Karakoyunlu, 1987; Aşıkoğlu, 1988; Bildirici, 1989; Korkmaz vd., 1989; Alkin ve Esin, 1990; Erkan ve Tatlıdil, 1990; Mazlum vd., 1990; TOBB, 1990).

Türkiye'de yatırımların teşvik edilmesi açısından önemli dönüm noktalarından birini, 1996 yılında Gümrük Birliği'ne girilmesi ile başlayan süreç oluşturmaktadır. AB ile Gümrük Birliği'nin tesis edilmesi sonucu Türkiye'de teşvik veya devlet yardımları alanında ciddi ve köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Bu durum dikkate alınarak, 1990'ların ortalarından itibaren Türkiye'de yatırım teşvikleri ve/veya devlet yardımları konusunda yapılmış çalışmalar incelendiğinde, bu araştırmalar beş grupta toplanabilir:

İlk grupta, Türkiye'deki yatırım teşviklerini teorik ve tarihsel perspektifle betimsel ve yorumlayıcı şekilde inceleyen çalışmalar bulunmaktadır (İncekara, 1995; Dinçkol, 1997; ATO, 2000; Küçüker, 2000; Gerçek, 2001; Kaynar, 2001; Kulhan, 2001; Üzümcü ve Doğan, 2001; Leblebici, 2002; Kayacıklı, 2002; Mutlu, 2003; Sungur, 2004; Ünsaldı, 2006; Tekin, 2006; Güven, 2007; İTO, 2007). Türkiye'deki yatırım teşvik faaliyetleri üzerine yoğunlaşan bu araştırmalar, esas

olarak teşviklerin tarihi gelişimini, niteliğini ve ekonomik önemini incelemekle birlikte, yer yer teşvikli yatırımlarının sektörel ve bölgesel özelliklerine değinmektedir.

İkinci grupta, AB ve Türkiye'de yatırımlarda devlet yardımlarını irdeleyen çalışmalar yer almaktadır. Bu çalışmalar, bir taraftan AB'de uygulanan devlet yardımlarının amaçları, türleri, araçları ve ekonomik etkileri ile AB'nin izlediği rekabet ve yardım politikasını ele alırken, diğer taraftan Türkiye'de yatırımlara yönelik yapılan devlet yardımlarını AB mevzuatına uyum ve karşılaşılan sorunlar bakımından ele almaktadır (İneci, 1993; Tecer, 1996; Aydoğuş, 2000; Şahinöz, 2000; Köksal, 2001; Sögüt, 2001; Özkarabüber, 2003; Ferik, 2004; Ulutürk, 2004; Uysal, 2005; Kutlu ve Hacıköylü, 2007).

Üçüncü grupta, Türkiye'deki teşvikleri istatiksel ve/veya ekonometrik yöntemler kullanarak ampirik olarak analiz eden çok az sayıda çalışma bulunmaktadır (Ay, 2005; Erden ve Çakmak, 2005; Akan ve Arslan, 2008; Kemahlıoğlu, 2008). Bu sınırlı ampirik çalışmalar, teşviklerinin sabit sermaye yatırımlarına, istihdama ve kamu politikalarına etkisini incelemektedirler.

Dördüncü grupta, Hazine Müsteşarlığı ve uzmanlarının yaptıkları çalışmalar yer almaktadır. Bu çalışmalar, 1994 yılında teşvik dairesinin DPT'den Hazine Müsteşarlığı'na geçmesi sonucu, müsteşarlığın gerek kurumsal düzeyde (HM ve TOBB, 1999; HM, 2001, 2003), gerekse de uzmanları aracılığıyla yürüttüğü araştırmalardan (Çiloğlu, 1997, 2000, 2003; Duran, 1997, 1998, 1999, 2000, 2002, 2003; Dilik ve Bedri, 1998; Afşar, 1999; Serdengeçti, 2000a, 2000b, 2001) oluşmaktadır.

Son grupta ise, DPT'nin 1963'ten bu yana beş yıllık kalkınma planları (DPT, 1963, 1967, 1972, 1977, 1985, 1989a, 1995a, 2000, 2007a) ve buna bağlı olarak hazırlanan teşvikle ilgili özel ihtisas komisyonu raporları (DPT, 1969, 1973, 1982, 1987, 1989b, 1995b, 2004, 2007b) bulunmaktadır. Türkiye'de yatırımlara verilen teşvikleri mevzuat ve politika açısından ele alan bu raporlar tarihsellik açısından önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Türkiye'de yatırım teşvikleri üzerine mevcut literatür incelendiğinde, yatırım teşviklerini kapsamlı ve çok yönlü şekilde analiz eden çok az çalışmanın olduğu görülmektedir. Gerçekten de, yukarıda anılan çalışmaların çoğunda teşvik konusu teorik düzeyde ele alınmış, teşviklerin uygulama sonuçları; yani mahiyeti, gerçekleşme durumu, sektörel yapısı ve bölgesel farklılıkları çok büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Bu durumun tek istisnası Duran'ın (1998) yaptığı araştırmadır. Ancak bu çalışma da doğal olarak 1998 sonrası meydana gelen gelişmeleri içermemektedir. Ayrıca mevcut literatür incelendiğinde, her çalışmanın konuyu farklı bir perspektifte ele aldığı ve hiç bir araştırmanın bir diğerinin sonuçlarını değerlendirmediği görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, bir yandan Türkiye'de yatırım teşvikleri üzerine mevcut olan literatürü kapsamlı şekilde değerlendirirken, öte yandan başka ülkelerin deneyimleri ile üretilmiş olan akademik bilgi birikimini kullanarak Türkiye'deki yatırım teşviklerinin sektörel ve bölgesel analizini en son veriler ve bilgiler ışığında, tarihsel bir derinlik ve mekansal bir genişlikle ele alarak literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır.

Bu çalışmanın literatüre yaptığı ikinci önemli katkı, Türkiye'de yatırım teşviklerinin bölgesel büyüme ve gelişmeye ne ölçüde etki yaptığını istatistiksel olarak test ederek, ampirik kanıtları ile ortaya koymasıdır. Gerçekten de, yaptığım araştırmalar, teşviklerin illerin ekonomik büyümesi üzerinde nasıl bir etki yaptığını inceleyen herhangi bir ampirik çalışmanın henüz yapılmadığını göstermektedir. Böylece teşviklerin bölgesel büyüme üzerindeki etkisi ve bu büyümede hangi faktörler belirleyici olduğunun tespiti bilimsel bir kesinlikle ilk kez bu çalışma ile açığa çıkarılmaktadır.

Diğer taraftan Türkiye'de yatırım teşvikleri üzerine yapılan çalışmalar ya iktisat (işletme dâhil) ya da maliye (vergisel, hukuki ve mevzuat ağırlıklı) perspektifinden yapılmıştır. Oysa uluslararası literatürde teşvik konusu "ekonomik coğrafya"nın[2] da içerisinde bulundu-

[2] "Uluslararası Ticaret" ve "Ekonomik Coğrafya"ya yaptığı katkılardan dolayı 2008 yılı Nobel İktisat Ödülü'nü kazanan dünyaca ünlü iktisatçı Paul Krugman (Bkz. Nobelprize, 2008; Brakman ve Garretsen, 2009), ödüle kaynaklık eden *Geography and Trade* adlı kitabında Ekonomik Coğrafya'nın önemi ve gerekliliğini şöyle belirtmektedir: *"Ekonomik coğrafya yapmaya çalışmak için en azından üç tane önemli*

ğu başka disiplinler tarafından da irdelenmektedir. Bu çerçeve de bu araştırma Türkiye'deki yatırım teşviklerine *coğrafi/mekânsal perspektif*ten yaklaşan ilk araştırmadır. Bu nedenle yukarıda belirtilen çalışmadan farklı olarak, bu araştırma yatırım teşviklerini hem teorik ve betimsel düzeyde, hem de zaman (tarihsel) ve mekân (coğrafi) boyutunda ele almaktadır.

Bu çalışma on bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, araştırmanın amacını, önemini, gerekçesini, kapsamını ve çalışmada kullanılan veri ve yöntemler ile araştırmanın yaklaşımını açıkladıktan sonra çalışmanın dayandığı teorik temel olan yatırım teşvikleri ile ilgili ulusal ve uluslararası literatürü değerlendirmektedir. İkinci bölüm, çalışmaya arka plan oluşturmak amacıyla öz bir şekilde araştırma boyunca kullanılan temel kavramları ve terimleri açıklamaktadır. Üçüncü bölüm, Dünya'da ve AB'de yatırım teşvikleri ve/veya devlet yardımları alanında meydana gelen gelişme ve eğilimleri incelemektedir. Dördüncü bölüm, Türkiye'de yatırım teşviklerinin tarihsel gelişimini, teşvik politikası, kurumsal yapı ve yasal mevzuat yönünden değerlendirmektedir. Beşinci bölüm, 2009 yılında yürürlüğe konulan yeni yatırım teşvik sistemini irdelemektedir. Altıncı bölüm, Türkiye'de 1980-2009 döneminde uygulanan yatırım teşviklerinin gelişme performansını iktisat politikaları çerçevesinde tartışmaktadır. Yedinci bölüm, Türkiye'deki yatırım teşviklerinin sektörel yapısını, sekizinci bölüm ise teşviklerin coğrafi dağılışını ayrıntılı şekilde analiz etmektedir. Dokuzuncu bölüm, Türkiye'deki yatırım teşviklerinin bölgesel ekonomik büyümeye etkisini analiz etmektedir. Son bölüm ise, çalışmanın sonuçlarını ve literatüre katkısını içermektedir.

---

neden vardır. Öncelikle ülkeler içerisindeki ekonomik etkinliklerin gerçekleştirildiği yerler başlı başına önemli bir konudur. İkinci olarak uluslararası iktisat ve bölgesel iktisat arasındaki ayrım çizgisi giderek bulanıklaşmaktadır. Sonuncusu ve belki de en önemlisi ise entelektüel merakla birlikte bu alanın sağladığı geniş ampirik laboratuvar olanaklarıdır" (Krugman, 1991:8). İşte ekonomik coğrafya, bir yandan ekonomideki mekân/lokasyonu çalışmakla iktisat biliminin yapamadığını yapmakta ya da en azından onun eksik bıraktığı boşluğu doldurmakta iken, öbür yandan ekonomik sistemin çeşitli elementlerinin nerede yer aldığı, yani lokasyonu, onların mekânda niçin birbiriyle bağlantılı olduğu yani mekânsal etkileşimi ve bunların ekonomik, sosyal ve politik süreçlere nasıl etki yaptığını incelemektedir. Kısacası ekonomik coğrafyacılar, ekonomik sistem içindeki iktisadi olayların mekansal organizasyonu ve etkileşimi ile ilgilenirler (Yavan, 2006:26).

BÖLÜM II. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: TEŞVİKLERİN TANIMI, AMAÇLARI, ÇEŞİTLERİ VE ÖZELLİKLERİ

2.1. Teşvik Kavramı ve Yatırım Teşvikinin Tanımı

Teşvik (incentive) kavramı, kullanılış amacına göre farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. Örneğin, teşvikler ya da devlet yardımları konusunda çalışmalar yürüten üç büyük uluslararası organizasyon yani DTÖ, OECD ve AB[3] teşvik kavramı yerine genelde sübvansiyon (subsidies) veya devlet yardımı (state aid) teriminin kullanılmasını tercih ederken, pratikte kamu yardımı, mali yardım (financial aid), vergisel teşvikler, destekler (grant), uygun koşullu krediler (loan) gibi diğer bazı kavramlar da kullanılabilmektedir. Bu kavramların her biri kullanılış amacına göre aynı anlama gelebileceği gibi farklı anlamları da içermesi mümkündür (Duran, 2003:6). Dolayısıyla uluslararası düzeyde genel kabul görmüş tek bir tanım bulmak mümkün değildir. Ancak genel olarak özellikle AB'nin kullanmayı tercih ettiği "devlet yardımı" kavramının sübvansiyonu da içine alan daha geniş bir kavram olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye'de esasen devlet yardımları terimi kullanılmamaktadır. Bu kavram yerine kullanılagelen en sık terim "teşvik"tir. Ayrıca geçmişte "teşvik tedbirleri" (Herekmen, 1973; Aşıkoğlu, 1988), "yatırımları yönlendirme" (Pakdemirli, 1981), "özendirme ve yönlendirme önlemleri" (Güvemli, 1981) ve zaman zaman da "mali yardım" (Türk, 1957) gibi terimler de kullanılmıştır. Türkiye'de sübvansiyon terimi ise teşvik amacıyla çok nadiren kullanılmaktadır. Sübvansiyon teriminin daha çok dış ticarette kullanıldığını görüyoruz. Öte yandan 1996 yılı basında Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği'nin tesis edilmesiyle birlikte Türk teşvik sisteminde ciddi ve köklü değişiklikler meydana gelmiş, 1999 sonrası AB'ye tam üyelik sürecine girilmesi ile de bu durum daha da belirgin hale gelmiştir. Bunun sonucu olarak da, günümüzde "devlet yardımları" terimi bu kavramların tümünü kapsar bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Ancak devlet yardımları teriminin

[3] Dünya ülkelerinden pek çoğunun bir araya gelerek oluşturdukları bu üç uluslararası organizasyon, devlet yardımlarının denetlenmesi, yasaklanması, bu yardımlara karşı önlemler alınması hususunda anlaşmalar ve kararlar yolu ile ortak bir anlayış oluşturmuşlar ve oluşturmaya devam etmektedirler.

daha çok resmi metinlerde ve kamu tarafından yürütülen çalışmalarda kullanıldığını, günlük dilde ve akademik incelemelerde halen çok yaygın şekilde teşvik teriminin tercih edildiğini belirtmek gerekir. Nitekim bu çalışmada yer yer devlet yardımları kavramı kullanılmakla birlikte geçmişten bu yana yaygın şekilde kullanılan "yatırım teşviki" kavramının kullanılması daha çok tercih edilmiştir.

Görüldüğü gibi uluslararası düzeyde genel kabul görmüş ne bir teşvik terimi ne de bir teşvik tanım bulmak mümkün değildir (OECD, 2001a; UNCTAD, 2004a). Bu çerçevede uluslararası kuruluşlar, ulus devletler ve ulusal/bölgesel kurumlar tarafından yapılan her bir tanım kendine özgü kriterler içermektedir. Örneğin HMTUGM uzmanları tarafından benimsenen ve sıklıkla kullanılan tanıma göre teşvik, "Belirli ekonomik faaliyetlerin diğerlerine oranla daha fazla ve hızlı gelişmesini sağlamak amacıyla, kamu tarafından çeşitli yöntemlerle verilen maddi ve/veya gayri maddi destek, yardım ve özendirmelerdir" (Çiloğlu, 1997:1; Serdengeçti, 2000a:1). Bir başka araştırmada OECD sübvansiyonu, "belirli firmaları veya sektörleri gözeterek piyasada rekabeti etkileyen ve böylece kapsamlı bir refah kaybına yol açan devlet politikası" şeklinde tanımlamaktadır (OECD, 2001a:18). Diğer bir örgüt olan AB devlet yardımını, "bir üye devlet tarafından veya devlet kaynakları vasıtası ile herhangi bir şekilde yapılan ve belirli teşebbüsleri veya belirli malların üretimini kayırarak rekabeti bozan veya bozmakla tehdit eden uygulamalar" olarak tanımlamaktadır (DPT, 2007:73). Diğer taraftan Küçüker (2000: 136) "tam rekabetçi özel sektör tarafından teklif edilen fiyatlardan daha düşük düzeyde mal ve hizmetlerin tüketiciler tarafından satın alınmasına olanak tanıyan veya üreticilerin gelirlerini bu müdahaleler olmadan kazanabilecekleri düzeyin daha üstüne yükselten devlet desteklerini teşvik olarak tanımlamaktadır.

2.2. Teşviklerin Amaçları, Nedenleri ve Özellikleri

Teşviklerin amacı, ülkelerin benimsedikleri ekonomik politikalara ve gelişmişlik düzeylerine göre değişiklikler gösterebilmektedir. Gelişmiş ülkeler, rekabet gücünü korumak, teknolojik gelişmeyi sürdürmek, sermaye kaçışını engellemek, bölgesel dengesizlikleri gider-

mek, verimlilik artışı sağlamak, sorunlu sektörleri desteklemek ve işsizliği azaltmak için teşvik tedbirlerine başvurmaktadırlar. Buna karşın gelişmekte olan ülkeler, ekonomik kalkınmayı ve sanayileşmeyi sağlamak, geri kalmış bölgeleri kalkındırmak, uluslararası rekabet gücü kazanmak, verimlilik artışı sağlamak, istihdam imkânlarını genişletmek, teknoloji transferi yapmak, ihracatı arttırmak ve yabancı sermaye çekmek için teşvik politikaları uygulamaktadırlar (Duran, 1998, 2003).

Görüldüğü gibi teşvikler esasında yatırımların artırılması, özellikle de özel sektörün daha çok yatırım yapmasının sağlanması ve bunun yanında ekonomik istikrar ve büyüme gibi ekonomik amaçlar için uygulanmaktadır. Ancak aynı zamanda teşviklerin ekonomik olmayan sosyal amaçlar için de kullanılması söz konusudur. Nitekim birçok ülkede teşvikler yatırımların belirli sektörlere ve/veya belirli bölgelere yönlendirilmesi yani bölgesel kalkınma, göç, çevre ve benzeri sosyal amaçlar içinde uygulanmaktadır (Çiloğlu, 2000, Ulutürk, 2004). Ekonomik literatürde kamu fonlarını belli sektör, bölge veya firmalara yönlendirerek haksız rekabet yaratan ve böylece de piyasa ekonomisine müdahale aracı olarak görülen teşvikler[4] (Türkkan, 2001), sağladığı sosyal amaçlar ve yarattığı dışsal faydalar nedeniyle devletler tarafından sanayi devriminden bu yana yoğun şekilde kullanılmaktadır.

Genel olarak bir ülkede yatırım teşviklerinin verilme nedenleri şu şekilde sıralanabilir (OECD, 2001a:7; 2004:86):

- *Öncelikli sektörler*: Doğal faktörlerin etkisinde kalan sektörlerdeki (örneğin tarım) dalgalanmaları dengelemek ve bir sanayi dalını korumak veya gerilemesini yavaşlatmak (örneğin demir-çelik sanayini ayakta tutmak gibi).
- *Makro ekonomi*: Ekonomik çeşitliliği ve sanayi politikalarını destekleyerek büyümeyi sağlamak,

[4] Nitekim Türkkan (2001) yatırımların teşviki konusunu "iki tarafı keskin bir kılıç" olarak değerlendirmektedir.

- *İhracat*: Dış piyasalara erişimi artırmak ve ihracata yönelik büyümeyi sağlamak,
- *İstihdam*: Yatırımları emek yoğun endüstrilere çekerek istihdam yaratmak,
- *Eğitim*: Beşeri sermayenin geliştirilmesi suretiyle de özellikle genç, kadın ve engelli insanlar için işsizliği engellemek,
- *Bölgesel kalkınma*: Geri kalmış bölgelerdeki ekonomik faaliyetleri desteklemek ve/veya spesifik bir bölge içinde yer alan firmaların gelişimini sağlamak,
- *Piyasa hatalarını düzeltme*: Piyasa mekanizması ile sağlanamayan belli mal ve hizmetlerin üretimini sağlamak (örneğin geri kalmış bir yöredeki ulaşım ve iletişim hizmetlerine destek sağlamak gibi),
- *İnovasyon ve Teknoloji*: Ar-Ge çalışmalarını desteklemek ve aynı zamanda teknoloji transferi ve know-how sağlamak,
- *Çevreyi koruma*: Çevreye duyarlı yeşil üretim tekniklerini desteklemek, kirliliği azaltan ekipmanları sağlayan ve/veya atık yönetimi alanında faaliyet gösteren sanayi kollarını geliştirmek ve doğal kaynakların korumasını teşvik etmek.

Teşvik kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için devlet tarafından sağlanan yatırım teşviklerinin temel özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür (Duran, 2003:7);

- Teşvikler, devlet tarafından genellikle özel sektöre verilmekle birlikte kamu teşebbüslerine de verilebilmektedir.
- Teşvikler, devlet bütçesine önemli bir maliyet getirir. Bu da devlet açısından gelir kaybı veya fon azalmasına neden olurken, firmalar açısından bir "yararı" ifade eder.
- Teşvikler, belirlenen yatırımların türünü, bölgesini, sektörünü, büyüklüğünü ve zamanlamasını etkilemek amacına dönük olarak kullanılır.

- Teşvikler, koşullu veya koşulsuz verilebileceği gibi dolaylı veya doğrudan ya da açık veya gizli şekilde de verilebilir.
- Teşvikler, ayni ve nakdi yardım şeklinde olabileceği gibi, uygulamaya yönelik idari tedbirler, kolaylıklar, destekler ve özendirmeler şeklinde de olabilmektedir.
- Teşvikler, vergi muafiyetleri, düşük faizli kredi veya hibe yardımları şeklinde olabileceği gibi arsa tahsisi, enerji indirimleri ve finansman kolaylıkları şeklinde de olabilir.
- Teşvikler, diğer kamusal politikalardan farklı olarak ekonomiye doğrudan enjekte edilebilmekte ve kısa sürede sonuç alınabilmektedir.
- Teşvikler istihdam ve büyüme gibi ekonomik amaçlı olabileceği gibi bölgesel gelişme, göç ve çevre gibi sosyal amaçlar içinde verilebilmektedir.

2.3. Yatırım Teşviklerinin Sınıflandırılması

Literatürde farklı şekillerde sınıflandırmalara rastlamak mümkün olmakla birlikte (örneğin bkz. Duran, 1998; Pakdemirli, 1981; DPT, 1989; UNCTAD, 2004a; OECD, 2004; EU Commission, 2009), yatırım teşvikleri amaçlarına, kapsamına, araçlarına, kaynaklarına veya veriliş dönemine göre beş değişik şekilde sınıflandırılabilir (Duran, 2003:23-24).

(1) *Amaçlarına göre teşvikler*: Teşvikler, yatırım ve üretimi arttırmak, ihracatı desteklemek, rekabet gücü kazanmak, yabancı sermaye çekmek, ekonomik kalkınmayı hızlandırmak, bölgesel dengesizliği gidermek, girişimci riskini azaltmak, Ar-Ge ve teknolojik gelişmeyi sağlamak, nitelikli insan gücü yetiştirmek, kalite ve verimlilik artışı sağlamak, Küçük ve Orta Boy İşletmeler'i (KOBİ) desteklemek ve yarım kalmış yatırımların tamamlanmasını sağlamak gibi amaçlara göre sınıflandırılabilir.

(2) *Kapsamına göre teşvikler*: Genel amaçlı ve özel amaçlı teşvikler olarak sınıflandırılabilir. (a) Genel amaçlı teşvikler, ekonominin genelini kapsayan ve sektör ayrımı yapmaksızın her sek-

tör için aynı oranlarda uygulanan teşviklerdir (gümrük muafiyeti veya KDV istisnası vb.). Belli sektörleri, bölgeleri veya firmaları diğerlerine göre avantajlı duruma getiren teşvikleri de (b) özel amaçlı teşvikler olarak sınıflandırmak mümkündür (Ar-Ge yatırımlarına sağlanan uygun koşullu krediler vb.). Böylece özel amaçlı teşvikler de bölgesel ve sektörel olarak ikiye ayrılır. Bölgesel teşvikler, bir ülkede bölgelerarası gelişmişlik farkları azaltılmaya çalışmak ve/veya herhangi bir bölgenin gelişmesine ve kalkınmasına yardımcı olmak amacıyla verilen teşvik olarak tanımlanır. Sektörel teşvikler ise, bir ekonomideki tüm sektörleri değil, belirli sektörleri seçerek ve diğerlerine göre öncelik tanıyarak sektörün gelişmesi ve ilerlemesini sağlamak amacıyla devlet tarafından verilen teşviklerdir.

(3) *Veriliş aşamalarına göre teşvikler*: (a) yatırım öncesi teşvikler, (b) yatırım dönemi teşvikleri ve (c) işletme dönemi teşvikleri olarak üç ayrı aşamaya ayrılabilir.

(4) *Kullanılan araçlara göre teşvikler*: (a) ayni teşvikler, (b) nakdi teşvikler, (c) vergisel teşvikler, (d) garanti ve kefaletler ve (e) diğer teşvikler olarak sınıflandırılabilir.

(5) *Kaynaklarına göre (vergisel) teşvikler*: Kâr/gelir bazlı, sermaye bazlı, emek bazlı, satış bazlı, katma değer bazlı, diğer özel harcama bazlı, ithal bazlı ve ihraç bazlı olarak sınıflandırılabilir.

2.4. Teşvik Araçlarının Çeşitleri

Yatırımların teşvik edilmesine yönelik olarak kullanılan çok sayıda teşvik aracı veya teşvik enstrümanı bulunmaktadır. Bu teşvik araçları ülkelerin gelişmişlik düzeyine ve ekonomik kalkınma ihtiyaçlarına göre farklılık gösterebilmekle birlikte, teşvik politikalarının uygulanması amacıyla sıklıkla kullanılan 3 temel teşvik aracı/enstrümanı bulunmaktadır. Bunlar (1) finansal/nakdi (financial) teşvikler, (2) mali/vergisel (fiscal) teşvikler ve (3) diğer (other) teşvikler olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır (UNCTAD, 2004a:6-7). Teşvik araçları ve bunların alt türleri Tablo 2.1'de net bir biçimde şematize edilmiştir.

Tablo 2.1. Yatırım teşvik araçları ve bunların türleri

Teşvik Araçları	Teşvik Türleri
1. Finansal/Nakdi Teşvikler	*Karşılıksız* • Hibeler • Primler *Karşılıklı* • Uygun koşullu krediler (düşük faizli, uzun vadeli) *Garanti ve Kefaletler* • Kredi garantileri • Yüksek ticari risk taşıyan projelere kamu kaynaklı risk sermayesi katılımı • Ekonomik ve ticari riskleri kapsayan ayrıcalıklı kamu sigortası(devalüasyon, politik karmaşa vb.)
2. Mali/Vergisel Teşvikler	*Gelir ve Kurumlar Vergisi Teşvikleri* • Düşük oranlı gelir ve kurumlar vergisi • Vergi muafiyeti • Zarar mahsubu • Hızlandırılmış amortisman • Yatırım indirimi • Bazı harcamaların vergiden düşülmesi (Sosyal güvenlik katkısı, İstihdamla ilgili harcamalar, Reklam, tanıtım ve pazarlama, Sağlık harcamaları vb.) • Vergi kredisi (finansman fonu) *KDV Teşvikleri* • Sermaye mallarına KDV istisnası • Gelişmemiş bölgelere ve/veya bazı ürünler düşük KDV oranı *Gümrük Vergisi Teşvikleri* • Makine-teçhizat, hammadde, parça ve yedek parça gibi sermaye mallarına gümrük muafiyeti • Gümrük vergisi iadesi
3. Diğer Teşvikler	*Ayni Teşvikler* • Arsa-arazi tahsisi • Bina temini *Diğer Bazı Teşvikler* • Alt yapı hazırlanması • Ucuz enerji desteği • Ayrıcalıklı kamusal anlaşmalar • Yatırım öncesi hizmetler; finansman kaynakları, yatırım projesi hazırlama ve yönetme, pazar araştırması, hammadde ve alt yapı durumu, üretim prosesi ve pazarlama teknikleri, eğitim, know-how veya kalite kontrol geliştirme teknikleri ile ilgili yardımlar

Kaynak: Duran, 2003:27 ve UNCTAD, 2004a:6-7'ye dayanılarak hazırlanmıştır.

2.4.1. Finansal Teşvikler

Yatırımcılara devlet tarafından karşılıklı (düşük faizli krediler) veya karşılıksız (hibe, bağış ve primler) olarak doğrudan verilen nakdi

yardımlara finansal (financal) veya nakdi teşvikler denir. Finansal teşvikler üçe ayrılır.

- *Yatırım bağışı/hibesi*: Bir yatırım projesinin sermaye, üretim ve pazarlama maliyetlerini karşılamak amacıyla doğrudan verilen nakdi yardımdır.
- *Sübvansiyonlu kredi ve kredi garantileri:* Sübvanse edilmiş kredi, kredi garantisi ve ihracat kredisi garantisi uygulamalarını içermektedir.
- *Ayrıcalıklı kamu sigortası*: Yüksek ticari risk taşıyan yatırımlara kamu kaynaklı risk sermayesinin katılımını içeren ayrıcalıklı kamu sigortası genellikle döviz kuru istikrarsızlığı, devalüasyon, kamulaştırma ve politik karmaşa gibi belirli risk çeşitlerini karşılamak için verilir.

2.4.2. Mali Teşvikler

Esasen devletin vermediği sadece almaktan vazgeçtiği vergilere mali veya vergisel teşvik (fiscal) denir. Mali teşvikler, çeşitli vergilerden muafiyet veya istisna şeklinde olabileceği gibi, ödemenin ertelenmesi veya taksitlendirilmesi şeklinde de uygulanabilmektedir. Bunlar dokuz çeşittir.

- *Kâra dayalı mali teşvikler:* Kurumlar vergisinin veya kazançlardan alınan verginin indirilmesi ve vergi tatilini içeren teşviktir.
- *Sermaye ve yatırıma dayalı mali teşvikler:* Hızlandırılmış amortisman, yatırım ve yeniden-yatırım indirimi şeklindedir.
- *Emeğe dayalı mali teşvikler:* Sosyal güvenlik katkısının azaltılması ile işçi sayısı ve emekle ilgili harcamalara dayalı kazançlardan yapılan vergisel indirim şeklindedir.
- *Satışa dayalı mali teşvikler:* Toplam satışlara dayalı kurumlar vergisinin indirilmesidir.
- *İthalata dayalı mali teşvikler:* Üretim süreciyle ilgili girdiler, aksamlar, hammadde veya teçhizat ile sermaye mallarında gümrük muafiyeti ile ithal mallara vergi indirimi şeklindedir.

- *İhracata dayalı mali teşvikler:* ihracat vergisi, gümrük vergisi iadesi, ihracat gelirinde vergi indirimi, üretilmiş veya döviz yolu ile kazanılmış gelir için vergi indirimi, ihracat performansını arttırmak için iç satışlarda vergi indirimi, ihracatta gelir vergisi indirimi, ihracatta denizaşırı giderleri azaltmak ve yatırım indirimi sağlamak şeklindedir.
- *Diğer özel harcamalara dayalı mali teşvikler:* Pazarlama veya promosyon gibi faaliyetler için yapılan harcamalar için gelir vergisi indirimi uygulamaları içerir.
- *Katma değere dayalı mali teşvikler:* Gelir vergisi indirimi veya çıktının içeriğine dayalı krediler ile değer kazançlarında gelir vergisi indirimi şeklinde uygulanır.
- *Ülke dışı mali teşvikler*: Ülke dışında faaliyet gösterenler için vergi indirimi sağlanması şeklindedir.

2.4.3. Diğer Teşvikler

Diğer teşvikler, düzenleyici teşvikler, sübvansiyonlu hizmetler, piyasa ayrıcalığı ve döviz ayrıcalığı olmak üzere dört çeşittir.

- *Düzenleyici Teşvikler*: Çevre, sağlık, güvenlik ve çalışma alanında düşen standartları düzenlenmesi; uygulanan standartlara uyumlu geçici veya sürekli muafiyetler sağlama ve mevcut yönetmeliklerin yatırımcıya zarar vermeyecek şekilde standartlaştırılması şeklinde verilen teşviklerdir.
- *Sübvansiyonlu hizmetler*: Elektrik, su, telekomünikasyon ve ulaşım gibi altyapı hizmetlerinin sübvanse edilmesi; finansal kaynakları sağlamak için para yardımında bulunulması, proje uygulama ve yönetimi; ön yatırım çalışmalarını sağlamak, hammadde ve altyapı sağlamak, üretim yöntemlerinde ve pazarlama tekniklerinde yön göstermek, teknik bilgi ve kalitenin sağlanması şeklinde uygulanan teşviklerdir.
- *Piyasa ayrıcalıkları*: Devlet sözleşmelerinde ayrıcalık ve dış rekabetten koruma, tekel hakkı verilmesi veya piyasaya giriş engeli sağlanması şeklinde sunulan teşviktir.

- *Döviz kuru ayrıcalığı*: Döviz kurunun indirilmesi, özel kur uygulanması, yabancı kredilerde döviz riskini ortadan kaldırılması ihracat kazançlarında döviz kredisi verilmesi, sermaye ve kar sağlanmasında ayrıcalıklar tanınması şeklinde uygulanan teşviklerdir.

BÖLÜM III. DÜNYADA ve AVRUPA BİRLİĞİ'NDE YATIRIM TEŞVİKLERİNE GENEL BİR BAKIŞ: TRENDLER VE EĞİLİMLER

3.1. Uluslararası Kurumlar ve Yatırım Teşvikleri

Dünya ekonomisinde 1980'lerden buna yana artan küreselleşme ve bölgesel birleşme eğilimleri dünya ticaret hacminde ve uluslararası sermaye hareketlerinde önemli değişimlere yol açmıştır. Bunun sonucu başta DTÖ gibi uluslararası kuruluşlar ile AB gibi bölgesel entegrasyonlar olmak üzere çeşitli kurum ve kuruluşlar (OECD, ASEAN, NAFTA vb.) ülkeler arasındaki ticaret ve yatırım faaliyetlerini düzenlemeye yönelik ikili ve çok taraflı anlaşmalar imzalamışladır. Bu anlaşmaların temel hedefi, ülkeler arası ticareti engelleyen tüm kısıtlamaların kaldırılması ve rekabet ortamını bozucu yardımların ya da teşviklerin sınırlanması veya yasaklanmasıdır (DPT, 2007:4). İşte bu kapsamda, ülkelerin ulusal teşvik sistemini yalnız başına belirleme olanakları çok büyük ölçüde ortadan kalkmıştır.

Piyasa ekonomisinin uygulandığı ülkelerde devlet tarafından verilen teşviklerin haksız rekabete yol açtığı ve bu nedenle devlet müdahalesi sayılan teşviklerin minimize edilmesi gerektiği Adam Smith'ten buna savunulmakla birlikte, teşviklerden tamamen arındırılmış bir ekonomi veya ülkeden[5] söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla hem geçmişte hem günümüzde hem de gelecekte teşvikler ekonomik hayatın bir parçası ve devletin de ekonomiye müdahale ettiği en önemli politik araçlardan biri olmuştur. Ülkeler ve bölgeler arasında giderek artan rekabet ortamı ve yatırım çekme yarışı teşviklerin tanımının, niteliğinin ve çeşitlerinin artmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda her ne kadar iktisat teorisinde ve uluslararası anlaşmalarda temel ilke olarak teşviklere pozitif şekilde bakılmasa da, kurallara uymak kaydıyla en gelişmiş ülkeden en az gelişmiş ülkeye kadar tüm

[5] Örneğin kapitalizmin beşiği, serbest piyasa ekonomisinin öncüsü ve dünyanın en liberal ekonomilerinden biri olarak kabul edilen ABD'de yatırım teşvikleri yasak değildir (Spector, 2009:178). Aksine yatırımları çekmek için her bir eyalet kendi teşvik sistemine sahiptir. Örneğin 1990'larda Michigan Eyaleti tarafından özel firmalara iş yaratması amacıyla verilen yardımları tutarı her bir iş başına 2 milyon dolardan fazlaya mal olmuştur.

ekonomiler dönem dönem farklı yaklaşım ve enstrümanlarla ülkelerinin gelişmesi için çeşitli düzeylerde teşvikler uygulamıştır ve halen de uygulanmaktadırlar.

Yatırım teşvikleri veya devlet yardımlarına ilişkin uluslararası düzeyde çalışmalar yürüten iki büyük uluslararası ve/veya ulusüstü organizasyon (DTÖ ve AB[6]) bulunmaktadır. Bu iki kurumun her biri kendi ihtiyaçlarına ve tabi olduğunu kurallara bağlı olarak devlet yardımlarını tanımlamakta, içeriklerini oluşturmakta ve buna özgü çalışmalar yapmakla birlikte, DTÖ ve AB'nin uluslararası ticaret ve yatırım teşvikleri alanında ortaya koydukları kurallar her ülke için bağlayıcı nitelik kazanmıştır. Dünya ülkelerinden pek çoğunun bir araya gelerek oluşturduğu DTÖ ile esasında bir bölgesel entegrasyon olan AB, devlet yardımlarının denetlenmesi, yasaklanması, bu yardımlara karşı önlemler alınması hususunda anlaşmalar ve kararlar yolu ile ortak bir anlayış oluşturmuşlar ve oluşturmaya devam etmektedirler.[7]

Uluslararası düzeyde teşviklerin sınırlandırılması amacıyla bazı çabalar bulunmaktadır. Bunların en başında daha öncede değinildiği gibi DTÖ kuralları kapsamında ortaya konan "Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Önlemler Anlaşması" gelmektedir. Ayrıca OECD'nin Çokuluslu Şirketler Deklarasyonu'nun (OECD Declaration on Multinational Enterprises) bir parçası olarak aldığı "Teşvikler ve Caydırıcı Etkenler Kararı" (Decision on Incentives and Disincentives) ile AB'nin Rekabet Hukuku çerçevesinde ele aldığı devlet yardımları (state aid) kuralları uluslararası arenada teşviklerin sınırlanmasına yönelik çabalar arasında yerini almaktadır. Ancak bu çabaların etkisinin oldukça sınırlı olduğunu belirtmek gerekir (UNCTAD, 1996:181).

3.2. Dünya Ticaret Örgütü ve Yatırım Teşvikleri

Yatırım teşviklerinin uluslararası ticareti doğrudan etkilemesi nedeniyle teşvikler konusunda dünyadaki hemen tüm ülkeleri ilgilendi-

---

[6] Türkiye her iki organizasyonun üyesi olarak (DTÖ'nün üyesi, AB'ye üyelik sürecinde) bu kurumlar tarafından kabul edilen devlet yardımları tanımları ve içeriklerine ilişkin uygulanan politikaları izleme ve bunlara uyum sağlamakla yükümlüdür.

[7] Kuşkusuz sadece DTÖ ve AB değil aynı zamanda OECD ve bazı bölgesel entegrasyonlar da (NAFTA, EFTA, ASEAN vb.) yatırım teşvikleri konusunda çeşitli ilke ve uygulamalara sahiptir. Ancak bunların etkisi ve kapsamı DTÖ ve AB'nin ortaya koyduğu kurallar ile kıyaslanamayacak kadar sınırlıdır.

ren en önemli uluslararası anlaşma GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması-General Agreement to Tariffs and Trade)'dır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra daralan dünya ticaretinin yeniden geliştirilmesi, gümrük tarifeleri ve kotaların kaldırılarak uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi amacı ile 1947 yılında kurulmuş olan GATT, 1995 yılında yerini DTÖ'ye (World Trade Organization-WTO) bırakmıştır (Şahinöz, 2000). GATT anlaşmasının esas amacı, devlet yardımlarının uluslararası ticarette rekabeti bozucu etkisini ortadan kaldırarak teşviklerin uluslararası serbest ticaret prensiplerine uyumunu sağlamak ve ticarete zararlı etkileri olan sübvansiyonlara karşı telafi edici ve koruyucu tedbirler almaktır. Dolayısıyla GATT anlaşmasında, teşviklerin açık bir tanımına yer verilmemiş olup teşvikler çeşitleri bakımından ayrılmış ve bu ayrıma göre de farklı yoğunlukta önlemler alınmıştır (Duran, 1998).

Gerçekten de, uluslararası düzeyde teşviklerin kullanımını açıkça sınırlamaya çalışan çok az çaba söz konusudur. Bu anlamdaki en büyük araç, 1994 yılında Uruguay Round sonunda imzalanan ve GATT tarihinde ilk kez net bir sübvansiyon/teşvik tanımının yapılmış olduğu *"Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Önlemler Anlaşması"* (WTO Agreement on Subsidies and Countervailing Measures-SCM Agreement)'dır (UNCTAD, 2003, 2004b). Bu anlaşmaya göre, devlet veya herhangi bir kamu kuruluşu tarafından yapılan fon transferi, tahsil edilmeyen herhangi bir vergi yükümlülüğü, kamu tarafından genel altyapı dışında kalan hususlarda her türlü mal ve hizmetin satın alınması, devletin herhangi bir şekilde gelir ya da fiyat desteği vermesi, firmalara, sektörlere veya sanayi kollarına yarar sağlayan bir maddi katkı olması nedeniyle bunlara "sübvansiyon" adı verilir. Anlaşmaya göre sübvansiyonlar; (a) Yasaklanmış (prohibited), (b) Karşı Önlem Alınmayan (non-actionable) ve (c) Karşı Önlem Alınabilir (actionable) sübvansiyonlar olmak üzere üçe ayrılmaktadır (DPT, 1995; Dilik ve Duran, 1998; Duran, 1998; Mah ve Tamulaitis, 2000b; Şahinöz, 2000, UNCTAD, 2002).

- *Yasaklanmış Sübvansiyonlar*: Bu sübvansiyonlar ihracat performansını artırmaya yönelik olarak verilen ve ithal malların

yerine yerli malların kullanılmasını teşvik etmeyi amaçlayan sübvansiyonlardır. Bu tür sübvansiyonların uygulanması sübvansiyona muhatap ülkelere karşı önlem alma yetkisi verilmektedir.

- *Karşı Önlem Alınmayan Sübvansiyonlar*: Bir ülkenin sınırları dahilinde uygulanan ve herhangi bir sektöre ayrıcalık tanımayan (spesifik olmayan) genel nitelikli sübvansiyonlar ile araştırma-geliştirme, geri kalmış bölgelerin desteklenmesi ve çevre koruma amaçlı verilen teşviklerdir. Bu teşvikler aynı zamanda dava edilemeyen sübvansiyonlar olarak da kabul edilmektedir.
- *Karşı Önlem Alınabilen sübvansiyonlar*: Bu tür sübvansiyonlar, yasaklanmış sübvansiyonlar ve karşı önlem alınmayan sübvansiyonların dışında kalan doğrudan veya dolaylı tüm sübvansiyonları kapsamaktadır. Bu tür sübvansiyonlar bir başka ülkenin yerli sanayisine zarar verilmesi veya diğer üye ülkelerin menfaatlerine ciddi zarar verilmesi durumunda karşı tedbir almaya müsaade edilmektedir.

Sonuç olarak yatırım teşvikleri veya devlet yardımları, DTÖ Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Önlemler Anlaşması çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu anlaşmada gelişmekte olan ülkelere, ekonomik kalkınma programlarında sübvansiyonların önemli rol oynadığı kabul edilerek, sübvansiyon uygulamalarına ilişkin bazı muafiyetler ve kolaylıklar tanınmıştır. Buna göre, gelişmekte olan ülkeler kalkınma düzeyi bakımından iki ayrı grupta değerlendirilmiştir. Birinci grup kişi başına geliri 1000 doların altında olan en az gelişmiş ülkeleri içine almakta olup, bu ülkeler yasaklanmış sübvansiyon (ihracat teşvikleri) uygulamalarından muaf tutulmuştur. Türkiye'nin de içinde yer aldığı ikinci grup, yani gelişmekte olan ülkeler ise, anlaşmanın yürürlüğe gireceği tarihten itibaren 8 yıl süreyle (2002 sonuna kadar)[8] yasaklanmış sübvansiyonlardan muaf tutulmuştur (UNCTAD, 2002:211). Öte yandan, ithalatı ikame eden sübvansiyonlarla ilişkili olarak da en

[8] Uruguay Round'un sona ermesinden sonra başlayan DTÖ Doha Round'unda 2001 yılında alınan bir karar ile ihracat sübvansiyonlarının bazı gelişmekte olan ülkeler için 2007 sonuna kadar uzatılmasına karar verilmiştir (UNCTAD, 2002:211).

az gelişmiş ülkelere 8 yıl, diğer gelişmekte olan ülkelere ise 5 yıl süre tanınmıştır. Ayrıca bir gelişmekte olan ülkenin, herhangi bir üründe dünya ticareti içindeki payının birbirini izleyen iki takvim yılı içinde, %3.25'in üzerine çıkmaması durumunda o ürünün ihracatını sübvanse edebileceği hükme bağlanmaktadır (DPT, 1995:7).

3.3. Dünya'daki Yatırım Teşvik Uygulamalarına Genel Bir Bakış

Dünya ekonomisinin hızla küreselleştiği ve liberalleştiği yönünde ortaya konan tüm söylemlere rağmen, bütün gelişmiş ve gelişmekte ülkeler sanayisinin dünyaya entegrasyonu sağlamak, uluslararası pazara girişini kolaylaştırmak, maliyetlerini minimize eden ölçekte üretim tesisleri oluşturmak, çevre yatırımlarının desteklenmesini sağlamak ve araştırma-geliştirme imkânlarını geliştirilmek için çok çeşitli teşvik tedbirlerine başvurmaktadır. Gerçekten de, tüm dünyada uygulanan teşvik tedbirleri incelendiğinde, yatırımların özendirilmesinde kullanılan teşviklerin zaman içinde önemli bir değişim geçirdiği görülmektedir. Ekonomik ve sosyal birçok sorunun çözümünde kullanılması dolayısıyla teşviklerin çok değişik unsurlardan oluştuğu görülmektedir.

1980'lerin ortalarından itibaren, özellikle de 1990'ların başında itibaren ülkeler birbiriyle yarışır şekilde hem yerli yatırımcılar için, ancak özellikle de yabancı firmaları ülkelerine çekmek amacıyla son derece cazip ve çeşitli yatırım teşvikleri sunmaktadır. Yatırım kararı üzerindeki etki derecesi halen tartışmalı olmakla birlikte, ülkeler her geçen yıl teşviklerin miktarını ve cazibesini artırma eğilimindedirler. Gerçekten de Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) (1996, 2000) ve OECD'nin (1989, 2001b) yaptığı araştırmalar bu eğilimi açık şekilde göstermektedir.

Yatırım teşviklerinin dünya çapında ülkelere ve bölgelere göre dağılışını yansıtan Tablo 3.1 ve Tablo 3.2 incelendiği zaman, ülkelerin, verdiği teşvikler açısından genellikle yerli ve yabancı firmalar arasında bir ayrım yapmadığı anlaşılmaktadır. Üstelik ülkeler ve bölgeler arasında, sunulan teşviklerin sektörel bir farklılığının da bulunmadığı çö-

ze çarpmaktadır. Ancak giderek artan sayıda ülkenin ileri teknoloji ve katma değer yaratan endüstrilerde yatırım yapmayı hedefleyen teşvik paketleri sunma eğiliminde olduğu görülmektedir. Devletlerin teşvik için ne kadar harcama yaptığına dair dünya çapında bir verinin olmayışı ülkeler arasında kıyaslama yapmaya izin vermese de, UNCTAD'ın küresel düzeyde 1996 ve 2000 yıllarında yaptığı iki ayrı çalışma, teşviklerin ülkelere ve bölgelere dağılışı konusunda oldukça aydınlatıcı sonuçlar ortaya koymaktadır.

UNCTAD'ın (1996, 2000) küresel düzeyde yapmış olduğu bu araştırmalar, hemen hemen tüm ülkelerin spesifik sektörleri hedefleyen çeşitli teşvikler sunduğunu, %70'inin kırsal ve az gelişmiş yöreler için bölgesel teşvikler sağladığını, %85'inin vergi tatili, vergi muafiyeti ve düşük oranlı vergiler şeklinde mali teşvikler önerdiğini, %60'ının yatırım için hızlandırılmış amortisman, Ar-Ge ve eğitim destekleri verdiğini ortaya koymuştur. Aynı çalışma ülkelerin %90'ından fazlasının yatırımcılar için ihracat teşvikleri sağladığını da göstermiştir.

Görüldüğü gibi, yeryüzündeki hemen tüm ülkeler gelişmişlik düzeyine bakılmaksızın çeşitli yatırım teşvik araçları kullanmaktadır (Tablo 3.1 ve Tablo 3.2). Gelişmiş ülkeler yatırımları teşvik etmek için ayırabilecekleri kaynakların görece daha büyük olması, bu ülkelere daha güçlü teşvik politikaları yürütme imkânı tanırken, gelişmekte olan ülkelerin bütçe sınırlılıkları nedeniyle teşvik için ayırabilecekleri fonlar kısıtlıdır. Tablo 3.1 ve 3.2 incelendiğinde, gelişmiş ülkeler yatırımlarını özendirmek için daha çok nakdi yardımlar, faizsiz krediler ve sigorta gibi finansal teşvikler kullanırken; gelişmekte olan ülkeler bütçe sınırlılıkları nedeniyle vergi tatili, vergi erteleme, ayrıcalıklı vergi oranları uygulaması, amortisman indirimi, gümrük-KDV muafiyeti ve benzeri mali teşvikler kullanmaktadır (UNCTAD, 1996; 2000; 2002). Diğer taraftan gelişmekte olan ülkelerin en fazla kullandığı mali teşvik aracı, vergi tatili ve vergi oranlarındaki indirimdir. Bu araçları gümrük vergisi muafiyeti ve indirimi, hızlandırılmış amostisman, gelir, KDV ve satış vergilerinde indirim, yatırım indirimi ve sosyal güvenlik payındaki indirim izlemektedir (UNCTAD, 2000).

Daha öncede belirtildiği gibi teşvikler mali, finansal ve diğer olmak üzere üç ana gruba ayrılmaktadır. Aşağıda dünyadaki yatırımların teşvik politikaları bağlamında teşvik araçlarına göre ülke ve bölge bazında kullanımı ve kullanılan araçların ülke ve bölgelere göre dağılımı irdelenmektedir.

Tablo 3.1. Dünya'nın gelişmiş ve gelişmekte olan bölgelerinde yatırımlara verilen mali ve finansal teşvikler

Teşvik Çeşitleri	Gelişmekte Olan Ülkeler				Gelişmiş Ülkeler			
	Afrika	Asya	Latin Amerika, Karayipler	Orta ve Doğu Avrupa	Kuzey Amerika	Batı Avrupa	Diğer Gelişmiş ülkeler	Toplam
Kapsanan ülke sayısı	*23*	*17*	*12*	*25*	*2*	*20*	*4*	*103*
Vergi oranlarında indirim	18	13	12	20	2	16	2	83
Vergi Tatili	16	13	8	19	2	7	2	67
Hızlandırılmış Amortisman	12	8	6	6	2	10	3	47
Yatırım İndirimi	4	5	9	3	-	5	-	26
Sosyal Güvenlik Payında İndirim	2	1	2	2	-	5	-	12
Gelir ve KDV vergilerinde İndirim	14	12	6	2	2	9	-	45
Gümrük Vergisi Muafiyeti	15	13	11	13	2	7	2	63
Gümrük Vergisi ve İadesi	10	8	10	12	1	6	2	49
Devlet Hibeleri	10	8	9	1 *	2	13	4	47
Sübvansiyonlu Kredi ve Garantiler	10	9	7	1 *	2	19	4	52

* Sadece 5 ülke dikkate alınmıştır.
Kaynak: UNCTAD, 1995:293-294 ve 1996'a dayanılarak hazırlanmıştır.

3.3.1. Dünyada Mali Teşvikler

Dünya ülkeleri arasında teşvik türleri bakımından kullanılan en yaygın araç mali teşviklerdir. Araştırma yapılan 103 ülkeden sadece 4 tanesinin yatırımcılara mali teşvik sunmadığı, geri kalan tüm ülkelerin mali teşvik araçlarına sahip olduğu görülmektedir (UNCTAD, 1995:291). Üstelik 1980'lerin başından 1990'ların ortalarına kadar geçen dönemde yatırımcılara sunulan mali teşvik programlarının sayısı tüm bölgelerde artış göstermiştir. Öte yandan mali teşviklerin dağılışı ülkeler ve bölgeler arasında önemli farklılıklar gösterebilmektedir.

İlk olarak kurumlar vergisi indirimi çoğu bölgede en yaygın kullanılan mali teşvik aracı iken, indirimin düzeyi ülkeden ülkeye, hatta bir ülke içinde bölgeden bölgeye dahi büyük farklılıklar gösterebilmektedir. İkincisi, gelişmiş ülkeler arasında hızlandırılmış amortisman ve gelir vergisi indirimleri gümrük vergisi muafiyeti ve indirimlerinden daha önemli bir yere sahiptir. Çünkü gümrük vergisi muafiyeti ve iadelerinden oluşan teşvikler daha çok özel ekonomik bölgelerle sınırlıdır. Buna karşın gelişmekte olan ülkelerde vergi indirimi ve tatili ile gümrük vergisi muafiyeti ve KDV indirimi yatırımcılara sunulan en önemli mali teşviklerdir. Vergi tatilleri yatırım yapıldıktan sonra 5 yıl süre için verilir; bazen 10 yıla kadar uzatılabilir, hatta nadir durumlarda 25 yılı bile bulabilmektedir. Gümrük vergisi muafiyeti 5-10 yıl, hatta büyük projeler için bazen 15-20 yıl süreyle ertelenebilmektedir. Sonuç olarak yoksul Afrika, Asya ve Latin Amerika ülkeleri yatırımcılara daha çok standart gelir vergisi indirimi, vergi tatili ile gümrük vergisi muafiyetlerini mali teşvik olarak sunarken, zengin Batı Avrupa ve Kuzey Amerika gelir vergisi indirimi ve hızlandırılmış amostisman gibi teşvik türlerini sunmaktadırlar.

3.3.2. Dünyada Finansal Teşvikler

UNCTAD'ın araştırma yaptığı 83 ülkeden 59 tanesinde, yani ülkelerin %71'inde yatırımcılar için finansal teşvikler mevcuttur (UNCTAD, 1995:294). Tıpkı mali teşvikler gibi finansal teşviklerin de 1980'lerin ortalarından itibaren arttığı görülmektedir. Ancak bazı bölgelerde devlet tarafından verilen hibeler ile sübvansiyonlu krediler gibi finansal teşvik araçlarının çeşitlerinde ve bunu veren ülke sayısında azalma gözlenmiştir. Örneğin Afrika ile Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde bu tip teşvikleri sunan ülke sayısında azalma meydana gelmiştir. Daha öncede vurguladığımız gibi finansal teşvikler özellikle endüstriyel ve bölgesel kalkınmayı amaçlayan gelişmiş ülkeler için en önemli teşvik aracıdır. Bazı gelişmiş ülkelerde, örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) çoğu finansal teşvik eyalet veya kent yönetimleri tarafından verilmekte ve verilen desteğin miktarı da yatırımın büyüklüğüne göre oldukça yüksek olabilmektedir. Finansal teşvikler içinde en sık kullanılan araç hibelerdir. Birçok ülkede hibeler karşılıksız

iken, bazı durumlarda eğer yatırımcı şartları karşılamadıysa geri ödenebilmektedir. Bu durum özellikle Ar-Ge gibi yüksek riski olan yatırımlar için geçerlidir. Eğer yatırım kısa süre içinde verilen teşviki bir şekilde geriye döndürebiliyorsa, bu durumda devletler finansal teşvikler konusunda genellikle daha cömert davranma eğilimi içinde olmaktadırlar. Ayrıca zaman zaman sermaye katılımı, nadiren de sübvansiyonlu krediler ve kredi garantileri şeklinde de finansal teşvikler verilebilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin sunduğu finansal teşvikler oldukça sınırlı olmakla birlikte, son yıllarda özellikle sübvansiyonlu krediler ve kredi garantileri nedeniyle artma eğilimindedir.

Tablo 3.2. Çeşitli ülkelerde uygulanan bazı yatırım teşvikler türleri

Ülkeler	Vergi tatili ve muafiyeti	İndirimli vergi oranları	Yatırım indirimi ve vergi kredisi	KDV ve gümrük vergisi istisnası ve iadesi	Ar-Ge desteği	Bazı harcamaların düşülmesi
Afrika Ülkeleri						
Angola	*			*		
Kamerun	*		*	*		*
Côte d'Ivoire	*			*		
Mısır	*			*		
Gana	*	*		*		
Malavi	*	*	*			*
Mauritus	*	*	*			
Fas	*	*	*	*		
Namibya	*		*	*		*
Nijerya	*		*	*	*	
Güney Afrika	*		*			
Uganda	*		*	*	*	*
Zambiya	*		*	*		*
Zimbabve	*		*	*		*
Asya ve Pasifik Ülkeleri						
Avustralya		*	*	*	*	*
Çin	*	*	*	*	*	
Güney Kıbrıs	*	*	*	*		
Hong Kong	*	*			*	*
Hindistan	*	*	*		*	*
Endonezya	*			*		
İsrail	*	*	*		*	*
Lübnan	*			*		
Malezya	*	*	*		*	*
Pakistan	*		*	*		
Filipinler	*	*	*	*	*	*
Suudi Arabistan	*			*		
Singapur	*	*	*		*	*
Tayvan	*		*		*	

Tayland	*			*	*	*
Türkiye	*		*	*		
Vietnam	*	*		*		
Avrupa ve Geçiş Ekonomileri						
Bulgaristan	*			*		
Macaristan	*		*	*		
İrlanda	*	*	*			
Kazakistan	*			*		
Litvanya	*	*	*	*		
Malta	*		*		*	*
Polonya	*		*			
Rusya	*	*		*		
Slovenya			*	*		*
Özbekistan	*	*	*	*		
Latin Amerika Ülkeleri						
Belize	*	*	*	*		
Brezilya	*	*	*	*		*
Şili	*	*	*	*		
Kolombiya	*	*	*	*		
Kostarika	*		*	*		
Ekvator	*	*	*	*		*
Guatemala	*		*	*		
Guyana	*		*			*
Panama	*		*	*	*	*
Peru	*	*	*	*		
Uruguay	*		*	*		
Venezüella	*		*	*		

Kaynak: UNCTAD, 2000'e dayanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.3.3. Dünyada Diğer Teşvikler

Araştırma yapılan 67 ülkeden 59 tanesinde yatırımcılara mali ve finansal teşvikler dışında kalan altyapı hazırlama, teknik ve hizmet destekleri gibi diğer teşviklerin verildiği görülmektedir (UNCTAD, 1995:298). Üstelik 1980'lerin başından 1990'ların ortalarına kadar geçen dönemde yatırımcılara sunulan diğer teşvik programlarının hem sayısı, hem de kapsamı önemli bir artış göstermiştir. Sübvansiyonlu altyapı ve hizmetlere yönelik teşvikler genellikle ihracat işleme zonu veya bilim parkları gibi çeşitli özel bölgelere yatırım yapan firmalara sulan teşvik paketlerinin bir parçası olarak verilmektedir. Ayrıca bilgi, danışmanlık ve yönetim hizmetlerinin hazırlanmasına yönelik kurumsal düzenlemeler ile eğitim ve diğer teknik yardımların sübvansiyonlu fiyat ve maliyetlerde sunulması giderek teşviklerin ortak formu haline gelmektedir. Bu tip teşvikler çoğu ülkede özellikle küçük firmaları hedeflemekte olup, bölgesel olarak problemli alanlara yö-

nelmektedir. Ayrıca çok sayıda gelişmekte olan ülkede ithalat rekabetinden korunma ve tercihli döviz tahsisi teşvikler içinde önemli rol oynamaktadır. Örneğin bazı ülkeler yatırımcılara ihracat satışları ve sigorta sözleşmelerinden kaynaklanan dövizleri tutabilmeleri için offshore hesaplarını korumaya izin verilmiştir. Bu durum konvertible olmayan, döviz kurunun oynak olduğu ve yerel paranın sık sık devalüe olduğu çeşitli risklere karşı yatırımcılara sigorta ve koruma sağlamaktadır.

3.4. Dünya'da Yatırımlara Yönelik Teşvik Rekabeti ve Teklif Savaşları

Küreselleşme süreciyle ile birlikte uluslararası yatırımların miktarının artması ve yabancı yatırımların ülkelere sağladığı faydaların ulusal, yerel ve bölgesel hükümetler tarafından farkına varılması, ülkeler ve bölgeler arasında yatırımları çekmek amacıyla kıyasıya bir rekabet yaratmıştır. Nitekim son yıllarda dünyada teşvikler veya devlet yardımları konusunda meydana gelen en önemli gelişme ve tartışmalardan biri de yabancı yatırımlara yönelik olarak yaşanan *"teşvik rekabeti"* (incentive competition) ve *"teklif savaşları"* [9] (bidding wars) meselesidir. Gerçekten de 1980'lerin ortalarından itibaren, özellikle de 1990'ların başında itibaren ulusal, yerel ve bölgesel (eyaletler vb.) hükümetler uluslararası doğrudan yatırımları kendi bölgelerine çekmek amacıyla birbiriyle yarışır şekilde hem yerli yatırımcılar için, ancak özellikle yabancı firmaları çekmek amacıyla, son derece cazip ve çeşitli yatırım teşvikleri sunmaktadırlar. Dolayısıyla teşvik rekabeti ve teklif savaşları yerli yatırımcıları harekete geçirmekten ziyade, uluslararası arenada cereyan eden ve esasında yabancı yatırımcıları bir bölgeye çekmeye yönelik meydana gelen bir olgudur.

Teşvik rekabeti ve teklif savaşları özellikle DYY için oldukça artmış, hatta geçmiş yıllara göre günümüzde çok daha yaygındır. Çoğu devlet ülkeler arasında artan rekabet nedeniyle yatırımlara verilen teşviklerin hem miktarını, hem de sayısını artırmıştır. Teşvik rekabeti sadece ülkeler arasında değil, aynı zaman ülkeler içindeki bölgeler,

---

[9] Rekabetçi teşvikler sunma süreci genellikle "teklif savaşı" terimiyle ifade edilmektedir (Charlton, 2003:11).

eyaletler, iller; hatta kentler düzeyinde bile kıyasıya meydana gelmektedir (Oman, 2000; Sridhar, 2005). Gerçekten de, rekabet yalnızca büyük, gelişmiş ve zengin ülkeler arasında değil, aynı zamanda dar bütçe koşullarına sahip küçük ve yoksul gelişmekte olan ülkelerde bile gündeme gelmektedir. Ancak ülkeler ekonomisini ihracata, yüksek teknoloji ve yüksek katma değer yaratan sanayilere yönlendirmeye çalıştıkça, seçilmiş teşviklerde rekabet daha da kızışmaktadır (UNCTAD, 1995:298).

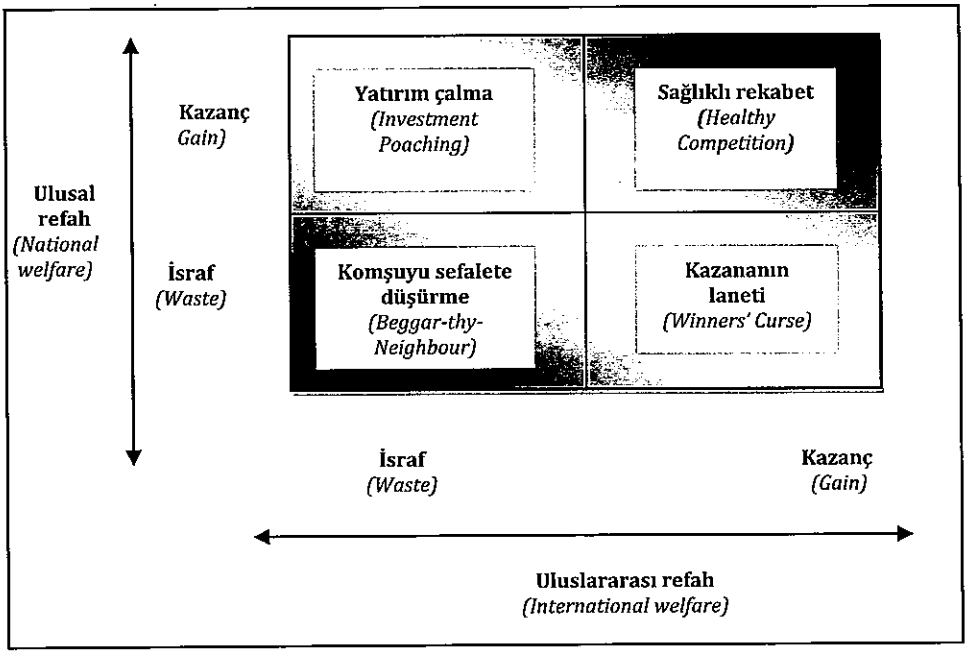
Ülkeler arasında cereyan eden teşvik rekabeti yerel, ulusal ve uluslararası refah üzerinde hem pozitif, hem de negatif etkilere sahiptir (Oman, 2000). Gerek ulusal, gerekse uluslararası boyut dikkate alınarak hazırlanan Şekil 3.1'deki matris, yatırımlar için önerilen rekabetçi teşvik tekliflerinin refah üzerindeki muhtemel dört ana sonucunu ortaya koymaktadır (Şekil 3.1): Bunlar (1) yatırım çalma (2) sağlıklı rekabet (3) komşuyu sefalete düşürme ve (4) kazananın lanetidir (Christiansen vd., 2003; Charlton, 2003).

- *Yatırım çalma*: Bir hükümetin bir yatırım projesini doğal olarak daha etkin olduğu bir yerden ayartarak kendi ülkesine çekmesi durumudur. Bu durumda, teşvikler ulusal ekonominin etkinliğini artırırken, küresel düzeyde negatif etkinliğe yol açan bir durum olarak ortaya çıkar. Böyle bir durum ulusal refah açısından kazanca işaret ederken, uluslararası refah bakımından kayba/israfa yol açar.
- *Sağlıklı rekabet*: Bu kazan-kazan durumudur. Yani teşvikler için oluşan rekabet hem ulusal düzeyde, hem de uluslararası düzeyde etkinlik sağlamaktadır. Yatırım için yapılan rekabet, yatırım projelerinin değerinin en büyük olduğu yerlerde meydana gelmesini sağlamaktadır.
- *Komşuyu sefalete düşürme*: Teklif savaşlarının en büyük zarar verme potansiyeli taşıyan şeklidir. Bu, teşviklerin kullanımının hem ulusal, hem de uluslararası ölçekte negatif etkinlik yaratması durumunda ortaya çıkar. Mesela, bir hükümetin ülkenin kapasitesi ve doğal kaynaklarına uygun olmayan bir yatırı-

mı ülkesine çekerek, ulusal düzeyde etkin olmayan bir refah kaybına yol açabilmektedir. Keza bir yatırım projesinden sağlanılacak potansiyel faydalar olması gerekenden fazla tahmin edildiğinde, aşırı yüksek teklifler ortaya çıkmakta, bunlar da hükümetin maddi kaybına ve böylece de ulusal etkinsizliğe yol açmaktadır.

- *Kazananın laneti*: Bu durumda, teklif süreci uluslararası açıdan etkin olsa bile, yatırım projesine en yüksek değeri veren yer tarafından kazanılacak, ancak teklif veren hükümet yatırım için gereğinden fazla ödeme yapmışsa, bu durumda kayıp ortaya çıkabilecektir. Dolayısıyla teşvik rekabeti uluslararası açıdan kazanç olsa bile, ulusal bakımdan refah kaybına işaret etmektedir.

Şekil 3.1. Yatırım teşviklerinin kullanımından elde edilen refah çıktıları matrisi

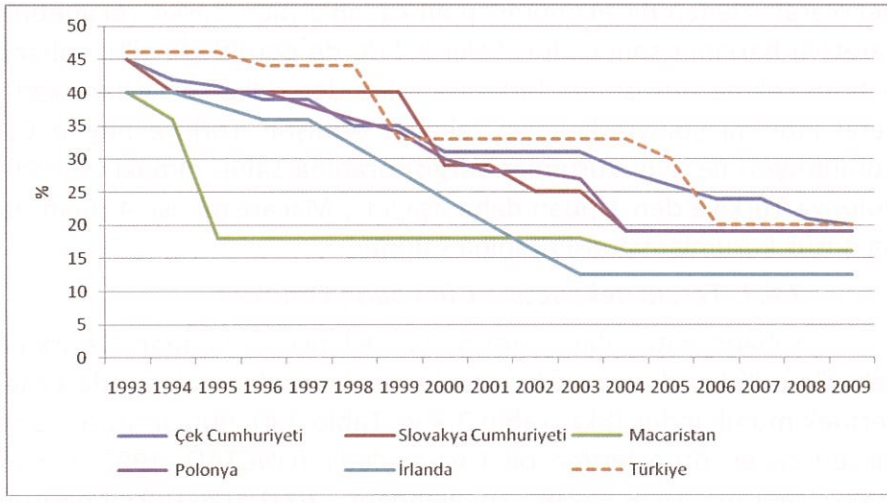

Kaynak: Charlton, 2003:12; Christiansen vd., 2003:11

Görüldüğü gibi teşvik rekabeti ekonomik bakımdan bir madalyonun iki yüzü gibi, bir yandan maliyet yaratırken öbür yandan fayda yaratabilmektedir. Gerçekten de teşvik rekabetinin ekonomik etkileri genel olarak değerlendirildiğinde hem yararlı, hem de zararlı etkiler söz konusudur (Christiansen vd., 2003). Teşvik rekabeti yatırımların tahsisini etkinleştirmesi ve kolaylaştırması ile iş dostu çevrelerin oluşturulmasını desteklemesi bakımdan pozitif bir etkiye sahiptir. Ayrıca sermayenin mekânsal bakımdan daha etkin ve dengeli dağılımına yol açmaları durumunda refahı artıcı yönde etki yapmaktadırlar. Gerçekten de teşviklerin genellikle geri kalmış yöreler için kullanılması, pozitif etkiye en iyi örnektir. Kuşkusuz pozitif başka etkiler de saymak mümkündür. Teşvik rekabetinin negatif yönü ise, verilen teşviklerin yaratabileceği etkinsizlik durumudur ki; bu negatif etki, devletin verdiği desteğin miktarının yatırım sonucu elde edilecek faydanın değerini aşması veya bundan daha küçük olduğu durumlarda ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle teşviklerin cazibesi belirlenirken, ülkeler arasındaki rekabet etkisin göz önünde tutulması gerekir. Yeni yatırımları kapmak için ülkeler arasında meydana gelen aşırı rekabet, teşviklerin gereksiz yere aşırı cazip olmasına neden olabilmektedir. Bu durum, dünya çapında yaygınlaşan teşvik rekabetindeki artış bakımından kritik olmaya başlamıştır (Duran, 2003).

Charlton'un (2003) yaptığı araştırmalar teşvik rekabetinin çoğu durumda yatırım teşviklerinin kapsamının ve miktarının önemli bir belirleyicisi olduğunu ortaya koymuştur. Yine OECD (2004:93) tarafından yapılan bir çalışma ASEAN ülkelerine DYY çekmek için yapılan rekabetin, bölgedeki yatırım teşviklerinin büyümesine katkı sağlayan ana faktör olduğunu ortaya koymuştur. Gerçekten de ASEAN ülkeleri DDY çekmek için birbiriyle kıyasıya yarışa girmiştir. Bunun için ilk önce Singapur harekete geçmiş ve yatırım teşvik yasasını çıkarmış, onu hemen Filipinler ve Endonezya, Malezya ve Tayland gibi diğer ASEAN ülkeleri taklit ederek onlar da benzer yatırım teşvik yasaları çıkarmışlardır.

Şekil 3.2. Seçilmiş ülkelerin kurumlar vergisi oranlarının yıllar itibariyle değişimi (%)

Kaynak: OECD, 2009'a dayanılarak yazar tarafından yapılmıştır.

Aynı durum 2000'li yılların başında Türkiye'nin de içinde bulunduğu ve yakın rekabet ettiği bölgede meydana gelmiştir. Nitekim Loewendahl ve Ertugal-Loewendahl (2001:8-9) tarafından yapılan bir araştırma, Türkiye'nin DYY çekmede en önemli rakiplerinin Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri olduğunu ortaya koymuştur. Bu ülkeler içerisinde de aynı coğrafi bölgeyi paylaşan, benzer gelişmişlik düzeylerine sahip Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan ilk üç sırayı almaktadır. Türkiye'nin DYY çekmede en önemli rakibi olan bu üç ülkenin yabancı yatırımcılara sunduğu en önemli teşviklerden biri kurumlar vergisi oranlarını düşürmek olmuştur (Şekil 3.2). Bu rakip ülkelerin yaptığı atakları karşılamakta geciken Türk hükümeti, uzun yıllar %44 olan kurumlar vergisi oranlarını önce %33'e düşürmüş, ancak diğer ülkeler bu oranı daha da aşağılara indirince, 2004 yılında aldığı bir karar ile rakipleriyle aynı düzeye inmek için bu sefer %30'a inmiş; ancak devam eden rekabet sonucu 2006 yılında %20 düzeyine düşmek zorunda kalmıştır. Hatta hükümet, 2010'a kadar bu oranları %15'e düşür-

meyi hedeflemektedir[10] (Çoşkun, 2005; Hadjit ve Moxon-Browne, 2005). Hükümetin kurumlar vergisi alanında yaptığı bu indirimler genel olarak izlenen bir ekonomik politikadan ziyade, teşvik rekabetinin yarattığı baskının sonucudur. Şekil 3.2'de de görüldüğü gibi, yabancı yatırım çekme hususunda birbirine rakip dört ülke son yıllara kadar vergi indirimi yoluyla kıyasıya rekabet etmiştir. Türkiye bugün Çek Cumhuriyeti ile aynı kurumlar vergisi oranına sahip olmakla birlikte, Polonya Türkiye'den 1 puan daha aşağıda, Macaristan ise 4 puan daha düşük kurumlar vergisi oranına sahiptir.

3.4.1. Teşvik Rekabetine Dünyadan Örnekler

Yabancı yatırımları çekmeye yönelik olarak yaşanan "teşvik rekabet"ine ilişkin dünyanın hemen her bölgesinden çok sayıda örnek vermek mümkündür (Bkz. Tablo 3.3 ve Tablo 3.4). Bunlar arasında da dikkati çeken örneklerden bir kaçı şöyledir (UNCTAD, 1995; Oman, 2000; Moran, 1998:95-98; Loewendahl, 2001:108-109; Charlton, 2003:15-25):

- 1991 yılında Portekiz, Ford ve Volkswagen'e Setubal kentine 2,6 milyar dolarlık yatırım yapması için 483,5 milyon dolar teşvik vermiştir. Bu büyük teşvike ek olarak, Portekiz hükümeti altyapının iyileştirilmesi, liman ve demiryolları ile yerel otoyolların ve fabrikaya su sağlayan şebekenin iyileştirilmesi amacıyla destek sağlayacağını taahhüt etmiştir. Bitiminde 1900 kişinin istihdam edileceği bu fabrikanın yatırım yeri için İngiltere ve İspanya da düşünülmüş, ancak yatırımcılar cazip teşvikler nedeniyle Portekiz üzerinde karar vermiştir.
- 1993 yılında Mercedes-Benz firması ABD'nin Alabama eyaletine bağlı Tuscaloosa kentinde 300 milyon dolarlık bir yatırım yapmak için Alabama eyalet hükümetinden 250 milyon dolar yardım almıştır. Eyalet hükümeti finansal (nakdi) teşviklerin yanı sıra, arazi geliştirme, işçi eğitimi, altyapı ve diğer bir takım destekler de sağlamıştır. Firma, Alabama eyaletini seçmeden

[10] AB'ye yeni üye olan ülkelerin tamamında, kurumlar vergisi oranları Türkiye'dekinden düşüktür. Hatta bazıları, yabancı yatırımcıları çekmek amacıyla, vergi oranını sıfıra ya da 10'a kadar çekmişler. Örneğin kurumlar vergisi oranı, AB'ye yeni üye ülkelerden Bulgaristan'da %15, Romanya'da ise yüzde 16'dır.

önce 20'den fazla eyalet yatırımla ilgilenmiş, ancak sonuçta altı eyalet (Alabama, Georgia, Nebraska, Kuzey Carolina, Güney Carolina ve Tennessee) yer seçiminde finale kalmıştır. Bunlar içerisinde de Alabama, Kuzey Carolina ve Güney Carolina eyaletleri arasında büyük bir teşvik rekabeti yaşanmıştır. Kuzey Carolina bu yatırımı kendi eyaletine çekmek için o zamana kadar uygulaya geldiği geleneksel yaklaşımını değiştirerek 100 milyon dolar gibi büyük miktarda bir nakit yardımı teklif etmiştir. Bir diğer eyalet olan Güney Carolina da benzer miktarda teşvik önermiştir. Buna karşın Alabama 250 milyon dolarlık teşvik önerisi ile yatırımı kendi eyaletine çekmeyi başarmıştır.

- 1996 yılında General Motors (GM), Asya'da 500 milyon dolarlık yatırımla bir otomobil fabrikası kurmak istediğini açıklamıştır. Bu yatırımı ülkesine çekmek için Tayland ve Filipinler inanılmaz bir teşvik savaşına girişmiştir. Öncelikle, her iki ülke de üst düzey yetkililer göndererek GM ile yatırım için pazarlığa başlamıştır. Filipinler cumhurbaşkanı Fidel Ramos, GM'nin başkanı John Smith'e bir mektup yazarak, ülkesinin ekonomik reform rekorlarından bahsederek Manila'nın (Filipinlerin başkenti) GM'in fabrikasına evsahipliği yapmaktan duyacağı memnuniyeti ifade etmiştir. Aynı dönemde Filipinlerin üst düzey bürokratları GM'nin yatırımının ülke tarihi açısından çok önemli bir yatırım olduğunu ve bu yatırımın mutlaka kazanılması gerektiğini ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı aynı zamanda 8 yıl vergi tatilini içeren bir teşvik paketiyle birlikte diğer tüm vergilerin bedeli olarak %5 oranında bir vergi almayı taahhüt etmiştir. Cumhurbaşkanı Ramos bunun yanı sıra, makine ve teçhizatın gümrüksüz ithalatı ile 5000 otomobil işçisinin eğitimini kapsayan bir sübvansiyon sunmuştur. Bununla birlikte teşvik rekabetini, Filipinlerin önerdiği pakete ilave olarak otomobil ihracatı için %100 oranında hammadde iadesi ve bir GM eğitim enstitüsü kurmak için 15 milyon dolar veren Tayland kazanmıştır.

- 1996 yılında Renault firması Brezilya'da 1500 kişinin çalışacağı 300 milyon dolarlık bir otomobil yatırımı yapmak istediğinde, Brezilya eyaletleri arasında bir yatırım çekme rekabeti başlamıştır. Eyalet ile Renault firması arasında yapılan müzakereler sonunda, fabrikanın Paraná eyaletindeki São José dos Pinhais kentine yapılmasına karar verilmiştir. Bu eyalet, anlaşma karşılığı Renault firmasına 300 milyon dolarlık büyük bir nakit teşviki ve bunun yanı sıra faizsiz krediler ve bir dizi yerel vergi muafiyetleri vermiştir. Paraná eyaleti ilave olarak 2,5 milyon metrekare arsa ile yatırım yerinin altyapısı için gerekli tüm hazırlıkların (su, telefon vb.) yapılmasını da üstenmiştir. Ayrıca firmaya elektrik fiyatlarını piyasa değerinin %25 altında verme sözü verilmiştir. Sonuçta eyalet bu yatırımı kendi bölgesine çekebilmek için iş başına 133 bin dolar teşvik vermiştir.
- 2001 yılında BMW Avrupa'da 5500 kişiye iş sağlayacak, 860 milyon dolar yatırımlık yeni bir otomobil fabrikası kurmaya karar vermiştir. BMW'nin kurmak istediği bu fabrika için Avrupa'da 250'den fazla lokasyon 12 ay süresince rekabet etmiş ve sonuçta Almanya'nın Leipzig kenti, son ana kadar yarışan Fransa'nın Arras, Çek Cumhuriyeti'nin Rolin ve Almanya'nın Augsburg ve Schwerin kentlerini geride bırakarak teklif savaşını kazanmıştır. Anlaşmanın sonucu olarak Leipzig kenti BMW'ye 495 akre arazi ve 2,23 milyon dolar yardım verirken, aynı zamanda BMW, AB'den fabrikasını ekonomik bakımdan dezavantajlı bölgeye kurduğu için 224 milyon dolar teşvik almıştır. Ayrıca işçilerin eğitimi ve temini için kentin bağlı bulunduğu bölgenin idaresi ek yardımlarda bulunmuştur.

Tablo 3.3. 1995-2000 yılları arasında seçilmiş bazı yatırımlar için verilen teşvikler

Teşvikin verildiği Yıl	Yatırım yapıldığı ülke	Yatırımcı Çokuluslu Şirket	İşçi basına düşen teşvik miktarı ($)
1995	Brezilya	Volkswagen	54 000-94 000
1995	İngiltere	Siemens	51 000-190 000
1996	Brezilya	Renault	133 000
1996	Brezilya	Mercedes-Benz	340 000
1996	Almanya	Dow	3 400 000
1996	İsrail	Intel	300 000
1996	İngiltere	Hyundai	190 000
1996	İngiltere	LG	48 000
1997	Hindistan	Ford	420 000
1997	ABD	Shintech	500 000
1997	ABD	Daimler Benz	100 000
1998	İngiltere	Ford	138 000
1998	İngiltere	IMR	63 400
1998	İngiltere	Dupont	201 000
1998	ABD	Toyota	69 000
2000	Kanada	Mosel Vitelic	450 000
2000	İsrail	Intel	350 000
2000	ABD	Honda	105 000

Kaynak: Loewendahl, 2001:108-10

Tablo 3.4. Bazı ülkelerde yatırımcılara verilen teşvikler ile bunların miktarı, maliyeti ve rekabeti

Yatırımın yapıldığı kent ve Ülke	Yıl	Fabrika	Yatırım için düşünülen diğer lokasyon	Şirket adına devletin yaptığı yatırım/harcama (milyon $)		Şirketin yatırımı (milyon $)	Yatırım bitimi fabrika başına istihdam	İşçi başına teşvik miktarı ($)
				22	Yol erişimi			
Smyrna,		Nissan		7.3	İşçilerin eğitimi			
Tennessee, ABD	1983	Motor	Georgia, Tennessee	33	Toplam	745-848	1300	25384
			Alabama, Iowa,	19	İşlerin eğitimi			
			Kansas, Missouri,	5	Yol iyileştirmesi			
			Nebraska, Kuzey	3	Yatırım yerinin ıslahı			
			Carolina, Güney	21	Ekonomik gelişme desteği			
Flat Rock,		Mazda	Carolina, Oklahoma,	5	Su sisteminin ıslahı			
Michigan, ABD	1984	Motor	Tennessee	48.5	Toplam	745-750	3500	13857
			Illinois, Indiana,					
			Kentucky, Michigan,	30	İşçilerin eğitimi			
Spring Hill,			Montana,Minnesota,	50	Yol erişimi	3500-		
Tennessee, ABD	1985	Saturn	New York, Ohio	80	Toplam	4790	3000	26667
				12.5	Arazi tahsisi			
				20	Yatırım yerinin hazırlanması			
				47	Yol iyileştirmesi			
			Georgia, Indiana,	65	İşçilerin eğitimi			
Georgetown,			Kansas, Missouri,	5.2	Toyota ailelerinin eğitimi			
Kentucky, ABD	1985	Toyota	Tennessee	149.7	Toplam	823.9	3000	49900
				17.8	Yol iyileştirmesi			
		Diamond		11	Yatırım yerinin edinimi			
		Star Motors,		14.5	Su sisteminin iyileştirilmesi			
Bloomington-		Chrysler,	Indiana, Michigan,	40	İşçilerin eğitimi			
Normal, Ill., ABD	1985	Mitsubishi	Ohio	83.3	Toplam	500-700	2900	28724

				55	Eyalet fonu			
				26	Federal sübvansiyon			
				3	Su sistemi iyileştirmesi			
				2	Yol iyileştirmesi			
Lafayette, Indiana, ABD	1986	Fuji-Isuzu	Illinois, Kentucky	86	Toplam	480-500	1700	50588
Setubal, Portekiz	1991	Auto Europa Ford Volk-swagen	İngiltere İspanya	483.5		2603	1900	254451
			Alabama, Georgia,	68	Arazi geliştirme			
			Nebraska, Kuzey	77	Altyapı			
			Carolina, Güney	15	Özel sektör/iyi niyet			
Tuscaloosa, Alabama, ABD	1993	Mercedes-Benz	Carolina, Tennessee	90	İşçilerin eğitimi			
				250	Toplam	300	1500	166667
Kuzey Doğu İngiltere, İngiltere	1994-95	Samsung	Fransa, Almanya, Portekiz, İspanya	89		690.3	3000	29675
Spartenbur, Güney Carolina, ABD	1994	BMW	Oklahoma, Nebraska	130		450	1200	108333
Birmingham, Whitley, İngiltere	1995	Jaguar	Detroit, ABD	128.7		767	1000	128720
Hambach, Lorraine, Fransa	1995	Mercedes-Benz, Swatch	Belçika, Almanya	111		370	1950	56923

Kaynak: UNCTAD, 1995:296-297

3.4.2. Teşvik Rekabetine Türkiye'den Örnek: Hyundai'nin Yatırım Tercihi

Dünyanın değişik ülkelerinde DYY çekmek amacıyla meydana gelen "teşvik rekabeti" konusu, son yıllarda Hyundai otomobil şirketinin Avrupa'da yapmak istediği büyük ölçekli doğrudan yatırım ile Türkiye'nin gündemini de bir süre meşgul etmiştir. Gerçekten de Hyundai'nin otomobil fabrikası yatırımı teşvik rekabeti ile ilgili çarpıcı örneklerden biridir.[11]

Hyundai, Güney Kore'deki fabrikaları dışında yurtdışındaki 8 ayrı fabrikasında yılda 3,8 milyondan fazla otomobil üreten dünyanın en büyük 6. şirketidir. Şirket, küresel üretim ağını (global production network) oluşturmak ve sektörde artan yoğun rekabet karşısında ayakta kalabilmek için yurtdışına doğrudan yatırımlara başlamıştır. Bu bağlamda ilk yurtdışı otomobil fabrikasını 1997 yılında Türkiye'de (İzmit'te) kuran şirket, 1998'de Hindistan'da (Chennai), 2002 yılında Çin'de (Pekin) ve 2005 yılında da Alabama'da (ABD) otomobil fabrikaları kurarak üretim ağını geliştirmiştir. Diğer taraftan Hyundai, Kia'yı satın almasından sonra 2002'de Çin'de (Yencheng) ve 2006 yılında da Slovakya'da (Zilina) fabrikalar kurarak üretime başlamıştır. Hyundai otomotiv grubu 2008 yılında Çek Cumhuriyeti'nde (Nosovice) ve 2009 yılında da ABD'nin Georgia eyaletinde yeni fabrikalar kurarak dünya çapında üretim ağını 8 ayrı fabrikaya çıkarmıştır. Şirket şu an ayrıca Brezilya'da da bir otomobil fabrikası kurma çalışmaları yapmaktadır (Koreatimes, 2007).

Güney Kore'nin otomotiv devi Hyundai, 2006 yılında 1,2 milyar Euro'luk yatırım değeri olan yeni bir otomobil fabrikası için Avrupa'da yer aradığını ilan etmiştir. Şirketin kuracağı bu fabrika yılda 300 bin araç üretip, 1 milyar Euro ihracat hedefi olan, 3 bin kişinin çalışacağı, yan sanayi ve tedarikçilerle birlikte 20 bin kişiye iş imkanı sağlayacak çok büyük bir yatırım projesidir (Turkish Weekly, 2006). Hyun-

[11] Ancak şunu belirtmek gerekir ki, dünyanın dört bir yanında yatırımı olan Hyundai gibi küresel şirketler uluslararası yatırımları için yer seçerken teşviklerin yanı sıra diğer faktörleri de dikkate almaktadır. Hatta yapılan ampirik araştırmalar teşviklerin yer seçiminde ve firmaların tercih listesinde oldukça geri sıralarda yer almakta olduğunu ortaya koymaktadır.

dai, yatırım yeri olarak başta Türkiye ve Çek Cumhuriyeti olmak üzere Polonya ve Macaristan üzerinde araştırmalarda bulunmuş ancak sonuçta yatırım lokasyonu olarak Türkiye ve Çek Cumhuriyeti arasında seçim yapacaklarını deklare etmiştir. Şirketin her iki ülkede de (Türkiye'de İzmit'te, Çek Cumhuriyeti'nde ise bu ülkeye sadece 85 km uzaklıkta Slovakya'da Hyundai'ye bağlı bir şirket olan Kia fabrikası var) fabrikası bulunmaktadır. Hyundai, yatırım için öncelikli olarak Türkiye'yi düşündüklerini ancak makul sürede istedikleri yanıtları alamazlarsa ve teşvikler konusu tatmin edici düzeyde olmazsa, yatırım için alternatif olarak Çek Cumhuriyetini seçeceklerini belirtmişlerdir (Turknorthamerica, 2009). Hyundai yönetimi, kuracakları fabrikaya maksimum düzeyde teşvik elde etmek için Türkiye ile Çek Cumhuriyeti arasında yaşanan yatırım çekme yarışını kızıştırmaya çalışmıştır. Nitekim Türkiye'nin sunduğu teşvik tekliflerini yerinde görmek amacıyla Hyundai Başkanı Dong Jim Kim yönetimindeki bir heyet, Türkiye'ye gelerek denize ve yan sanayiye yakın, altyapısı hazır, yeterli büyüklükte bedelsiz arazisi olan bir yer ile bunun yanı sıra çeşitli finansal teşvikler talep etmiştir. Bu incelemelerin ardından özellikle limanı olan Yalova-Sakarya-Bursa-İstanbul arasında kalan bir yerde arazi isteyen Koreliler, bu konuda hükümetten bir teklif hazırlamalarını istemiştir (Sabah, 2006). Ancak Hyundai'nin yatırımı, Türk hükümeti içinde farklı görüşler oluşmasına yol açmıştır. Sanayi ve Ticaret Bakanı Ali Coşkun, Hyundai'nin yatırımı için mücadele verirken, Maliye Bakanı Kemal Unakıtan, "kimseye ayrıcalık tanınamayacağı" görüşünü savunmuştur. Öte yandan Devlet Bakanı Ali Babacan, Hyundai yatırımıyla ilgili olarak yaptığı açıklamada *"şu ülke bunu veriyor, biz bunu niye yapmıyoruz? denemez. Bizim teşvikler konusunda temel ilkelerimiz var. Türkiye Cumhuriyeti, ciddiyeti, prensibi, ilkeleriyle dünyanın kredibilitesini kazanmakta ve her geçen gün bunu artırmaktadır. Kimse Türkiye'den pazarlıkla, el sıkışarak, kızıştırarak bir teşvik alacağını zannetmesin. Kimse böyle bir beklenti içine girmesin. Böyle bir şey yok, olmayacak da"* demiştir (Hürriyet, 2006). Babacan'ın kimseyle el sıkışarak ya da fısıldaşarak teşvik vermeyeceklerini ve konulan şeffaf kurallara uyulması gerektiğini açıklamasından sonra, Türk hükümeti sa-

dece bedelsiz arazi ve mevcut yatırım teşviklerinden oluşan bir teklif mektubu sunmuştur (Radikal, 2006). Bu teklif sonucunda da Hyundai yönetimi yatırım için Çek Cumhuriyetini tercih etmiştir.

Çek Cumhuriyeti ile Türkiye arasında yaşanan 1,2 milyar Euro'luk otomobil fabrikası yatırımı çekme yarışını Çekler kazanmıştır. Türk hükümetinin sunduğu teklifi beğenmeyen Hyundai yönetimi, yatırım için Çek Cumhuriyeti'nde karar vermiştir. Çünkü Hyundai için teşvik mevzuatı dışında kalan hiç bir ayrıcalığın verilmemesi, Koreli firmanın fabrikayı Çek Cumhuriyeti'nde kurmasına yol açan önemli bir faktördür. Ayrıca Çek Cumhuriyetinin başbakanı Hyundai'yi ikna etmek için Güney Kore'ye gidip şirketin başkanı ile görüşmelerde bulunmuş ve araziden vergi indirimine kadar her türlü teşvik ve desteği sağlamaya hazır olduklarını belirtmiştir. Hyundai'nin fabrikayı Çek Cumhuriyetinde kurmaya karar vermesinin *teşvik boyutu*ndan nedenleri şöyle sıralanabilir:

- Başta Çek Cumhuriyetinin başbakanı olmak üzere Çek heyetinin Hyundai'yi ikna etmek için Güney Kore'ye giderek yürüttüğü ekonomik diplomasi.
- Çek hükümetinin bu yatırımı ülkesine çekmek için Hyundai'ye 280 milyon dolar tutarında teşvik sağlaması.
- Çek devletinin yatırım için verdiği 280 milyon dolar tutarındaki teşvik ve sübvansiyonların ayrıntısına bakıldığında; 70 milyon dolar vergi istisnası, yaratılan 3 bin yeni iş için 18 milyon dolar sübvansiyon, işçi eğitimi için 35 milyon dolar, 200 hektarlık arazi bedelinde 37 milyon dolar iskonto ve sanayi bölgesinin altyapısının hazırlanmasında 120 milyon dolar sübvansiyon (Czech News, 2008).

Görüldüğü gibi Çek hükümeti vergi tatili, arsa ve diğer teşviklerin yanı sıra, altyapı hazırlama sorumluğunu da üstlenmiştir. Kısacası Çek Cumhuriyeti'nin sırf bu yatırım için özel yatırım teşvikleri sağlaması Hyundai'nin yer seçiminde önemli bir rol oynamıştır.

Sonuç olarak Hyundai'nin, 1,2 milyar Euro yatırımı yaparak Çek Cumhuriyetinin Moravia-Silesia bölgesinin Nošovice kentinde inşa

ettiği fabrika Kasım 2008 itibariyle üretime başlamıştır (Korea Herald, 2008). Çek Cumhuriyeti'nin tarihindeki en büyük DYY yatırımlarından biri olan bu fabrika, şu an 1800 kişiyi doğrudan istihdam ederken, 2 yıl sonra bu sayı 3400 kişiye erişecektir. Ayrıca Çekler bu yatırımın dolaylı yollarla da 9 bin kişiye istihdam sağlayacağını öngörmektedir. Çek ekonomistler ise, fabrikanın tam kapasiteyle çalışmaya başladığında, ülke ekonomisinin yıllık büyümesini %1,3 artıracağını öngörmektedir (Czech News, 2008).

3.5. Avrupa Birliği'nde Yatırım Teşvikleri

AB'de yatırım teşvikleri ya da devlet yardımları konusu, Roma Antlaşması'nın "Rekabet Kuralları" başlığı altında yer almaktadır (Şahinöz, 2000; Köksal, 2001). Devlet yardımı, AB'yi kuran Roma Antlaşması'nın 87(1). maddesinde *"...bir üye devlet tarafından veya devlet kaynakları vasıtası ile herhangi bir şekilde yapılan ve belirli teşebbüsleri veya belirli malların üretimini kayırarak rekabeti bozan veya bozmakla tehdit eden uygulamalar"* olarak tanımlanır ve bu tanım kapsamında yer alan "...her türlü yardımın üye devletler arasındaki ticareti etkilediği ölçüde ortak pazarın işleyişi ile bağdaşmayacağı" kabul edilir (DPT, 2007:73; Özkarabüber, 2003). Bu durum, AB'de devlet yardımları konusunun rekabet politikası ile birlikte değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Devlet yardımları, üye devletler arasındaki serbest ticareti bozma ve haksız rekabet yaratma olasılığı nedeniyle AB komisyonu tarafından sıkı bir şekilde izlenmekte ve denetlenmektedir (Ulutürk, 2004). Öte yandan AB, devlet yardımlarını piyasa sisteminin yetersiz kaldığı alanlarda sosyal hedefleri gerçekleştirmeye katkı sağlayacak bir ekonomik kalkınma aracı olarak da görmektedir (DPT, 2007). Hatta AB'nin teşvik politikasında sosyal boyut zaman zaman ekonomik boyutun önüne bile geçmektedir (Şahinöz, 2000).

Bu çerçevede AB Anlaşması'nın 87'inci maddesi uyarınca AB komisyonun incelemesine tabi olarak yaygın bir şekilde kullanılan teşvik/yardım türlerini şu şekilde sınıflandırmak mümkündür (Aydoğuş, 2000; HM, 2003; Özkarabüber, 2003; Ferik, 2004; Uysal, 2005; DPT, 2007; Kutlu ve Hacıköylü, 2007):

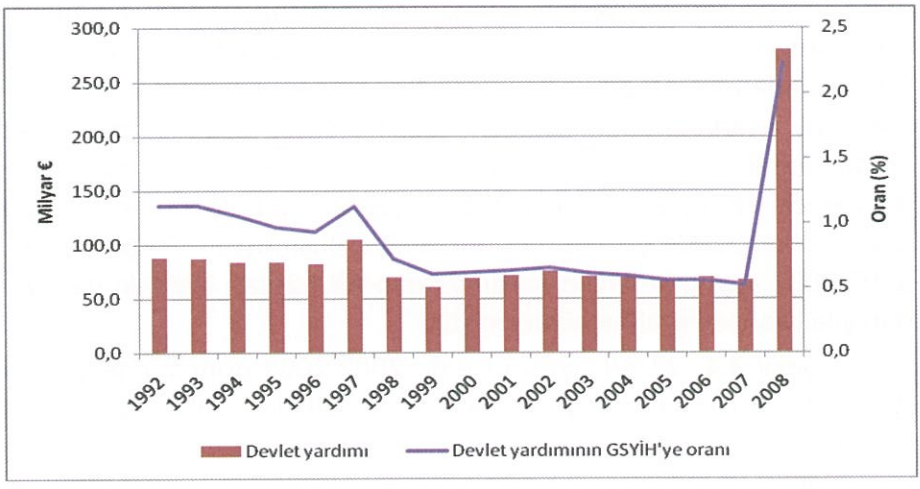
- ***Bölgesel yardımlar***:[12] AB'nin bölgesel gelişme politikaları ile uyumlu olarak az gelişmiş ve geri kalmış bölgelerin gelişimine yardımcı olmak ve AB içinde bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılması amacıyla verilen yardımlardır.
- ***Sektörel yardımlar***: Belirli alanlarda üretim yapan sektörlerin dünya çapında rekabet edebilirliğini artırmak ve AB'nin güçlü rakipleri olan Japonya ve ABD karşısında inişe geçmiş, rekabet koşullarına ayak uyduramayan ve bunun sonucunda yeniden yapılandırılmaya veya desteklenmeye ihtiyaç duyan sentetik dokuma, motorlu taşıtlar, gemi inşa ve kömür-çelik gibi hassas sektörler ile tarım, balıkçılık ve ulaştırma gibi sektörlere uygulanan devlet yardımlarından oluşmaktadır.
- ***Yatay yardımlar***: Belirli bir sektör ya da coğrafi bölgeye yönelik olmayan ve AB'nin bazı genel ekonomik politikaları ile ilişkilendirilerek firmalara önemli bir sosyo-ekonomik fayda sağlamak üzere verilen KOBİ, Ar-Ge, çevre, istihdam, eğitim, kurtarma ve yeniden yapılandırma yardımı gibi teşvik türlerini kapsamaktadır.
- ***İhmal Edilebilir (De Minimis) yardımlar***: AB'ye üye devletler arasında 3 yıl süre için toplam değeri 100.000 Euro'yu aşmayan küçük miktardaki devlet yardımlarının rekabeti bozma ve ticareti etkileme gücü bulunmayacağı öngörülerek bu tip yardımlara ihmal edilebilir (de minimis) yardımlar adı verilmektedir. De Minimis teşvikler, çok küçük miktarlarda olduklarından bu tip yardımı verebilmek için üye devletin AB komisyonuna bildirim yükümlülüğü bulunmamaktadır.

AB Komisyonu 2000 yılından itibaren devlet yardımlarının daha da azaltılması ve uygulamaların sıkı kontrol altına alınması için cid-

[12] AB'de bölgesel yardımlar NUTS (Nomenclature of Statistical Territorial Units) adı verilen ve bölgelerin istatistiksel olarak sınıflandırılması esasına dayanan bir sisteme göre verilmektedir. Bölgesel devlet yardımları yaşam standartlarının önemli derecede düşük olduğu ya da ciddi issizlik sorunlarının yaşandığı bölgelerin gelişmesini sağlama amacıyla verilmektedir (Özkarabüber, 2003; EC, 2007). Bu kapsamdaki yardımlardan, satın alma gücü paritesine göre AB kişi başı GSYİH'nin son üç yıl içinde %75'inden düşük olan NUTS 2 seviyesindeki bölgesel birimler yararlanabilmektedir.

di bir reform programı başlatmıştır. 2000 yılının Mart ayında Lizbon'da toplanan Avrupa Konseyi ile başlayan reform süreci daha sonraki AB Konseyi zirvelerinde de devam etmiş ve 2005 yılında SAAP'ta alınan kararlar ile perçinleşmiştir. Buna göre AB Komisyonu üye ülkelere devlet yardımlarının genel düzeyinin daha da düşürülmesi çağrısında bulunmuştur. Ayrıca konsey devlet yardımlarının sektörel teşviklerden yatay ve bölgesel teşviklere doğru yönlendirilmesini benimsemiştir. Kısaca komisyon "daha az ancak daha iyi hedeflenmiş yardım" (less and better targeted aid) politikasını uygulamaya koymuştur (EC Commission, 2009).

Şekil 3.3. AB üyesi ülkelerde[1] verilen devlet yardımlarının[2] miktarı ve GSYİH içindeki payları (1992-2008[3])

Notlar:[1] Veri, Avusturya, İsveç ve Finlandiya için 1995 sonrasını, AB-10 üye devletler için 2000'den sonrasını, Bulgaristan ve Romanya içinse 2002'den sonrasını içermektedir.

[2] Demiryolları hariç

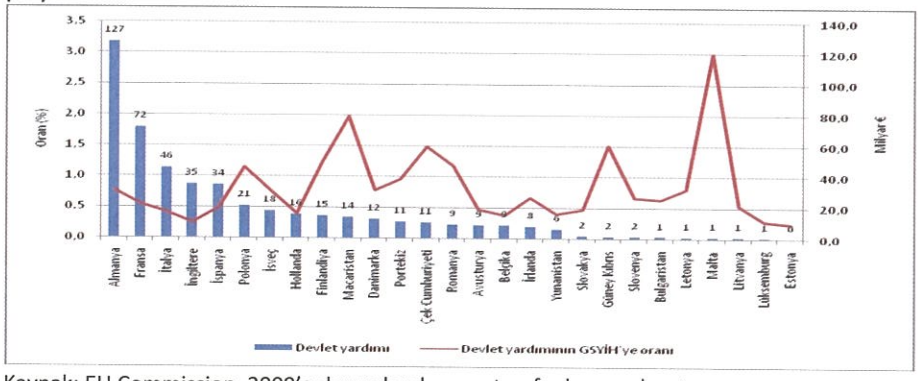
[3] 2008 yılı verisi finansal kriz yardımını içermektedir.

Kaynak: EU Commission, 2009'a dayanılarak yazar tarafından yapılmıştır.

AB, 1970'lerin başından itibaren yatırımları teşvik edecek politikalar izlemekle birlikte, bu alandaki asıl önemli gelişmeler 1989'da yapısal fonlarda yapılan reformlar ile 1993 yılında onaylanan Ekonomik ve Parasal Antlaşma'nın yürürlüğe girmesi ile yaşanmıştır (Şahinöz, 2000:13). Gerçekten de 1990'ların başına kadar birkaç mil-

yar Euro'yu geçmeyen teşvik miktarı, 1990 sonrası büyük bir artış göstermiştir. Şekil 3.3'te 1992-2007 yılları arasında AB üyesi ülkelerdeki devlet yardımı miktarının gelişimi verilmiştir. 1992-2008 arasında AB üyesi 27 ülkeye verilen devlet yardımlarının toplam tutarı 1 trilyon 490 milyar Euro düzeyindedir. Buna göre, AB üyesi devletlerde devlet yardımlarının 90'lı ve 2000'li yıllardaki gelişimi incelendiğinde, yardım miktarlarının 1990'lı yılların sonlarına doğru yardım azalma eğiliminde olduğu; ancak 2000'lerin başından itibaren Avrupa Konseyi'nin yardımların miktarını azaltmayı taahhüt etmesine rağmen tekrar yükselme eğilimine girdiği; fakat 2003 sonrası durağanlaşarak istikrarlı bir yol izlediği görülmektedir (Ulutürk, 2004; Kutlu ve Hacıköylü, 2007; EU Commission, 2009). Nitekim grafikteki veriler değerlendirildiğinde 1992 yılında toplam yardım miktarı (demiryolu dışında) 87 milyar Euro iken, bu miktar 2000 yılında 60 milyar Euro'ya düşmüş ancak 2000 yılından sonra istikrarlı bir trend izleyerek yıllık ortalama 70 milyar Euro civarında sabit kalmıştır (Şekil 3.3). Aynı dönemde devlet yardımlarının AB gayri safi yurtiçi hasıla'sı (GSYİH) içindeki payı incelendiğinde ise toplam yardımlar 1992 yılında AB GSYİH'sinin %1,1'ini oluştururken, 2007 yılında bu oran %0,5'e düşmüştür. Gerçekten de, 1992-2007 arasında devlet yardımlarının AB hâsılası içindeki payı yıldan yıla tedricen azalma göstermiştir.

Şekil 3.4. 27 AB üyesi ülkenin 2002-2008 döneminde verdiği devlet yardımlarının miktarı ve yardımların ülkelerin GSYİH'si içindeki payları

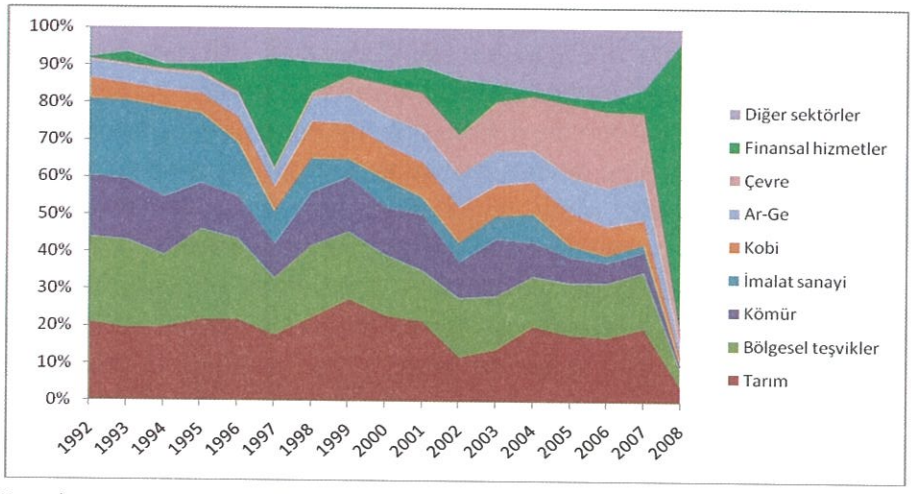
Kaynak: EU Commission, 2009'a dayanılarak yazar tarafından yapılmıştır.

Şekil 3.4, 27 AB üyesi ülkenin 2002-2008 döneminde verdiği devlet yardımlarının miktarını ve yardımların ülkelerin GSYİH'si içindeki paylarını göstermektedir. Bu grafikten iki önemli sonuç çıkarmak mümkündür. Birincisi, yıllar içinde AB tarafından verilen devlet yardımları hem miktar hem de pay bakımından gerileme göstermiş, ancak son zamanlarda durağan bir seyir izleyerek istikrarlı bir yapıya kavuşmuştur. Devlet yardımlarındaki azalma ve görece gerileme eğilimi AB'nin devlet yardımları politikası ile uyumlu bir gelişmedir. Daha önce de belirtildiği gibi, devlet yardımları kaynak tahsisindeki etkinliği bozduğu ve rekabetçi yapıyı engellediği gerekçesiyle AB Komisyonu tarafından devlet yardımları için genel yardım düzeyinin azaltılması politikasını benimsemiştir. İkicisi ise, 2008 yılında dünyada yaşayan büyük finansal krizin etkisinin devlet yardımlarına çok çarpıcı biçimde yansımış olmasıdır. Gerçekten de krizin patlak vermesi ile devlet yardımları miktarı bir önceki yıla göre neredeyse 5 misli (2007'de 66,4 milyar Euro'dan, 2008'de 279,5 milyar Euro'ya) artmış ve yardımların GSYİH'ye oranı da %2,2'ye fırlamıştır. 2008 yılındaki bu büyük artışın en önemli nedeni, özellikle 2008 yılı Eylül ayında derinleşen krizin daha da kötüleşmesini engellemek amacıyla üye devletlerin bankacılık sektörüne çok büyük miktarda devlet yardımı enjekte etmesi ile ilgilidir. Nitekim AB komisyonu 27 devletten 13'ünün sadece kriz için 212,2 milyar Euro devlet yardımı yaptığını açıklamıştır (EC Commission, 2009:3-4). Yani, kriz için verilen yardımlar dışlandığında, normal devlet yardımlarının 2008 yılındaki tutarı (67,4 milyar Euro) bir önceki yıldaki tutarla hemen hemen aynıdır.

Devlet yardımlarının AB ülkelerine dağılımı incelendiğinde, 27 AB ülkesi içinde en fazla yardım veren ülke 127 milyar Euro ile Almanya'dır. Onu 72 milyar Euro ile Fransa, 46 milyar Euro ile İtalya ve 35 milyar Euro ile de İngiltere ve İspanya izlemektedir (Şekil 3.4). Birliğe yeni üye olan ülkeler ile görece küçük ekonomik büyüklüğe sahip ülkelerin en az yardım veren devletler olduğu görülmektedir. Ancak devlet yardımlarının GSYİH'ya oranı dikkate alındığında, Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Romanya gibi eski doğu bloku ülkeleri ile

Güney Kıbrıs ve Malta gibi küçük ada devletlerinin en yüksek oranlara sahip olduğu dikkati çekmektedir.

Şekil 3.5. 27 AB üyesi ülkenin verdiği devlet yardımlarının sektörel dağılımı (1992-2008)

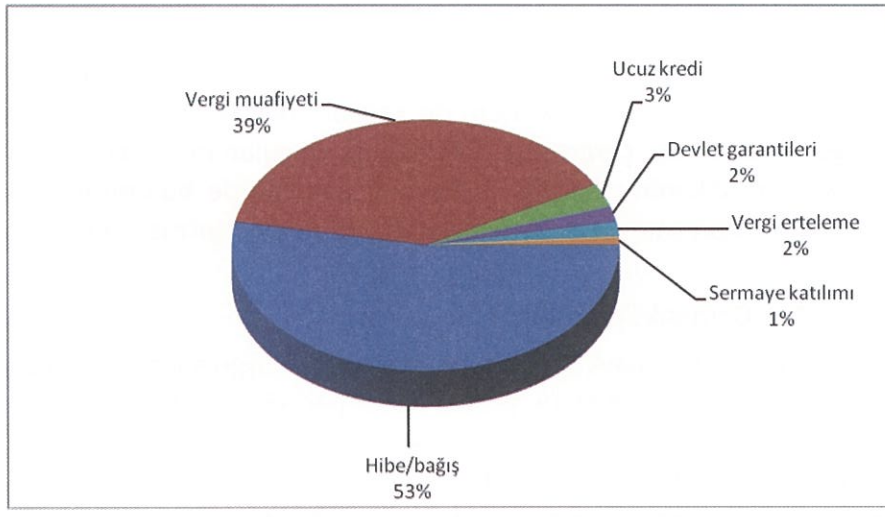
Kaynak: EU Commission, 2009'a dayanılarak yazar tarafından yapılmıştır.

AB'deki teşvikler sektörel açıdan incelendiğinde ise, devlet yardımların 1/5'nin tarıma (%20), bir diğer 1/5'inin bölgesel teşviklere (%18), %12'sinin kömüre ve %11'inin de imalat sanayine verildiği görülmektedir (Şekil 3.5). Geri kalan kısmının ise her biri %7'lik paya sahip olan KOBİ'lere, çevreye, Ar-Ge'ye ve finansal hizmetlere, %11'ininde başta ulaşım olmak üzere diğer sektörlere ayrıldığı görülmektedir. Ancak grafikte de açıkça görüldüğü üzere, krizin etkisi nedeniyle 2008 yılındaki devlet yardımlarının %76'sı sadece finansal hizmetler yani esasında bankacılık sektörüne gitmiştir (EC Commission, 2009).

Son olarak, AB'de verilen devlet yardımlarını teşvik araçlarına göre genel olarak finansal ve mali teşvikler olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bunlardan bağış veya hibe (grants), faiz kolaylıkları veya ucuz kredi (soft loans), devlet garantileri (guarantees), şirket kurtarmaları ve sermaye katılımı (equity participation) finansal teşvik türü iken;

vergi ertelemesi, vergi muafiyeti vb. vergisel kolaylıkları mali teşvik araçları olarak ayırmak mümkündür. AB'de verilen devlet yardımlarının teşvik araçlarına göre dağılımı incelendiğinde, 2003-2008 döneminde verilen teşviklerin %53'ünü bağış, yani hibeler (grants) oluştururken, %39'unu da vergi muafiyetleri (tax exemptions) oluşturmaktadır. Diğer enstürmalardan ucuz krediler %3, devlet garantileri %2, vergi erteleme %2 ve sermaye katılımı da %1 paya sahiptir (Şekil 3.6).

Şekil 3.6. 27 AB üyesi ülkenin verdiği devlet yardımlarının teşvik araçlarına göre dağılımı (2003-2008)

Kaynak: EU Commission, 2009'a dayanılarak yazar tarafından yapılmıştır.

Sonuç olarak, AB'nin vermekte olduğu devlet yardımları zaman içinde önemli bir azalma göstermiştir. Veriler devlet yardımlarının hem miktar, hem de GSYİH'ye oran bakımından hızla düşmekte olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun yanında teşviklerin AB'nin izlediği politikaların sonucu olarak zamanla sektörel yardımlardan çevre, Ar-Ge ve KOBİ gibi yatay yardımlara doğru kaydığını, buna karşın bölgesel yardımların önemini koruduğu görülmektedir. Ayrıca 2008 dünya finansal krizinin devlet yardımlarını AB tarihinde görülmedik düzeyde artırdığı da not edilmelidir.

BÖLÜM IV. TÜRKİYE'DEKİ YATIRIM TEŞVİKLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ: TEŞVİK POLİTİKASI, KURUMSAL YAPI VE MEVZUAT

Türkiye'de yatırım teşvik politikalarının günümüzdeki durumunu daha iyi analiz edebilmek için tarihi geçmişine bakmak gerekir. 1913 yılından beri çeşitli şekillerde uygulanan yatırım teşvikleri ekonomik gelişmelere paralel olarak büyük değişiklikler geçirmiştir. Ancak genel olarak Türkiye'de izlenen teşvik politikalarının ülkenin sanayileşme çabalarına paralel bir gelişme gösterdiği görülmektedir. Cumhuriyet tarihi boyunca ekonomik, sosyal ve siyasal alanda yaşanan gelişmelerin kamu politikalarını büyük ölçüde etkilemesi sonucu, teşvik uygulamaları hem içerik, hem de kapsam olarak önemli bir değişim geçirmiştir. Bu çerçevede, Türkiye'de uygulanan yatırım teşvik politikalarını ülkenin geçirdiği değişimler gözönünde bulundurularak Osmanlı ve Cumhuriyet şeklinde iki ana döneme ayırmak mümkündür:

4.1. Osmanlı Dönemi

Türkiye'de sanayileşmenin bir aracı olarak uygulanan yatırım teşvik politikalarının kökenini 19. yüzyıla kadar geri götürmek mümkündür. Buna göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda sanayinin desteklenmesi ile ilgili ilk çalışmalar[13] 1863 yılında kurulan "Islah-ı Sanayi Komisyonu"nun oluşturulması ile başlamasına rağmen (Uludağ, 1986: 267; ATO, 2000:7), Türkiye'de sanayi yatırımlarının teşvik edilmesi ile ilgili olarak çıkarılan ilk yasa 1913 tarihli "Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkati"dir (Türk, 1974:661). 1913'de çıkarılan bu kanundan Cumhuriyetin ilk yıllarında da önemli ölçüde yararlanılmış ve bu kanun sonraki uygulamalara da temel teşkil etmiştir (Duran, 1998:61). Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde yürürlüğe konan bu yasa ile toplam değeri 1000 Lirayı geçen en az

[13] Ayrıca 1876'lı yıllarda bazı sermaye mallarına gümrük muafiyeti tanınmasına ilişkin mevzuat düzenlemeleri de (Toprak, 1982:175-179) Osmanlı imparatorluğu'ndaki ilk teşvik uygulamaları olarak değerlendirilebilir.

5 HP motor gücü kullanan sanayi kuruluşlarına makine ve donatım ile ham ve yardımcı maddelerin ithalatında gümrük vergisi muafiyeti sağlanmıştır (Güvemli, 1981:451). Yasa ayrıca sanayi tesislerine yönelik yatırımlar için 5 bin metrekare arazi tahsisi, aşar vergisi, yapı ruhsat harçları, emlak vergisi ve inşaat vergisi gibi çeşitli vergilerden istisnalar da getirmiştir (Pakdemirli, 1981: 437). Osmanlı'nın son döneminde uygulanan Teşvik-i Sanayi Kanunu, sanayi yatırımları için ilk ciddi teşvikleri sağlamasına rağmen, gerek dönemin siyasi ve ekonomik bunalımları nedeniyle, gerekse kanunun yürürlüğe girmesinden kısa bir süre sonra 1. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi nedeniyle birçok kuruluş bu yasadan haberdar olamamış; bu da teşviklerin etkisinin oldukça sınırlı kalmasına yol açmıştır.

4.2. Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyet dönemi, kendi içinde uygulamaların farklılıkları, dönemin özelliklerine göre belirlenen politikaların ve kullanılan araçların nitelikleri açısından 5 alt döneme ayrılarak incelenebilir.

4.2.1. 1923-1929 Dönemi

Cumhuriyet kurulmadan önce, 17 Şubat 1923 tarihinde M. Kemal Atatürk'ün öncülüğünde İzmir'de toplanan I. Türkiye İktisat Kongresi'nde tarım, sanayi, ticaret ve el emeği konularında önemli kararlar alınmış ve oy birliği ile "Misak-ı İktisadi" kabul edilmiştir. Ayrıca kongrede 1913 tarihli Teşviki Sanayi Kanunu'nun günün koşullarına uygun duruma getirilmesi ve 25 yıl süre ile uzatılması kararı da alınmıştır (Güvemli, 1981:451). Bu karar doğrultusunda, 1924 yılında Kanun tadil edilmiş ve 1927 yılında günün gereksinmelerine uygun olarak hazırlanan 1055 sayılı "Teşvik-i Sanayi Kanunu" yürürlüğe girmiştir (Türk, 1974:662; Aşıkoğlu, 1988:12). Sanayinin korunması, teşviki ve finansmanını amaçlayan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile öngörülen teşvik tedbirlerinin başlıcalar şunlardır (Güvemli, 1981:451):

- Devlet arazisinden 10 hektara kadar bedelsiz arazi tahsisi,
- Özel şahıstan kamulaştırma yolu ile alınan arazi ve binanın kredi ile girişimciye verilmesi,

- Altyapı yatırımlarında devletin aldığı arazi ve binanın kredi ile girişimciye verilmesi ve devletin öncelikle hizmet vermesi,
- Sınaî işletmelerin kuruluş döneminde alınması gereken vergi, resim ve harçlardan indirim yapılması ve muafiyet sağlanması,
- Makine, tesis, hammadde ve yardımcı madde alımlarında gümrük muafiyeti sağlanması,
- Demiryolu taşımacılığında ücret ve tarifelerde indirim yapılması,
- Devletçe sağlanan ham ve yardımcı maddelerin fiyatlarında indirim yapılması,
- Yerli sanayi ürünlerinin devlet tarafından satın alınmasına öncelik ve prim verilmesi.

Bu yasa ile özel sektöre geniş ve önemli sayılabilecek teşvikler getirilmiştir. Ancak, verilen teşviklerin ülkenin sanayileşmesini sağlayacak kadar güçlü önlemler olduğunu söylemek pek mümkün değildir (Güvenli, 1981:451). Nitekim Teşvik-i Sanayi Kanunu 1942 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. Bu kanunun istenilen düzeyde başarılı olamamasının başlıca üç nedeni vardır: (1) O dönemde sermaye kıtlığı, sanayide sermaye oluşumuna karşı gösterilen ilgisizlik ve özel girişimcinin olmaması (Pakdemirli, 1981:437). (2) 1929 Dünya ekonomik buhranının teşvik önlemlerini etkisiz hale getirmesi ve ikinci Dünya Savaşı öncesi koşulların bu yasaya tam olarak uygulama fırsatı vermemesi (ATO, 2000:8). (3) Devletçilik uygulamaları nedeniyle bu dönemde özel firmaların sanayi yerine ticareti tercih etmesi (Dinçkol, 1997). Tüm bunlara rağmen, 15 yıl yürürlükte kalan Teşvik-i Sanayi Kanununun günün şartlarının elverdiği ölçüde kısman başarılı olduğunu ve daha sonraki dönemlerde uygulanan teşvik politikalarına öncülük ettiği söylenebilir (Türk, 1974; Güvemli, 1981).

4.2.2. 1930-1949 Dönemi

Bilindiği gibi Türkiye, 1923-1929 yılları arasında I. İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlar ışığında ülkenin ekonomik kalkınmasını ve sanayileşmesini ağırlıklı olarak özel sektörün teşvik edilmesi üzerine

kurmuştur. Ancak özel sektörde yeterli düzeyde sermaye, bilgi ve teknoloji birikiminin olmayışı, kredi imkânlarının azlığı, tecrübe eksikliği ve aynı zamanda 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın etkisiyle 1923-1929 arasında özel teşebbüse dayalı olarak uygulanan ekonomi politikası başarısız olmuştur (Uludağ, 1986:269). Yukarıda sayılan nedenler sanayileşmede öncülüğü kamu kuruluşları aracılığı ile devletin üstlenmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Nitekim 1930 sonrası devlet, kurduğu Kamu İktisadi Teşebbüsleri yoluyla ekonomiye doğrudan müdahalelerde bulunmuştur. Bu devletçilik politikasının bir sonucu olarak 22 Nisan 1930'da toplanan İkinci Sanayi Kongresi'nde milli sanayinin kurulması ve geliştirilmesi üzerinde durulmuş ve buna istinaden Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun uygulanması tekrar gündeme gelmiştir. Ancak devletçi sanayileşme politikasının izlendiği bu dönemde uygulamaya koyulan en önemli araç, 1933-1938 yılları arasında uygulanmak üzere hazırlanan "Birinci. Sanayi Planı"dır. Ülkede en temel sanayi dallarının kurulması ve geliştirilmesini hedefleyen Birinci Sanayi Planı ile Sümerbank, Etibank ve Makine Kimya Endüstrisi gibi Türk sanayisine uzun yıllar ana ve ara malı üreten sanayi kuruluşları kurulmuşlardır (Aşıkoğlu, 1988:14). 1930'larda uygulanan bu sanayileşme politikası, kamu sektörünün gelişmesini sağlarken, özel sektör için özendirici olmayan bir sonuç doğurmuştur (Güvenli, 1981:452). Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun yürürlükten kaldırıldığı 1942 yılından 1950'lere kadar sanayileşme ile ilgili teşvik tedbirlerine pek rastlanmaz (Türk, 1974:665). Ancak, 1945 yılından sonra ekonomide liberal bir düşüncenin hâkim olmaya başlamasıyla birlikte, yeni bir döneme girilmeye başlandığı görülmektedir (Aşıkoğlu, 1988:15).

4.2.3. 1950-1960 Dönemi

Türkiye 1950-1960 döneminde hem yerli yatırımcıların desteklenmesi, hem de yabancı sermaye çekmek amacıyla nispeten liberal bir ekonomi politikası izlemiştir. 1950'lerde izlenmeye başlanan bu nispeten liberal politikalar ile yerli ve yabancı özel sektörün yatırım yapmasını özendirici bir ortam oluşturulmuştur. Bu dönemde, altyapı yatırımları hızlandırılmış, dış yardımlar yoluyla özel kesimin kredi olanakları arttırılmış, dış ticaret politikası yeniden düzenlenmiş, tarımsal

sektörü üretimi artırıcı fiyat politikaları ile desteklenmiş ve özel sektörün yatırım yapmak istemediği alanlarda büyük ölçekli kamu yatırımlar yapılmıştır (Güvemli,1981:452). Mevzuatta köklü değişiklik yapılmamış olmasına rağmen izlenen bu politikalar yerli özel sektörün sanayi yatırımları için teşvik edici bir rol oynamıştır.

1950-1960 döneminde Türkiye sermaye birikimini sağlamak ve hızlı kalkınmak için doğrudan yabancı yatırımlara ihtiyaç duymuştur. Bu dönemde özel sektörün yanında yabancı yatırımların ülkeye çekilmesi ve teşvik edilmesi amacıyla üç önemli yasal düzenleme yapılmıştır. Bu amaçla ilk olarak 1950 ve 1951 yıllarında yabancı yatırımı teşvik etmek üzere iki kısa kanun çıkarılmış, ancak bunlar iyi bir netice vermeyince, 1954 yılında geniş kapsamlı bir yasa olan *Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu* çıkarılmıştır. 6224 sayılı bu kanun dünyanın o zamanki en liberal yabancı sermaye kanunlarından biri olup 2003 yılına kadar yürürlükte kalmıştır (Yavan, 2006:59). 1953 tarihli Turizm Endüstrisi Teşvik Kanunu ile 1954 yılında kabul edilen 6726 sayılı Petrol Kanunu da özel sektörün ve yabancı yatırımların teşvik edilmesi amacıyla 1950'li yıllarda çıkarılan diğer önemli düzenlemelerdir. Ayrıca, özel sektör yatırımlarının finansman ihtiyacını karşılamak amacıyla Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası da bu dönemde kurulmuştur (Güvenli, 1981: 452-453). Genel olarak özel sektöre ağırlık ve öncelik veren 1950-1960 döneminin yatırımların teşviki konusundaki politikaların temellerinin atıldığı bir periyod olduğu kabul edilebilir.

4.2.4. Planlı Dönem: 1960-1979

Türkiye'de yatırımları teşvik eden politikalar gerçek anlamda ilk kez planlı dönemde uygulanmaya başlanmıştır (Güvemli, 1981). Gerçekten de, Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyetin başında sanayinin desteklenmesi amacıyla uygulanan teşvik-i sanayi kanunu bir tarafa bırakılırsa, Türkiye'de gerek yatırımların, gerekse ihracatın devlet eliyle kapsamlı şekilde resmen teşvik edilmesi 1962 yılında DPT'nin kurulması ile başlamıştır. 1961 anayasası ile getirilen planlı kalkınma ve buna bağlı olarak hazırlanan beş yıllık kalkınma planları özel sektör için yol gösterici, kamu sektörü içinse emredici nitelik taşımıştır. 1963 yılından itibaren her beş yılda bir hazırlanan bu kalkınma planların-

da[14] sanayi sektörü ekonominin lokomotif sektörü olarak kabul edilmiş, yerli sanayinin gelişmesi ve özel sektörün kalkınmada etkin olabilmesi için özel sektöre çeşitli teşvikler verilerek sanayi yatırımlarının yönlendirilmesi temel hedef olmuştur.

Planlı dönemde ithal ikamesine dayalı bir sanayileşme politikası izlenmiştir. Bu politika özellikle iç üretimi teşvik ederken, ülke sanayisini kotalar, ithalat yasakları gibi dış ticaret araçları ile dış rekabetten korumayı esas almıştır. Ayrıca bu dönemde izlenen politikalar sanayiyi tüm ülkeye yaymaya, böylece de bölgelerarası gelişmişlik farklarını ortadan kaldırılmayı hedeflemiştir. Bunun için sadece özel sektörün değil, aynı zamanda kamu sektörünün de belirlenen hedeflere ulaşmak için yatırım yapması öngörülmüştür. Dolayısıyla 1963-1979 arasında benimsenen bu politikalar hem özel sektörü, hem de kamu sektörünü kucaklayan bir karma ekonomi modeli çerçevesinde gelişme göstermiştir.

1963-1979 arasında Birinci (1963-1967), İkinci (1968-1972) ve Üçüncü (1973-1977) Beş Yıllık Kalkınma Planları gerçekleştirilmiş, Dördüncü Beş yıllık Kalkınma Planının da ilk uygulama yılı tamamlanmıştır. Planlı dönemde yatırımların teşviki kalkınma planları ve yıllık programlar çerçevesinde çıkarılan kararnameler ve tebliğler ile yürütülmüştür. Bu dönemde yatırımların teşvikine ilişkin önemli yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu doğrultuda ilk adım olarak, 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nda değişiklik yapan 19.2.1963 tarihli 202 sayılı yasa çıkarılarak yatırım indirimi konusu teşvik mevzuatına dâhil edilmiştir. Söz konusu yasayı, ihracatta vergi iadesi imkânı veren 27.6.1963 tarihli 261 sayılı kanun ile ithalden alınan vergi ve resimlerin taksitlendirilmesi olanağı sağlayan 14.5.1964 tarihli 474 sayılı kanun izlemiştir. Ayrıca, sanayi için gerekli orta ve uzun vadeli finansman ihtiyacının karşılanmasına yönelik olarak 1963 yılında Sınaî Yatırım ve Kredi Bankası ile 1964 yılında Devlet Yatırım Bankası kurulmuştur (ATO, 2000:8). Diğer taraftan, 1967 yılında 933 sayılı

[14] Her bir plan döneminde yatırımların teşvik edilmesi hususunda öngörülen politikalar ve bunların gerçekleşme durumları hakkında ayrıntılı açıklamalar için bkz. Güvemli, 1981; Aşıkoğlu, 1988; Duran, 1998. Ayrıca Bkz. DPT, 1982, 1989; 1995.

kanun[15] çıkarılarak yatırım indirimi oranı bölgesel ve sektörel bazda artırılmış, gümrük vergisi muafiyeti, ihracatta vergi iadesi ile sanayi bölgesi kurulması için arazi istimlâki uygulaması getirilmiştir. Öte yandan, 1968 yılında yatırım teşvik işlemleri için DPT'den alınan "Teşvik Belgesi" uygulamasına geçilmiştir. 1973 yılında ihracat garantili yatırımlara çeşitli vergi, resim ve harç istisnaları tanınmıştır. 1978 yılında uygulanmaya başlanan faiz farkı ödemesi de yine bu dönemin önemli teşvik tedbirlerinden birini oluşturmaktadır (Güvemli, 1981; Pakdemirli, 1981; DPT, 1982; Aşıkoğlu, 1988; Tecer, 1996).

Planlı dönemde teşvikler konusunda meydana gelen en önemli gelişmelerden biri de, kurumsal yapıya yönelik düzenlemelerin yapılmasıdır. 1967 yılına kadar Sanayi Bakanlığı ve Ticaret Bakanlığı tarafından yürütülen teşvik uygulamaları, 933 sayılı kanun ile Başbakanlık'a bağlı olarak kurulan "Yatırımları ve İhracatı Geliştirme ve Teşvik Bürosu"nda toplanmıştır. Böylece, çeşitli teşvik tedbirlerinin uygulanmasında bir eşgüdüm sağlandığı gibi, yatırımcılar da değişik idarelere başvurmak ve çeşitli formaliteleri yerine getirmek külfetinden kurtarılmıştır. Teşvik Bürosu 1970 yılında DPT bünyesinde oluşturulan "Teşvik ve Uygulama Dairesi" ile bu kuruma bağlanmıştır. Daha sonra, Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı'na bağlanan Teşvik ve Uygulama Dairesi, 1971 yılında bu bakanlığın kaldırılması üzerine Ticaret Bakanlığı'nın bir birimi haline dönüşmüştür. 1972 yılında dairenin yatırım teşvikleri birimi Sanayi Bakanlığı'na, ihracat teşvikleri ile ilgili birimleri ise Ticaret Bakanlığı'na bağlanmıştır. 1980 yılında ise, her iki kurum tek çatı altında birleştirilerek tekrar DPT'ye bağlanmıştır (Duran, 1998:81).

Planlı dönem boyunca uygulanan çeşitli teşvikler, kalkınma ve sanayileşme çabalarını sektörler ve bölgeler itibariyle öngörülen hedeflere yönlendirmede kuşkusuz önemli katkılar sağlamıştır. Ancak, planlarda öngörülen sektörel gelişme hedeflerine ulaşma ve geri kalmış yörelere yatırımları yönlendirme hususunda yeterince başarı sağlanamamıştır (Tecer, 1996:107). Diğer taraftan bu dönemde temel

[15] 1967 yılında kabul edilen 933 sayılı yasa 1927 yılında yürürlüğe giren Teşvik-i Sanayi Kanunundan sonra yatırım teşvikleriyle ilgili çıkartılmış ikinci yasa olmuştur (Güvemli, 1981:456). Bu yasa bugünkü teşvik sisteminin temellerini atmıştır (Tecer, 1996:112). Bu Kanun ile o zamana kadar dağınık bir şekilde uygulanmakta olan tüm teşvik tedbirleri bir araya getirilmiştir.

mevzuatın oluşturulduğu ve kurumsallaşma konusunda önemli yol alındığı görülmektedir. Ayrıca yatırım indirimi, ihracatta vergi iadesi ve hızlandırılmış amortisman gibi teşvik araçları ilk kez bu dönemde uygulanmıştır. Yine bu dönemin bir başka özelliği de, 1968 yılında ilk kez KÖY uygulamasının başlaması ile geri kalmış illere yönelecek yatırımların daha cazip şartlarda teşvik edilmesidir.

4.2.5. 1980-2009 Dönemi

24 Ocak 1980 ekonomik kararları ile Türkiye ithal ikamesine dayanan, içe dönük, korumacı sanayileşme politikasını terk ederek ihracata dayalı, dışa açık sanayileşme politikasını benimsemiştir. 1980 yılında alınan bu kararlar ile Türkiye ekonomisinde büyük bir yön değişikliği gerçekleştirilmiş ve böylece uluslararası ekonomi ile bütünleşme yolunda adımlar atılmıştır. İhracatı arttırmaya odaklı bu politika değişikliği ile ülkenin dış ticaret rejimi ve sermaye hareketleri aşamalı olarak liberalleştirilmiştir. 1980 yılına kadar uygulanan para, kredi ve döviz politikaları değiştirilmiş; ithalat, kambiyo ve yabancı sermaye mevzuatında köklü değişiklikler yapılmıştır. Tüm bu reformlar sonucu ekonomide önemli yapısal değişiklikler meydana gelmiş ve böylece Türkiye'de yeni bir döneme girilmiştir. Bu yeni dönemde kalkınma planı uygulamaları resmen devam etmekle birlikte, ülke ekonomisi esas olarak serbest piyasa ekonomisinin ilkeleri çerçevesinde şekillenmiştir. Serbest piyasa koşullarında ve özel sektör öncülüğünde sanayileşme ve ekonomik kalkınmanın sağlanmasını öngören bu yeni strateji değişikliği ile 1980'den itibaren ihracatın ve yatırımların teşviki daha da önem kazanmıştır.

Türkiye ekonomisinde 1980'li yıllarda görülen bu dönüşümün izleri teşvik politikalarına da yansımıştır. Bu dönemde sanayileşme stratejisi değişikliğine paralel bir biçimde, makro ekonomik açıdan serbest piyasa ekonomisi ilkeleri çerçevesinde ihracata dönük sanayilerin teşviki esas alınmış ve böylelikle kurulu sanayi yapısı dış rekabete açılmaya çalışılmıştır. 1980 öncesi yani planlı dönemde ithal ikamesine dayalı yatırımların teşvikine yönelik uygulamalara son verilerek (Uludağ, 1986: 276), bunlar teşvik politikası aracı olmaktan çıkarılmış ve ihracata dayalı teşvik politikaları ağırlık kazanmıştır.

24 Ocak 1980 Kararları sonrasındaki dönemi kendi içinde üç alt döneme ayırarak incelemek mümkündür: (1) 24 Ocak 1980 Kararları'nın uygulanmaya başlandığı yıldan 1995 yılına kadar geçen süre birinci alt dönemi, (2) Türkiye'nin 1996 yılında AB ile Gümrük Birliğine girmesi ve DTÖ'ye katılması ile başlayan ve 2009 yılına kadar süren dönem ikinci alt dönemi, (3) 2009 yılında uygulamaya konulan yeni teşvik sistemi ise üçüncü alt dönemi oluşturmaktadır.

4.2.5.1. 1980-1995 Dönemi

24 Ocak istikrar kararlarıyla birlikte ihracatın teşviki önem kazanmış ve ihracata dönük sanayileşme desteklenmiştir. Bu dönemde yatırım teşvik ve yönlendirme araçlarının daha seçici kullanılması öngörülmüş ve bu çerçevede bir dizi yatırım teşvik önlemleri alınmıştır (Güvenli, 1985:96-98; Aşıkoğlu, 1988:35-37). Bu değişikliklerden ilkinde, yatırım teşvik belgesine dayalı uygulama kolaylaştırılmış, teşvik belgesine başvurma ve alınması basitleştirilmiş ve orta vadeli krediler teşvik belgesine bağlanarak uygulama yaygınlaştırılmıştır. Bu gelişmeler yatırımlarda "teşvik belgesi" etkenini ön plana çıkarmıştır. İkincisi, teşvik edilecek yatırımlar her yıl yeniden gözden geçirilerek günün şartlarına göre ayarlanmış ve düzenlenen "Genel Teşvik Tablosu"nda yayınlanmaya başlanmıştır. Üçüncüsü, teşvik tedbirleri kapsamında 1980 yılında "Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi" çıkarılarak tüm teşviklerin yabancı sermaye için de geçerli hale gelmesi sağlanmıştır. Dördüncüsü, turizm yatırımlarının geliştirilmesi ve teşvik edilmesi için 1982 yılında 2634 Sayılı Turizm Teşvik Kanunu çıkartılmıştır. Beşincisi ise, döviz kredilerine kur garantisi getirilmiş, mali denge vergisi kaldırılmış ve gelir ve kurumlar vergisi oranlarında indirimler yapılmıştır. Son olarak teşvik uygulamalarından sorumlu çeşitli birimler 1980 yılında DPT Teşvik ve Uygulama Dairesi adıyla tek bir çatı altında yeniden bir araya toplanmıştır. Öte yandan bu dönemde teşvik tedbirlerinin sanayinin bölgelerarası dengesiz dağılımını giderecek yönde kullanılması vurgulanarak, yatırım teşviklerinin verildiği KÖY bölgeleri gelişmişlik düzeyleri ve özel durumları dikkate alınarak 1. ve 2. dereceden KÖY illeri şeklinde farklılaştırılmıştır.

1980 yılının ikinci yarısından sonra teşvik tedbirleri uygulamaları çerçevesinde meydana gelen en önemli gelişme, 1985 yılında Kaynak Kullanımı Destekleme Primi[16] (KKDP) uygulamasının başlatılmış olmasıdır. Yatırımın %50'sine varan hibe şeklindeki KKDP uygulaması, bazı imalat sanayi dalları ile turizm, ulaştırma, eğitim ve sağlık gibi özel önem taşıyan sektörlere yönelik yatırımlarda büyük artışlar yaratmıştır (Serdengeçti, 2001:6). 1991 yılında kaldırılan KKDP uygulaması teşvik sistemi içinde en etkili, ancak en çok tartışılan teşvik aracı olmuştur. Yine bu dönemde destek miktarlarında yöresel veya sektörel bazda değişiklikler yapılırken, bazı yıllar pozitif ve negatif listelerle teşvik edilen ve teşvik edilmeyen yatırım konuları belirlenmiş ve sektörel tercihler yoğun olarak uygulanmıştır (Duran, 1998:115-116).

1990'lardan itibaren ortaya çıkan kaynak sıkıntısı sonucu devletin bütçeden yatırımların teşvik edilmesi maksadıyla ayırmış olduğu kaynaklar yetersiz kalmış ve bu nedenle de KKDP uygulaması kaldırılmış ve yerine, yatırımın %60'ına kadar %10 faizli "Fon Kaynaklı Kredi" kullandırılmaya başlanmıştır (Serdengeçti, 2001:7). Yine bu dönemde, 1990'ların başına kadar DPT'ye bağlı olarak faaliyet gösteren Teşvik ve Uygulama Dairesi, 1991 yılında Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'na bağlanarak genel müdürlük şeklinde örgütlenmiş, ancak bu kurumun 1994 yılında iki müstakil müsteşarlık haline getirilmesi ile ikiye ayrılarak ihracat ile ilgili teşvikler Dış Ticaret Müsteşarlığı'na, yatırımla ilgili teşvikler ise Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü adı altında Hazine Müsteşarlığı'na bağlanmıştır. 1994 yılından günümüze bu kurumsal yapı korunarak gelmiştir.[17] Dolayısıyla bugün yerli firmalar için yatırım teşvikleri Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü tarafından verilirken, yabancı firmaların

[16] KKDP, karşılıksız hibe nitelikli bir teşvik aracı olup, 1985-1991 dönemindeki yatırım teşvik türleri içinde yer alan en cazip teşvik aracıdır. KKDP, öncelikli sektörlerde, organize sanayi bölgelerinde ve KÖY'lerde daha yüksek oranlarda uygulanmış, ancak bu araç sabit yatırımın belli bir oranında (%10-65) yatırımın gerçekleşme oranına paralel olarak kullandırılmıştır. Uygulandığı dönemde hedeflenen alanlarda yatırımları tetikleyerek güçlü teşvik etkisi yaratmıştır. Bu teşvik aracı diğer yörelere göre daha avantajlı oranlarda uygulanması nedeniyle, KÖY ve öncelikli sektörlerde daha etkili olmuştur (Duran, 2002: 7-12).

[17] Ancak son yıllarda Türkiye'nin devlet yardımları konusunda AB'ye tam uyumunu sağlamak ve devlet yardımlarını izlemek ve denetlemek üzere işlevsel olarak bağımsız bir otoritenin kurulmasına yönelik çalışmalar yürütülmektedir.

yatırımları için verilen teşvikler Hazine Müsteşarlığı bünyesindeki Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü tarafından uygulanmaktadır.

4.2.5.2. DTÖ ve AB'ye Uyum Dönemi (1996-2009)

Türkiye'de yatırımların teşvik edilmesi politikası açısından en önemli dönüm noktalarından birini 1996 yılı sonrasında başlayan süreç oluşturmaktadır. Türkiye 1995 yılında bir yandan DTÖ'ye üye olurken, öbür yandan AB ile Gümrük Birliği anlaşması imzalamış ve böylelikle Türkiye'de teşvik veya devlet yardımları alanında ciddi değişiklikler meydana gelmiştir. Türkiye'nin 1996 yılı başından itibaren yatırımları teşvik politikalarında yeni bir döneme girmesinin en önemli nedeni, ülkenin 1995 yılında iki uluslararası anlaşmaya taraf olması ve bunun sonucunda ortaya çıkan yükümlülüklerdir.

Türkiye'nin taraf olduğu ilk önemli anlaşma, ülkenin DTÖ'ye 1995'te üye olması sonucu imzaladığı "Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Önlemler Anlaşması"dır. Bu anlaşmaya göre Türkiye her biri aynı zamanda birer sübvansiyon olan devlet yardımları alanında kuralları belirleyen Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Önlemler Anlaşması'na uymakla yükümlüdür (Yardımcı, 2005). Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Önlemler Anlaşması temelde ihracat performansına veya yerli malların üretiminin kayrılması anlayışına dayalı olarak verilen destekleri yasak tedbir; belli malların üretimini veya sektörlerin kayrılmasını ise spesifik yardımlar başlığı altında toplayarak dava edilebilir tedbir; yukarıda anılan iki tedbir kapsamına girmemek kaydıyla araştırma-geliştirme, çevre koruma, bölgesel kalkınma amaçlı destekleri ise dava edilemez tedbir olarak kabul etmiştir. Dolayısıyla bu anlaşmaya göre ihracata yönelik sübvansiyonlar yasaklanmıştır.

Türkiye'nin taraf olduğu ikinci önemli anlaşma da, Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği'nin uygulanmasını tesis eden 6 Mart 1995 tarih ve 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın kabul edilmesidir. Bu kararın rekabet ve devlet yardımlarına ilişkin hükümleri ihracat performansına dayalı destekleri "yasaklanmış tedbir" olarak nitelendirmekte, "spesifik" tabir edilen sektörel teşvik politikalarının ise, uygulanmasına imkan vermemektedir. Bununla birlikte, birlik politikaları

çerçevesinde bölgesel kalkınmaya yönelik faaliyetlerin, araştırma-geliştirme ve çevre korumaya yönelik faaliyetlerin desteklenmesine izin verilmektedir (Serdengeçti, 2001:3). Bu anlaşma ile Türkiye, bir taraftan AB rekabet ve devlet yardımları politikasıyla uyumlu olacak şekilde teşvikler vermeyi taahhüt ederken, diğer taraftan tekstil ve hazır giyim sektörlerinde Gümrük Birliği anlaşması başlamadan, diğer sektörlerde ise Gümrük Birliği anlaşması başladıktan sonra iki yıl içerisinde devlet yardımlarını AB mevzuatı ile uyumlaştırmayı öngörmüştür (DPT, 2007:76).

Türkiye bu iki anlaşma yoluyla teşvik mevzuatında DTÖ ve AB kurallarına uyum odaklı bazı değişiklikler yapmıştır. Özellikle yatırım teşviklerinde sektörel seçicilik yaklaşımı bırakılarak, bölgesel gelişmişlik düzeyinin temel alındığı, yatay yardımlar olarak da adlandırılan çevrenin korunmasına, KOBİ'lerin ve Ar-Ge'nin desteklenmesine yönelik düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Nitekim Türkiye'de teşvik uygulamalarının DTÖ ve AB kurallarına uyumlu şekilde gerçekleştirilmesine yönelik ilk somut adımlardan biri, 1995 sonrası nakit unsurlara dayalı teşviklerin büyük oranda kaldırılarak, vergi muafiyeti ve istisnalarından oluşan mali teşvik tedbirlerinin daha da ön plana alınması gösterilebilir. Bu yönde atılan bir diğer adım, 1996 yılından itibaren özellikle KOBİ'lere yönelik desteklere teşvik politikasında yer verilmeye başlanmasıdır. Nitekim ilk defa 1996 yılında genel teşvik tedbirlerinden farklı olarak, yalnızca KOBİ'lere yönelik olarak çıkarılan KOBİ teşvik kararnamesi ile KOBİ'ler Hazine Müsteşarlığı yetkisindeki yatırım teşviklerinden faydalanmaya başlamıştır (Dilik ve Duran, 1998; Müftüoğlu, 2002). Yine Ar-Ge ve çevreye yönelik yatırımların teşvik edilmesi ve açıkça mevzuata girmesi bu dönemden sonra gerçekleştirilmiştir.

Yatırımların teşviki konusunda 1996, 1997, 1998 ve 1999 yıllarında bir dizi önemli düzenleme yapılarak, özellikle Olağanüstü Hal Bölgesi ve KÖY'lerdeki yatırımlar teşvik edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda atılan ilk adım, 1996 yılında "KOBİ'ler ile ilgili düzenleme" ve "genel yatırım teşvik düzenlemesi" dışında kalan yatırımlar için "Acil Destek Programı" düzenlenmiş ve bu çerçevede yarım kalmış yatırım-

lar program kapsamına alınmıştır. Bu karar ile Doğu ve Güneydoğudaki 23 ilde yatırımı yarım kalmış veya işletme sermayesi yetersizliği nedeni ile faaliyete hiç geçememiş veya kısmen geçmiş olan yatırımların finansmanında düşük faizli yatırım ve işletme kredisi sağlanmak suretiyle bu yatırımların ekonomiye kazandırılmaları amaçlanmıştır. İkinci adım, 1997 yılında çıkarılan bir karar ile 98/1 sayılı "Olağanüstü Hal Bölgesinde Uygulanacak Enerji Teşviki Hakkında Tebliğ" çerçevesinde, OHAL bölgesindeki Van, Diyarbakır, Siirt, Tunceli, Şırnak ve Hakkâri illerinde yapılacak yatırımlara yatırım dönemi süresince tüketilen elektrik enerjisinin yüzde 50'sinin Hazine tarafından karşılanması kararlaştırılmıştır. Ayrıca 1999 yılında alınan bir başka karar ile de geri kalmış 25 ilde yatırım teşvik belgesi sahibi firmalara, yatırım tamamlandıktan sonra üç yıl süre ile (birinci yıl %50, ikinci yıl %40 ve üçüncü yıl da %25 oranında) indirimli enerji desteği verilmesi söz konusu olmuştur. Üçüncü adım, 21.1.1998 tarihinde çıkan 4325 sayılı "Olağanüstü Hal Bölgesinde ve Kalkınmada Öncelikli Yörelerde İstihdam Yaratılması ve Yatırımların Teşvik Edilmesi ile 193 sayılı Gelir Vergisi Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun" ile en az 10 kişi çalıştıran işyerleri için istihdamı teşvik edici bir dizi tedbir alınmıştır. Bu çerçevede belirtilen 22 ilde yatırımlara vergi indirimi, istihdam teşvikleri ve kamuya ait arsa ve arazilerin bedelsiz olarak tahsisi gibi imkânlar sağlanmıştır (Kulhan, 2001; Serdengeçti, 2001).

2000'li yıllarda yatırımların ve istihdamın artışını hızlandırmak ve bölgesel gelişmede özel sektör katkısını artırmak amacıyla yeni teşvik tedbirleri uygulamaya konulmuştur. Bu doğrultuda 2004 yılında yürürlüğe giren "Yatırımların ve İstihdamın Teşviki ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında" 5084 Sayılı Kanun ile ilk aşamada 36 ilde başlatılan teşvik uygulaması, 2005 yılında yapılan değişiklikle 49 ile çıkartılmıştır. Bu çerçevede, KÖY kapsamındaki iller, 2001 yılı kişi başına milli geliri 1.500 dolardan az olan iller ile 2003 yılı SEGE (Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi) değeri eksi olan illerde yer alan işletmeler için, istihdam artışı şartına bağlı olarak çalışanlar üzerindeki gelir vergisi ve SSK primi ödemelerinde indirim sağlanmış, ayrıca bu

işletmeler için enerji ve bedelsiz arazi desteği getirilmiştir (DPT, 2006:55).

Diğer taraftan, 2006/10921 sayılı "Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar" 06.10.2006 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Resmi Gazete, 2006). Söz konusu karar ile daha önce iki ayrı karar ile yürütülen yatırımlarda devlet yardımları sistemi tek karar kapsamında düzenlenmiş, vergi mevzuatında daha önce yapılan değişiklikler ile uygulanmasına son verilen yatırım indirimi ve vergi, resim harç istisnası teşvik tedbirleri kapsamından çıkarılmıştır. Son olarak 49 ilde uygulanan ve süresi 2008 sonu itibariyle sona eren 5084 sayılı Teşvik Kanunu'nun uygulama süresi bir yıl daha uzatılmıştır.

4.3. Türkiye'deki Yatırım Teşvik Araçları

4.3.1. Türkiye'deki Eski Yatırım Teşvik Tedbirlerinin Özellikleri

Türkiye'de Osmanlı'nın son döneminden günümüze kadar yatırımların teşvik edilmesinde uygulanmış olan birçok teşvik aracı (tedbiri, önlemi) bulunmaktadır. Bazı teşvik araçları hemen her dönemde uygulanıp günümüze kadar gelirken, bazıları belli bir dönem uygulanmış ancak daha sonra terk edilmiştir. Öte yandan bazı teşvik araçları ise belli bir dönem uygulanmış, daha sonra uygulanmasından vazgeçilmiş, ancak bir süre sonra yeniden teşvik aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin gümrük vergisi muafiyeti, teşviklerin uygulandığı her dönemde; 1913 yılında da, planlı dönemde de, 1980 sonrasında da kullanılmış; hatta bugün dahi teşvik aracı olarak kullanılmaktadır. Buna karşın KKDP sadece 1985-1991 arasında teşvik aracı olarak kullanılmış ve bir daha uygulanmamıştır. Diğer taraftan arsa tahsisi, 1913-1942 arasında yatırımları teşvik etmede kullanılan bir teşvik aracı iken, 1963-1991 döneminde teşvik sisteminden çıkarılmış, ancak 1992 yılından itibaren tekrar teşvik tedbiri olarak uygulamaya girmiştir.

Bilindiği gibi, teşvik araçları çeşit bakımından finansal (nakdi), mali (vergisel) ve diğer olarak üç gruba ayrılmaktadır. Türkiye'de geçmişten günümüze uygulanan teşvik politikaları çerçevesinde, yukarıda belirtilen tüm teşvik araçlarının ağırlıkları zaman zaman değişmekle

birlikte kullanıldığını görüyoruz. Genel olarak Türkiye'de uygulanan teşvik araçları içerisinde mali, yani vergisel teşviklerin ağırlık taşıdığı görülmektedir. Diğer taraftan, özellikle 1985 yılından itibaren Türkiye'de nakit teşviklerinin de kullanıldığı bilinmektedir. Öte yandan, bedelsiz arsa tahsisi ve ucuz enerji desteği gibi "diğer" teşvik kategorisinde bulanan araçların da Türkiye'de teşvik tedbiri olarak kullanıldığı görülmektedir.

Türkiye'de 1980 sonrası dönemde teşviklere verilen önemin daha da artmasına paralel olarak teşvik araçlarının sayısı oldukça artmıştır. 1980-2008 arasında uygulanan başlıca yatırım teşvik araçları şunlardır: (1) Kaynak Kullanımını Destekleme Primi (KKDP), (2) Fon Kaynaklı Kredi (FKK), (3) Gümrük Vergisi ve Toplu Konut Fonu istisnası, (4) Yatırım İndirimi, (5) İthalde KDV Ertelemesi, (6) Yerli Makine ve Teçhizatta KDV Desteği (Teşvik Primi), (7) Katma Değer Vergisi İstisnası, (8) Vergi, Resim ve Harç istisnası, (9) Enerji Desteği, (10) Bina İnşaat Harcı İstisnası, (11) SSK Primi İşveren Desteği, (12) Uygun Koşullu Kredi, (13) Yatırım Finansman Fonu, (14) Arsa Tahsisi, (15) Dış Kredi Teminat Mektuplarına Katkı, (16) Kalite ve Standart Sağlama Desteği, (17) Taşınma Desteği, (18) Faiz Desteği, (19) Gelir ve Kurumlar Vergisi İstisnası ve (20) Toplu Konut Fonu istisnası.

Söz konusu teşvik araçlarından bazıları geçmiş dönemlerde uygulanıp yürürlükten kalkmışken, bazılarının günümüzde de kullanıldığı görülmektedir. Diğer taraftan yukarıda sayılan teşvik araçlarının bazıları yatırım öncesi için verilirken, bazılarının yatırım döneminde kullanıldığı, bir kısmının ise işletme aşaması için verildiği görülmektedir. Ayrıca Türkiye'de yatırımların teşviki hemen her yıl çıkarılan kararnameler ve tebliğler ile yürütüldüğünden, teşvik araçlarının sayısı yıllar itibariyle önemli farklılıklar gösterebilmektedir.

Tablo 4.1. Türkiye'deki teşvik araçları ve bunların uygulama şekli (1980-2002)

Teşvik Türü	Uygulama Şekli
Yatırım İndirimi	Yüzde 40, 60, 100 ve 200 olarak bölgesel ve sektörel olarak 4 farklı oranda uygulanmıştır.
Gümrük Muafiyeti	Yüzde 100 oranında genel olarak uygulanmıştır.
KDV Desteği	Yerli ve ithal makine-teçhizat için genel olarak uygulanmıştır.
Vergi Resim ve Harç İstisnası	İhracat taahhüdüne bağlı olarak uygulanmıştır.
Uygun Koşullu Kredi	KOBİ, bölgesel amaç ve bazı sektörler için sembolik düzeylerde kısmi uygulanmıştır.
Hibe	1991 yılında beri uygulanmamaktadır.
Arsa Tahsis	KÖY'lerde imkânlar çerçevesinde tahsis edilmiştir.
Enerji Desteği	Acil destek ve OHAL illerinde kısmi uygulanmıştır.
Çalışanların Sosyal Güvenlik Katkılarında İndirim	KÖY'lerde kısmen uygulanırken, OHAL illerinin tamamında uygulanmıştır.
Bazı Harcamaların Vergiden Düşülmesi	Vergi sisteminde otomatik olarak uygulanmıştır.
Zararın İleriye Aktarılması, Yeniden Değerleme ve Hızlandırılmış Amortisman	Vergi mevzuatında otomatik olarak uygulanmıştır.

Kaynak: Duran, 2002:7

Türkiye'de yatırımların teşviki çerçevesinde kullanılan teşvik araçlarının durumu incelendiğinde dikkati çeken bir başka yön de teşviklerin bölgesel/yöresel, sektörel ve genel düzeyde farklı uygulama şekillerine tabi olmasıdır. Buna göre, bazı teşvik araçları yöre ve sektör farklı gözetilmeksizin genel olarak uygulanırken (örneğin gümrük muafiyeti ve KDV desteğ gibi), bazılarının (örneğin fon kaynaklı kredi, arsa tahsisi, enerji desteği gibi) bölgesel veya sektörel kriterlere bağlı olarak uygulanmakta olduğu, diğer bazılarının ise (örneğin hızlandırılmış amortisman ve bazı harcamaların indirime tabi tutulması gibi) teşvik belgesine bağlı olmaksızın otomatik olarak uygulandığı görülmektedir (Duran, 2002:8). Nitekim Duran (2002:7) tarafından oluşturulan

ve 1980-2002 arasında Türkiye'de uygulanan teşvik araçlarını gösteren Tablo 4.1 bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

4.3.2. 5084 Sayılı Teşvik Kanunu ve Uygulanan Teşvik Araçları

4.3.2.1. 5084 Sayılı Teşvik Kanunu ve Bu Çerçevede Uygulanan Teşvik Araçları

Türkiye'de geri kalmış bölgelerde istihdamın arttırılması ve bölgeler arası gelişmişlik farkının azaltılması için 1968 yılından bu yana yatırım teşvikleri verilmekte ve buna yönelik olarak da bölgesel gelişme politikaları uygulanmaktadır. Bu politikalar çerçevesinde 29.01.2004 tarihinde çıkarılan 5084 Sayılı "Yatırımların ve İstihdamın Teşviki ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun" kapsamında 2004 yılından bu yana bazı illerde vergi ve sigorta primi teşvikleri uygulamak, enerji desteği sağlamak ve yatırımlara bedelsiz arsa ve arazi temin etmek suretiyle yatırım ve istihdam imkânlarının artırılması amaçlanmıştır (Resmi Gazete, 2004). 5084 sayılı kanun, 5350, 5568 ve 5615 sayılı kanunlarla çeşitli değişikliklere uğrasa da, bu kanun temel düzenleme olarak kalmıştır ve halen de yürürlükte olan bir teşvik yasasıdır.

5084 Sayılı kanun ile ilk aşamada 36 ilde başlatılan teşvik uygulaması, 2005 yılında yürürlüğe giren 5350 sayılı kanunla dâhil edilen 13 ille birlikte 49 ile yaygınlaştırılmıştır. 2007 yılında 5615 sayılı Kanunla dâhil edilen Çanakkale ilinin Gökçeada ve Bozcada ilçeleri ile teşvikten yararlanan il sayısı 50'ye yükselmiştir. 5084 sayılı teşvik kanunu, KÖY kapsamındaki iller, 2001 yılı kişi başına milli geliri 1.500 dolar veya daha az olan iller ile 2003 yılı SEGE değeri eksi olan illeri kapsamaktadır.[18] Bu illerde yer alan firmalara istihdam artışı şartına bağlı olarak gelir vergisi ve SSK primi ödemelerinde indirim sağlanmış; ayrıca, enerji ve bedelsiz arazi desteği getirilmiştir (Resmi Gazete, 2006). 5084 sayılı kanun kapsamında teşviklerin uygulandığı 49 il içerisinde yalnızca Uşak, Düzce, Afyon ve Kütahya illeri KÖY kapsamında

[18] KÖY'lerde bulunan iller ile geliri 1500 Doların altındaki iller ve SEGE endeksi eksi olan iller büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Karşılaştırma için Bkz. Tablo 4.2 ve Şekil 8.10.

yer almamaktadır. Bununla birlikte kalkınmada öncelikli 50 il arasından yalnızca Çanakkale (Bozcaada ve Gökçeada ilçeleri), Karabük, Kırıkkale, Samsun ve Zonguldak illeri kişi başına yurtiçi hâsılası 1500 Doların üzerinde ve SEGE endeksi de artı olduğu için vergi ve sigorta primi teşvikleri ile enerji desteğinden yararlanamamış; yalnızca bedelsiz arsa ve arazi desteğinden yararlandırılmıştır. Ancak 5615 sayılı yasa ile Bozcaada ve Gökçeada ilçeleri diğer teşvik kalemlerinden de yararlandırılmıştır (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve Türkiye İş Kurumu, 2007:11).

5084 sayılı teşvik yasası kapsamında Tablo 4.2'de gösterilen illerde faaliyet gösteren/gösterecek olan firmalara sağlanan teşvik araçları ve avantajları şunlardır:

(1) Gelir Vergisi Stopajı Desteği: Bu teşvik aracı en az 10 işçi çalıştırmaları koşuluyla, yasanın yürürlük tarihinden sonra yapılan yatırımlarda istihdam edilen veya daha önce kurulmuş olan işletmelerde bu tarihten sonra işe alınan kişilerin ücretleri üzerinden hesaplanan gelir vergisinden organize sanayi ve endüstri bölgelerinde %100'ü, diğer yerlerdeki işyerlerinin % 80'i, 31.12.2008 tarihine kadar[19] muaf tutulmaktadır.

(2) Sigorta Primi İşveren Payı Desteği: Bu teşvik aracı en az 10 işçi çalıştırmaları koşuluyla, yasanın yürürlük tarihinden sonra yapılan yatırımlarda istihdam edilen veya daha önce kurulmuş işletmelerde bu tarihten sonra işe alınan kişilerin prime esas kazançları üzerinden hesaplanan sigorta primleri işveren hisselerinin, organize sanayi veya

[19] 50 ilde uygulanan ve süresi 2008 sonu itibariyle sona eren 5084 sayılı Teşvik Kanunun uygulama süresi 2009 yılı sonuna kadar uzatılmıştır. 2009 yılı ortalarında yeni yatırım teşvik sistemi uygulamaya konulmasına rağmen, küresel krizin devam etmesi ve teşvikin uygulandığı illerin çoğundan gelen talepler sonucu, 5084 sayılı teşvik kanunu bir kez daha uzatılmıştır. Ancak bu seferki uzatmada, 5084 sayılı yasanın uygulama tarihinden sonra yatırım yapan ve 31.12.2009 tarihi itibari ile yatırımlarını tamamlayan işletmeler 2012 yılı sonuna kadar gelir vergisi stopaj, sigorta primi işveren hissesi ve enerji desteklerinden yararlanmaya devam ederken, 5084 sayılı yasanın uygulanmaya başladığı tarihten önce işe başlayan işletmeler ise 31.12.2012 tarihine kadar sadece sigorta primi işveren hissesinden yararlanacaklardır. 31.12.2009 tarihinde sonra söz konusu bölgelere yatırım yapacak olan işletmeler ise teşvik araçlarından sadece sosyal güvenlik prim desteğinden faydalanabilecekler; diğer teşvik araçlarından yararlanamayacaklardır. Yapılan bu düzenleme ile 5084 sayılı yasanın uygulama tarihinden sonra yatırım yapan ve 31.12.2009 tarihi itibari ile yatırımlarını tamamlayan işletmeler 2012 yılına kadar 5084 sayılı yasanın 3, 4 ve 6 maddelerindeki gelir vergisi stopaj, sigorta primi işveren hissesi ve enerji desteklerinden yararlanmaya devam edeceklerdir.

endüstri bölgelerinde %100'ü, diğer yerlerdeki işyerleri için % 80'i hazinece karşılanmaktadır.

(3) Bedelsiz Yatırım Yeri Tahsisi: Bu teşvik aracı ile kişi başına geliri 1500 Dolar ve altında olan iller ile KÖY'lerde en az 10 kişilik[20] istihdam ön gören yatırımlarda gerçek ve tüzel kişilere; Hazine'ye, katma bütçeli kuruluşlara, belediyelere veya il özel idarelerine ait arazi ve arsaların mülkiyeti bedelsiz olarak devredilebilmektedir. İstihdam şartına beş yıl süre ile uyulması zorunludur.

(4) Enerji Desteği: Bu teşvik aracı ile yasanın yürürlüğe girdiği tarihten 31.12.2008 tarihine kadar imalat sanayi, madencilik, hayvancılık (su ürünleri yetiştiriciliği ve tavukçuluk dahil), seracılık, soğuk hava deposu, turizm konaklama tesisi, eğitim ve sağlık alanında faaliyete geçen[21], fiilen ve sürekli olarak asgari 10 işçi çalıştıran işletmelerin elektrik enerjisi giderlerinin %20'si hazinece karşılanır. Bu orana 10 işçiden sonraki her işçi için 0,5 puan eklenir. Hazinece karşılanacak oran, organize sanayi veya endüstri bölgelerinde kurulu işletmeler için %50'yi, diğer alanlarda kurulu işletmeler için % 40' ı geçemez.

5084 sayılı teşvik kanununda yer alan "sigorta primi işveren hissesi teşviki" Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığ'ınca (Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı), "gelir vergisi stopajı teşviki" Maliye Bakanlığı'nca (vergi daireleri), "bedelsiz yatırım yeri tahsisi" Maliye Bakanlığı Milli Emlak Genel Müdürlüğü'nce, enerji desteği ise HMTUGM tarafından uygulanmaktadır (HM, 2009:6).

---

[20] Asgari istihdam sayısı 5084 sayılı kanunda 10 kişi iken, 01.04.2005 tarihinden geçerli olmak üzere yürürlüğe giren 5350 sayılı Kanun ile asgari istihdam sayısı 10 kişiden 30 kişiye çıkarılmıştır, ancak 5615 sayılı Kanunla 01.05.2007 tarihinden itibaren asgari istihdam sayısı 30 işçiden tekrardan 10 işçiye düşürülmüştür.

[21] 5615 sayılı Kanunla 01.05.2007 tarihinden itibaren yararlanacak sektörler arasına organik ve biyoteknolojik tarım, kültür mantarı yetiştiriciliği ve kompostu sektörleri eklenmiştir.

Tablo 4.2. 5084 Sayılı Teşvik Kanunu çerçevesince yatırım teşviklerinden yararlanan iller

İl	Kişi başına GSYİH ($)	İl	Kişi başına GSYİH ($)	İl	Kişi başına GSYİH ($)	İl	SEGE Endeksi
Kırşehir	1488	Osmaniye	1157	Adıyaman	918	Kilis*	-0,41175
Sinop	1459	Düzce	1142	Kars	886	Tunceli*	-0,40003
Giresun	1443	Çankırı	1136	Van	859	Kastamonu*	-0,37558
Amasya	1439	Siirt	1111	Iğdır	855	Niğde*	-0,35582
Uşak	1436	Gümüşhane	1075	Yozgat	852	Kahramanmaraş*	-0,34968
Malatya	1417	Ordu	1064	Ardahan	842	Çorum*	-0,32761
Sivas	1399	Erzurum	1061	Hakkâri	836	Artvin*	-0,26018
Tokat	1370	Bartın	1061	Bingöl	795	Kütahya*	-0,20684
Diyarbakır	1313	Bayburt	1017	Bitlis	646	Trabzon*	-0,18582
Afyon	1263	Şanlıurfa	1008	Şırnak	638	Rize*	-0,1784
Batman	1216	Mardin	983	Muş	578	Elazığ*	-0,10131
Erzincan	1158	Aksaray	966	Ağrı	568	Karaman*	-0,09852
**Çanakkale (Gökçeada ve Bozcaada)						Nevşehir*	-0,07483

Not: * 5350 Sayılı Kanunla eklenen İller

** 5615 Sayılı Kanunla eklendi.

Kaynak: Resmi Gazete, 2005 ve 2007'ye dayanılarak oluşturulmuştur.

5084 sayılı teşvik kanunu, Hazine Müsteşarlığı tarafından uygulanan "yatırım teşvik sisteminden" oldukça farklıdır. 5084 sayılı teşvik yasası tarafından sağlanan (gelir vergisi stopajının alınmaması, sigorta primi işveren desteği, enerji desteği ve bedelsiz yatırım yeri tahsisi) teşviklerden yararlanmanın tek şartı 5 işletme yılı boyunca en az 10 kişiyi istihdam etme şartıdır. Bu kanunda teşvik belgesi almaya ihtiyaç yoktur. Oysa hem yeni hem de eski yatırım teşvik sisteminde desteklerden yararlanmak için teşvik belgesi almak, belirlenen sektör/konularda yatırım yapmak, asgari kapasite veya yatırım tutarını sağlamak zorunludur. Bu da özellikle küçük KOBİ'ler için önemli ölçüde zorluk getirmekte, bu nedenle de 5084 sayılı teşvik yasası özellikle küçük yatırımcılar için büyük önem taşımaktadır. Sonuç olarak, günümüz Türkiye'sinde yatırımlar hem 5084 sayılı yasa ile hem de HMTUGM tarafından yürütülen yeni teşvik sistemi ile teşvik edilmektedir.

4.3.2.2. 5084 Sayılı Teşvik Kanunun Sektörel ve Bölgesel Analizi

Bölgeler arası eşitsizliğin giderilmesi, istihdamın artırılması ve geri kalmış illerin kalkındırılması amacıyla 2004 yılında hayata geçirilen 5084 Sayılı Teşvik Kanunu'nun sonuçlarını değerlendirmek ve 5 yıl içinde nasıl bir etki yarattığı ortaya koymak hem bölgesel kalkınma politikalarını belirlenmesi, hem de gelecekteki teşvik uygulamaları açısından yol gösterici bir özelliğe sahiptir. Daha öncede belirtildiği gibi, 5084 sayılı Teşvik Kanunu'nda yer alan dört teşvik aracının her birinin farklı kurumlar tarafından uygulanması, bu kanunun sonuçlarını bir bütün olarak değerlendirmeye imkân vermemektedir. Zira bu kanunda belirtilen tüm teşvikleri kapsayan bir veri bulunmamaktadır. Buna rağmen, 5084 sayılı teşvik kanununun etkilerini değerlendirmek için iki yol bulunmaktadır. Bunlardan biri, AB'nin mali katkısı ile Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı AB Koordinasyon Dairesi Başkanlığı'nın ortaklaşa yürüttüğü ve 5084 sayılı Teşvik Kanunu'nun etkilerinin değerlendirildiği alan araştırmasına dayalı projeden elde edilen sonuçlardır (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve Türkiye İş Kurumu, 2007). İkincisi ise HMTUGM enerji desteği çerçevesinde 2004-2008 dönemi için derlediği istatistiklerin sonuçlarının değerlendirilmesidir (HM, 2009).

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve Türkiye İş Kurumu (2007:9) tarafından yürütülen projenin sonuçlarına göre, teşvikin uygulanmaya başlamadan önceki dönem ile 2007 sonu işyeri ve sigortalı işçi sayıları karşılaştırıldığında, yasanın uygulandığı illerin tamamında, uygulamaya başlanılmadan önce (2003 yılı sonunda) Sosyal Güvenlik Kurumu'na kayıtlı aktif işyeri sayısı 118.341 ve bu işyerlerinde çalışan sigortalı sayısı 756.444 olarak tespit edilmiştir. Yasanın uygulanmaya başlanılması ile işyeri sayısı 2007 Haziran sonu itibariyle 174.471, sigortalı sayısı ise 1.262.097 rakamına ulaşmış durumdadır. Oranlar itibariyle de işyeri sayısında yaklaşık %46, sigortalı sayısında ise yaklaşık %67 oranında artış gerçekleşmiştir. Yasanın uygulanmadığı illerde ise 2003 yılı sonunda Sosyal Güvenlik Kurumuna kayıtlı aktif işyeri sayısı 657.978 ve bu işyerlerinde çalışan sigortalı sayısı 4.859.514 ola-

rak tespit edilmiştir. Yine bu illerde işyeri sayısı 2007 Haziran sonu itibariyle 921.594, sigortalı sayısı ise 7.145.528 rakamına ulaşmış durumdadır. Oranlar itibariyle de işyeri sayısında yaklaşık %40, sigortalı sayısında ise yaklaşık %47 oranında artış gerçekleşmiştir. Oransal olarak bakıldığında teşvik kanununun işyeri sayısında yaklaşık %6, sigortalı sayısında ise yaklaşık %20 oranlarında bir katkı sağladığı düşünülebilir. Teşvik kanununu olmasaydı, kanun kapsamında yer alan illerde artışın diğer illere nazaran daha az olacağı varsayılırsa (çünkü normal şartlar altında ülkenin geri kalmış bölgelerinde işyeri ve sigortalı artış hızlarının diğer bölgeler ile eşit olmayacağı varsayımı yanlış olmaz) asıl artışın yukarıdaki oranlardan daha fazla olduğu sonucuna varılabilir. Sayılar itibariyle bakıldığında ise, artan işyeri sayısının teşvikli illerde yaklaşık 55 bin, teşvik almayan illerde ise yaklaşık 265 bin arttığı, bununla birlikte sigortalı sayısının teşvikli illerde yaklaşık 500 bin, teşvik almayan illerde ise 2 milyon 300 bin kişi arttığı görülmektedir.

HMTUGM'nin verdiği istatistiklere göre (HM, 2009), 2004-2008 dönemindeki 5 yıllık sürede 5084 sayılı Teşvik Kanunu kapsamında 50 il için yapılan enerji desteğinden yararlanan toplam 1274 tesis kurulmuş ve 127.843 kişilik istihdam yaratılmıştır. Bu dönemde, 1.274 yeni tesisin yanı sıra, 2.262 eski tesis enerji desteği uygulamasından yararlanmış ve bu desteklenen tesislerde 105.029 kişilik ilave istihdam yaratılmıştır (Tablo 4.3).

5084 Sayılı Teşvik Kanunu yoluyla 2004-2008 döneminde enerji desteğinden yapılan teşviklerin bölgesel dağılımına bakıldığında:

- Teşvik kapsamındaki illerin % 44'ünü Doğu ve Güneydoğu bölgesi illeri oluşturmakla beraber, buralara yapılan yatırım %27, istihdam ise %17 düzeyinde gerçekleşmiştir. Oysa teşvikli illerin sadece %10'unu Ege ve Akdeniz bölgelerinde yer alırken, bu bölgeler yapılan yatırımların %29'undan, yaratılan istihdamın ise %30'unundan yararlanmıştır. Diğer taraftan Karadeniz Bölgesi'nde teşvik kapsamında desteklenen 14 il yatırımların %28'ini alırken, sağlanan istihdamın %39'unu yaratmıştır (Tablo 4.4).

- Doğu ve Güneydoğu'da teşvik sistemine giren 22 ilde kurulan 346 tesis ile 21.405 kişiye iş sağlanırken, buna karşılık tek başına Ege Bölgesi'nde 3 ilde kurulan 225 işletmede 17.660 kişiye istihdam sağlanmıştır (Tablo 4.4).

Tablo 4.3. 5084 Sayılı Teşvik Kanunu kapsamında uygulanan enerji desteğinin illere göre dağılımı

Sıra No	İller	Tesis Sayısı (Adet)			İstihdam (Kişi)			Ödenen enerji desteği (Bin TL)
		Eski Tesis	Yeni Tesis	Toplam Tesis	Mevcut	İlave	Toplam	
1	Adıyaman	23	55	78	2782	4320	7102	79861,16
2	Afyon	118	42	160	4509	4257	8766	18325,28
3	Ağrı	-	1	1	-	15	15	4,16
4	Aksaray	40	32	72	1452	3229	4681	11449,61
5	Amasya	43	32	75	1322	2683	4005	6296,6
6	Ardahan	-	-	-	-	-	-	-
7	Artvin	9	2	11	214	1094	1308	9085
8	Bartın	29	28	57	1195	3135	4330	5695,48
9	Batman	25	16	41	2426	1835	4261	7690,15
10	Bayburt	2	5	7	128	167	295	308,12
11	Bingöl	4	5	9	55	239	294	125,25
12	Bitlis	2	4	6	40	144	184	428,1
13	Çanakkale	2	-	2	31	2	33	4,6
14	Çankırı	34	24	58	1455	2456	3911	7224,48
15	Çorum	160	26	186	5985	5265	11250	12452,34
16	Diyarbakır	40	41	81	1031	3121	4152	22027,13
17	Düzce	75	82	157	6070	10514	16584	22882,04
18	Elazığ	79	32	111	1914	3530	5444	44151,61
19	Erzincan	7	13	20	41	608	649	644,69
20	Erzurum	12	9	21	367	642	1009	15268,98
21	Giresun	31	23	54	950	2647	3597	5253,23
22	Gümüşhane	4	8	12	102	315	417	69,55
23	Hakkâri	-	-	-	-	-	-	-
24	Iğdır	2	1	3	24	72	96	66,07
25	Kahramanmaraş	212	79	291	12976	15302	28278	210814,6
26	Karaman	62	19	81	6043	2148	8191	10579,54
27	Kars	8	2	10	230	261	491	7503,02
28	Kastamonu	57	24	81	2344	2593	4937	27394,37
29	Kırşehir	27	22	49	1424	1385	2809	11379,19
30	Kilis	9	11	20	195	430	625	1112,74
31	Kütahya	106	56	162	6125	5736	11861	33615,24
32	Malatya	115	62	177	6125	6898	13023	67768,19
33	Mardin	9	9	18	332	753	1085	21062,55
34	Muş	10	7	17	128	283	411	231,68
35	Nevşehir	94	22	116	2070	2576	4646	8921,18
36	Niğde	47	27	74	3243	2115	5358	36030,27
37	Ordu	35	26	61	2835	3373	6208	27143,24
38	Osmaniye	38	62	100	408	4228	4636	17991,87
39	Rize	97	19	116	2386	7812	10198	18908,05

40	Siirt	5	7	12	184	985	1169	20959,74
41	Sinop	37	11	48	824	1239	2063	2417,06
42	Sivas	58	30	88	3248	3650	6898	26915,27
43	Şanlıurfa	76	58	134	8470	3468	5002	41850,8
44	Şırnak	-	-	-	-	-	-	-
45	Tokat	74	51	125	2062	3812	5874	8064,6
46	Trabzon	104	22	126	2785	3978	6763	15013,07
47	Tunceli	3	1	4	15	113	128	309,66
48	Uşak	174	127	301	6708	7667	14375	63529,25
49	Van	18	12	30	189	753	942	564,13
50	Yozgat	46	27	73	1587	3102	4689	7711,92
Toplam		2.262	1.274	3.536	105.029	127.843	233.043	95.710.483

Kaynak: HM, 2009:10

- Teşviklerden fazla yararlanan iller sırasıyla Kahramanmaraş, Adıyaman, Malatya, Uşak, Elazığ, Şanlıurfa, Niğde ve Kütahya illeri olup, bu illere yapılan aktarım toplam enerji desteğinin %60,35'ini oluşturmaktadır. Aynı dönemde istihdam artışında 15.302 kişi ile Kahramanmaraş birinci sırada yer almakta olup, bu ili sırasıyla 10.514 kişi ile Düzce, 7.812 kişi ile Rize, 7.667 kişi ile Uşak ve 6.898 kişi ile Malatya illeri izlemiştir.
- Enerji desteği uygulaması çerçevesinde istihdamda önemli ölçüde artış sağlanmıştır. Kahramanmaraş, Düzce, Uşak ve Malatya illerindeki istihdam artışı emek yoğun bir sektör olan dokuma giyim sektöründen kaynaklanmaktadır.

Tablo 4.4. 5084 Sayılı Teşvik Kanunu kapsamında kurulan tesislerin ve yaratılan istihdamın bölgesel dağılımı

Bölgeler	İl sayısı	%	Yeni Tesis Sayısı	%	İstihdam	%
Marmara	1	2,0	-	-	2	0,0
İç Anadolu	8	16,0	203	15,9	17376	13,9
Ege	3	6,0	225	17,7	17660	14,2
Akdeniz	2	4,0	141	11,1	19530	15,7
Karadeniz	14	28,0	359	28,2	48627	39,0
Doğu Anadolu	14	28,0	149	11,7	10381	8,3
Güneydoğu Anadolu	8	16,0	197	15,5	11024	8,8
Toplam	50	100,0	1274	100	124600	100,0

Kaynak: HM, 2009'a dayanılarak yazar tarafından hazılanmıştır.

- Bu kanun kapsamında Ardahan, Hakkâri ve Şırnak illerine hiçbir yatırım yapılmamıştır.

- Teşvik kapsamına giren Ağrı, Iğdır ve Tunceli'ye ancak birer yeni tesis yapılmıştır.
- Yeni işletmeler açısından en fazla istihdam artışı Düzce ilinde gerçekleşmiştir. Bunu sırasıyla, Kahramanmaraş, Uşak, Adıyaman, Osmaniye, Malatya, Adıyaman ve Kütahya illeri takip etmektedir. Mevcut tesisler açısından bakıldığında, ilave istihdamın en fazla olduğu iller sırasıyla Kahramanmaraş, Rize, Malatya, Çorum, Trabzon, Kütahya ve Uşak'tır (Tablo 4.3).
- Yıllara göre yeni işletmeler açısından değerlendirildiğinde ise, en fazla yeni tesis Uşak'ta faaliyete geçmiştir. Bunu sırasıyla Düzce, Kahramanmaraş, Osmaniye, Malatya, Şanlıurfa, Kütahya, Adıyaman ve Tokat illeri takip etmektedir. Bu dönemde, Ardahan, Hakkâri, Şırnak ve Çanakkale (Bozcaada ve Gökçeada ilçeleri) illerinde faaliyete geçen yeni işletme bulunmamaktadır (Tablo 4.3).
- Enerji desteği uygulamasının istihdam üzerindeki etkisi sektörel bazda incelendiğinde, en fazla istihdam artışının 51.129 kişi ile emek yoğun bir sektör olan tekstilde (dokuma ve giyim) olduğu ortaya çıkmaktadır (Tablo 4.3)
- Diğer emek yoğun sektörlerde (bitkisel üretim, deri ve kösele, eğitim, gıda-içki, hayvancılık, kireç, lastik-plastik ve orman ürünleri) ise ilave istihdam yüksek, ancak enerji desteği aktarım miktarı düşük gerçekleşmiştir. Çimento gibi enerji yoğun sektörlerde, fazla istihdam artışı bulunmamasına karşın, enerji gideri yüksek ve buna bağlı olarak enerji desteği miktarı fazla olmaktadır (HM, 2009).

BÖLÜM V. TÜRKİYE'NİN YENİ YATIRIM TEŞVİK SİSTEMİ

5.1. Yeni Yatırım Teşvik Sistemini Ortaya Çıkaran Koşullar

Türkiye'de uzun yıllar boyunca gerek akademisyenler ve iş çevreleri, gerekse yerel/bölgesel aktörler yatırım teşvik sisteminin çeşitli yönlerini eleştirerek, teşvik uygulamalarından sık sık şikâyet etmiş ve sistemin başarısız olduğunu belirtmişlerdir. Bu durumu dikkate alan Hazine Müsteşarlığı, 2000'li yılların başından itibaren bölgesel ve sektörel öncelikleri dikkate alan, illerin özelliklerini ve potansiyellerini gözeten, değişen iç ve dış piyasa koşullarına uyum sağlayabilecek esneklikte, ülke kaynak ve ihtiyaçlarına cevap verebilen, daha etkin, saydam, tarafsız, uygulanabilir; bürokrasiyi en alt düzeye indirerek, daha az sayıda, daha etkin araçlara sahip olacak yeni bir teşvik sistemi için çalışmalara başlamıştır (HM ve TOBB, 1999). Türkiye'nin kendi ihtiyaçlarından ve içsel koşullarından kaynaklanan yeni bir teşvik sistemi kurma isteği, zaten kalkınma planlarında da açıkça vurgulanmıştır. Nitekim gerek 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (DPT, 2000b), gerekse 9. Kalkınma Planı'nda (DPT, 2006) bu durum açık bir şekilde ortaya konmuştur.

Türkiye'nin yeni bir teşvik sistemine gereksinim duymasının altında yatan bir diğer önemli faktör de, DTÖ kuralları ile özellikle AB'deki uygulamalara uyum sağlama zorunluluğudur. Dışsal koşullardan kaynaklanan bu etken esas olarak Türkiye'nin 1999 yılında Helsinki Zirvesi ile AB tam üyeliğine adaylık statüsü kazanması ile başlamıştır. Helsinki zirvesinden sonra Türkiye ve AB ilişkileri 2001 yılında Konsey Kararı ile kabul edilen Katılım Ortaklığı Belgesi ile ivme kazanmıştır. Söz konusu belge ile kısa vadede devlet yardımları konusunda "şeffaflığın sağlanması ve devlet yardımlarının düzenli olarak izlenmesine temel oluşturmak üzere devlet yardımlarının kontrolüne imkân sağlayacak mevzuatın uyumlaştırılması", orta vadede ise "devlet yardımları hususunda bölgesel yardım programları da dâhil olmak üzere AB müktesebatına uyumun tamamlanması" öngörülmüştür. Gümrük Birliği Anlaşması ile Katılım Ortaklığı Belgesi'ndeki yükümlülüklerimize 2001 yılında kabul edilen Ulusal Program eklenmiştir. Bu Programda devlet yardımları ile ilgili olarak Türkiye'nin bir yandan

uyguladığı teşvikleri AB kurallarına uygun hale getirmesi, öte yandan komisyonun "izleme ve denetleme" ihtiyacını karşılayabilecek şekilde yeniden organize olması ve bu çerçevede devlet yardımlarını ulusal düzeyde izleyecek otoritesinin kurulması gerektiği ifade edilmiştir (DPT, 2007). Diğer taraftan, Ulusal Program ile Türkiye, AB'nin İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) esasına dayalı bölgesel teşvik uygulamasını kabul ederek, buna yönelik düzenlemelerin yapılmasını öngörmüştür. Ayrıca 2005 yılında AB'ye tam üyelik ve müzakere sürecine resmen girilmesi bu yöndeki çabaları daha da tetiklemiştir. Bunun yanı sıra Katılım Ortaklığı Belgesi, Ulusal Program ve İlerleme Raporu gibi belgelerde teşvikler veya devlet yardımları konusunda yapılan eleştiriler ile Türkiye'nin taahhüt ettiği halde teşvik konusunda AB müktesebatına uygun bir devlet yardımları kanunu ve otoritesi kabul etmemiş olması da yeni teşvik modeline geçişte etken olmuştur. Öte yandan 2008 yılında küresel finansal krizinin patlak vermesi ve bunun da Türkiye ekonomisini ciddi biçimde sarsmış olması, yeni teşvik modeline geçiş için uygun bir ortam hazırlamıştır. Nitekim yeni teşvik sistemi, hükümet tarafından krizin ortasında tam da krize bir çözüm olarak açıklanmıştır (Başbakanlık, 2009). Yukarıda sayılan tüm bu gelişmeler yeni teşvik sistemi için önemli bir motivasyon sağlamıştır. Sonuç olarak, 2000'li yıllarda başlayan yeni teşvik modeli çalışmaları Hazine Müsteşarlığı'nın öncülünde, AB'ye uyum çalışmaları da dikkate alınarak, ilgili kurum ve kuruluşların katılımı ile meyvesini ancak 2009 yılının ortalarından vermiştir.

Türkiye'de yatırımların teşvik edilmesi açısından en önemli dönüm noktalarından birini 2009 yılında uygulamaya konulan yeni yatırım teşvik sistemi oluşturmaktadır. Yeni yatırım teşvik sistemi, 16 Temmuz 2009 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan "Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar" ile yürürlüğe girmiştir (Resmi Gazete, 2009). Yeni teşvik sistemi ile Türkiye'de ilk defa kapsamlı bir sektörel-bölgesel teşvik sistemine geçilmiştir. Bu teşvik modeli, illerin özelliklerini ve potansiyellerini dikkate alan, bölge bazında kademelendirilmiş, teşvik araçlarıyla desteklenen bir sistemden meydana gelmektedir. Yeni teşvik sistemi bölgesel ve sektörel uygulama yanında, büyük öl-

çekli yatırımları da kapsayan hatta onlara daha fazla avantaj sağlayan çeşitli destek mekanizmalarından oluşmaktadır.

Yeni yatırım teşvik sisteminin beş temel hedefi bulunmaktadır. Bunlar:

- Bölgesel gelişmişlik farklılıklarını azaltmak,
- Uluslararası rekabet gücünü artıracak, teknoloji ve Ar-Ge içeriği yüksek büyük ölçekli yatırımlara destek olmak,
- Doğrudan yabancı yatırımları artırmak,
- Sektörel kümelenmeyi desteklemek,
- Desteklenecek yatırım konularında ekonomik ölçek kriterlerini öne çıkarmak.

Bu beş temel hedefin yanı sıra yeni yatırım teşvik sistemi;

- Yatırımları katma değeri yüksek sektörlere yönlendirerek üretimi ve istihdamı artırmak,
- Yatırım eğiliminin devamlılığını sağlayarak sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak,
- Çevre korumaya ve Ar-Ge'ye yönelik yatırım faaliyetlerini desteklemek şeklinde sıralanabilecek diğer amaçlara da sahiptir.

Yeni yatırım teşvik sistemi 3 ana bileşenden oluşmaktadır. Bunlar: (1) Büyük Ölçekli Yatırımları Teşvik Sistemi, (2) Bölgesel Yatırım Teşvik Sistemi ve (3) Genel Yatırım Teşvik Sistemi.

5.2. Büyük Ölçekli Yatırımları Teşvik Sistemi

Bu teşvik sistemi, yüksek teknoloji ve sermaye gerektiren, Türkiye'nin teknoloji ve Ar-Ge kapasitesini artıracak, ülkeyi üretim yapısı ve uluslararası rekabet bakımından ileri aşamaya götürecek yatırımları kapsamaktadır. Bu sistemde özellikle büyük ölçekli yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye kazandırılması hedeflenmekte olup, bölge farkı gözetilmemektedir. Büyük ölçekli proje yatırımları için 12 kritik sektör belirlenmiştir (Tablo 5.1). Seçilen bu 12 önemli sektördeki belli bir eşiğin üzerindeki büyük yatırımlar, özel ve yoğunlaştırılmış teşviklerle desteklenmektedir. Bazı sektörlerde örneğin demiryolu ve makine

imalatı gibi en az 50 milyon TL tutarındaki yatırımlar desteklenirken; bazılarında, örneğin ana kimya sanayi ve LCD/Plazma üretimi gibi asgari 1 milyar TL tutarındaki yatırımlara destek verilmektedir.

Tablo 5.1. Büyük ölçekli yatırımları teşvik sistemi kapsamında desteklenecek sektörler

Sıra No	Sektörler	Asgari Sabit Yatırım Tutarları (Milyon TL)
1	Kimyasal Madde ve Ürünlerin İmalatı	
	Ana Kimyasal Maddelerin İmalatı	1000
	Diğer Kimyasal Ürünlerin İmalatı	300
2	Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri İmalatı	1000
3	Transit Boru Hattıyla Taşımacılık Hizmetleri Yatırımları	50
4	Motorlu Kara Taşıtlarının İmalatı Yatırımları	250
5	Demiryolu ve Tramvay Lokomotifleri ve/veya Vagon İmalatı Yatırımları	50
6	Liman ve Liman Hizmetleri Yatırımları	250
7	Elektronik Sanayi Yatırımları	50
	LCD/Plazma Üretimi Yatırımları	1000
	Modül Panel Üretimi Yatırımları	150
	Lazer TV, Üç Boyutlu TV ve OLED TV gibi TV Üretimi Yatırımları	50
	Diğer Elektronik Sektörü Yatırımları	50
8	Tıbbi Alet, Hassas ve Optik Aletler İmalatı Yatırımları	50
9	İlaç Üretimi Yatırımları	100
10	Hava ve Uzay Taşıtları İmalatı Yatırımları	50
11	Makine İmalat Yatırımları	50
12	Madencilik Yatırımları*	50

* Maden Kanununda belirtilen IV/c grubu metalik madenlerle ilgili nihai metal üretimine yönelik izabe (cevher işleme)

tesisleri ile bu tesislere entegre maden üretimine yönelik (istihraç+işleme) yatırımlar (AKÇT kapsamı ürünler hariç).

Kaynak: Resmi Gazete, 2009

5.3. Bölgesel Yatırım Teşvik Sistemi

Bu teşvik sistemi, bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasını ve sektörel kümelenmenin desteklenerek öne çıkarılması ve böylece uygun bir yatırım ortamı oluşturulmasını hedeflemektedir. Bölgesel teşvik sisteminin özellikleri şunlardır:

- Yeni bölgesel teşvik sisteminde tüm iller kapsam dâhilinde olup, Türkiye, SEGE'ye göre dört bölgeye ayrılmıştır (Bkz. Şekil 5.1).
- Bölgesel bazda desteklenecek sektörler ve/veya yatırım konuları İBBS Düzey 2 esas alınarak belirlenmiş ve böylece 26 alt bölge ortaya çıkmıştır (Tablo 5.2).
- Her İBBS Düzey 2 bölgesinde teşvik edilecek sektörler ayrı ayrı belirlenmiş ve her bölge için değişen unsurlarla ve kademeli olarak artan teşvikler tanımlanmıştır.
- Teşvik yoğunlukları bölgelerin gelişmişlik seviyelerine göre farklılaştırılmıştır.
- Az gelişmiş bölgelerde uygulanan sektörel teşvikler ile büyük ölçekli yatırımlara verilen teşvikler gelişmiş bölgelere kıyasla daha yüksek oranda belirlenmiştir.
- Desteklenecek sektörler, bölgelerin potansiyelleri ve ekonomik ölçek büyüklükleri dikkate alınarak tespit edilmiştir.
- Eğitim, sağlık, 3 yıldız ve üzeri turizm konaklama yatırımları İstanbul hariç tüm yörelerde istisnasız teşvik edilmektedir.
- Tekstilde iplik ve dokuma konularında modernizasyon dışında ilave kapasite oluşturacak yatırımlar teşvik edilmeyecektir.
- 1. ve 2. bölgelerdeki asgari 50 kişilik istihdam sağlayan mevcut tekstil ve giyim eşyası (konfeksiyon ve deri) konusunda faaliyette bulunan tesislerin 4. Bölge'ye taşınması teşvik edilmektedir.
- Bölgesel teşviklerden yararlanan yatırımların işletmeye geçişlerini müteakip, asgari 5 yıl süre ile bölgede faaliyette bulunması şartı aranmaktadır.

Bu çerçevede, bölgesel teşviklerden yararlanacak olan sektörler bölge bazında değerlendirildiğinde;

- *1. Bölgede*, ağırlıklı olarak motorlu kara taşıtları ve yan sanayi, elektronik, ilaç, makine imalat ve tıbbi, hassas ve optik alet ya-

tırımları gibi yüksek teknoloji gerektiren yatırımlar teşvik edilecektir.

- *2. Bölgede* nispeten teknoloji yoğun sektörler desteklenecektir. Bu çerçevede; ağırlıklı olarak, makine imalat, akıllı çok fonksiyonlu tekstil, metalik olmayan mineral ürünler (cam, seramik, karo, yalıtım malzemeleri vb) kağıt, gıda ve içecek imalatı sektörleri teşvik edilecektir.
- *3. ve 4. Bölgeleri* oluşturan Karadeniz, İç, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde (Bkz. Şekil 5.1), tarım ve tarıma dayalı imalat sanayi, konfeksiyon, deri, plastik, kauçuk, metal eşya gibi emek yoğun sektörlerin yanı sıra turizm, sağlık ve eğitim yatırımları da teşvik edilecektir.

Bazı ilave sektörler de bölgeye bakılmaksızın teşvik edilecektir.

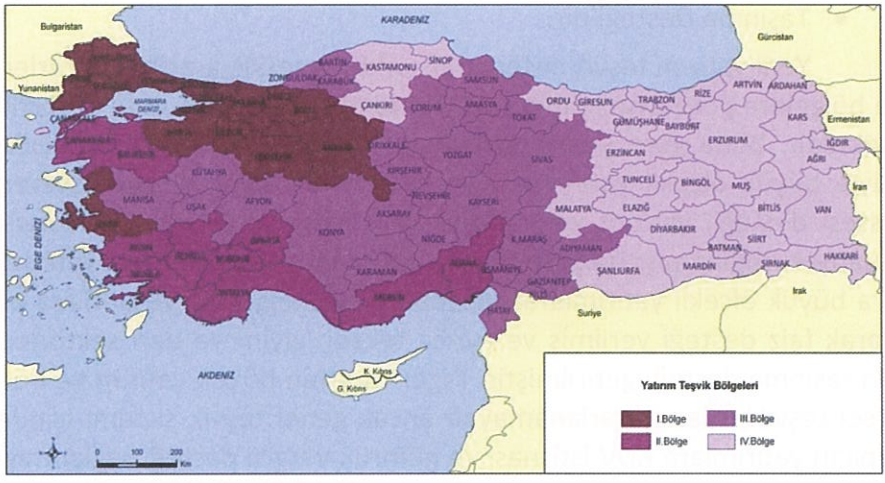
(1) Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından kurulan Organize Sanayi Bölgeleri'nin (İstanbul'dakiler hariç) alanına giren yatırım türleri, bölgede faaliyet gösteren seçilmiş sektörler arasında yer almasa da bölgesel teşviklerden yararlanabilir.

(2) Deniz yoluyla kargo/yolcu taşımacılığına yönelik yatırımlar 2. Bölge'de uygulanan teşviklerden yararlanabilirken, hava yoluyla kargo/yolcu taşımacılığına yönelik yatırımlar 1. Bölge'de uygulanan teşviklerden yararlanabilir. Öte yandan, hava taksiciliği faaliyetleri için teşvik verilmemektedir.

(3) Özel sektör tarafından yapılacak şehirlerarası kargo/yolcu taşımacılığına yönelik demir yolu yatırımlarının yanı sıra, şehir içi kargo taşımacılığına yönelik demir yolu yatırımları da tüm bölgeler için geçerli olan teşviklere tabidir. Taşımacılık faaliyetlerinin birden çok sayıda bölgede mevcut olması durumunda, nakliye araçlarının tedarikine yönelik harcamalar en düşük gelişmişlik düzeyine sahip bölge için verilen teşviklere tabidir.

(4) Jeotermal enerji ve/veya santral atığı ısılarının değerlendirilmesi yoluyla gerçekleştirilen konut ısıtma/soğutma yatırımları bölgesel teşviklerden yararlanabilir.

Şekil 5.1. Türkiye'nin yeni yatırım teşvik bölgeleri

Kaynak: Resmi Gazete, 2009'a dayanarak yazar tarafından yapılmıştır.

5.4. Genel Yatırım Teşvik Sistemi

Bu teşvik sistemi, asgari yatırım tutarlarına ulaşılması kaydıyla, genel teşvik sisteminden teşvik edilmeyecek yatırım konuları[22] hariç, ülke çapındaki tüm yatırımlar için uygulanabilecek bir teşvik sistemidir. Genel teşvik sisteminde büyük ölçekli yatırımlar ile bölgesel teşviklerden yararlanamayan yatırımlar gümrük vergisi muafiyeti ve KDV istisnası gibi vergisel teşvik araçları ile desteklenmektedir.

5.5. Yeni Yatırım Teşvik Sisteminin Araçları

Yeni yatırım teşvik sistemi 7 farklı teşvik aracı veya tedbirinden meydana gelmektedir. Bunlar:

- KDV İstisnası
- Gümrük Vergisi Muafiyeti
- Faiz Desteği
- SSK Primi İşveren Desteği
- Kurumlar/Gelir Vergisi İndirimi

[22] Yeni teşvik sisteminin diğer bir özelliği de kapasite fazlası olan, atıl duruma gelmiş sektörlerde gerçekleştirilecek yatırımların desteklenmeyeceğinin açık bir şekilde belirtilmesidir. Teşvik edilmeyecek veya teşviki belirli şartlara bağlı yatırım alanları için Bkz. Resmi Gazete, 2009.

- Yatırım Yeri Tahsisi
- Taşınma Desteği'dir.

Yeni yatırım teşvik sisteminin sunduğu teşvik araçlarının türleri ve bölgelere göre uygulanma şekli Tablo 5.3 ve Tablo 5.4'de gösterilmektedir. Buna göre yeni uygulamaya konulan yatırım teşvik sistemiyle büyük ölçekli yatırımlara vergi indirimi, sigorta primi işveren hissesi desteği, yatırım yeri tahsisi, KDV istisnası ve gümrük vergisi muafiyeti sağlanmış; bölgesel bazda belirlenen sektörlerdeki yatırımlara büyük ölçekli yatırımlara sağlanan teşvik unsurları ve bunlara ek olarak faiz desteği verilmiş ve ayrıca tekstil, giyim ve deri sektörleri için taşınma desteği getirilmiştir. Diğer taraftan büyük yatırım ve bölgesel teşviklerden yararlanamayan ancak genel teşvik sistemi içinde yapılan yatırımlara KDV istisnası ve gümrük vergisi desteği sağlanmıştır. Ayrıca Ar-Ge ve çevreye yönelik olarak yapılacak olan yatırımlara da KDV istisnası ve gümrük vergisi muafiyetinin yanı sıra faiz desteği verilmektedir (Tablo 5.3).

Tablo 5.2. Türkiye'nin yeni yatırım teşvik bölgelerinin Düzey 2 İBBS bazında sıralaması

Teşvik bölgeleri	Bölge kodu	Bölge illeri	SEGE sıralaması (26 bölge içinde)	SEGE Endeksi
I. Bölge	TR10	İstanbul	1	2,8305
I. Bölge	TR51	Ankara	2	2,0156
I. Bölge	TR31	İzmir	3	1,5199
I. Bölge	TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	4	0,9875
I. Bölge	TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	5	0,7820
I. Bölge	TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	6	0,5721
II. Bölge	TR62	Adana, Mersin	7	0,3345
II. Bölge	TR32	Aydın, Denizli, Muğla	8	0,2883
II. Bölge	TR61	Antalya, Isparta, Burdur	9	0,2809
II. Bölge	TR22	Balıkesir, Çanakkale	10	0,1530
III. Bölge	TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın	11	-0,0714
III. Bölge	TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	12	-0,1657

III. Bölge	TR52	Konya, Karaman	13	-0,2593
III. Bölge	TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	14	-0,3151
III. Bölge	TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	15	-0,3375
III. Bölge	TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	16	-0,3757
III. Bölge	TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	17	-0,4067
III. Bölge	TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	18	-0,4174
IV. Bölge	TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	19	-0,5587
IV. Bölge	TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	20	-0,5592
IV. Bölge	TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	21	-0,6755
IV. Bölge	TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	22	-0,7896
IV. Bölge	TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	23	-0,9639
IV. Bölge	TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	24	-1,2040
IV. Bölge	TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	25	-1,2670
IV. Bölge	TRB1	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	26	-1,3910
IV. Bölge	TR22	Çanakkale İlinin Gökçeada ve Bozcaada İlçeleri	-	-

Kaynak: Başbakanlık, 2009

Yeni sistemdeki teşvik araçlarının büyük kısmı eskiden beri mevcut olan ve bu nedenle de bilinen teşvik araçlarıdır. Fakat bunlar arasında indirimli gelir ve kurumlar vergisi ile taşınma desteği sisteme yeni girmiş tedbirler olarak sayılabilir (Tuncer, 2009). Tablo 5.4'de görüldüğü gibi her bir teşvik aracı bölgelerin gelişmişlik seviyelerine göre farklılaştırılmıştır. Teşvikler her bölge için değişen unsurlarla ve kademeli olarak artan oranlarda tanımlanmıştır.

Tablo 5.3. Türkiye'deki yeni yatırım teşvik araçlarının teşvik türlerine göre dağılımı

Teşvik Araçları	Genel	Bölgesel				Büyük Yatırım	Ar-Ge ve Çevre
		I. Bölge	II. Bölge	III. Bölge	IV. Bölge		
Gümrük Muafiyeti	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var
KDV İstisnası	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Vergi İndirimi	-	Var	Var	Var	Var	Var	-
Yatırım Yeri Tahsisi	-	Var	Var	Var	Var	Var	-
Sigorta Primi İşveren Desteği	-	Var	Var	Var	Var	Var	-
Faiz Desteği	-	-	-	Var	Var	-	Var
Taşınma Desteği	-	-	-	-	Var	-	-

Kaynak: Yardımcı, 2009 ve yazar tarafından oluşturulmuştur.

(1) Gümrük Vergisi Muafiyeti: Gümrük vergisi muafiyeti, teşvik belgesi kapsamında yurtdışından ithal edilen ve müsteşarlıkça uygun görülen yatırım mallarının, yürürlükteki İthalat Rejimi Kararı gereğince ödenmesi gereken gümrük vergisinden muaf tutulmasıdır. Büyük yatırım ile bölgesel ve sektörel teşviklerden yararlanamayan yatırımlar bu teşvik aracı yoluyla desteklenmektedir.

(2) KDV İstisnası: KDV istisnası, 25.10.1984 tarihli ve 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu gereğince, yatırım teşvik belgesi kapsamında ithal ve yerli makine teçhizatın KDV'den istisna edilmesidir. Tıpkı gümrük vergisi muafiyeti gibi büyük yatırım ile bölgesel ve sektörel teşviklerden yararlanamayan yatırımlar bu teşvik aracı yoluyla desteklenmektedir.

Tablo 5.4. Türkiye'deki yeni yatırım teşvik araçlarının bölgelere göre uygulanma şekli

Teşvik Araçları	31.12.2010 Tarihinden Önce Yatırıma Başlayanlar				31.12.2010 Tarihinden Sonra Yatırıma Başlayanlar			
	I. Bölge	II. Bölge	III. Bölge	IV. Bölge	I. Bölge	II. Bölge	III. Bölge	IV. Bölge
Vergi İndirimi								
Yatırıma Katkı Oranı (%)	20	30	40	60	10	15	20	25
Vergi İndirim Oranı (%)	50	60	80	90	25	40	60	80
Sigorta Primi İşveren Desteği	2 Yıl	3 Yıl	5 Yıl	7 Yıl	-	-	3 Yıl	5 Yıl
Faiz Desteği								
TL Kredisi	-	-	3 puan	5 puan	-	-	3 puan	5 puan
Dövize Kredisi	-	-	1 puan	2 puan	-	-	1 puan	2 puan
Yatırım Yeri Tahsisi	Bölgesel Desteklerden Yararlanacak Bütün Yatırımlar				Bölgesel Desteklerden Yararlanacak Bütün Yatırımlar			
KDV İstisnası	Tüm Bölgelerde Tüm Sektörlerdeki Teşvik Belgeli Yatırımlar				Tüm Bölgelerde Tüm Sektörlerdeki Teşvik Belgeli Yatırımlar			
Gümrük Vergisi Muafiyeti	Tüm Bölgelerde Tüm Sektörlerdeki Teşvik Belgeli Yatırımlar				Tüm Bölgelerde Tüm Sektörlerdeki Teşvik Belgeli Yatırımlar			
Taşınma Desteği	Sadece IV. Bölgeye Taşınacak Tekstil ve Konfeksiyon Sektörü				-			

Kaynak: HMTUGM, 2009 ve yazar tarafından oluşturulmuştur.

(3) Kurumlar/Gelir Vergisi İndirimi: İndirimli kurumlar vergisi Türk vergi sistemine 28.02.2009 tarihinde yürürlüğe giren 5838 sayılı Yasa ile Kurumlar Vergisi Kanunu'nun 32'nci maddesinin değiştirilmesi suretiyle girmiş bir yeniliktir. Yatırım indiriminin yürürlükten kaldırılmasından sonra, doğan boşluğu gidermek için konulan Kurumlar/Gelir Vergisi indiriminin yatırımları teşvik için uygulanması, yeni teşvik sisteminin yürürlüğe girmesi ile başlamıştır (Tuncer, 2009).

Bu teşvik aracı teşvik belgesine bağlı yatırımlardan elde edilen kazançlar için uygulanmaktadır. Büyük ölçekli yatırımlar ile bölgesel uygulama kapsamında gerçekleştirilen yatırımlarda, uygulanacak gelir ve kurumlar vergisi oranları yatırım katkı payı ile birlikte önemli ölçüde düşürülmüştür. Nitekim Tablo 5.3 ve 5.4'de görüldüğü gibi yeni teşvik kararına göre yatırımlara;

- Kurumlar veya gelir vergisi oranında %25'ten %90'a kadar varan indirim imkanı ile
- %10'dan %70'e kadar değişen oranlarda yatırıma katkı oranı sağlanmıştır.

Bu doğrultuda, indirimli vergi uygulamasına yatırımın kısmen veya tamamen işletilmesine başlanılan hesap döneminden itibaren başlanması ve indirilen kurumlar veya gelir vergisi tutarının da yatırıma katkı oranı tutarına ulaşıncaya dek uygulaması kabul edilmiştir.

Bu durumu bir örnekle açıklarsak, örneğin 2. bölgede 31.12.2010 tarihinden önce yatırıma başlayacak bir firma için vergi indirim oranı % 60, yatırıma katkı oranı ise, % 30'dur (Bkz. Tablo 5.5). Türkiye'de 2009 itibariyle yatırım teşvik belgesi olmayan bir firmanın kurumlar vergisi oranı % 20'dir. Eğer firma yatırım teşvik belgesi alırsa bu durumda firmanın ödeyeceği kurumlar vergisi oranı % 8' düşmektedir. Çünkü firma % 20'lik kurumlar vergisinin % 60'lık kısmından muaf olduğu için % 12'lik bir indirim elde etmektedir. Bu firmanın 1.000.000 TL tutarında bir yatırım yapmak istediğini düşünürsek, bu durumda 1.000.000 x % 30 yatırıma katkı oranı = 300.000 TL devlet tarafından yatırıma katkı yapılmış olmaktadır. Ayrıca firma, mevzuat gereğince devletin tahsilden vazgeçtiği vergi miktarı 300.000 TL'lik yatırıma katkı tutarına ulaşıncaya kadar % 8'lik kurumlar vergisi oranı üzerinden vergisini ödeyecek, böyle firma oldukça büyük bir teşvik elde etmiş olacaktır.

Öte yandan kurumlar veya gelir vergisi indirimi ile yatırıma katkı oranları, bölgelere ve büyük ölçekli yatırımlara göre farklı uygulanmaktadır. Yatırımcılar elde edecekleri kazançtan birinci bölgede % 25, ikinci bölgede % 40, üçüncü bölgede % 60 ve dördüncü bölgede % 80 oranında kurumlar veya gelir vergisinden indirimi elde edebileceklerdir. Bununla birlikte "Yatırım Katkı Oranları"ndan yararlanma durumu, bölgelere ve yatırımın büyüklüğüne göre değişmekte olup, az gelişmiş bölgelere yatırım yapanlar ile büyük ölçekli yatırımlara yönelenler bu imkândan daha fazla faydalanmaktadır.

Diğer taraftan bazı durumlar için istisnalar da getirilmiştir. Örneğin arazi-arsa, royalti, yedek parça ve amortismana tabi olmayan diğer harcamalar yatırıma katkı tutarının tespitinde dikkate alınmamakta ve bu harcamalar indirimli vergi uygulamasından yararlanmamaktadır. Ayrıca finans ve sigortacılık konularında faaliyet gösteren kurumlar ve iş ortaklıkları ile Yap-İşlet-Devret modeli çerçevesinde gerçekleştirilen yatırımlar için vergi indirimi desteği öngörülememektedir. Keza, indirimli oranlar stopaj suretiyle yapılan vergilendirme içinde uygulanmamaktadır (Resmi Gazete, 2009).

Tablo 5.5. Yeni teşvik kararı çerçevesinde Kurumlar/Gelir vergisine uygulanacak indirim oranları ile yatırıma katkı oranları

	Bölgesel Yatırımlar				Büyük Ölçekli Yatırımlar			
	31.12.2010'dan önce başlayan yatırımlar		31.12.2010'dan sonra başlayan yatırımlar		31.12.2010'dan önce başlayan yatırımlar		31.12.2010'dan sonra başlayan yatırımlar için	
Bölgeler	Yatırım Katkı Oranı (%)	Kurumlar/Gelir Vergisi İndirim Oranı (%)	Yatırım Katkı Oranı (%)	Kurumlar/Gelir Vergisi İndirim Oranı (%)	Yatırım Katkı Oranı (%)	Kurumlar/Gelir Vergisi İndirim Oranı (%)	Yatırım Katkı Oranı (%)	Kurumlar/Gelir Vergisi İndirim Oranı(%)
1	20	50	10	25	30	50	25	25
2	30	60	15	40	40	60	30	40
3	40	80	20	60	50	80	40	60
3	60	90	25	80	70	90	45	80

Kaynak: Resmi Gazete, 2009'dan faydalanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

(4) SSK Primi İşveren Desteği: Bu teşvik aracı, Teşvik Belgesi kapsamındaki yatırımlarla yaratılan yeni istihdam için sigorta primi işveren hissesinin asgari ücrete tekabül eden kısmının 2 yıldan 7 yıla kadar değişen sürelerde devlet tarafından karşılanmasını içermektedir. 31.12.2010 tarihine kadar yatırıma başlayanlar yarattıkları ilave istihdam için SSK işveren primini birinci bölgede iki yıl, ikinci bölgede üç yıl, üçüncü bölgede beş yıl ve dördüncü bölgede 7 yıl boyunca ödemeyecektir. Fakat 31.12.2010 tarihinden sonra başlanılan yatırımlar için, birinci ve ikinci bölgede destek ortadan kalkmakta, ancak üçüncü bölgede 3 yıl, dördüncü bölgede ise, 5 yıl boyunca yatırımcılar SSK Primi İşveren Hissesi desteğinden yararlanabilmektedir (Bkz. Tablo 5.4). Sigorta primi işveren hissesi desteği hem büyük ölçekli yatı-

rımlara hem de bölgesel uygulama kapsamında desteklenen yatırımlara verilmektedir.

(5) Faiz Desteği: Bölgesel uygulama kapsamında üçüncü ve dördüncü bölgelerde yapılacak yatırımlar ile Ar-Ge ve çevre yatırımları için faiz desteği verilmektedir. Buna göre 3. ve 4. bölgelerde yatırım yapanların kullandıkları Türk Lirası kredi faizinin üçüncü bölgede 3 puanı, dördüncü bölgede ise 5 puanı devlet tarafından ödenecektir. Bu oranlar döviz ve dövize endeksli krediler için üçüncü bölgede 1 puan, dördüncü bölgede ise 2 puan olarak belirlenmiştir (Bkz. Tablo 5.3). Diğer taraftan bölge ayrımı yapılmaksızın Ar-Ge yatırımları ile çevre yatırımlarında ise Türk Lirası cinsi kredilerde 5 puanı, döviz kredilerinde ise 2 puanı destek dâhilindedir. Kredi faiz desteğinin üst limitleri, Ar-Ge ve çevre yatırımları için 300 bin lira, 3. ve 4. bölgelerde yapılacak yatırımlar için ise 500 bin lira olarak belirlenmiştir. Azami 5 yıl süreyle uygulanacak bu sistemde, kullanılan kredinin, sabit yatırım tutarının azami % 70 oranındaki kısmına faiz desteği uygulanacaktır. Hazine Müsteşarlığı ile protokol imzalayan tüm bankalar ve leasing şirketleri kapsama alınmıştır.

(6) Yatırım Yeri Tahsisi: Teşvik belgesi düzenlenmiş büyük ölçekli yatırımlar ile bölgesel desteklerden yararlanacak tüm yatırımlar için Maliye Bakanlığı'nca belirlenen esaslar çerçevesinde yatırım yeri tahsis edilmektedir. Ancak finans ve sigortacılık konularında faaliyet gösteren kurumlar ve iş ortaklıkları ile Yap-İşlet-Devret modeli çerçevesinde gerçekleştirilen yatırımlar için yatırım yeri tahsisi desteği öngörülememektedir (Resmi Gazete, 2009).

(7) Taşınma desteği: Taşınma desteği, tekstil, hazır-giyim ve deri sektörlerinde ucuz işgücü avantajına sahip Çin, Hindistan ve diğer Uzak Doğu ülkeleriyle Türk tekstil sektörünün rekabet edebilmesini sağlamak ve bu sektörlerde rekabet gücünün korunarak geliştirilmesine katkıda bulunmak üzere yeni uygulamaya konulan bir teşvik aracıdır. Bu teşvik aracı ile aynı zamanda bölgesel farklılıkları gidermek ve ülkenin en az gelişmiş 4. bölgesindeki istihdamı artırmak da hedeflenmiştir. Bu çerçevede 1. ve 2. bölgelerde tekstil, konfeksiyon ve hazır giyim, deri ve deri mamulleri sektörlerinde üretim faaliyetinde

bulunan firmalara 31.12.2010 tarihine kadar 4. bölgeye tümüyle taşınmaları ve en az 50 kişilik istihdam sağlanması halinde bu tesisler için;

- Kurumlar veya gelir vergisi 5 yıl süreyle % 75 oranında indirimli olarak uygulanacak,
- Çalışanların asgari ücrete tekabül eden sigorta primi işveren hissesinin tamamı taşınma tarihinden itibaren 5 yıl süre ile devlet tarafından karşılanacak,
- Taşınma ile birlikte yapılacak ilave yatırımlar olması durumunda yatırımlar için yatırım yeri tahsis edilecek,
- Ayrıca tesislerin taşınma işleminin 2009 yılı sonuna kadar tamamlanması hâlinde taşınma (nakliye) giderleri bütçeden karşılanacaktır.

5.6. Yeni Yatırım Teşvik Sisteminin İlk Uygulama Sonuçlarının Analizi

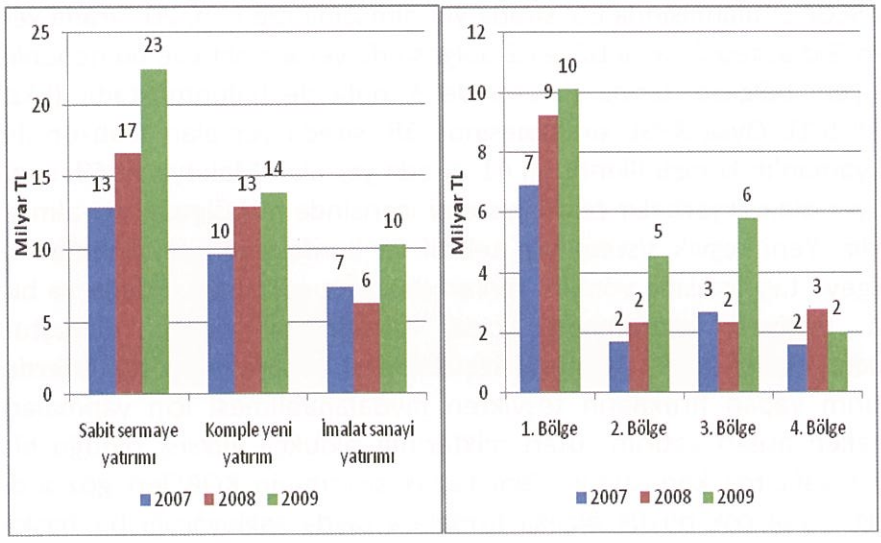
Yeni Teşvik Sisteminin uygulamaya girdiği 2009 Temmuz ayından Aralık ayının sonuna kadar geçen 6 aylık dönemde HMTUGM tarafından yatırımcılara 1.523 adet yatırım teşvik belgesi verilmiştir. Düzenlenen yatırım teşvik belgelerinin 1.418 adedi yerli firmalar, 105 adedi de yabancı sermayeli firmalar tarafından alınmıştır (HM, 2010). Bu dönemde yerli firmaların öngörülen sabit sermaye yatırım tutarı 12,8 milyar TL olurken, yabancı sermayeli firmaların sabit sermaye yatırım tutarı 9,8 milyar TL'dir. Yatırımcılar tarafından alınan toplam 1.523 yatırım teşvik belgesinin 511 adedi yani %34'ü 1. bölgede, 264 adedi yani %17'si 2. bölgede, 467 adedi (%31'i) 3. Bölgede ve 281 adedi de (%18'i) 4. bölgeye yapılacak yatırımlardan oluşmaktadır. Yatırım tutarı açısından bakıldığında ise yatırımların % 45'inin 1. bölgede, %20'sinin 2. bölgede, %26'sının 3. bölgede, %10'unun da 4. bölgede olduğunu görülmektedir (Şekil 5.2. Büyük ölçekli proje yatırımları kapsamında ise, 2009 yılı Temmuz-Aralık döneminde 14 adet teşvik belgesi verilmiştir. Aralarında Renault, Arçelik, Vestel, Bosch ve Areva gibi çokuluslu yerli ve yabancı firmaların bulunduğu bu büyük ölçekli yatırımlar kapsamında verilen belgelerin sabit sermaye yatırım

tutarı 4,5 milyar TL, öngörülen istihdam ise 4.571 kişidir. Nitekim 2009 Yılı Temmuz-Aralık döneminde Büyük Proje kapsamında düzenlenen yatırım teşvik belgeleri ise aşağıdaki Tabloda verilmiştir (Tablo 5.6).[23]

Her ne kadar sadece 6 aylık bir dönem yeni teşvik sistemini değerlendirmek için oldukça yetersiz bir süre olsa da, en azından yatırımcıların niyeti ve hazırlığı konusunda öncü bir gösterge niteliği taşıması bakımından önemli gözükmektedir. Zira yeni teşvik sisteminin devreye girdiği Temmuz-Aralık dönemi ile geçmiş yılların aynı döneminin performansının karşılaştırılması yeni sistemin başarısı hakkında bir fikir verebilir. Nitekim teşvik belgelerinde öngörülen yatırım tutarları önceki yılların aynı dönemine göre kıyaslandığında ilginç sonuçlar ortaya çıkmaktadır. İlk olarak 2009 Ocak-Haziran döneminde düzenlenen teşvik belgelerindeki toplam yatırım bir önceki seneye, yani 2008'in ilk altı ayına göre %26,5'lük bir düşüş göstermiştir. Oysa 2009 yılının ikinci yarısında, yani Temmuz-Aralık döneminde, 2008'in ikinci yarısına göre toplam yatırım tutarında %35,5'lik bir artış görülmektedir. Temmuz-Aralık 2009 dönemini önceki yılların yani 2007, 2008, 2009'un Temmuz-Aralık dönemiyle mukayese edecek olursak, 2007'nin ikinci yarısında toplam teşvikli yatırım tutarı 12,9 milyar TL iken, bu durum 2008'de 16,6 milyar TL, 2009'da ise 22,5 milyar TL'dir (Şekil 5.2). Ekonomik krizin devam eden etkisine rağmen 2009'un ikinci yarısındaki bu artış, yeni teşvik sisteminin ilk sonuçlarının eskisine nazaran daha iyi bir performans ortaya koyduğunu göstermektedir. Aynı şekilde komple yeni yatırımlar ile imalat sanayinin 2007, 2008 ve 2009 Temmuz-Aralık dönemindeki performanslarına bakıldığında da yine önceki yıllara göre önemli artışları görülmektedir (Şekil 5.2).

[23] Bu yatırımların fiilen ne kadarının gerçekleşeceği teşvik belgesinde öngörülen sürenin bitimiyle netlik kazanmakta ve nihai gerçekleşme durumu tamamlama işlemlerinin yapılması suretiyle tespit edilmektedir.

Şekil 5.2. Yatırım teşviklerinin 2007, 2008 ve 2009 Temmuz–Aralık dönemi için sabit sermaye, nitelik ve sektör bakımından dönemsel karşılaştırması

Kaynak: HM, 2010'a dayanarak yazar tarafından yapılmıştır.

Yatırım teşvik tutarları bölgesel bazda dönemsel olarak karşılaştırıldığında ise, 4. bölge dışındaki tüm bölgelerde yatırımlara verilen teşviklerin önceki yıllara göre arttığı görülmektedir (Şekil 5.2). 2009 yılının ikinci yarısında öngörülen sabit sermaye tutarındaki en yüksek artış 2. ve 3. bölgelerde olmuştur. Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Doğu Karadeniz bölgesindeki illeri kapsayan 4. bölge yatırım tutarı bakımından henüz olumlu bir gelişme sergilemese de, verilen teşvik belgesi sayısı bakımından önceki yıllara nazaran daha fazla artış sağlamıştır (HM, 2010).

5.7. Yeni Yatırım Teşvik Sistemine Yönelik Eleştiriler

Türkiye'de bugüne kadar birçok teşvik uygulaması yürürlüğe konulmuş ve bunlar çok çeşitli açılardan eleştiri konusu yapılmıştır. Yeni yatırım teşvik sistemi de bazı açılardan eleştirilere maruz kalmaktadır. Bu eleştirilerin başında, bölgelere göre yapılan ayrımın DPT'nin 2003 yılındaki çalışmasını (DPT, 2003) esas alması nedeniyle eski olduğu, illerin/bölgelerin günümüzdeki şartlarını yansıtmadığı

konusundadır (Kudatgobilik, 2009). Ancak teşviklerin bölgelere ayrılması, hangi kriterler konulursa konulsun, mutlaka bazı iller açısından haksızlığa yol açabilmektedir. Örneğin Adıyaman, DPT'nin yaptığı illerin SEGE sıralamasında 65. sırada yer almasına rağmen, 20. sırada yer alan Gaziantep ile aynı Düzey 2 bölgesinde yer almakta ve bu nedenle de yeni bölgesel teşvik sisteminde 3. bölgede bulunmaktadır (Bkz. Şekil 5.1). Oysa SEGE sıralamasında 38. sırada yer alan Trabzon ile Adıyaman'ın komşu illerinden 41. sırada yer alan Malatya ve 63. sırada yer alan Diyarbakır teşvik sistemi içerisinde 4. bölgede yer almışlardır. Yeni teşvik sisteminde tekstil ve konfeksiyon sektörünün 4. bölgeye taşınmasına yönelik verilen desteğin çok sınırlı olduğu ve bir çok maliyeti kapsamadığı ciddi eleştirilere neden olmuştur (Kudatgobilik, 2009). Bölgesel teşviklerden yararlanacak sektörlerde yatırım yapan firmaların teşvikten faydalanabilmesi için yapmaları gereken asgari yatırım tutarı miktarının oldukça yüksek olduğu bir diğer yakınma konusudur. Yeni teşvik sisteminin KOBİ'leri göz ardı ettiği daha çok büyük ölçekli firmalara fayda sağlayacağı bir başka kritik konusudur. Yine yeni teşvik sisteminde enerji desteğinin olmaması ciddi bir eksiklik olarak ifade edilmektedir (Kudatgobilik, 2009). Ayrıca illerde teşvik edilecek yatırım konularının merkez tarafından değil de, çeşitli illerde faaliyete geçmeye başlayan Kalkınma Ajansları tarafından gerçekleştirilmesinin daha doğru bir yaklaşım olacağı üzerinde de durulmaktadır.

Tablo 5.6. Büyük Proje kapsamında düzenlenen yatırım teşvik belgeleri genel karakteristikleri

Firma Adı	Yatırım Konusu	Yatırım Yeri	Sabit Sermaye Yatırımı (TL)
Neutec İlaç San Tic Aş	İlaç İmalatı	Sakarya	142.024.000
Genpower Jeneratör San Ve Tic Aş	Makine İmalat	Ankara	78.061.333
Vestel Beyaz Eşya San Ve Tic Aş	Beyaz Eşya İmalatı	Manisa	163.151.810
İlko İlaç San Ve Tic Aş	İlaç İmalatı	Konya	123.230.000
Arçelik A.Ş.	Beyaz Eşya İmalatı	Bolu	148.711.128
Arçelik A.Ş.	Beyaz Eşya İmalatı	İstanbul	123.615.855
Asya Port Liman İşletmeleri Tic.A.Ş.	Liman İşletme	Tekirdağ	553.125.602

Nursan Denizcilik Liman Ve Gemi İşletmeciliği A.Ş.	Liman İşletme	Hatay	264.276.534
Tüprag Metal Madencilik San Ve Tic Aş	Maden İşleme	İzmir	94.309.635
Tofaş Türk Otomobil Fabrikası Aş	Binek/Ticari Araç İmalatı	Bursa	1.386.310.535
Oyak Renault Otomobil Fabrikaları Aş	Binek/Ticari Araç İmalatı	Bursa	1.203.906.225
Bosch Rexroth Otomasyon San Ve Tic Aş	Makine İmalatı	Bursa	61.935.557
Areva T&D Enerji Endüstri Aş	Makine İmalatı	Kocaeli	57.477.043
Mmk-Atakaş Metalurji San Tic Ve Liman İşl. Aş	Makine İmalatı	Hatay	62.438.934
Toplam			4.462.574.191

Kaynak: HM, 2010

5.8. Yeni Yatırım Teşvik Sisteminin Değerlendirilmesi

Yeni yatırım teşvik sistemi dokuz başlık altında değerlendirilebilir. Buna göre; (1) Yeni yatırım teşvik sistemi bölgesel, büyük ölçekli ve genel teşvik sistemi olmak üzere üç ana kategoriden oluşmaktadır. (2) Yeni bölgesel teşvik sisteminde Türkiye İBBS Düzey 2 esas alınarak SEGE seviyelerine göre dört bölgeye ayrılmıştır. (3) Dört bölgeye tanınan teşviklerin yoğunlukları gelişmiş birinci bölgeden başlayarak az gelişmişe doğru artarak devam etmektedir. (4) Yeni teşvik sistemi gelişmişlik düzeylerine göre bölge bazında kademelendirilmiş yedi farklı teşvik aracıyla desteklenen bir sistemden oluşmaktadır. (5) Yeni bölgesel teşvik sisteminde desteklenecek sektörler, bölgelerin potansiyelleri ve ekonomik ölçek büyüklükleri dikkate alınarak tespit edilmiş, böylece bir anlamda Türkiye'nin bölgesel yatırım haritası oluşturmuştur. (6) Yeni teşvik sisteminde bölgesel ve sektörel desteklerin yanı sıra belirlenmiş 12 önemli sektörde büyük yatırımların desteklenmesi öngörülmüştür. (7) Yeni teşvik sistemi sadece geri kalmış illeri/bölgeleri değil, bütün Türkiye'yi yatırım kapsamına almakta ve bu haliyle de teşvik kapsamında desteklenecek sektörleri belirleyerek ülke ve bölge ekonomisinin geleceğine yön veren vizyoner bir yaklaşım sergilemektedir. (8) Yeni yatırım teşvik sistemi ile teşvikler AB ve DTÖ standartları ile büyük ölçüde uyumlu hale getirilmiştir. (9) Yeni teşvik sistemi ile Türkiye 40 yıldır uygulamakta olduğu teşvik sistemi

üzerine oturan KÖY politikalarını terk ederek yeni bir uygulama içine girmiştir.

Sonuç olarak, ana amaçlarından biri bölgesel gelişmişlik farklılıklarını azaltmak olan yeni yatırım teşvik sistemi, bölgesel gelişme perspektifini açıkça içermesi bakımından eskisinden oldukça farklı ve daha gelişmiş bir bölgesel kalkınma aracıdır. Nitekim, yeni teşvik sistemine ilişkin olarak açıklanan ilk verilerin sonuçları da bu gözlemleri doğrulamaktadır (Bkz. Başlık 5.6). Ancak az gelişmiş yörelere yönelik yapılmış çoğu plan, program ve desteklerin çok başarılı olmadığı dikkate alınırsa, yeni bölgesel teşvik sisteminin nasıl bir sonuç vereceğini şimdiden kestirmek güç gözükmektedir.

BÖLÜM VI. TÜRKİYE'DE UYGULANAN YATIRIM TEŞVİKLERİNİN 1980-2009 DÖNEMİNDEKİ GELİŞİMİ

Daha öncede belirtildiği üzere, Türkiye'de yatırım teşvikleri 1963 yılından bu yana çeşitli araçlarla uygulamaya konulmuştur. Ancak Türkiye'de yatırım teşvik belgesi verilmesine 1968 yılından itibaren başlanmıştır (Güvemli, 1992:127). Yatırımcıların teşvik araçlarından faydalanabilmesi için teşvik belgesi alması zorunludur. Kuşkusuz teşvik belgesi almadan da bazı teşviklerden yararlanmak mümkündür. Ancak Türkiye'de yatırımların teşviki çok büyük oranda HMTUGM'den alınan[24] "yatırım teşvik belgesi"ne bağlanmıştır. Dolayısıyla Türkiye'de yatırım teşvikleri ile ilgili olarak yayımlanan tüm istatistiksel veriler, HMTUGM tarafından verilen yatırım teşvik belgelerine dayanılarak oluşturulmaktadır. Hazine Müsteşarlığı yerli ve yabancı firmalar için düzenlediği yatırım teşvik belgelerini her ay düzenli olarak Resmi Gazete'de yayımlamaktadır. Bu bölümde, yıllar itibariyle verilen teşvik belgesi sayısı, bu belgeye bağlanan sabit yatırım tutarı ve bu yatırımlar sonucu yaratılan istihdam ile döviz tahsisi (kullanımı) miktarı esas alınarak Türkiye'de 1980-2009 döneminde verilen teşvikler performans, yatırım türü ve gerçekleşme durumu bakımından dönemin siyasal ve ekonomik koşullarıyla birlikte değerlendirilmektedir.

6.1. 1968-1979 Dönemindeki Yatırım Teşvik Uygulamaları

Türkiye'de yatırım teşviklerinin yıllar itibariyle gelişimi 1968'den itibaren başlatılabilmekle birlikte, esas gelişmenin ve sağlıklı ayrıntılı verilerin ortaya çıkması 1980 sonrası dönemde mümkün olmuştur. Bu nedenle zaman zaman 1968-1979 dönemindeki yatırım teşviklerinin gelişimi üzerinde de durulmakla birlikte, esas olarak 1980-2008 dönemi yatırım teşvik belgelerinin gelişiminin üzerinde durulması daha ayrıntılı bir analiz imkânı sağlamaktadır.

---

[24] Yerli firmalar için yatırım teşvik belgesi Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü tarafından verilirken, yabancı firmaların yatırımları için verilen yatırım teşvik belgesi Hazine Müsteşarlığı bünyesindeki Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü tarafından verilmektedir.

1968-1979 dönemindeki yatırım teşviklerinin gelişimi Tablo 6.1'de görülmektedir. Bu dönem genel olarak değerlendirildiğinde, yetkili kurumlarca 5.366 adet yatırım teşvik belgesi verilmiş, verilen teşvik belgelerinde öngörülen yatırım tutarı, 1997 sabit fiyatlarıyla 10.367.731 milyon TL olmuştur. Tablo 6.1'in incelenmesinden de görüleceği gibi, 1968-1979 döneminde yatırım teşvik belgesine olan talep 1972 ve 1977 yıllarında büyük artış göstermiş, buna karşın 1978 ve 1979'da teşvik belgesi sayısında ve yapılan yatırım miktarında büyük düşüşler yaşanmıştır. Nitekim 1972 ve 1977 yıllarında verilen teşviklerin yatırım tutarının GSMH içindeki payı %9 ile %25 arasında değişmiştir. Başlangıç dönemi olan 1968 yılına bir tarafa bırakırsak, dönem içinde en az teşvik, belge sayısı ve yatırım miktarı bakımından 1971 yılında gerçekleşmiştir. Bu durumun en önemli nedeni, 12 Mart 1971 tarihinde ortaya çıkan siyasi değişiklikle[25] 1 yıl süre ile teşvik tedbirlerinin uygulanmasının durdurulması olmuştur (DPT, 1982:37). Diğer taraftan Türkiye ekonomisinin 1978-79 döneminde ekonomiyi derinden sarsan çok ciddi bir ekonomik krize geçirmesi (Kazgan, 2008) dolayısıyla bu dönemde teşvikli yatırım miktarında büyük düşüşler yaşanmıştır.

6.2. Yatırım Teşvik Sisteminin 1980-2009 Dönemindeki Performansı

Daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, 24 Ocak 1980 ekonomik kararları ile Türkiye ithal ikamesine dayanan, içe dönük, korumacı sanayileşme politikasını terk ederek ihracata dayalı, dışa açık sanayileşme politikasını benimsemiştir. Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası yaşanan bu dönüşüm, teşvik politika ve uygulamalarına da yansımış ve teşvik sistemi zaman içinde önemli değişiklikler geçirmiştir. Bu çerçevede önce ihracata yönelik teşvik uygulamaları gündeme gelmiş ve ihracat cazip teşviklerle desteklenmiştir. Daha sonra da ihracat artışını desteklemek için benzer teşvikler yatırımlara getirilmiştir (Duran, 1998:134). Bu bağlamda yatırım teşviklerinin 1980-2009 dö-

[25] 12 Mart 1971 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a bir muhtıra vererek Demirel hükümetini istifa ettirmiş ve yerine Nihat Erim Hükümetini kurdurmuştur. "12 Mart Muhtırası" adı verilen bu askeri müdahale sonucu Ordu'nun onayı ile 26 Mart 1971'de Nihat Erim Hükümeti kurulmuş ve böylece yaklaşık bir yıl süren ara rejim dönemi başlamıştır.

neminde gösterdiği performansı kendi içinde üç alt döneme ayırarak incelemek mümkündür: 24 Ocak 1980 Kararlarının uygulanmaya başlandığı yıldan 1995 yılına kadar geçen süre birinci alt dönemi, Türkiye'nin 1996 yılında AB ile Gümrük Birliğine girmesi ve DTÖ'ye katılması ile başlayan ve 2008 yılı sonuna kadar geçen süreç ikinci alt dönemi, 2009 yılında uygulamaya konulan ve günümüze kadar ulaşan yeni teşvik sistemi ise üçüncü alt dönemi oluşturmaktadır.

Tablo 6.1. Planlı dönemde yıllar itibariyle verilen Yatırım Teşvik Belgeleri (1968-1979)

Yıllar	Belge Sayısı	Değişim (%)	Toplam Yatırım (Cari fiyatlarla Milyon TL)	Toplam Yatırım (Sabit fiyatlarla Milyar TL)	Değişim (%)	1968= 100	Toplam Yatırım (Milyon $)	GSMH içindeki payı (%)
1968	62		1.422	70.958		100	158	0
1969	93	*50,0*	3.947	183.660	158,8	259	439	2
1970	73	*-21,5*	3.229	138.455	-24,6	195	285	2
1971	69	*-5,5*	2.862	104.568	-24,5	147	191	1
1972	311	*350,7*	27.792	921.243	781,0	1.298	1.985	9
1973	511	*64,3*	44.713	1.223.879	32,9	1.725	3.194	11
1974	434	*-15,1*	40.141	842.129	-31,2	1.187	2.921	7
1975	630	*45,2*	45.520	788.193	-6,4	1.111	3.181	7
1976	941	*49,4*	66.095	992.817	26,0	1.399	4.167	8
1977	1.084	*15,2*	275.900	3.343.027	236,7	4.711	15.474	25
1978	734	*-32,3*	148.151	1.223.538	-63,4	1.724	6.155	9
1979	424	*-42,2*	113.825	535.264	-56,3	754	3.031	4
Toplam	5.366		773.597	10.367.731			41.181	

Kaynak: DPT, 1977:173, 1982:42; Duran, 1997:210 ve yazar tarafından oluşturulmuştur.

İhracatın teşviki ve ihracata dönük sanayileşmenin desteklenmesinin temel hedef olduğu bu ilk dönemde yatırımların özendirilmesiyle ilgili birçok teşvik tedbiri alınmış (Bkz. Bölüm IV), bu da teşviklerin yaygınlaşmasını ve verilen yatırım teşvik belgesi sayısının artmasını sağlamıştır. 1980-2008 dönemindeki yatırım teşviklerinin gelişimi genel olarak değerlendirildiğinde, teşvik belgesi sayısı, yatırım tutarı, istihdam sayısı ve döviz kullanımı miktarının artış eğilimi gösterdiği görülmektedir. 30 yıllık dönemde 85.302 adet yatırım teşvik belgesi verilmiş olup, verilen teşvik belgelerinde öngörülen yatırım tutarı cari fiyatlarla 225 milyar TL'yi, sabit fiyatlarla da ise 855 milyar doları bulmuştur. 4.8 milyon kişilik istihdamın yaratıldığı bu dönemde 181 mil-

yar dolar döviz tahsis edilmiştir. Gerek Tablo 6.1, gerekse Şekil 6.1'de görüldüğü üzere, 1990 yılına kadar hem belge sayısı, hem de yatırım tutarlarında belirli bir istikrar var iken, 1990'dan sonra hem teşvik belgelerinde hem de yatırım tutarlarında dalgalanmalar ve gerilemeler olmuştur. Bu durum 2000'li yıllarda kısmen değişmiş ve görece istikrarlı bir eğilim yakalanmıştır. Öte yandan aynı dönemde yaratılan istihdam ve kullanılan döviz miktarı da teşvik belgesi ve yatırım tutarına büyük ölçüde paralel bir eğilim izlemiştir (Tablo 6.2 ve Şekil 6.2).

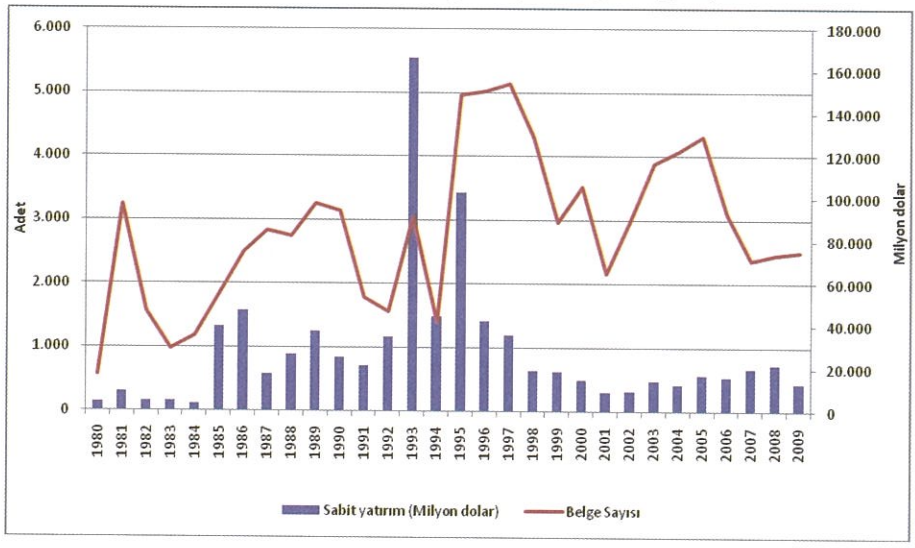
1980 sonrası dönem ayrıntılı olarak analiz edildiğinde, (1) bazı yıllar; yani 1981, 1985, 1993 ve 1995 yıllarında yatırım teşviklerinde büyük artışlar yaşanırken, (2) bazı yıllarda; yani 1982, 1991, 1994, 1999, 2001 ve 2006 yıllarında yatırım teşviklerinde büyük düşüşler meydana gelmiştir. Türkiye'de yatırım teşviklerinde ilk büyük sıçrama Şekil 6.1'de görüldüğü gibi, 1981 yılında meydana gelmiştir. 1980 yılında yalnızca 571 yatırım teşvik belgesi verilirken, 1981 yılında belge sayısı %468 artış göstererek 3.244 adet yatırım teşvik belgesi verilmiştir. Verilen bu teşviklerle reel olarak 1 milyar TL'lik yatırım yapılması ve 137 bin kişiye istihdam sağlanması öngörülmüştür. 1981 yılında meydana gelen bu artışın en önemli nedeni, ulaşım sektörü içinde yer alan TIR teşviklerinin 1981 yılından itibaren uygulanmaya başlanmasıdır (DPT, 1982:39; Uludağ, 1986:279). Nitekim söz konusu yılda 1841 adet TIR teşvik belgesi verilmiştir. 1982 yılında ise yatırım teşvikleri ekonomik yavaşlamanın da etkisiyle bir önceki yıla göre yarı yarıya azalmıştır. 1985 yılından itibaren yatırım teşvik tedbirlerine nakdi desteklerin girmesi ve verilen teşviklerin yatırım kararlarını etkileyecek büyüklükte olması yatırımların ciddi ölçüde artmasına sebep olmuştur. Nitekim bir yandan parasal hibeye dayalı KKDP'nin verilmeye başlanması, öbür yandan enerji alanında büyük miktarda yatırımın gerçekleşmesi (Güvemli, 1992:127) nedeniyle, 1985 yılında önemli bir yükselmenin meydana geldiği, bunun 1986 yılında da devam ettiği görülmektedir.

1990'lı yıllar boyunca ülke ekonomisi yüksek kronik enflasyonun ve dengesiz büyümenin etkisinde kalmış, bunun sonucu makroekonomik istikrarsızlıklar bu döneme damgasını vurmuştur. Bu geliş-

meler sonucunda ekonomi inişli-çıkışlı bir büyüme süreci içerisine girmiştir. 1991 yılında genel ekonomik durumunun bozularak büyümenin sıfıra yaklaşması ve KKDP'nin yürürlükten kaldırılmasına yönelik adımların atılması ile teşvik belgesi sayısı yarı yarıya azalmıştır. Ancak 1993 yılında bu eğilim tersine dönmüştür. Söz konusu yılda ülke ekonomisinin yeniden yüksek bir büyüme hızına ulaşması ve Fon Kaynaklı Kredinin (FKK) yoğun olarak 1993 yılında kullanıma sunulmasıyla teşvik belgesi sayısı önemli bir artış göstermiştir. Buna karşın 5 Nisan kararlarının alındığı 1994 yılında Türkiye ekonomisi büyük bir kriz yaşamıştır. 1994 yılındaki ekonomik kriz, özel sektörün yatırımlara olan ilgisini önemli oranda azaltmış; dolayısıyla da, 1994 yılında teşvik belgeli yatırım %60'ın üzerinde gerçekleşen büyük bir düşüş yaşamıştır.

Yatırım teşviklerinin gelişim süreci içinde en büyük sapma 1995 yılında yaşanmıştır. 1995 yılında verilen yatırım teşvik belgesi sayısı ve buna bağlanan yatırım tutarı bir önceki yıla göre 3 kat artış göstermiştir. Bu denli büyük artışın altında yatan üç temel faktör bulunmaktadır. Bunlarda birincisi, 1994 krizi sonrası oluşan pozitif gelişmeler sonucu 1995 yılında ekonominin yüzde 8'lik bir büyüme hızı yakalamasıdır. İkincisi ise, Türkiye'nin 1995 yılında DTÖ'ye katılması ve AB ile Gümrük Birliği'ne girmesi sonucu teşvik mevzuatında yeni uygulamaların devreye sokulmasıdır. Üçüncü ve belki de en önemli neden, Gümrük Birliği sonrası teşvik uygulamalarına son verileceğine yönünde spekülasyonların yapılması sonucu teşvik belgesi talebinin 5000 adete fırlamasıdır (Çiloğlu, 2003:128).

Şekil 6.1. 1980-2009 döneminde verilen yatırım teşviklerinin yıllar itibariyle sabit yatırım ve belge sayısına göre gelişimi

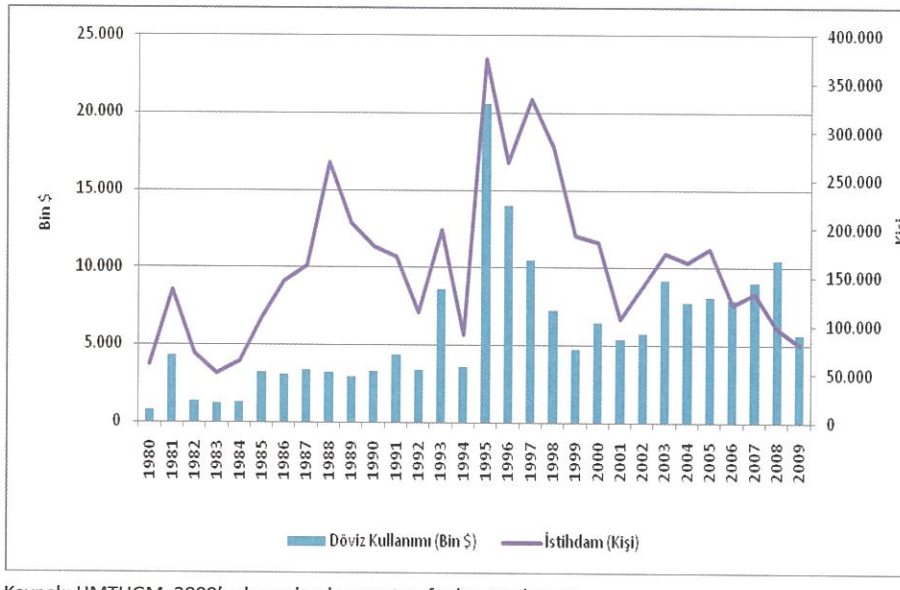
Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanılarak yazar tarafından yapılmıştır.

1996 sonrası AB ve DTÖ kurallarına uyum amacıyla yatırım teşvik sisteminin hibe ve düşük faizli kredi şeklinde verilen nakdi unsurlarını yitirmesi, sadece vergi muafiyet ve istisnalarından oluşan teşvik tedbirlerinin uygulamaya konulması sistemin yatırımlara olan katkısını düşürmüş ve böylece teşvik belgesi talebinde ciddi oranlı düşüşler yaşanmıştır. Diğer taraftan 1997 yılında Uzak Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinde baş gösteren Asya krizinin 1998 yılında Rusya'ya intikali etmesi ve buradan da Türkiye'yi derinden etkilemesi sonucu 1998'de yavaşlayan ekonomi, 1999 yılında %6,1 oranında küçülmüştür. Yaşanan bu gelişmeler sonucu 1998 ve 1999 yıllarında yatırım teşviklerinin önemli ölçüde azaldığı görülmektedir (Şekil 6.1).

1990'lı yıllar boyunca görülen makroekonomik dengesizlik ve istikrarsızlıklar 2000'li yıllara taşınmış ve 2001 yılında Türkiye, Cumhuriyet tarihinin en büyük ekonomik krizlerinden birini yaşamıştır. Ülke ekonomisinin %9,5 gibi rekor küçülme kaydetmesi hiç şüphesiz firmaların yatırım kararlarını önemli derecede etkilemiş ve bu da doğal olarak yatırımlarının azalmasına yol açmıştır. Nitekim ekonomik istikrarsızlı-

ğın yaşandığı 2001 yılında yatırım teşvik belgesi talebi yaklaşık %40 oranında düşmüştür. 2001 Krizi sonrası Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı çerçevesinde istikrarlı ve sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin tesis edilebilmesi için IMF'nin yardımıyla kapsamlı bir ekonomik program uygulanmış ve 2002 yılında itibaren ülke ekonomisi istikrarlı bir bünyeye kavuşmuştur. Nitekim 2008 dünya finansal krizi patlak verinceye kadar Türkiye ekonomisi yıllık ortalama %7'nin üzerinde bir büyüme yakalamıştır. Böylece 2002 yılından itibaren yatırım teşvikleri tekrardan yükselme eğilimine girmiş ve takip eden üç yılda ortalama %20 seviyesinde artış gösterip 4000'ler seviyesine ulaşmıştır. Buna karşın 2006 yılında yatırım tutarı sabit kalmakla beraber, teşvik belgesi talebi ve buna bağlı olarak yaratılan istihdam sayısı bir önceki yıla nazaran %30 oranında azalmıştır. 2007 yılında bir önceki yıla göre alınan teşvik belgesi sayısı %24 azalırken, yatırım tutarı cari fiyatlarla %14 artmıştır. 2008 yılında ise belge sayısı %4, yatırım tutarı da %7 oranında artmıştır. Teşvik belgesi talebindeki artışın son dönemlerde düşüş trendine girmesinin temel sebebi, yatırım teşvik sisteminde önemli bir yer teşkil eden yatırım indiriminin 2006 yılı itibariyle teşvik sisteminden çıkartılmasıdır. Bu şekilde, teşvik belgesinin yatırımlara olan katkısının düşmesi, bazı sabit yatırım projelerinin teşvik sistemi dışına çıkmasına sebep olmuştur. Ancak yatırım indiriminin yatırım teşvik sisteminden çıkartılmış olması ve yatırımcılara yönelik ilave bir destek sağlanmamış olmasına rağmen, yatırım tutarında yaşanan artışın anlamı, piyasada gelecek dönem ekonomik gelişmelerin olumlu olacağı ve kalıcı istikrarın sağlanabileceğine yönelik inancın yerleşmiş olmasıdır (DPT, 2007:17-18). Gerçekten de, 2008 yılında küresel finans krizi patlak vermiş ve bu da Türkiye ekonomisini ciddi biçimde sarsmış olmasına rağmen, firmaların yatırım eğiliminde küçük ölçekli de olsa artış olması yukarıda belirtilen yargıyı desteklemektedir.

Şekil 6.2. 1980-2009 döneminde verilen yatırım teşviklerinin yıllar itibariyle istihdam ve döviz kullanımına göre gelişimi

Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanılarak yazar tarafından yapılmıştır.

Eski ve yeni teşvik sistemi kapsamında, 2009 yılında 2.492 adet yatırım teşvik belgesi düzenlenmiştir. Düzenlenen yatırım teşvik belgelerinin sabit yatırım tutarı 19,8 milyar TL, söz konusu yatırımlar için öngörülen istihdam ise 80.135 kişidir. Buna göre 2009 yılında bir önceki yıla kıyasla verilen teşvik belgesi sayısı %1,8 artarken, yatırım tutarı cari fiyatlarla %14 oranında, istihdam miktarı ise %19 oranında azalmıştır. Bu durum 2009 yılında derinleşen dünya finansal krizinin Türkiye ekonomisini derinden etkileyerek firmaların yatırım eğilimini azalttığına işaret etmektedir. Öte yandan 2009 yılında yatırım teşvik belgesi sayısının azalmaması hatta krize rağmen bir miktar da artması, yeni yatırım teşvik sisteminin 2009 yılı ortalarında devreye girmesi ile açıklanabilir. Gerçektende yeni teşvik sistemi krize rağmen yatırımcılar tarafından büyük ilgi görmüş, bu da alınan teşvik belgesi âdetinin artmasına yol açmıştır.

Tablo 6.2. Türkiye'deki yatırım teşvik belgelerinin yıllar itibariyle gelişimi (1980-2009)

Yıllar	Belge Sayısı	Değişim (%)	Sabit Yatırım (Cari Fiyatlarla TL)	Değişim (%)	Sabit Yatırım (Milyon $)	Değişim (%)	İstihdam (Kişi)	Değişim (%)	Döviz Kullanımı (Bin $)	Değişim (%)
1980	571		327.085		4.240		59.586		789.085	
1981	3.244	*468,1*	1.057.940	*223,4*	9.217	*117,4*	136.534	*129,1*	4.336.020	*449,5*
1982	1.556	*-52,0*	732.471	*-30,8*	4.786	*-48,1*	71.628	*-47,5*	1.408.311	*-67,5*
1983	977	*-37,2*	1.008.623	*37,7*	4.523	*-5,5*	50.504	*-29,5*	1.251.472	*-11,1*
1984	1.176	*20,4*	1.252.453	*24,2*	3.441	*-23,9*	63.463	*25,7*	1.315.449	*5,1*
1985	1.833	*55,9*	20.732.998	*1.555,4*	39.871	*1.058,8*	108.697	*71,3*	3.227.072	*145,3*
1986	2.491	*35,9*	31.579.749	*52,3*	47.204	*18,4*	146.068	*34,4*	3.110.424	*-3,6*
1987	2.828	*13,5*	15.058.005	*-52,3*	17.591	*-62,7*	161.523	*10,6*	3.394.417	*9,1*
1988	2.742	*-3,0*	38.060.943	*152,8*	26.691	*51,7*	268.940	*66,5*	3.212.913	*-5,3*
1989	3.257	*18,8*	79.515.881	*108,9*	37.490	*40,5*	205.162	*-23,7*	2.929.939	*-8,8*
1990	3.141	*-3,6*	66.351.822	*-16,6*	25.461	*-32,1*	181.679	*-11,4*	3.323.731	*13,4*
1991	1.775	*-43,5*	89.342.274	*34,6*	21.399	*-16,0*	171.383	*-5,7*	4.392.031	*32,1*
1992	1.553	*-12,5*	239.823.778	*168,4*	34.889	*63,0*	113.642	*-33,7*	3.393.548	*-22,7*
1993	3.051	*96,5*	1.833.982.342	*664,7*	166.182	*376,3*	198.464	*74,6*	8.630.299	*154,3*
1994	1.394	*-54,3*	1.325.891.986	*-27,7*	44.511	*-73,2*	91.288	*-54,0*	3.578.153	*-58,5*
1995	4.955	*255,5*	4.700.475.094	*254,5*	102.767	*130,9*	375.160	*311,0*	20.641.241	*476,9*
1996	5.024	*1,4*	3.443.736.421	*-26,7*	42.314	*-58,8*	269.069	*-28,3*	14.036.063	*-32,0*
1997	5.144	*2,4*	5.445.272.112	*58,1*	35.807	*-15,4*	334.623	*24,4*	10.496.837	*-25,2*
1998	4.291	*-16,6*	5.039.014.954	*-7,5*	19.308	*-46,1*	284.802	*-14,9*	7.278.521	*-30,7*
1999	2.968	*-30,8*	7.795.647.505	*54,7*	18.555	*-3,9*	192.689	*-32,3*	4.740.682	*-34,9*
2000	3.521	*18,6*	9.351.899.794	*20,0*	14.994	*-19,2*	186.721	*-3,1*	6.492.743	*37,0*
2001	2.155	*-38,8*	11.229.351.341	*20,1*	9.164	*-38,9*	106.849	*-42,8*	5.374.241	*-17,2*
2002	3.002	*39,3*	14.563.819.154	*29,7*	9.672	*5,5*	140.838	*31,8*	5.777.436	*7,5*
2003	3.876	*29,1*	21.141.087.313	*45,2*	14.159	*46,4*	174.710	*24,1*	9.199.262	*59,2*
2004	4.078	*5,2*	18.161.601.492	*-14,1*	12.769	*-9,8*	165.164	*-5,5*	7.745.682	*-15,8*
2005	4.304	*5,5*	23.058.341.318	*27,0*	17.197	*34,7*	179.495	*8,7*	8.104.812	*4,6*
2006	3.090	*-28,2*	23.151.099.604	*0,4*	16.177	*-5,9*	121.762	*-32,2*	7.879.300	*-2,8*
2007	2.365	*-23,5*	26.340.055.004	*13,8*	20.238	*25,1*	133.139	*9,3*	9.076.675	*15,2*
2008	2.448	*3,5*	28.251.559.310	*7,3*	21.851	*8,0*	98.371	*-26,1*	10.520.139	*15,9*
2009	2.492	*1,8*	19.878.018.000	*-13,7*	12.849	*-41,2*	80.135	*-18,5*	5.707.034	*-45,8*
Toplam	85.302		225.295.696.766		855.318		4.872.088		181.363.532	

* Merkez Banka'sının yıllık ortalama ABD doları döviz alış kuru dikkate alınarak hesaplanmıştır.

Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Yıllar itibariyle verilen yatırım teşvik belgesi sayısının gidişatı incelendiğinde, belge sayısındaki değişimlerin büyük ölçüde iki önemli faktöre dayalı olduğu gözlemlenmektedir. Bunlardan ilki, ülke ekonomisinde meydana gelen makroekonomik gelişmelerin yarattığı etkilerdir. Buna göre, ekonomik daralma ve istikrarsızlıkların yaşandığı kriz dönemlerinde yatırım teşvik belgesi talebinde ciddi düşüşler yaşanmaktadır. Nitekim 1994, 1999 ve 2001 yıllarında görülen keskin düşüşlerin, yaşanan istikrarsızlıkların yatırım projelerinin riskini ve dolayısıyla maliyetini artırması ve yatırımcıları geleceğe yönelik karamsarlığa itmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir (Çiloğlu, 2003:128). Buna karşın ekonomik büyümenin olduğu yıllarda teşviklerin genellikle arttığı görülmektedir.

Yatırım teşvik belgesi sayısındaki değişimi etkileyen ikinci faktör ise, yatırımların özendirilmesi için yapılan yasal düzenlemeler ile özellikle yatırımlara sağlanan teşviklerin boyutudur. Buna göre, 1985-90 döneminde yatırımın %50'sine varan hibe şeklinde uygulanan KKDP uygulaması ile yatırımlarda büyük artış görülürken, bu teşvik aracının 1991 yılında kaldırılması teşvik belgesi talebinde % 50'nin üzerinde düşüş yaratmıştır. Yine 1990'lardan itibaren, kamuda baş gösteren kaynak sıkıntısı sonucunda devletin bütçeden yatırımların teşvik edilmesi maksadıyla ayırmış olduğu kaynakların yetersiz kalması (Serdengeçti, 2001:7), teşvik sisteminin cazibesinin azaltmış ve bu da teşvik belgesi talebinde ciddi oranda düşüşlere neden olmuştur.

Yukarıda belirttiğimiz bu iki gözlemi Tablo 6.3'deki korelasyon analizinin sonuçlarının desteklediği görülmektedir. Bilindiği gibi iki veya daha fazla değişken/faktör arasındaki ilişkinin derecesini, gücünü ve yönünü belirleyen yönteme *korelasyon analizi* denilmektedir. Tablo 6.3'de yatırım teşvik unsurlarının birbirleriyle olan ilişkisi (Pearson korelasyon katsayısının değerini), bu ilişkinin yönü (pozitif veya negatif olma durumlarını) ve korelasyon katsayılarının anlamlılık dereceleri gösterilmektedir. 1980-2009 dönemindeki 30 yılı kapsayan yatırım teşviklerinin korelasyon analizinin sonuçlarına göre, beklendiği gibi, Türkiye ekonomisi büyüdükçe yatırımlar için verilen teşvik belgesi sayısı da artış göstermektedir. Nitekim belge sayısı ile GSYİH'nin

artması (r=.622, p>.01) ve ekonominin büyüme oranları (r=.419, p>.05) arasında pozitif yönlü ve güçlü bir korelasyon söz konusudur. Ayrıca verilen teşvik belgesi sayısı arttıkça yaratılan istihdam (r=.836, p>.01) ve kullanılan döviz miktarı da (r=.754, p>.01) aynı şekilde artmaktadır.

Tablo 6.3. Yatırım teşvikleri ve ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki Pearson korelasyon katsayısını gösteren matris

Değişkenler	Teşvik Belgesi Sayısı	Sabit Yatırım (Milyon $)	İstihdam (Kişi)	Döviz Kullanımı (Bin $)	GSYİH büyüme oranı (%)	GSYİH (Sabit fiyatlarla $)
Teşvik Belgesi Sayısı	1					
Sabit yatırım (Milyon $)	0,265	1				
İstihdam (Kişi)	0,836**	0,439*	1			
Döviz Kullanımı (Bin $)	0,754**	0,455*	0,674**	1		
GSYİH büyüme oranı (%)	0,419*	0,208	0,314	0,255	1	
GSYİH (Sabit fiyatlarla $)	0,622**	0,029	0,361	0,549**	0,158	1

*** %99 düzeyinde önemli (p<0.01), ** %95 düzeyinde önemli (p<0.05)

N=30

Kaynak: Yazar'ın hesaplamaları

6.3. Teşviklerin Yatırım Türleri Bakımından Gelişimi

HMTUGM tarafından düzenlenen verilere göre yatırım teşvikleri 17 ayrı başlık altında toplanabilmektedir. Tablo 6.4'de de görüldüğü üzere, teşvik belgeli yatırımların niteliği, tür/mahiyetlerine göre komple yeni yatırımlar, tevsi, tamamlama, yenileme, modernizasyon ve diğerleri (kalite düzeltme, darboğaz giderme, entegrasyon, nakil, finansal kiralama, restorasyon, altyapı, Ar-Ge, çevre koruma, yap-işlet-devret ve ürün çeşitlendirme) şeklinde sıralanmaktadır. Tablo 6.4'de, 1980-2008 döneminde verilen yatırım teşvik belgelerinin yatırımın türleri bakımından dağılımı görülmektedir. Tabloda görüldüğü gibi, verilen teşvikler içerisinde komple yeni yatırım hem belge sayısı, hem de yatırım tutarı bakımından ilk sırada yer almaktadır. Gerçekten de toplam yatırım teşvik belgesinin %64'ü, yatırım tutarının ise %69'u komple yeni yatırım projelerinden oluşmaktadır. Bu durum teşvik belgeli yatırımlar içinde komple yeni yatırımların 3/2'den daha fazla ağırlığa sahip olduğunu göstermektedir. Komple yeni yatırımları %18-19'luk pay ile tevsi (genişletme) yatırımları izlemektedir. Diğer 15 ya-

tırım türünün toplam yatırımlardaki payı %10 civarında olup önemsiz bir paya sahiptir. Öte yandan Tablo 6.4'ün incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, Türkiye'de Ar-Ge ve çevre korumaya yönelik yatırım türlerinin en son sıralarda yer aldığı gözükmektedir. Oysa AB'de çevre ve Ar-Ge'ye verilen devlet yardımı çeşitleri çok önemsenmekte; buna yönelik destek araçları sağlanmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin AB ile uyum sürecinde Ar-Ge ve çevreye yönelik teşvikleri arttırması ve bu yönde adımlar atması gerekmektedir.

Tablo 6.4. Teşviklerin yatırım türlerine göre dağılımı (1980-2008)

Yatırım Türleri	Belge Sayısı	%	Sabit Yatırım (TL)	%
Komple yeni yatırım	52.652	*63,6*	140.728.394.998	*69,3*
Tevsi	15.620	*18,9*	36.059.811.524	*17,8*
Modernizasyon	3.250	*3,9*	6.633.241.160	*3,3*
Yenileme	2.673	*3,2*	6.061.475.779	*3,0*
Finansal kiralama	4.487	*5,4*	4.115.245.664	*2,0*
Tamamlama	1.619	*2,0*	5.857.927.885	*2,9*
Darboğaz giderme	1.099	*1,3*	694.891.288	*0,3*
Entegrasyon	651	*0,8*	1.273.161.777	*0,6*
Kalite düzeltme	496	*0,6*	417.377.353	*0,2*
Yap-işlet-devret	19	*0,0*	571.198.513	*0,3*
Nakil	87	*0,1*	36.157.733	*0,0*
Ürün çeşitlendirme	110	*0,1*	629.052.290	*0,3*
Restorasyon	19	*0,0*	7.379.692	*0,0*
Araştırma-geliştirme	15	*0,0*	6.878.984	*0,0*
Altyapı	1	*0,0*	14.119.825	*0,0*
Çevre koruma	3	*0,0*	2.777.559	*0,0*
Devir	8	*0,0*	392.481	*0,0*
Toplam	82.809	*100,0*	203.109.484.505	*100,0*

Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

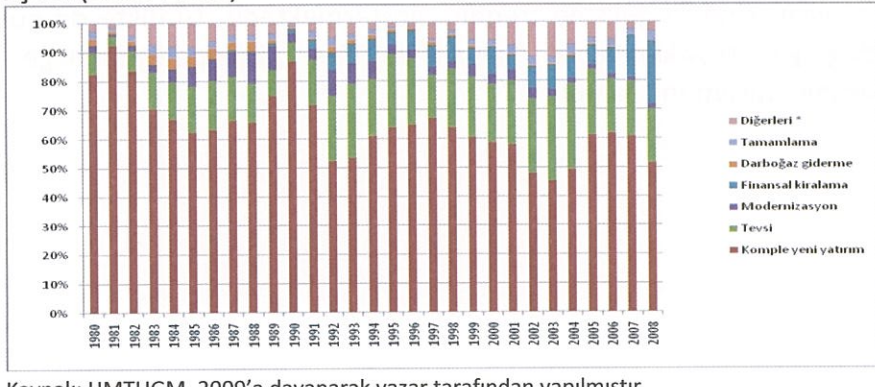
Yatırım teşvik belgelerinin 1980-2008 dönemindeki yatırım türlerine göre gelişimi Şekil 6.3'de görülmektedir (Ayrıca Bkz. Ek Tablo 1). Buna göre, dönem boyunca verilen teşviklerin yaklaşık %70'i komple yeni yatırım projelerine gitmiştir. 1990'lı yılların başına kadar komple yeni yatırımlar çok büyük bir ağırlığa sahipken, 1990'ların ortalarından itibaren gelişmiş yörelere yönelik komple yeni yatırımlara getirilen sınırlamalar, bu yatırım türü dışındaki yatırım türlerinin artmasına neden olmuştur. Bundan da en çok tevsi yatırımları pay almıştır. Çünkü gelişmiş yörelerdeki yeni yatırımlara verilen teşvikler azaltılırken,

mevcut yatırımların tevsi ve modernizasyonuna izin verilmiştir (Duran, 1998:187). Nitekim bazı yıllar, örneğin 2002-2004 arasında tevsi yatırımların payı %30'a ulaşmıştır. Şekil 6.3'de dikkati çeken bir başka husus da, özellikle son yıllarda finansal kiralama türü yatırımlarda belirgin bir artışın olmasıdır. Öteki yatırım türlerinde ise önemli bir gelişme göz çarpmamaktadır.

6.4. Yatırım Teşviklerinin Gerçekleşme Durumu

Devlet tarafından verilen teşviklerle ilgili olarak en önemli hususlardan birisi *"verilen teşviklerin gerçekleşme oranının ne olduğu"* konusudur. Gerçekten de verilen teşvik belgelerinin gerçekleşme durumları, yatırımların hangi aşamada oldukları ve öngörülen projenin gerçekleşip gerçekleşmediğinin tespiti, yatırımların etkinliği ve verilen teşviklerin başarısının ölçülmesi açısından çok önemlidir. Bu çerçevede verilen teşviklerin ne ölçüde yatırıma dönüştüğünün iller, bölgeler ve sektörler bazında saptanması gerekmektedir. Bu ise, verilen yatırım teşvik belgelerinin takip ve kontrolünün ciddi şekilde yapılması ile mümkündür. Ancak Duran (1998:188), özellikle 1980 sonrası dönemde teşvik sisteminin yaygınlaşması ile kontrolün kaçtığını ve teşvik belgelerinin takibinin yeterince yapılamadığını belirtmektedir. Bu nedenle de, zaman zaman verilen teşviklerin boşa gittiği, yapılan yatırımların yarım kaldığı, böylece de kamu kaynaklarının heba edildiği kamuoyunda sık sık dile getirilmektedir.

Şekil 6.3. Yatırım teşviklerinin yatırım türlerine bakımından gelişimi (1980-2008)

Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından yapılmıştır.

Yatırım teşvikleri konusunda yapılan onlarca çalışmanın neredeyse tamamında teşviklerin gerçekleşme durumu göz ardı edilmiştir. Sadece Duran'ın (1998) yaptığı araştırmada bu konu ele alınmıştır. Diğer araştırmaların tümü, teşvik belgelerinde öngörülen yatırımların boyutlarını analiz etmiş, ancak bu yatırımların ne kadarının uygulandığı konusuna değinmemiştir. Oysa verilen teşvik belgelerinin ancak %60'ının gerçekleştiği, %40'ının fire verdiği bizzat HMTUGM tarafından yapılan bir inceleme ile ortaya konulmuştur (Dinçkol, 1997:8). Dolayısıyla HMTUGM tarafından verilen yatırım teşvik belgelerinde öngörülen yatırımların gerçekleşme oranları teşvik politikalarının etkilerinin anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır.

Teşvik belgesi almış projelerin yılları itibariyle gerçekleşme durumları, açık (devam eden), kapalı (gerçekleşen) ve iptal edilen olarak üç grupta değerlendirilmektedir. 1980-2008 döneminde verilen teşvik belgelerinin yıllar içindeki dağılımını gösteren Tablo 6.5 incelendiğinde, bu dönemde düzenlenen 84.960 adet yatırım teşvik belgesinin 12.867 tanesi iptal edilmiş, kalan 72.093 adet belgenin 44.886 tanesi yatırımını tamamlamış yani kapalı, 27.207 tanesi de henüz tamamlanmamış (yani açık) belgeler olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, 1980-2008 döneminde verilen teşviklerin sadece yarısı (%53'ü) tamamlanmış yatırımlara aittir. Tamamlanmakta olan, devam eden belgeler de bu orana dâhil edilirse, gerçekleşme oranı %85'e çıkmaktadır.

Şekil 6.4 1980-2008 döneminde verilen yatırım teşvik belgelerinin yıllar içindeki gelişme trendini göstermektedir. Grafikte de görüldüğü gibi, teşvikler "açık", "kapalı" ve "iptal" şeklinde üç farklı gerçekleşme durumuna sahiptir.

Tablo 6.5. Yatırım teşviklerinin gerçekleşme durumu (1980-2008)

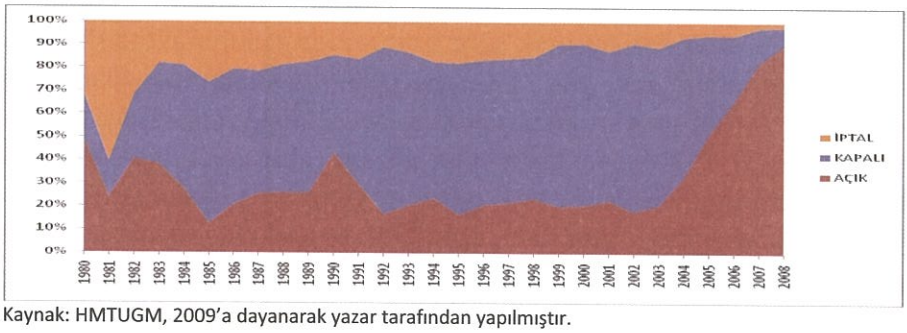
	Açık		Kapalı		İptal		Toplam	
	Belge sayısı	Yatırım tutarı (TL)	Belge sayısı	Yatırım tutarı (TL)	Belge sayısı	Yatırım tutarı (TL)	Belge sayısı	Yatırım tutarı (TL)
1980	280	40.563	112	186595	179	99.927	571	327.085
1981	776	284.737	501	444.785	1.967	328.418	3.244	1.057.940
1982	627	205.914	438	419.814	491	106.743	1.556	732.471
1983	371	132.876	430	823.114	176	52.633	977	1.008.623
1984	322	249.989	630	888.926	223	113468	1.175	1.252.383
1985	230	349.590	1.118	19.960.345	484	416.919	1.832	20.726.854
1986	514	963.210	1.465	30.210.394	512	406.145	2.491	31.579.749
1987	718	1.478.597	1.503	12.773.348	605	800.149	2.826	15.052.094
1988	706	2.833.695	1.525	33.776.245	508	1.364.871	2.739	37.974.811
1989	842	7.042.732	1.845	69.003.426	565	2.869.757	3.252	78.915.915
1990	1.350	18.170.881	1.330	38.932.507	456	9.083.270	3.136	66.186.658
1991	519	11.051.289	964	60.114.447	287	17.893.125	1.770	89.058.861
1992	257	9.285.571	1.122	223.756.698	171	6.692.134	1.550	239.734.403
1993	621	77.130.582	2.022	1.674.431.414	404	81.964.553	3.047	1.833.526.549
1994	327	66.292.923	824	1.219.732.931	241	42.610.521	1.392	1.328.636.375
1995	803	409.959.534	3.250	3.490.236.846	882	730.317.306	4.935	4.630.513.686
1996	1.031	463.894.745	3.151	2.364.071.556	829	631.914.037	5.011	3.459.880.338
1997	1.108	807.152.591	3.211	3.909.587.357	817	711.182.489	5.136	5.427.922.437
1998	993	1.142.265.230	2.619	2.948.657.964	650	938.567.558	4.262	5.029.490.752
1999	595	1.339.304.544	2.099	5.919.397.191	289	539.915.624	2.983	7.798.617.359
2000	719	2.782.185.691	2.466	5.544.613.787	330	1.014.583.471	3.515	9.341.382.949
2001	485	2.642.687.590	1.397	6.215.927.883	270	2.318.631.610	2.152	11.177.247.083
2002	534	4.278.547.835	2.188	8.725.889.086	277	1.485.533.976	2.999	14.489.970.897
2003	793	5.795.544.956	2.645	8.833.899.302	420	5.942.208.370	3.858	20.571.652.628
2004	1.328	7.758.424.987	2.479	8.405.811.822	267	1.126.117.098	4.074	17.290.353.907
2005	2.201	12.335.733.664	1.857	7.191.919.224	238	2.502.300.352	4.296	22.029.953.240
2006	2.031	16.352.642.189	889	3.746.688.208	176	2.520.671.333	3.096	22.620.001.730
2007	2.695	23.811.111.279	501	2.415.607.926	80	591.171.308	3.276	26.817.890.513
2008	3.431	27.932.241.787	305	660.706.435	73	850.753.118	3.809	29.443.701.340
Toplam	27.207	108.047.209.771	44.886	73.758.469.576	12.867	22.068.670.283	84.960	203.874.349.630

Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

"Açık" durumu, esas olarak devam eden yatırımları, bir başka ifade ile verilen teşvik belgelerinin yatırım aşamasında olduğunu göstermektedir. Bilindiği gibi, bir yatırımın gerçekleştirilebilmesi için genellikle 2-4 yıl gibi uzun bir süre gerekmektedir. Ancak çoğu zaman yatırımların gerçekleşmesi için bu süre yeterli olmamakta ve firmalar çeşitli mazeretler ileri sürerek süre uzatımında bulunmaktadırlar. Bunun sonucu olarak da, yatırımların gerçekleşmesi sonraki yıllara kaymaktadır. Ancak yatırım aşamasına ilişkin süreci çok geçmesine rağmen, örneğin 1980 veya 1990 yılına ait açık durumda olan belgeler bulunmaktadır. Dolayısıyla açık durumu yatırım aşamasında olunduğunun işareti olduğu gibi, aynı zamanda teşvik belgesi aldığı halde yatırıma hiç başlanmadığı veya yatırımın yarım kaldığı; yani yatırımdan vazgeçildiğini, ancak teşvik belgesinin iptal ettirilmediği durumları da kapsamaktadır. Şekilde 6.4'de görüldüğü gibi, 1980-1984 arasında açık bulunan teşvikli yatırım sayısı oldukça fazladır. Bu durumun

temel nedeni, 1985 yılına kadar teşvik belgesini veren kuruma (o dönem için DPT'ye) tamamlama vizesi için bilgi verme zorunluluğunun olmamasıdır (Duran, 1998:190). Bu nedenle 1980-1984 döneminde yatırımını tamamladığı halde kurum kayıtlarına geçmemiş olan ve dolayısıyla halen "açık" durumunda gözüken teşvik belgeleri mevcuttur. Açık olan teşvik belgelerinin gelişim süreci içinde en büyük sapma 1990 yılında yaşanmıştır. Nitekim 1990 yılında verilen toplam 3136 teşvik belgesinin 1350 tanesi, yani teşvik belgelerinin %43'ü, açık durumdadır. 1990 yılında meydana ortaya çıkan bu sapmanın en önemli nedeni, söz konusu yılda hayvancılık alanında 1354 adet teşvik belgesi verilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Zira hayvancılık konusunda 25 yılda verilen toplam teşvik belgesi kadar belge sadece 1 yıl içinde verilmiştir. Bu belgelerin üzerinden 20 yıl geçmiş olması nedeniyle artık yatırım aşamasında olması mümkün değildir. Dolayısıyla açık durumda olan bu belgelerin büyük kısmının gerçekleşme ihtimali bulunmamaktadır. Ancak bir kısmının yatırımını tamamladığı halde HMTUGM'ye bilgi vermediğini de dikkate almak gerekir. Son 5 yılda görülen artışın temel nedeni, doğal olarak son yıllarda verilen teşvik belgelerinin halen büyük oranda yatırım aşamasında olmasından kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak başlangıçtaki ve en sonlardaki 5 er yıllık periyotları bir tarafa bırakırsak, son 30 yıllık dönem içinde yatırım teşvik belgelerinin yaklaşık %20'si açık statüsünde kalmıştır.

Şekil 6.4. 1980-2008 döneminde verilen yatırım teşvik belgelerinin gerçekleşme durumu

Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından yapılmıştır.

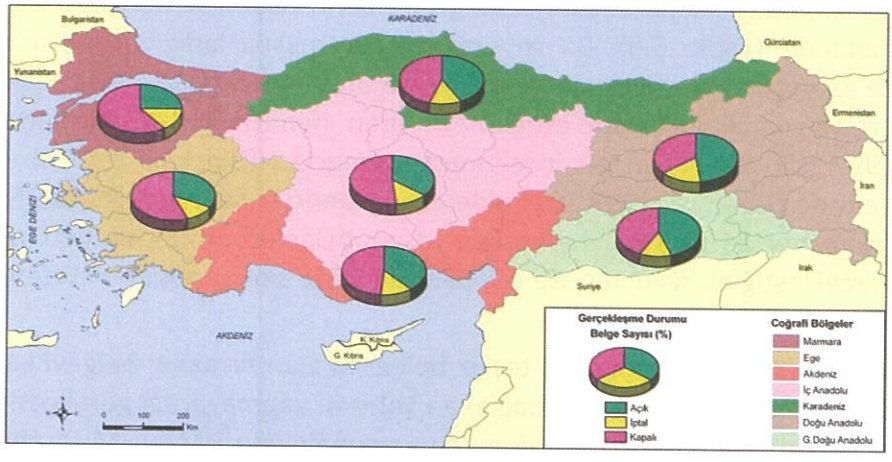
"Kapalı" durumu, teşvik belgesi alan firmaların belirtilen süre içerisinde yatırımını gerçekleştirdiğini göstermektedir. Yani HMTUGM

tarafından kontrolü yapılmış ve yatırımını tamamladığı tespit edilmiş firmalar kapalı statüsünde değerlendirilmektedir. Buna göre, 1980-2008 döneminde teşviklerden yararlanarak belge alan 84.980 adet yatırım projesinin 44.886 âdeti yatırımını bitirerek tamamlama işlemini yaptırmıştır. Bunun anlamı verilen teşviklerin %53'ü gerçekleşmiştir. Şekil 6.4'de dikkati çeken hususlardan biri de, cazip parasal teşviklerin uygulamadan kaldırıldığı 1995 yılından sonra yapılan yatırımlardaki gerçekleşme oranının eskiye nazaran giderek tedricen arttığıdır. Bu durum, cazip nakit teşviklerin verildiği dönemlerde yatırımların gerçekleşme oranının diğer dönemlere göre daha düşük olduğunu ortaya koymaktadır (Duran, 1998:192). Diğer taraftan, yatırım teşviklerinin gerçekleşme durumu sabit yatırım tutarı açısından değerlendirildiğinde ise, biraz farklı bir Tablo ile karşı karşıya kalınmaktadır. Zira yatırım tutarı açısından gerçekleşme oranı %53'den %64'e çıkmakta, buna karşın devam eden yatırımların payı %32'den %25'e inmektedir (Tablo 6.5). Bu iki oranın ortalamasını aldığımızda Türkiye'de yatırım teşviklerinin gerçekleşme oranının yaklaşık %60 olduğu ortaya çıkmaktadır. Elde ettiğimiz bu oran, hem HMTUGM tarafından 1997 yılında yapılan bir incelemenin sonuçları (Dinçkol, 1997:8) ile hem de Duran'ın (1998:191) elde ettiği sonuçlar ile uyumaktadır. Nitekim her iki çalışma da, verilen teşvik belgelerinin ancak %60'ının gerçekleştiğini, %40'ının ise çeşitli nedenlerle fire verdiğini belirtmiştir.

"İptal" durumu ise, teşvik belgesini alan firmanın belgeyi kullanmayacağı veya belgeye bağlanan yatırımı yapmayacağı gerekçesiyle belgesini iptal ettirmesi durumu veya belgenin HMTUGM tarafından mevzuata aykırı şekilde kullanıldığının tespit edilmesi durumunu kapsamaktadır (Duran, 1998:190). Daha açık ifade edilirse, iptal edilen teşvik belgeli yatırımlar iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Birinci durumda bazı firmalar almış oldukları yatırım teşvik belgelerine konu olan yatırımdan vazgeçmektedirler. İkinci durumda ise bazı firmalar teşvik belgelerinde öngörülen şartları yerine getiremedikleri için HMTUGM tarafından belgelerin geçerlilikleri sona erdirilmektedir. İptal edilen teşvik belgelerinin yıllar içindeki dağılımı incelendiğinde,

1980-2008 döneminde verilen 84.980 adet yatırım teşvik belgesinin 12.867 tanesi, yani toplam yatırım teşvik belgesi sayısının %15'i iptal edilmiştir (Tablo 6.5). Şekil 6.4'de görüldüğü üzere, iptal edilen teşvik belgelerinin gelişim süreci içinde en büyük sapma 1981 yılında meydana gelmiştir. Gerçekten de 1981 yılında verilen teşvik belgelerinin %61'i iptal edilmiştir. Bu durumun temel nedeni, söz konusu yılda verilen 1841 adet TIR teşvik belgesinin büyük bölümünün iptal edilmiş olmasındandır. İptal edilen yatırım projelerinin sayısal olarak toplam yatırımlara oranı 1980'lerde %27 iken, 1990'larda %15 ve 2000'li yıllarda ise %7 düzeyindedir. İptal edilen teşviklerin oranının zaman içinde düşüş göstermesi, son yıllarda yatırımlara daha gerçekçi bir zihniyetle yaklaşılmasının bir sonucu olarak düşünülebilir.

Şekil 6.5. Yatırım teşviklerinin belge sayısı olarak bölgelere göre gerçekleşme durumu (1980-2008)

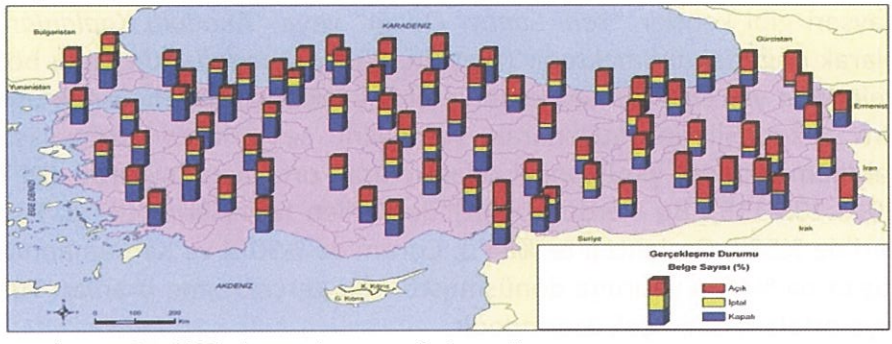

Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından yapılmıştır.

Yatırım teşviklerinin *coğrafi bölgelere göre gerçekleşme durumu* incelendiğinde, oldukça ilginç sonuçlara ulaşılmaktadır. Şekil 6.5'de de görüldüğü gibi (Ayrıca Bkz. Ek Tablo 2 ve 3), Türkiye'nin batı bölgelerinden doğu bölgelerine doğru gidildikçe yatırımlardaki gerçekleşme oranları düşmektedir. Buna karşın iptal edilen ve halen açık bulunan yatırımların oranı artmaktadır. Gerçekten de, ülkenin en batısında yer alan Marmara Bölgesi'ndeki teşvikli yatırımların %63'ü

gerçekleşirken, bu oran Ege Bölgesi'ndeki yatırımlar için %58 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu iki bölgeyi %52 ile İç Anadolu Bölgesi takip ederken, Akdeniz Bölgesi'nin payı %48 olarak gerçekleşmiştir. Diğer taraftan Karadeniz Bölgesi %44'lük pay ile 5. sırada gelirken, en az gerçekleşmelerin Güneydoğu (%41) ve Doğu Anadolu bölgelerinde(%34) olduğu görülmektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri 1968 yılından bu yana yatırımcılara çeşitli avantaj ve ayrıcalıklar sunan KÖY kapsamında bulunmasına rağmen, bu bölgelere verilen teşviklerin ancak 1/3'ü yatırıma dönüşmüştür. Öte yandan özellikle bu iki az gelişmiş bölgedeki yatırımların yaklaşık yarısı halen açık durumda gözükmektedir. Bu durum, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yatırımların halen devam ettiği manasına gelmemekte; aksine bu iki bölgede çok sayıda yatırımın yarım kalmış olmasından kaynaklanmaktadır. Gerçekten de terk edilmiş veya yarım bırakılmış yatırımların fazlalığı nedeniyle bu iki bölge adeta yatırım çöplüğü görüntüsü vermektedir. Nitekim, daha önce de belirtildiği gibi, devlet, bu iki bölgede yer alan 23 ilde yatırımı yarım kalmış veya işletme sermayesi yetersizliği nedeni ile faaliyete hiç geçememiş veya kısmen geçmiş olan yatırımların tamamlanması ve ekonomiye kazandırılmaları amacıyla 1996 yılında bir karar almış ve 2000'li yılların başlarına kadar da bu kararı uygulamıştır.

Şekil 6.6. Yatırım teşviklerinin belge sayısı olarak illere göre gerçekleşme durumu

Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından yapılmıştır.

Yatırım teşviklerinin *il bazında gerçekleşme durumu* incelendiğinde ise, iki durum göze çarpmaktadır. Birincisi, genel olarak teşvik-

lerin il bazında gerçekleşme durumunun teşviklerin bölgesel dağılımına paralel bir gelişme gösterdiği görülmektedir. Gerçekten de, Türkiye'nin 1968-2008 arasındaki yatırım teşvik bölgelerini gösteren Şekil 6.5 ile il bazındaki gerçekleşme durumunu yansıtan Şekil 6.5 dikkatle incelendiğinde, ülkenin en büyük metropollerini içeren gelişmiş yöre kapsamındaki illerde teşvikli yatırımların gerçekleşme oranının en yüksek olduğu görülmektedir (Ayrıca Bkz. Ek Tablo 4). Ayrıca, ikinci derecede gelişmiş illerin yer aldığı normal yörelerde de gerçekleşme oranlarının oldukça yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Buna karşın, Karadeniz Bölgesi ve İç Anadolu'nun doğusundaki illeri kapsayan 2. Derecede kalkınmada öncelikli illerde teşviklerdeki gerçekleşmelerin düşük olduğu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki illeri içeren 1. Derecede Öncelikli İller de ise gerçekleşmelerin çok düşük düzeylere indiği görülmektedir. İkincisi ise, Türkiye'nin geleneksel sanayi merkezleri ile yeni sanayi odaklarının bulunduğu illerde gerçekleşmelerin en yüksek oranda olmasıdır. Nitekim, sanayinin yoğunlaştığı geleneksel bölge merkezi konumundaki illere yapılan teşvikli yatırımların İstanbul'da %62'si, İzmir'de %60'ı, Ankara'da %53'ü ve Adana'da da %50'si gerçekleşmiştir. Yine geleneksel sanayi merkezlerinin çevresinde yer alan ve 1980'li yıllar sonrasında yoğun bir sanayi büyüme performansı sergileyen Kocaeli (%69), Bursa (65), Eskişehir (%60), Sakarya (%58), Tekirdağ (%56), Manisa (%55) ve Mersin (%47) gibi illerde yüksek gerçekleşme oranları yakalanmıştır. Diğer taraftan, bilindiği gibi, Türkiye'de Denizli, Gaziantep, Çorum, Kahramanmaraş ve Kayseri gibi kentler *"Yeni Sanayi Odağı"* veya *"Anadolu Kaplanları"* olarak değerlendirilmektedir (Eraydın, 2002). Anadolu'nun farklı bölgelerinde yer alan bu iller kendi içsel kaynaklarına dayalı, esnek üretim teknolojilerini kullanarak ve belirli sektörlerde uzmanlaşarak/kümelenerek yeni sanayi odağı olarak ortaya çıkmışlardır (DPT, 2003:108-115). Bu illerden Denizli'de verilen teşviklerin %62'si, Kayseri'de %58'i, Gaziantep'te %54'ü, Çorum'da %50'si ve Kahramanmaraş'ta da %46'sı yatırıma dönüşmüştür. Bu gerçekleşme oranları Türkiye ortalamasının çok üzerindedir.

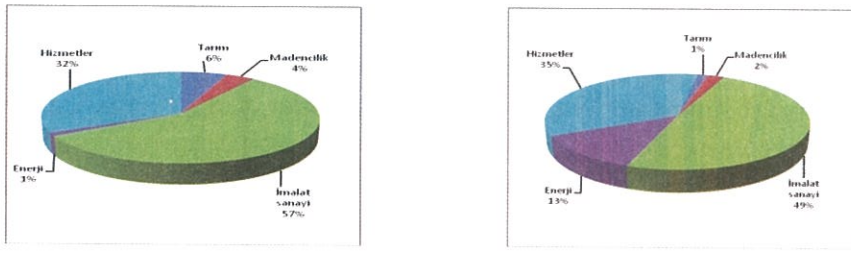
BÖLÜM VII. TÜRKİYE'DE UYGULANAN YATIRIM TEŞVİKLERİNİN SEKTÖREL YAPISI

7.1. Yatırım Teşviklerinin Sektörel Gelişimi (1980-2008)

Türkiye'de yatırım teşviklerinin sektörel kompozisyonu incelendiği zaman, 2008 sonu itibariyle teşvik belgesi sayısı açısından ilk sırayı imalat sanayi alırken, bu sektörü hizmetler, tarım, madencilik ve enerji sektörleri izlemektedir (Şekil 7.1A). Ancak yatırım tutarı açısından enerji sektörü tarım ve madencilik sektörlerinin önüne geçmekte ve 3. sırayı almaktadır (Şekil 7.1B). Verilen teşviklerin belge sayısı ve cari fiyatlarla yatırım tutarları Tablo 7.1'de görülmektedir. Buna göre 1980-2008 döneminde tarım sektöründe 4.863, madencilik sektöründe 3.037, imalat sektöründe 47.427, enerji sektöründe 998 ve hizmet sektöründe 26.485 olmak üzere toplam 82.810 adet yatırım teşvik belgesi verilmiştir. Şekil 7.1 ve Tablo 7.1'daki veriler dikkate alındığında, Türkiye'de 1980-2008 yılları arasında teşvikli yatırımların yarısı (%49-57) tek başına imalat sanayine aittir. Teşvik belgeli yatırımlarda ikinci en büyük payın %32-35 ile hizmet sektörüne ait olduğu, en düşük payın ise %2-4 ile madencilik sektöründe olduğu görülmektedir. Teşvik belgelerinin sayısal olarak en azı enerji alanında alınmasına rağmen, bu sektöre yatırılan sermayenin büyük çaplı olması nedeniyle, sektörün yatırım tutarı bakımından sanayi ve hizmetlerden sonra geldiği görülmektedir. Enerji sektöründe geçerli olan bu durumun tam tersinin tarım sektörü için geçerli olduğunu da belirtmek gerekir.

Şekil 7.1. Türkiye'de yatırım teşviklerinin sektörel dağılımı (1980-2008)

(A) Belge sayısı (B) Sabit yatırım tutarı

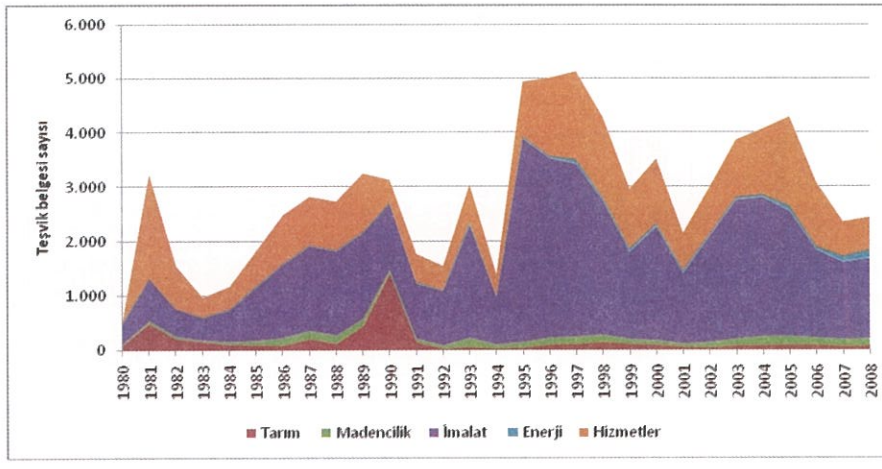

Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından yapılmıştır.

Şekil 7.2, 1980-2008 döneminde verilen yatırım teşviklerinin yıllar içindeki sektörel gelişme trendini göstermektedir. Grafikte de görüldüğü gibi, verilen teşvikler tarım, madencilik, imalat, enerji ve hizmetler şeklinde 5 ana gruptan oluşmaktadır. Yatırım teşvik belgelerinin dönemler itibariyle sektörel dağılımı değerlendirildiğinde, imalat sanayinin her dönemde ağırlığını koruduğu görülmektedir. Ancak, 1980'li yıllarda imalat sanayi sektörünün payı azalırken, hizmetler sektörünün payı artmıştır. 1990'lı yıllarda ise bu gelişme imalat sanayi sektörünün lehine dönmüş ve aynı trend 2000'li yıllarda da devam etmiştir. Gerçekten de, 1980 yılında teşvik kapsamında yapılan yatırımların %65'den fazlası imalat sanayine yapılırken, 1989 yılında imalat sanayinin payı %48'e düşmüş, hizmet sektörünün payı ise %12'den %33'e yükselmiştir (Tablo 7.2, Şekil 7.2). Bu durum teşvikli yatırımlarının 1980'li yıllarda sektörel yapı olarak önemli bir değişim geçirdiğine işaret etmektedir. İlk bakışta ülke ekonomisi için olumsuz bir gelişme gibi duran bu olgunun, 1980'li yıllarda dünyada ve Türkiye'de meydana gelen gelişme ve trendlere uygun olduğu görülmektedir. Nitekim 1980 sonrası hem dünyada, hem de Türkiye'de yatırımlar imalat sanayinden hizmetlere kaymıştır. Fakat 1990 sonrası dönemde bazı yıllar iniş ve çıkışlar olmakla birlikte, imalat ve hizmet sektörlerinin teşvikli yatırımlar içindeki ağırlığı değişmemiştir. Bu durum oldukça ilginçtir; zira hizmet sektörünün gerek yerli, gerekse yabancı yatırımlardaki payı hem dünya genelinde, hem de Türkiye'de giderek

artmasına rağmen, bunun Türkiye'deki teşvikli yatırımlara yansımadığı vurgulanmalıdır. Bu da Türk teşvik sisteminin esas olarak sanayiye yönelik yatımları desteklemesinden kaynaklanmaktadır. Öte yandan, tarım sektörü 1980'li yıllarda önemli miktarda teşvik almışken, özellikle 1990'dan sonra bu sektörün payının önemli ölçüde azaldığı dikkati çekmektedir. Ayrıca madencilik ve enerji sektörlerinin 1980'lerden günümüze teşvikli yatırımlar içindeki paylarında önemli değişiklik olmamıştır. Ancak son yıllarda enerji sektöründe önemli bir artışın olduğu da gözlerden kaçmamaktadır.

Şekil 7.2. Türkiye'de yatırım teşvik belgelerinin yıllar itibariyle sektörel gelişimi (1980-2008)

Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından yapılmıştır.

Tablo 7.1. Türkiye'de yatırım teşviklerinin belge sayısı ve yatırım tutarı bakımından sektörel dağılımı (1980-2008)

Yıllar	Tarım		Madencilik		İmalat		Enerji		Hizmetler		Toplam	
	Belge sayısı	Yatırım tutarı (TL)	Belge sayısı	Yatırım tutarı (TL)	Belge sayısı	Yatırım tutarı (TL)	Belge sayısı	Yatırım tutarı (TL)	Belge sayısı	Yatırım tutarı (TL)	Belge sayısı	Yatırım tutarı (TL)
1980	98	57.513	21	4.028	376	247.166	6	365	70	18.013	571	327.085
1981	497	29.193	53	133.085	769	469.812	4	589	1.921	425.261	3.244	1.057.940
1982	209	18323	51	11372	500	508612	3	342	793	193822	1.556	732.471
1983	159	20.700	32	41.801	408	471.613	7	2.331	371	472.178	977	1.008.623
1984	104	43.076	53	176.579	584	723.150	10	49.810	425	259.838	1.176	1.252.453
1985	95	30.100	86	99.088	978	923.477	16	16.693.931	658	2.986.402	1.833	20.732.998
1986	87	33.690	144	200.988	1.347	4.280.831	8	9.497	905	27.054.743	2.491	31.579.749
1987	202	302.261	160	270.487	1.556	4.363.731	12	908.415	898	9.213.111	2.828	15.058.005
1988	118	136.422	161	223.369	1.544	7.318.724	13	2.201.591	906	28.180.837	2.742	38.060.943
1989	442	492.478	139	814.896	1.578	29.653.777	11	296.495	1.087	48.258.235	3.257	79.515.881
1990	1.415	2.743.811	64	1.182.081	1.231	42.966.745	3	7.224.647	428	12.234.538	3.141	66.351.822
1991	142	748.814	69	1.332.208	1.016	48.210.465	19	2.041.269	529	37.009.518	1.775	89.342.274
1992	24	777.618	63	3.386.623	1.002	139.783.765	10	7.092.164	454	88.783.608	1.553	239.823.778
1993	57	10.576.930	171	13.235.956	2.082	432.072.207	39	28.002.857	702	1.350.094.392	3.051	1.833.982.342
1994	26	6.639.974	74	5.909.473	874	297.173.983	13	23.715.000	407	992.453.556	1.394	1.325.891.986
1995	47	10.818.242	101	20.507.551	3.747	3.532.970.428	27	141.734.005	1.033	994.444.868	4.955	4.700.475.094
1996	98	42.239.575	131	26.564.034	3.301	2.294.380.560	37	161.148.815	1.457	919.403.437	5.024	3.443.736.421
1997	108	36.469.455	138	48.841.295	3.181	2.845.120.336	75	987.922.989	1.642	1.526.918.037	5.144	5.445.272.112
1998	145	107.438.302	135	92.975.827	2.468	2.361.890.836	46	441.763.231	1.497	2.034.946.758	4.291	5.039.014.954
1999	109	153.033.022	93	52.455.808	1.602	2.770.751.976	48	535.335.059	1.116	4.284.071.640	2.968	7.795.647.505
2000	94	122.459.935	85	69.384.566	2.095	3.692.569.009	46	2.486.650.902	1.201	2.980.835.382	3.521	9.351.899.794
2001	52	78.852.357	64	84.503.065	1.297	5.520.287.322	46	2.187.094.208	696	3.358.614.389	2.155	11.229.351.341
2002	42	118.423.164	101	582.853.455	1.955	8.355.340.577	29	486.658.965	875	5.020.542.993	3.002	14.563.819.154
2003	84	217.275.161	123	297.605.152	2.559	10.383.812.134	38	502.306.286	1.072	9.740.088.580	3.876	21.141.087.313
2004	82	355.630.771	168	507.512.688	2.558	11.486.863.920	45	881.050.720	1.225	4.930.543.393	4.078	18.161.601.492
2005	96	482.545.020	158	678.495.988	2.305	12.340.978.585	86	2.115.185.724	1.659	7.441.136.001	4.304	23.058.341.318
2006	94	514.491.301	132	606.388.017	1.614	11.730.826.176	55	1.935.465.064	1.195	8.363.929.046	3.090	23.151.099.604
2007	64	347.117.960	131	645.883.251	1.423	12.332.093.091	102	4.196.492.682	645	8.818.468.020	2.365	26.340.055.004
2008	73	359.937.219	136	714.785.221	1.477	10.220.585.039	144	8.600.081.528	618	8.356.170.303	2.448	28.251.559.310
Toplam	4.863	2.969.382.387	3.037	4.455.777.952	47.427	100.877.638.047	998	25.747.129.481	26.485	71.367.750.899	82.810	205.417.678.766
Pay %	5,87	1,45	3,67	2,17	57,27	49,11	1,21	12,53	31,98	34,74	100	100,00

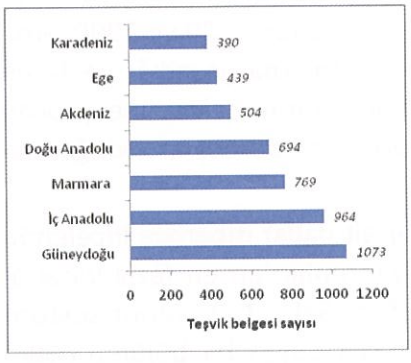
Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

7.2. Sektörlerin Ayrıntılı Dağılımı ve Değerlendirilmesi

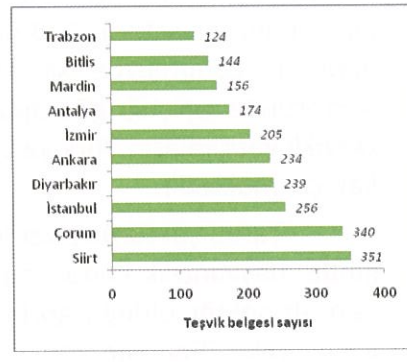
Teşviklerin ekonomik yapı üzerindeki etkisini değerlendirmek için yatırımların sektörel dağılımını ayrıntılı şekilde, alt sektörler itibariyle incelemek gerekir. Bilindiği gibi teşvikler tarım, madencilik, imalat, enerji ve hizmetler şeklinde 5 ana sektörden oluşmaktadır. Ana sektörler yanında, önem derecesine göre alt sektörlerde incelenmekte, ancak özellikle imalat sanayi ve hizmetlerin alt kolları ayrıntılı şekilde ele alınmaktadır.

Şekil 7.3. Türkiye'de tarım sektörüne verilen teşvik belgelerinin coğrafi dağılımı (1980-2008)

(A) Coğrafi bölgelere dağılım

(B) En fazla teşvik belgesi alan 10 ilin dağılımı

Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından yapılmıştır.

7.2.1. Tarım Sektörü

Türk teşvik sisteminde yer alan tarım sektörü, bitkisel üretim, hayvancılık, su ürünleri ve ormancılık konularını kapsamaktadır. Tarım sektörü madencilik ve enerji sektörleriyle birlikte teşviklerden en az payı alan sektör olmakla birlikte, yılları içinde önemli değişiklikler geçirmiştir (Şekil 7.2). Tarım sektörü 1980'li yıllarda önemli miktarda teşvik almışken, özellikle 1990'dan sonra bu sektörün payının önemli ölçüde azaldığı dikkati çekmektedir. Nitekim, 1980-83 arasında verilen toplam yatırım teşvik belgelerinin %16'sından tarım sektörü yararlanırken, bu oran 1984-89 döneminde %7'ye düşmüş; 1990 yılında ise

30 yıllık dönemin en yüksek düzeyi ile %45'e çıkmıştır. 1990 yılında ortaya çıkan bu büyük artışın en önemli nedeni, söz konusu yılda hayvancılık alanında 1354 adet teşvik belgesi verilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Zira hayvancılık konusunda 25 yılda verilen toplam teşvik belgesi kadar belge sadece o yıl içinde verilmiştir. 1991 yılından itibaren tarım ve hayvancılığın teşvik edilmeyen yatırım konuları içine alınması ve sadece tarımsal sanayinin teşvik kapsamına girmesi sonucu (Duran, 1998:145), tarım sektörünün teşvik sistemi içindeki payı giderek küçülmüştür. Gerçekten de, 1991 yılında itibaren tarım sektörüne verilen teşvik belgesi sayısı hiçbir dönemde ortalama 80 âdeti geçmemiştir. Oysa 1980-1990 arasında yılda ortalama 300'ün üzerinde teşvik belgesi verilmiştir. 2008 sonu itibariyle tarım sektörünün toplam teşvikli yatırım miktarı içindeki payı %1,4 iken, yaratılan toplam istihdama katkısı %2,8'dir. Türkiye nüfusunun 1980 ve 1990'larda yarısının, günümüzde ise ¼'ünün kırsal alanlarda yaşadığı ve tarım sektöründe çalıştığı göz önüne alındığında, tarım sektörüne yapılan teşvikli yatırımların Türkiye toplamına göre son derece az olduğu dikkati çekmektedir.

Tarım sektörüne verilen teşvikler alt dallar itibariyle incelendiğinde, hayvancılık konusunun teşvikli yatırımlardan en fazla yararlanan alt sektör olduğu görülmektedir (Bkz. Şekil 7.7). Tarım sektörü içinde yıllar itibariyle verilen teşviklerin çok büyük bir bölümü (%84) hayvancılık alanına gitmiştir. Ancak bunların gerçekleşme durumu oldukça belirsizdir. Bitkisel üretim %10'luk payla ikinci sıra yer almakta, bunu %5 ile su ürünleri izlemektedir. Ormancılık çok düşük bir paya sahip olup, bu alanda 30 yıllık dönemde sadece 6 yıl (1983, 1986-87 ve 1989-90-91) yatırım yapılmış, diğer yıllar hiçbir yatırım olmamıştır.

1980-2008 döneminde tarım sektörü için toplam 4863 adet teşvik belgesi düzenlenmiş ve bunun 2645 tanesi KÖY kapsamındaki illere verilmiştir. Buna göre, tarım sektörüne verilen teşviklerin yarısından fazlası (%54) kalkınmada öncelikli illere aittir. Tarım teşviki alan yatırımların bölgelere göre dağılımını gösteren Şekil 7.3A incelendiğinde bu durum açıkça görülmektedir. Nitekim KÖY kapsamına

giren Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin tarımsal teşviklerden en büyük payı aldığı görülmektedir. Sektörün payını en fazla teşvik alan 10 il bazında gösteren Şekil 7.3B'de bu durum daha net bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Gerçekten de, Doğu ve Güneydoğunun çoğu ilinde ve bazı Karadeniz illerinde tarım sektörü önemli paya sahiptir. Örneğin Siirt, Diyarbakır, Mardin ve Bitlis tarım sektöründeki toplam teşviklerin yaklaşık %20'sini almış bulunmaktadır. Yine Çorum ve Trabzon gibi illerde tarımsal teşvikler önemli paya sahiptir.

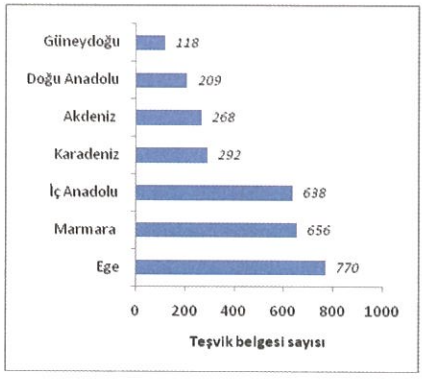
7.2.2. Madencilik Sektörü

Madenleri çıkarma, işleme ve zenginleştirme ile taşocakçılığı konularını kapsayan bu sektör, Türk teşvik sistemi içinde en az paya sahiptir. 1980-2008 döneminde madencilik sektöründe 3037 adet teşvik belgesi verilmiş ve bu belgeler kapsamında cari fiyatlarla 4.455.777.952 TL tutarında sabit yatırım ve 188.523 kişilik istihdam öngörülmüştür (Tablo 7.1). Buna göre madencilik sektörü tüm sektörler içinde belge ve istihdam sayısı bakımından %4, yatırım tutarı açısından ise %2'lik paya sahip olmuştur. Bu durum madencilik sektörünün GSYİH içindeki (uzun yıllara dayanan ortalama %2'lik pay) ile büyük paralellik göstermektedir. Gerçekten de, madencilik sektörünün 1980'lerden günümüze teşvikli yatırımlar içindeki payı hemen hiç değişmeden aynı kalmıştır (Bkz. Şekil 7.2).

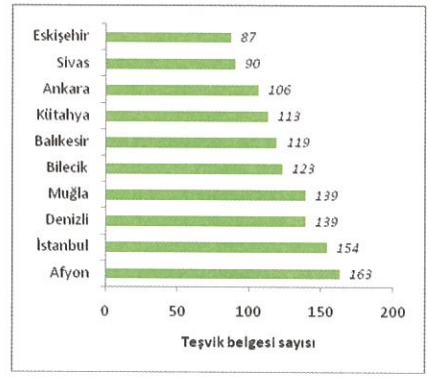
Madencilik sektörüne verilen teşviklerin %62'si çıkarım alanına yönelirken, %16'sının işleme alanına, %18'inin hem işleme, hem de çıkarma işine ve %3'ünün de zenginleştirme dalına gittiği görülmektedir (Şekil 7.7 ve ayrıca Bkz. Ek Tablo 5). Madencilik için düzenlenen yatırım teşvik belgelerinin bölgesel dağılımı incelendiğinde, teşviklerden büyük payın Ege, Marmara ve İç Anadolu'ya ait olduğu görülmektedir (Şekil 7.4A). Madencilik alanında en fazla teşvik alan ilk 10 ilin ise, İstanbul ve Ankara'yı bir tarafa bırakırsak, yeraltı kaynakları yönünden zengin olan (örneği Afyon ve Denizli'de mermer, Kütahya ve Balıkesir de linyit ve Eskişehir'de lületaşı gibi) ve/veya geleneksel olarak madencilik faaliyeti ile uğraşan illerden oluştuğu dikkati çekmektedir (Şekil 7.4B).

Şekil 7.4. Türkiye'de madencilik sektörüne verilen teşvik belgelerinin coğrafi dağılımı (1980-2008)

(A) Coğrafi bölgelere dağılım

(B) En fazla teşvik belgesi alan 10 ilin dağılımı

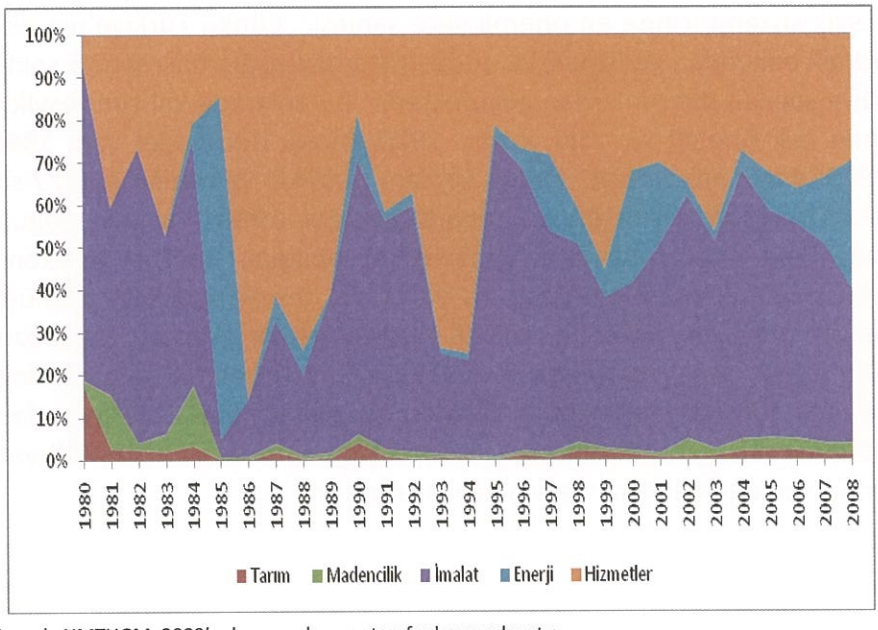
Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından yapılmıştır.

7.2.3. Enerji Sektörü

Tıpkı tarım ve madencilik gibi, enerji sektörü de Türk teşvik sistemindeki uygulamalar içinde en az paya sahip sektörlerden biridir (Şekil 7.2). Elektrik üretimi ile ilgili olarak yapılan termik ve hidroelektrik santral projelerinin desteklenmesini kapsayan bu sektöre verilen teşvik belgesi sayısı genel toplam içinde %1 gibi çok küçük bir paya sahip olmakla beraber, son yıllarda enerji sektörüne verilen teşvik sayısında belirgin bir artış trendinin olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Türkiye'nin sanayileşmesi ve ekonomik kalkınması için enerjiye olan gereksinim arttıkça doğal olarak enerjiye bağlanan teşvikli yatırım tutarı da artmaktadır. Nitekim milli gelir içinde enerjinin payı 1980'lerde %1 iken, 1990'larda %3'e çıkmış; son yıllarda ise %4'ü bulmuştur. 1980-2008 döneminde enerji alanında verilen teşvik belgesi sayısının gelişimi Şekil 7.2'de görüldüğü gibi, enerji sektöründeki büyüme son yıllar dışında neredeyse sabit kalmış ve toplam belge sayısı içinde çok az bir paya sahip olmuştur. Oysa Şekil 7.5'de görüldüğü üzere, enerji sektörüne yapılan yatırım tutarı, bu sektöre yatırılan sermayenin büyük çaplı olması nedeniyle özellikle 1997 itibaren

büyük bir artış göstermiş ve böylece sektör, yatırım tutarı bakımından sanayi ve hizmetlerden sonra üçüncü büyük paya sahip olmuştur. Özellikle büyük enerji projelerinin başladığı 1985, 1987, 1990, 1997, 2000-2001 ve 2007-2008 yıllarında enerji alanındaki teşvikli yatırımların hacmi büyük artışlar göstermiştir. Örneğin 1985 yılında baraj ve hidroelektrik santrali projesine verilen teşvik nedeniyle çok büyük bir sıçrama yaşanmıştır. Aynı durum 1987 ve 1990 yıllarında GAP bölgesinde elektrik üretimi amacıyla inşa edilen projelere teşvik sağlanması ile tekrar etmiştir. 1997 sonrası kamunun yatırımlardan çekilmesi ve böylece özel sektörün enerjiye yönelik yatırımlara ağırlık vermesi ve son yıllarda özelleştirmelerin hızlanması sonucu enerji alanında teşvikli yatırımlara olan talep de artmıştır.

Şekil 7.5. Türkiye'de teşviklerin yatırım miktarı bakımından sektörel dağılımı (1980-2008)

Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından yapılmıştır.

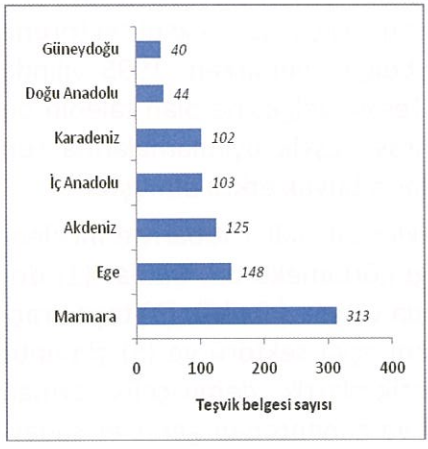
Enerji sektörüne verilen teşviklerin coğrafi dağılımı incelendiğinde, teşviklerden büyük payın Marmara Bölgesi'ne ait olduğu görülmektedir (Şekil 7.6A). Enerji sektöründeki teşvikli yatırımların bölgesel dağılışının bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik durumu ile paralellik arz ettiği görülmektedir. Öte yandan enerji alanında en fazla teşvik alan ilk 10 ilin sıralamasının da, Kahramanmaraş dışında, benzer bir eğilime sahip olduğu görülmektedir (Şekil 7.6B). Kahramanmaraş'ın ön planda olması Türkiye'nin en büyük elektrik üretim tesislerinden biri olan Afşin-Elbistan termik santrallerinin bu ilde yer alması ile alakalıdır.

7.2.4. İmalat Sanayi Sektörü

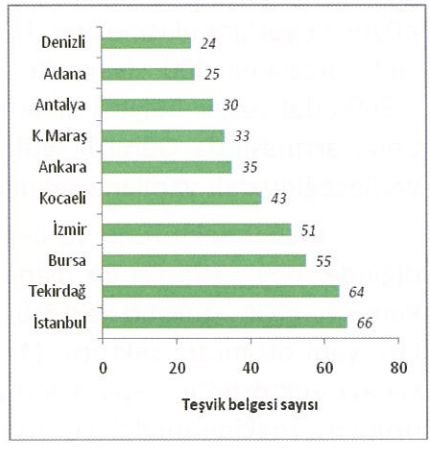
Türkiye'de 1980-2008 arasındaki 29 yıllık dönemde verilen teşvikli yatırımların yarısı (%49-57) tek başına imalat sanayine aittir. Buna göre imalat sanayi sektörü ve bu sektöre verilen destekler, Türk teşvik sistemi içinde en önemli yere sahiptir. Çünkü Türkiye'nin ekonomik bakımdan gelişmesi ve endüstrileşmeyi sağlaması sanayi sektörüne yapılan yatırımlardan geçmektedir. Bu anlamda yatırım teşviklerinin çok önemli bir rolü vardır. 1980 öncesi dönemde, yani 1968-1979 arasında, imalat sanayi toplam teşvikli yatırımların %77'sini oluşturmuştur. Daha öncede belirtildiği gibi, 1980'li yıllarda uygulamaya konan ihracata dayalı sanayileşme politikası ile Türkiye ekonomisi büyük bir değişim geçirmiş ve bu da teşvik sistemine tümüyle yansımıştır. Gerçekten de, 1980'li yıllarda ortaya çıkan bu etkiyi özellikle imalat sanayi alanında verilen teşvikli yatırımların sektörel dağılımında görmek mümkündür. Nitekim sanayileşme meselesinin planlı döneme nazaran etkisini görece kaybettiği bu dönemde teşvikli yatırımlar içinde imalat sanayinin payı azalmıştır.

Şekil 7.6. Türkiye'de enerji sektörüne verilen teşvik belgelerinin coğrafi dağılımı (1980-2008)

(A) Coğrafi bölgelere dağılım

(B) En fazla teşvik belgesi alan 10 ilin dağılımı

Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından yapılmıştır.

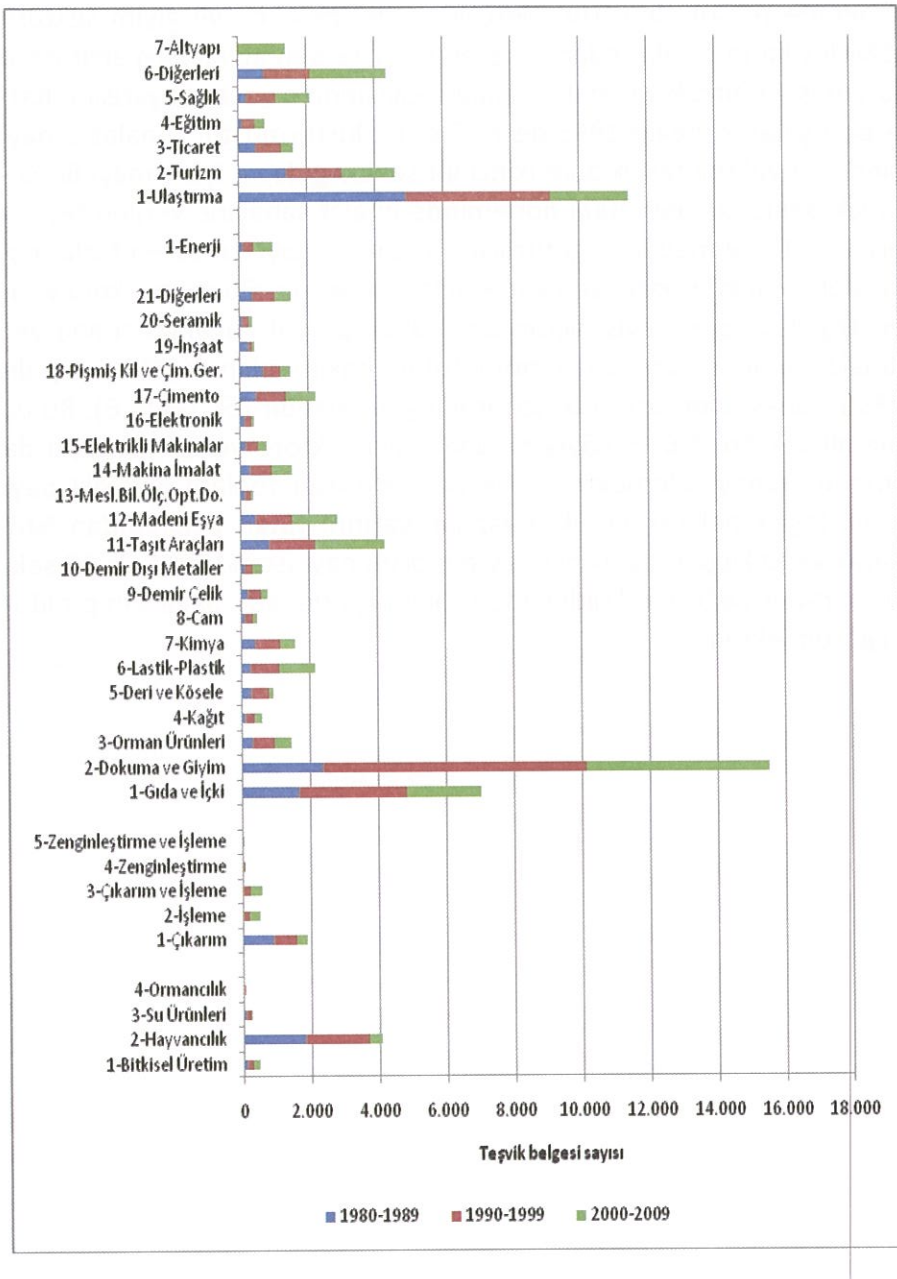
Gerçekten de, 1980-1984 arasında imalat sanayinin yatırım payı %44-76 arasında değişirken, 1985 yılında enerji sektörüne yapılan çok büyük miktardaki yatırımının etkisiyle imalat sanayi teşvik tarihindeki en düşük oranı olan %4'e inmiştir. 1986-1989 yılları arasında %25 düzeyinde gerçekleşen imalat sanayi yatırımlarının payı, 1990 yılında %65'e ulaşarak zirve yapmıştır. 1986-1990 arasındaki bu büyümenin altında yatan temel faktör, 1985 yılından itibaren yatırımın %50'sine varan hibe şeklindeki KKDP uygulamasının başlatılmış olmasıdır. İmalat sanayi 1990'lardan günümüze dek uzanan bu süreçte ortalama %50'lik bir paya sahip olmakla birlikte, biri 1993-94 döneminde (5 Nisan 1994 Ekonomik Krizi), diğer ise 1999-2000 (1998 Asya Krizi, 1999 Rusya Krizi ile 2001 Krizi) döneminde olmak üzere iki büyük iniş ve çıkış dönemi (1990 ve 1995 yılları) geçirmiştir. İki büyük inişin nedeni, söz konusu dönemlerde ülkenin geçirdiği ekonomik krizler sonucu ekonominin bu dönemlerde negatif büyümesi ile açıklanabilirken, iki büyük çıkış için durum biraz farklıdır. Nitekim, Şekil

7.2 belge sayısı açısından; Şekil 7.5 ise yatırım tutarı bakımından imalat sanayinin yıllar itibariyle geçirmiş olduğu değişimi çok açık biçimde ortaya koymaktadır. Zira 1990 ve 1995 yıllarında imalat sanayi içinde meydana gelen bu çok çarpıcı artışların temel nedeni, dokuma ve giyim; yani tekstil sektörüne yönelik olarak verilen teşviklerin sayısının büyük boyutlara ulaşmasıdır. Nitekim önceki yıllarda tekstil sektörüne yılda ortalama 300 civarında teşvik belgesi verilirken, 1995 yılında 2.360 adet teşvik belgesi verilmiştir. Teşvik belgesine olan talebin bu denli artmasında Gümrük Birliği sonrası teşvik uygulamalarına son verileceğine dair yapılan spekülasyonların büyük etkisi olmuştur.

İmalat sektörüne verilen teşvikler alt dallar itibariyle incelendiğinde, beş sektörün ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlar (1) dokuma ve giyim (tekstil) sektörü, (2) gıda ve içki sektörü, (3) taşıt araçları, yani otomotiv sektörü, (4) madeni eşya sektörü ve (5) çimento sanayi sektörüdür. Ayrıca kimya, lastik-plastik, demir-çelik, orman ürünleri, makine imalat ve pişmiş kil ve çimentodan gereçler sanayi sektörleri de imalat sanayi içinde teşvikli yatırımlardan en fazla yararlanan diğer alt sektörlerdir (Şekil 7.7).

İmalat sanayi alt dalları içerisinde yıllar itibariyle verilen teşviklerin 1/3'ü dokuma ve giyim sanayine gitmiştir. Bu sektör hem verilen teşvik belgesi açısından, hem de yapılan yatırım tutarı bakımından 30 yıllık dönem boyunca tartışmasız hep ilk sırada yer almıştır (Şekil 7.8).

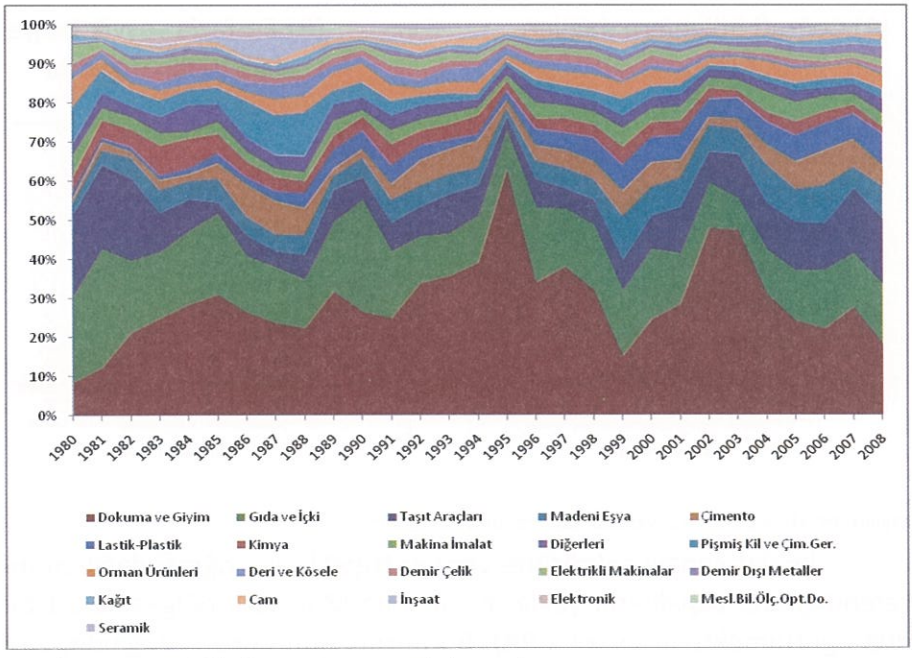
Şekil 7.7. Yatırım teşvik belgelerinin alt sektörlere göre dağılımı (1980-2008)

Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından yapılmıştır.

Yani, Türk yatırım teşvik sisteminden en fazla yararlanan sektör her dönemde tekstil olmuştur. Gerçekten de, dokuma ve giyim sektörü 1980'li yılların ortalarından itibaren teşviklerden aldığı payı artırmaya başlamış ve birçok yıl imalat sanayi teşviklerinin yaklaşık yarısını, hatta bazı yıllar, örneğin 1995'de %76'sını, oluşturmuştur. İmalat sanayi içinde en yüksek teşvik alan ikinci alt sektör gıda ve içki sanayidir. Gıda-içki sektörü 1980-2008 döneminde imalat sanayine verilen teşviklerinin %15'ini meydana getirmiştir. İmalat sanayi içinde en fazla teşvik alan üçüncü sektör ise taşıt araçları sanayidir. Bu sanayi kolu verilen teşvik belgesi sayısı açısından %9'luk payı ile üçüncü sırada yer almakla birlikte, yapılan yatırım tutarı bakımından %20'lik pay ile tekstil sanayinden sonra ikinci sırada gelmektedir (Ek Tablo 6). Bu üç önemli sektörü %6'lık payla madeni eşya sektörü ve %5'lik payla da çimento sanayi izlemektedir. İlk beş sektörün toplam içindeki payı gerek teşvik belgesi, gerekse yapılan yatırım tutarı bakımından %67 olarak gerçekleşmiştir. İkinci beş sektörün payı ise %18'dir. İlk 10 sektör beraber değerlendirildiğinde toplam içinde %85 paya sahip olduğu görülmektedir.

Şekil 7.8. İmalat sanayinin alt kollarına verilen yatırım teşvik belgelerinin yıllar itibariyle gelişimi (1980-2008)

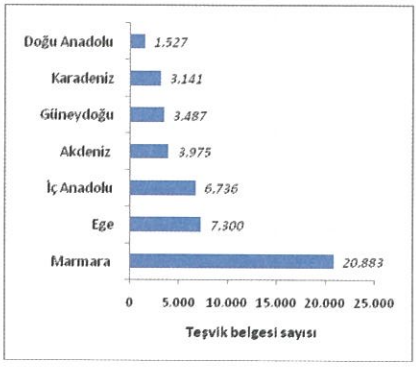
Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından yapılmıştır.

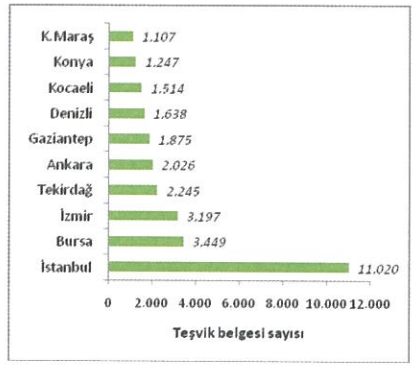
Teşvikli imalat sanayi yatırımları ile ilgili iki hususun daha altının çizilmesi gerekmektedir. Birincisi, imalat sanayinin alt dalları içinde ilk üç sektör dışındaki sektörlerin sıralaması sabit olmayıp, verilen teşvik belgesi sayısı, yapılan yatırım tutarı ve yaratılan istihdam kriterlerinden herhangi biri esas alındığında birkaç sıra farklılık gösterebilmektedir. Örneğin, çimento sanayi, verilen teşvik belgesi açısından 5. sırada iken, yapılan yatırım tutarı açısından 7. sırada, buna karşın yaratılan istihdam açısında 6. sırada yer almaktadır. İkincisi ise, Türkiye'nin uluslararası arenada rekabet gücünü artırabilecek ve sanayinin yeniden yapılanmasını sağlayabilecek sektörler olarak görülen makine imalat, elektronik ve elektrikli makineler gibi alt sektörlerin (Sungur, 2004:48) yatırım teşviklerinden aldıkları pay ne yazık ki %5'e ancak ulaşmaktadır.

Şekil 7.9. Türkiye'de imalat sanayi sektörüne verilen teşvik belgelerinin coğrafi dağılımı (1980-2008)

(A) Coğrafi bölgelere dağılım

(B) En fazla teşvik belgesi alan 10 ilin dağılımı

Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından yapılmıştır.

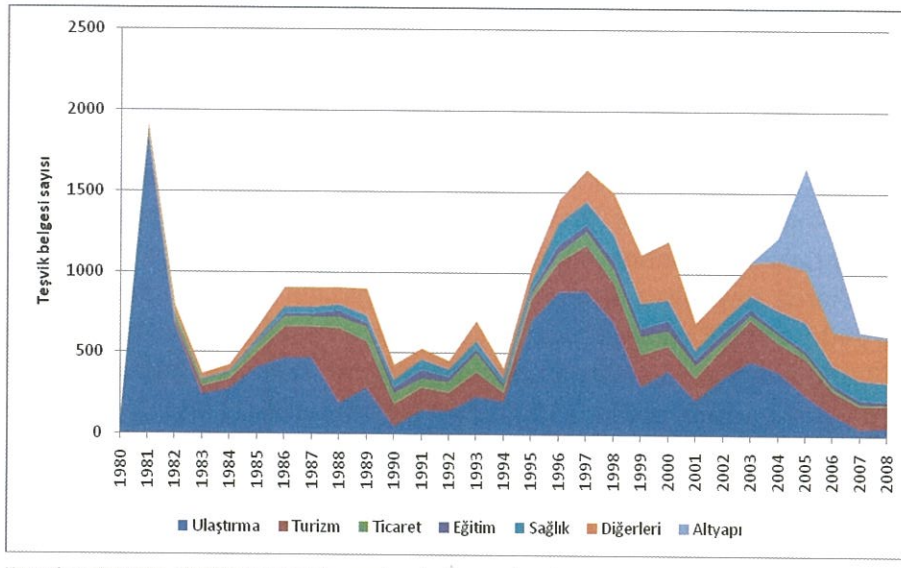
İmalat sanayi sektörüne verilen teşviklerin coğrafi dağılımı incelendiğinde, teşviklerin yaklaşık yarısının Marmara bölgesine ait olduğu görülmektedir (Şekil 7.9A). Bu durum son derece doğaldır; zira Marmara Bölgesi, Türkiye'de ulusal gelirin %38'ini, ülke sanayisinin %51'ini, ihracatın %63'ünü ve doğrudan yabancı yatırımların da %80'inden fazlasını tek başına kendinde toplamıştır (Yavan, 2006:69). Ege bölgesi %16, İç Anadolu bölgesi de %14'lük pay ile Marmara'yı çok gerilerden 2. ve 3. sıralarda takip etmektedir. Burada vurgulanması gereken nokta, Türkiye'de endüstrinin coğrafî dağılışı ile imalat sanayine verilen teşvikli yatırımların bölgesel dağılışı arasında büyük bir paralellik olmasıdır. Diğer taraftan sanayi sektöründen en fazla teşvik alan ilk 10 ilin sıralaması incelendiğinde, Kahramanmaraş dışında, hemen hemen beklenen/normal bir dağılımın olduğu görülmektedir (Şekil 7.9B). Kahramanmaraş'ın, tıpkı enerji sektöründe olduğu gibi, ilk 10 içene girmesi bu ilin uzun yıllar boyunca KÖY kapsamında olması ve sanayisinin büyük ölçüde dokuma ve giyim sanayinde ağırlık kazanması ile yakından alakalıdır (Koç ve Oğulata, 1996).

7.2.5. Hizmetler Sektörü

Türkiye'nin 1980 yılına kadar ekonomik kalkınmasının ana eksenini sanayi sektörü oluşturmuştur. Gerek ülkenin izlediği genel ekonomik politikalarda gerekse yatırım teşvik politikalarından bunun etkisi çok net görülmektedir. 1980 sonrası yaşanan değişim ile o zamana kadar geri düzeyde kalan hizmetler sektörü büyük bir atılım yapmıştır. Nitekim 1980 yılında toplam teşvikli yatırımlar içinde hizmet sektörünün payı %6-12 arasında değişirken, 1980 sonrasında en büyük payı alan sektörlerden biri haline gelmiştir. Nitekim yatırım teşviklerinin sektörel dağılımını gösteren Şekil 7.2, 7.5 ve 7.7 incelendiğinde, hizmet sektörünün payında özellikle 1980'li yıllarda çarpıcı bir artış görülmektedir. Hatta bazı yıllarda verilen teşviklerin yarısından fazlasını hizmetler sektörünün oluşturduğu dikkati çekmektedir. 1990'larda payı biraz azalmakla birlikte ağırlığını koruyan hizmet sektörünün, 2000'li yıllarda biraz inişe geçtiği ve toplam teşviklerin ancak 1/3'ünü aldığı görülmektedir. Nitekim hizmet sektörü 1980'lerde toplam yatırım teşviklerinin %38-44'ünü (ortalama %41) alırken, 1990'lar da bu oran %28-42 (ortalama %35) olmuş, buna karşın 2000'li yıllarda %31-33 (%32) olarak gerçekleşmiştir. 1980'lerin ilk yarısında hizmetler sektöründe meydana gelen artışın ana nedeni, ulaştırma sektörünün almış olduğu teşviklerden kaynaklanmaktadır. Özellikle TIR filosu alımları ile o dönemde hızla artan uçak şirketlerinin uçak alımları söz konusu dönemde sektörün imalat sanayinden çok daha fazla teşvik almasına yol açmıştır. Ulaştırma sektörünün bu denli önem kazanması esas olarak o dönemdeki ihracat seferberliğinden kaynaklanmıştır (Sungur, 2004:46). 1980'lerin ikinci yarısında görülen artış ise, 1986 yılından itibaren konut ve turizm alanındaki yatırımlara büyük teşviklerin verilmesi ile ilgilidir (Güvemli, 1992:127). Gerçekten de KKDP'nin uygulandığı 1985-1991 yılları arasında, turizm sektörü bu teşvik aracından en fazla yararlanan sektörlerden biri olmuş ve söz konusu dönemde sektör, hem yatak kapasitesini, hem de yabancı turist sayısını 2 kattan fazla artırmıştır (Ataer vd., 2003:2). 1990'ların ortalarından itibaren hizmet sektöründe bir yandan geleneksel olarak bu sektör içinde önemli payı olan ulaştırma ve turizm alanında artışlar olurken,

diğer taraftan esas olarak eğitim, sağlık, altyapı ve hipermarket gibi alanlarda önemli artışlar olmuştur. Ancak genel olarak hizmet sektörüne yönelik verilen teşviklerin, sektörün GSYİH içerisindeki payına çok da paralel bir gelişme izlemediğini belirtmek gerekir.

Şekil 7.10. Hizmet sektörüne verilen yatırım teşvik belgelerinin alt dallara göre gelişimi (1980-2008)

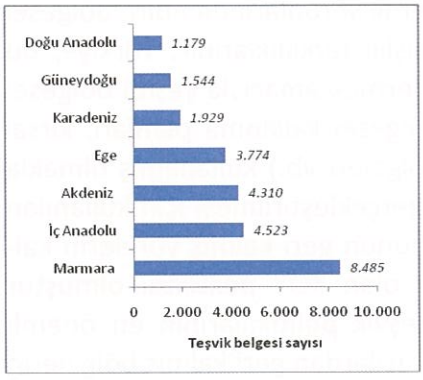
Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından yapılmıştır.

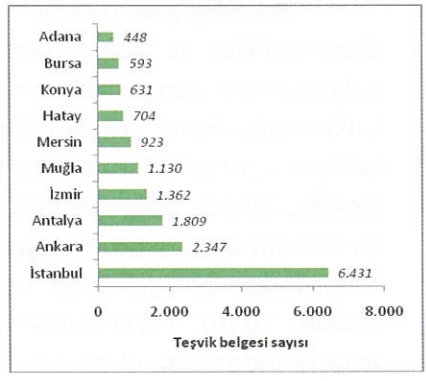
Hizmetler sektörüne verilen teşviklerin yıllar içerisindeki gelişimini gösteren Şekil 7.10 incelendiğinde, teşviklerin büyük bölümünün ulaştırma alanına verildiği görülmektedir. Bu sektörü turizm takip etmektedir. Turizm sektöründeki teşvikli yatırımlar özellikle 1986-89 ve 1997-99 yılları arasında önemli bir artış göstermiştir. Öte yandan özelikle son yıllarda sağlık ve "diğerleri" adı altında toplanan alt sektörlerin hizmetler içerisindeki payında belirgin bir artışın olduğu dikkati çekmektedir. Bu durumun temel nedeni, son 10 yılda sağlık sektörü içinde özel hastanelerin, diğerleri içerisinde ise süper-hipermarket ve alışveriş merkezine yönelik yatırımlarının sayısının hızla artmasında kaynaklanmaktadır.

Şekil 7.11. Türkiye'de hizmet sektörüne verilen teşvik belgelerinin coğrafi dağılımı (1980-2008)

(A) Coğrafi bölgelere dağılım

(B) En fazla teşvik belgesi alan 10 ilin dağılımı

Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından yapılmıştır.

Hizmetler sektörüne verilen teşviklerin coğrafi dağılımı incelendiğinde, teşviklerden en büyük payın yine Marmara Bölgesi'ne ait olduğu görülmektedir (Şekil 7.11A). İç Anadolu ve Akdeniz bölgeleri en fazla teşvik alan diğer iki bölgedir. Ege Bölgesi imalat sanayindeki teşvikler sıralamasında ikinci olmakla birlikte, hizmet sektöründe geri planda kalmıştır. Öte yandan hizmetler alanında en fazla teşvik alan ilk 10 ilin sıralamasına bakıldığında ülkenin en büyük 5 metropol kentinin (İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa ve Adana) en başta yer aldığı, daha sonra turizm yatırımlarına bağlı olarak Antalya ve Muğla'nın ön plana çıktığı, bunun yanı sıra Hatay ve Mersin gibi öteden beri taşımacılık sektöründe söz sahibi illerin geldiğini belirtmek gerekir (Şekil 7.11B).

BÖLÜM VIII. TÜRKİYE'DE UYGULANAN YATIRIM TEŞVİKLERİNİN BÖLGESEL DAĞILIMI

8.1. Yatırım Teşviklerinin Bölgesel Dağılımı ve Gelişimi (1980-2008)

Bilindiği gibi Türkiye'nin en önemli sorunlarından biri, bölgesel dengesizlikler ve bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarıdır. Türkiye, bu bölgelerarası dengesizlik sorununu gidermek amacıyla çeşitli bölgesel kalkınma/gelişme araçları (örneğin bölgesel kalkınma planları, kırsal kalkınma projeleri, organize sanayi bölgeleri vb.) kullanılmış olmakla birlikte, ülkede bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesi için kullanılan en önemli araç, *yatırım teşvikleri* ve bunun geri kalmış yörelerin kalkındırılması çerçevesinde uygulaması olan KÖY politikası olmuştur (Yavan, 2010). Türkiye'deki yatırım teşvik politikalarının en önemli amaçlarından biri, ekonomik ve sosyal açılardan geri kalmış bölgelerin kalkınmasını hızlandırmak için bu bölgelere ilişkin özel amaçlı ve ayrıcalıklı teşvik politikalarının uygulanması olmuştur. Bu çerçevede, yatırım teşviklerinin bölgeler, yöreler ve iller düzeyinde 3 farklı mekânsal ölçekte dağılımının tespiti, bölgesel kalkınmaya yönelik teşvik politikalarının amacına ulaşıp ulaşmadığının belirlenmesi ve yatırımların farklı coğrafyalarda nasıl bir etki gösterdiğinin tespiti açısından büyük önem taşımaktadır.

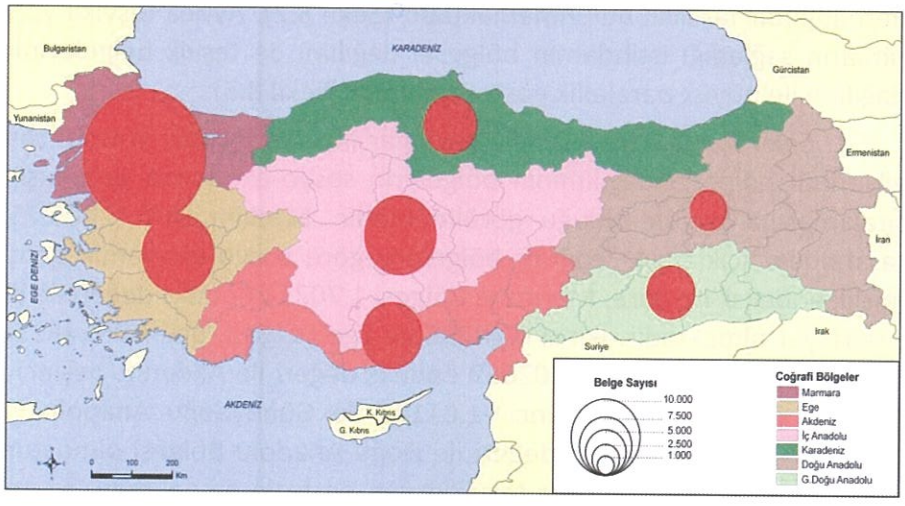
8.2. Yatırım Teşviklerinin Bölgesel Dağılımı

Türkiye'de yatırım teşviklerinin 1980-2008 dönemindeki bölgesel dağılımı incelendiğinde, Marmara Bölgesi'nin açık ara önde olduğu görülmektedir. Bu bölgeye 31.137 adet teşvik belgesi verilmiş olup, bunun Türkiye toplam içindeki payı %38'dir. Bu bölgeyi yaklaşık 13'er bin teşvik belgesi ile İç Anadolu ve Ege Bölgesi izlemektedir. Bu iki bölgenin toplam teşvikler içindeki oranı %30 olup, aşağı yukarı eşit paylara sahiptir. Dördüncü sırada 9 bin belge ve %11'lik pay ile Akdeniz Bölgesi gelmekte, bunu çok yakından 7 bin belge ve %9 pay ile Karadeniz bölgesi ile 6 bin belge ve %8 payla Güneydoğu Anadolu Bölgesi takip etmektedir. Son sırada ise 3700 belge ve %4'lük pay ile Doğu Anadolu Bölgesi bulunmaktadır (Şekil 8.1). Diğer taraftan yatı-

rım tutarı açısından Akdeniz Bölgesi, Ege ve İç Anadolu bölgelerinin önüne geçerek 2. sırayı almakta, ancak diğer bölgelerin sıralamasında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır (Şekil 8.2). Ayrıca teşvikli yatırımların sağladığı istihdamın bölgesel dağılımı da teşvik belgelerinin dağılımı ile büyük paralellik göstermektedir (Şekil 8.3).

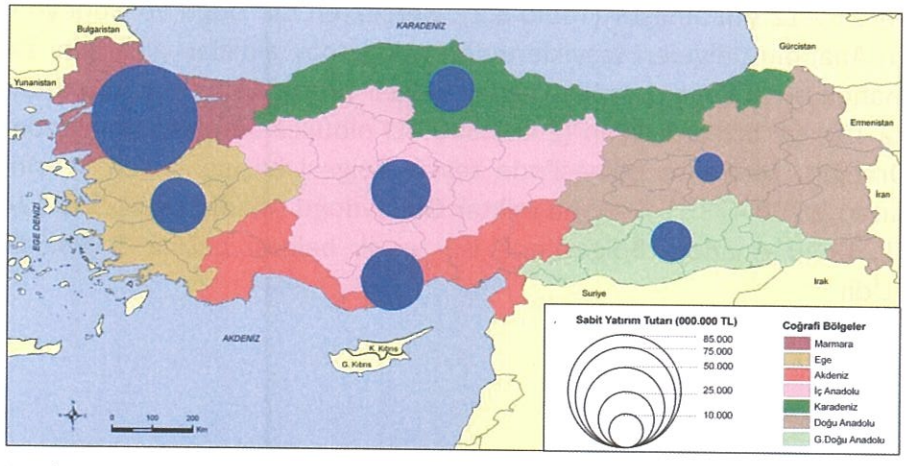
Şekil 8.1, 8.2 ve 8.3'deki haritalar incelendiğinde, yatırım teşviklerinin bölgesel dağılımının bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına uygun olduğu görülmektedir. Nitekim DPT (2003:75) tarafından açıklanan "coğrafi bölgelere göre sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi"ne göre, Marmara Bölgesi 1.70211 endeks değeri ile ilk sırada yer almaktadır. İkinci 0.48296 ile Ege Bölgesi, üçüncü 0.48118 ile İç Anadolu, dördüncü 0,02069 endeks değeri ile Akdeniz, beşinci -0.51355 ile Karadeniz, altıncı -1.01123 ile Güneydoğu Anadolu ve sonuncu -1.16236 endeks değeri ile Doğu Anadolu Bölgesi olmuştur. Buna göre gelişmiş bölgeler teşviklerden en fazla pay alırken, az gelişmiş bölgelerin en az payı aldığı görülmektedir. Görüldüğü gibi, Türkiye'de geri kalmış bölgelerin kalkınmasını sağlamak için bu bölgelere çok çeşitli ve ayrıcalıklı teşvikler verilmesine rağmen ülkenin az gelişmiş bölgeleri olan Doğu ve Güneydoğu bölgeleri yatırım teşviklerinin ancak %12'sini almıştır (Tablo 8.1). Gerçekten de, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri teşviklerinden çok az pay aldıkları gibi, aynı zamanda bu bölgelere yapılan teşvik belgeli yatırımların ortalama tutarı da Türkiye ortalamasının (2.480.590 TL) oldukça altında kalmaktadır. Örneğin, Marmara Bölgesi'nde teşvik belgesi başına düşen yatırım tutarı 2.700.473 TL iken, bu miktar Güneydoğu Anadolu'da 1.949.124 TL, Doğu Anadolu Bölgesi'nde ise teşvik belgesi başına 1.693.344 TL'dir.

Şekil 8.1. Türkiye'de yatırım teşviklerinin belge sayısına göre bölgesel dağılımı (1980-2008)

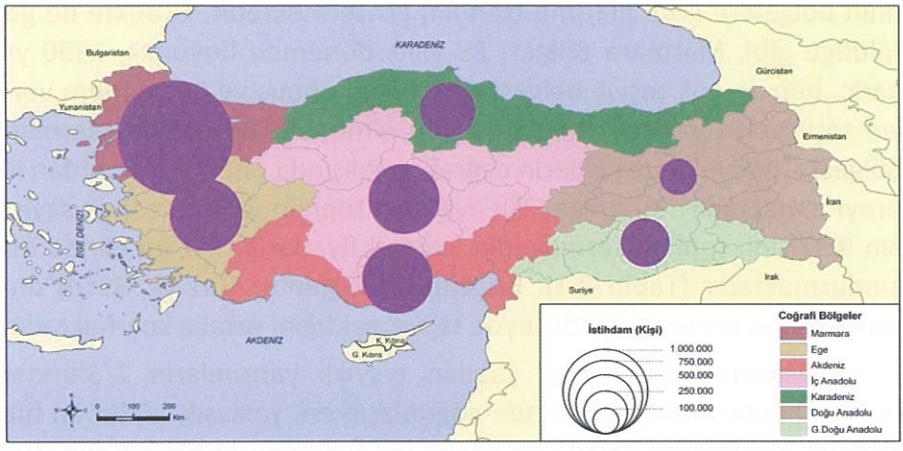
Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından yapılmıştır.

Şekil 8.2. Türkiye'de yatırım teşviklerinin sabit yatırım tutarına göre bölgesel dağılımı (1980-2008)

Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından yapılmıştır.

Şekil 8.3. Türkiye'de yatırım teşviklerinin istihdam sayısına göre bölgesel dağılımı (1980-2008)

Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından yapılmıştır.

Tablo 8.1. Türkiye'deki yatırım teşvikleri ve bazı temel ekonomik göstergelerin bölgelere göre dağılımı

Bölgeler	Belge Sayısı	Payı (%)	Sabit Yatırım (TL)	Payı (%)	İstihdam (Kişi)	Payı (%)	GSYİH'daki payı (%)	Sanayi tesisi sayısındaki payı (%)	İhracattaki payı (%)
Marmara	31.809	37,4	83.860.978.782	40,9	1.767.608	36,6	38,0	50,5	62,6
İç Anadolu	12.412	14,6	26.334.432.849	12,8	399.765	8,3	16,0	14,5	3,0
Ege	12.775	15,0	22.851.244.841	11,1	697.559	14,4	16,8	17,7	19,8
Akdeniz	9.488	11,1	29.101.555.866	14,2	656.149	13,6	11,7	5,9	9,3
Karadeniz	7.372	8,7	15.086.077.322	7,4	667.680	13,8	9,1	6,8	3,3
Güneydoğu Anadolu	6.470	7,6	12.343.711.773	6,0	317.585	6,6	5,1	3,2	1,5
Doğu Anadolu	3.841	4,5	6.271.660.122	3,1	177.883	3,7	3,3	1,3	0,5
Muhtelif İller*	953	1,1	9.246.425.664	4,5	145.016	3,0	-	-	-
Toplam	85.120	100	205.096.087.219	100	4.829.245	100	100	100	100

* Birden fazla bölgede yatırımı olan iller

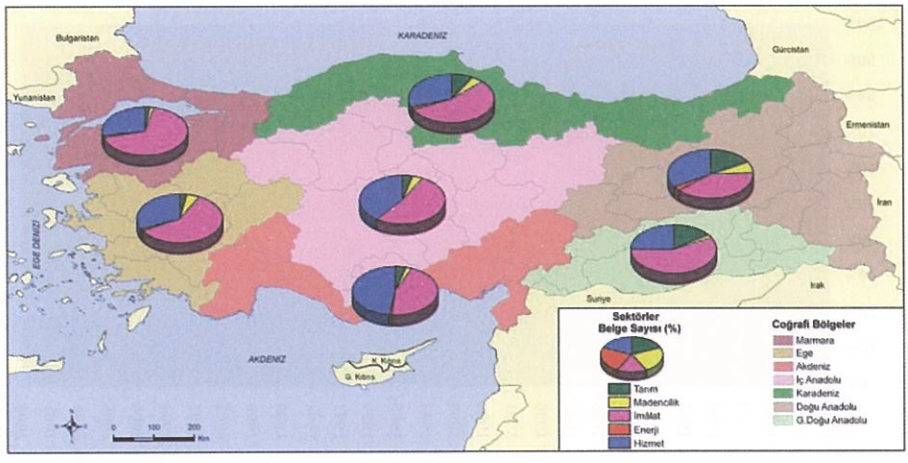
Kaynak: Yavan, 2006:68 ve HMTUGM, 2009'dan yararlanılarak hesaplanmıştır.

8.2.1. Marmara Bölgesi

Şekil 8.5, 1980-2008 döneminde verilen yatırım teşvik belgelerinin bölgelere göre gelişme trendini göstermektedir. Grafikte de görüldüğü gibi, Marmara Bölgesi 29 yıllık dönemde boyunca, 1990 yılı hariç, hep en çok teşvik belgesi alan bölge olmuş ve her dönem verilen teşviklerin yaklaşık %40'ına sahip olmuştur. Bu haliyle Marmara Bölgesi, Türkiye'de teşviklerin coğrafî dağılışında önem bakımından ilk sırayı almaktadır. Bu bölge, Türkiye'deki toplam yatırım teşvik sayısının %37'sini, toplam sermayenin ise cari fiyatlarla %41'ini elinde bulundurmaktadır (Tablo 8.1). Bu durum bölgenin, Türkiye GSYİH'sine yaptığı katkı oranına eşit düzeyde teşvik çektiğini ortaya koymaktadır.

Marmara Bölgesi'ne yapılan teşvikli yatırımların 2/3'ünden fazlası sadece imalat sanayinde yoğunlaşırken, yaklaşık 1/3'ünün hizmetlere gittiği, geri kalan çok küçük bir kısmının da madencilik yatırımlarında olduğu görülmektedir (Şekil 8.4). Türkiye'de yerli ve yabancı sanayi yatırımlarının yarısından fazlasının Marmara Bölgesi'nde kümelendiği dikkate alınırsa, bölgeye verilen teşviklerin çoğunun sanayi sektöründe yer alması gayet normal gözükmektedir. Gerçekten de, yatırım teşviklerinin illere göre sektörel dağılımını yansıtan Şekil 8.4 incelendiğinde, bölge içindeki illerin tümünde sanayi sektörüne verilen teşvikler baskın durumdadır. Hatta Tekirdağ, Bursa, Kocaeli, Sakarya ve Yalova illerine verilen teşviklerde sanayinin payı %80'i geçmektedir. İstanbul bir sanayi ve ticaret kenti olması nedeniyle, bölge içinde sanayinin yanı sıra, hizmet sektörüne verilen teşviklerin önemli bir kısmını bünyesine almıştır. Bölgede Balıkesir, Çanakkale, özellikle de Bilecik'te madencilik alanında teşvikler önemli iken, Çanakkale ve Kırklareli'nde tarımsal teşviklerden yer edindiği görülmektedir (Şekil 8.9).

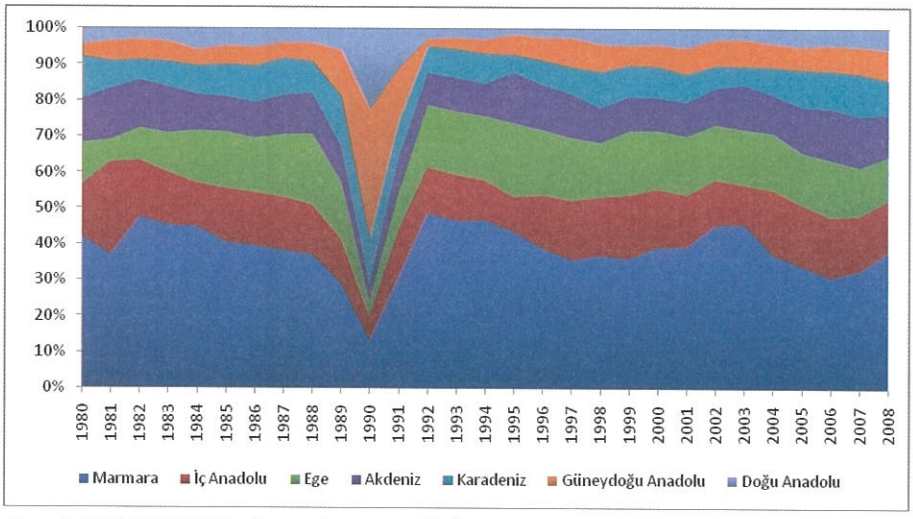
Şekil 8.4. Türkiye'de yatırım teşviklerinin belge sayısı olarak bölgelere göre sektörel dağılımı (1980-2008)

Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından yapılmıştır.

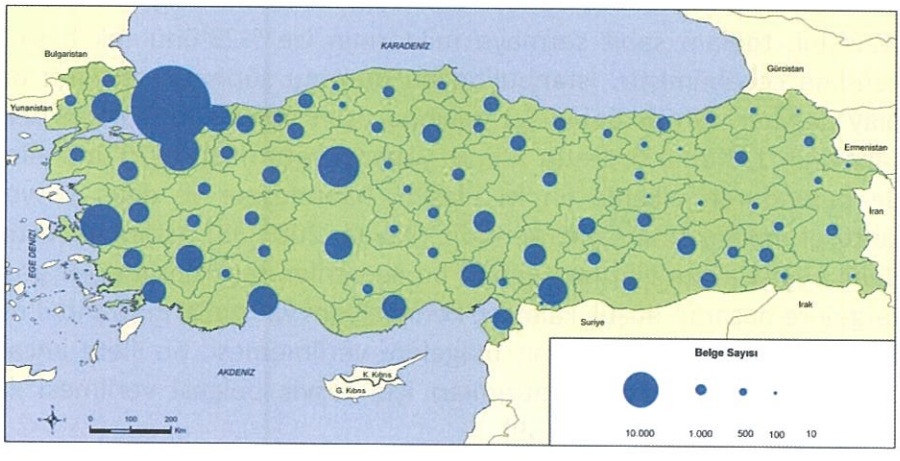
Marmara Bölgesi'nde yer alan iller arasında İstanbul'un hem Türkiye genelinde, hem de bölge içinde tartışmasız çok önemli bir yeri vardır (Şekil 8.6, 8.7, 8.8). Nitekim İstanbul, bölge içindeki teşvik belgesi sayısının %58'inin, sermayenin ise %57'sinin toplandığı bir yerdir. Bunun yanında İstanbul Türkiye'deki toplam teşvik belgesi sayısının %22'sini, toplam sabit sermaye miktarının ise %23'ünü tek başına kendine çekebilmiştir. İstanbul'un bu durumu şüphesiz tesadüfî bir olay değildir. Zira İstanbul 10 milyonu aşan nüfusu ile Türkiye'deki sanayinin 1/3'ünü, ticaretin ¼'ünü, yabancı yatırımların 2/3'ünü elinde bulunduran ülkenin en iyi ulaşım, haberleşme ve diğer sosyo-kültürel imkânlarına sahip kentidir (Yavan, 2003:35). İstanbul'un bu denli büyük avantajlarına rağmen bu ile verilen teşviklerin diğer göstergelere nazaran düşük kalması, komple yeni yatırımların İstanbul'un da içinde bulunduğu gelişmiş bölgelere verilmemesi, bu illere ancak tevsi ve modernizasyon yatırımları için teşvik belgesi verilmesi ile açıklanabilir (Duran, 1998:159).

Şekil 8.5. Yatırım teşvik belgelerinin yıllar itibariyle coğrafi bölgelere göre gelişimi (1980-2008)

Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından yapılmıştır.

Şekil 8.6. Türkiye'de yatırım teşviklerinin belge sayısı itibariyle illere göre dağılımı (1980-2008)

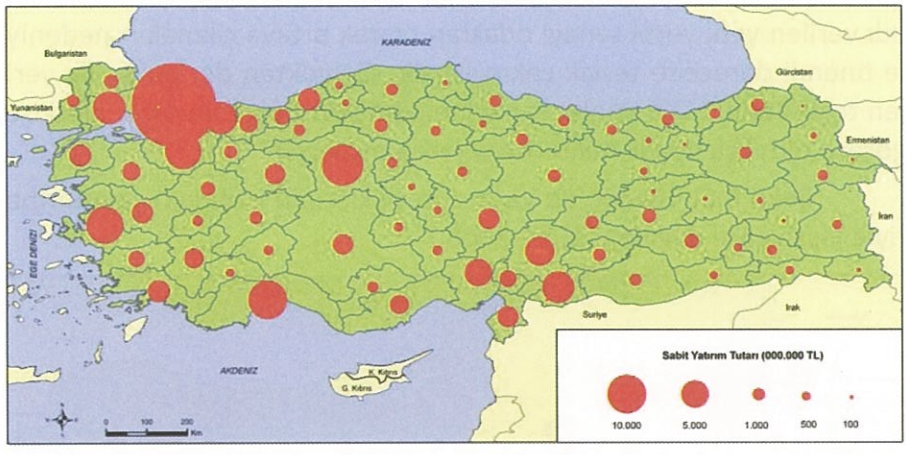

Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından yapılmıştır.

8.2.2. İç Anadolu Bölgesi

Türkiye'de yatırım teşviklerinin en fazla gittiği ikinci önemli bölge İç Anadolu Bölgesidir (Şekil 8.1, 8.2, 8.3). Fakat bu bölge Marmara Bölgesi'nin çok gerisinden gelmektedir. İç Anadolu bölgesinin dönem boyunca istikrarlı bir gelişme gösterdiği izlenmektedir (Şekil 8.5). Bölge, teşvik belgesi sayısında Türkiye toplamının %15'ini, sabit sermayenin ise %13'ünü elinde bulundurmaktadır (Tablo 8.1). Bu yönüyle bölgenin ekonomik büyüklüğü ölçüsünde teşvik aldığı söylenebilir. Zira bölgenin GSYİH'daki payı %16 civarındadır.

Şekil 8.7. Türkiye'de yatırım teşviklerinin sabit yatırım tutarı itibariyle illere göre dağılımı (1980-2008)

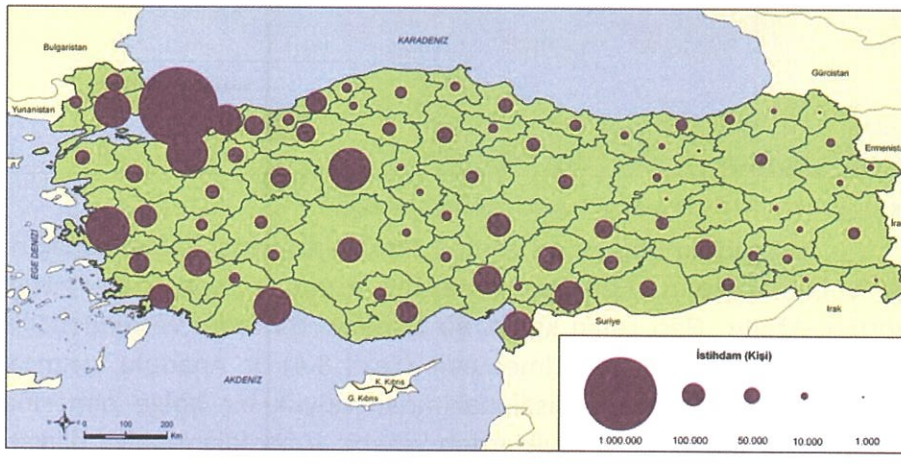
Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından yapılmıştır.

İç Anadolu Bölgesi'ne verilen teşviklerin yarısı imalat sanayinde yoğunlaşırken, 1/3'ünden fazlasının hizmetler sektörüne gittiği görülmektedir. Geri kalan küçük bir kısmının da tarım ve madencilik yatırımlarında olduğu görülmektedir (Şekil 8.4). İç Anadolu tarımsal potansiyeli yüksek ve alansal bakımdan büyük bir bölge olmasına rağmen, tarıma verilen teşviklerden yeterince faydalanmadığı dikkati çekmektedir.

İç Anadolu Bölgesi'nde en fazla teşvik alan il hiç şüphesiz başkent Ankara'dır (Şekil 8.6, 8.7, 8.8). Bu il, bölgedeki toplam teşvik belgesi sayısının %36'sının, sermaye tutarının ise %42'sinin toplandığı

yerdir. Ankara ili teşvik belgesi sayısı bakımından ülkenin üçüncü, yatırılan sermaye bakımından ise ikinci önemli yatırım alanıdır. Başkentlik fonksiyonun idarî-bürokratik bakımdan sağladığı avantajlar ile bölgesel merkez konumu, 5 milyona yakın nüfusu ile Türkiye'nin ikinci büyük kenti olması, özellikle hizmet sektörünün çok gelişmiş durumda bulunması vb. avantajları sayesinde Ankara çok miktarda teşvik almıştır. Nitekim Ankara'ya verilen teşviklerin %60'ı hizmette, yaklaşık %40'ı da sanayi sektöründe yoğunlaşmıştır (Şekil 8.9). Ankara'yı oldukça gerilerden Kayseri, Konya ve Eskişehir takip etmektedir. Kayseri (Türkiye sıralamasında 16. sırada), Konya (17. sırada) ve Eskişehir (18. sırada) sanayi, ticaret, ulaşım ve yöresel merkez fonksiyonları bakımından önemli olmakla birlikte, esas olarak Anadolu Kaplanları adı verilen yeni yerel sanayi odakları olarak ortaya çıkmaları nedeniyle önemli derecede teşvik çekmişlerdir. Gerçekten de, bu üç ile verilen teşviklerin 2/3'ü imalat sanayine gitmiştir. Bölgenin diğer illeri ise, görece oldukça düşük miktarda teşvik almışlardır.

Şekil 8.8. Türkiye'de yatırım teşviklerinin istihdam sayısı itibariyle illere göre dağılımı (1980-2008)

Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından yapılmıştır.

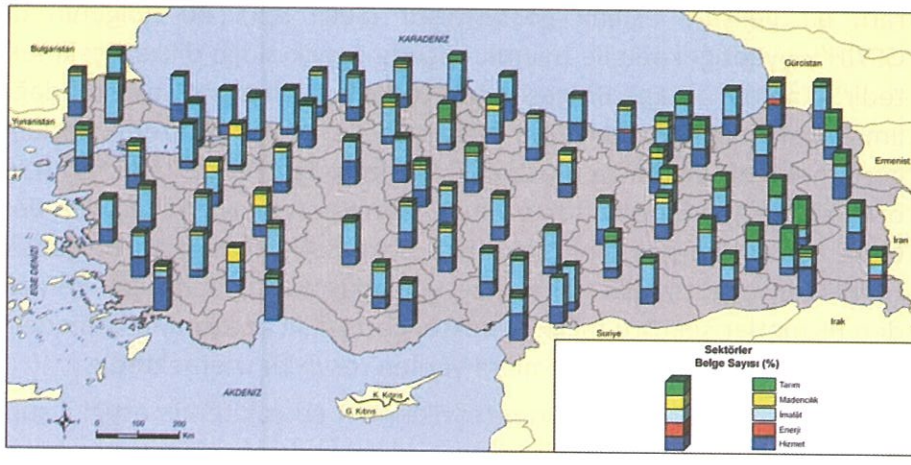
8.2.3. Ege Bölgesi

Türkiye'de yatırım teşviklerini en fazla çeken üçüncü bölge Ege Bölgesi'dir (Şekil 8.6, 8.7, 8.8). Ege Bölgesi Türkiye genelindeki toplam teşvik belgesi sayısının %15'ini, toplam sabit sermayenin ise %11'ini kontrol etmektedir. Bölge 1980-2008 dönemi boyunca oldukça istikrarlı bir gelişme eğilimi göstermiştir (Şekil 8.5). Bu bölgenin de GSYİH'ye yaptığı katkı ile uyumlu ölçüde teşvik aldığı dikkati çekmektedir. (Tablo 8.1). Ege Bölgesi'ndeki teşvikli yatırımların sektörel dağılımı incelendiğinde, bölgenin Marmara ile büyük benzerlik taşıdığı görülmektedir. İki bölge arasındaki tek fark, Ege Bölgesi'nde tarım ve özellikle de madencilik sektörünün Marmara'ya kıyasla teşviklerden biraz daha fazla pay almasıdır (Bkz. Şekil 8.4). Buna göre bölgedeki teşviklerin çoğu imalat sanayinde yoğunlaşmakta, bunu çok gerilerden hizmetler sektörü takip etmekte, geri kalan az kısmını da madencilik ve tarıma yönelik yatırımlara verilen teşvikler izlemektedir.

Ege Bölgesi'nde yatırım teşviklerinin en çok tercih ettiği il şüphesiz İzmir'dir. Bölgenin bir sanayi ve liman kenti olan İzmir, bölge toplam teşvik belgesi sayısının %39'unu, sermayenin ise %40'ını tek başına elinde bulundurmaktadır. İzmir ili bölge için çok önemli olduğu gibi, Türkiye açısından da çok önemlidir. Zira il belge sayısı bakımından Türkiye'de ikinci iken (Şekil 8.6), sabit sermaye miktarı bakımından İstanbul, Ankara ve Antalya'nın ardından dördüncü sırada yer almaktadır (Şekil 8.7). İzmir ilini yatırımlar için bu denli çekici kılan birçok unsur vardır. Türkiye'nin alım gücü yüksek 3 milyon nüfuslu bu kenti, modern limanları, karayolu, demiryolu ve havayolu bağlantısı, bölgesel merkez konumu gibi uygun özellikleri kendinde toplayabilmiş bir coğrafî lokasyona sahiptir. Kent aynı zamanda ülke sanayisinin %10'unu kendinde toplamıştır. İzmir'i daha geriden Denizli, Muğla ve Manisa illeri takip etmektedir. Bu üç il hem bölge için önemli iken, aynı zamanda Türkiye geneli içinde de ilk 20 içinde yer almaktadır. Denizli ve Manisa sanayi yatırımları, Muğla ise turizm yatırımları nedeniyle (Bkz. Şekil 8.9) önemli oranda teşvik almışlardır. Bölgenin diğer illerinden Aydın'da turizm, Uşak'ta sanayi sektörü, Kütahya ve Afyon'da ise madencilik yatırımlarının önemli paya sahip olduğu dik-

kati çekmektedir. Ancak bu iller aldıkları teşvik belgesi sayısı, yatırım miktarı ve istihdamı açısından Türkiye içinde önemli bir yere sahip değildir.

Şekil 8.9. Türkiye'de yatırım teşviklerinin belge sayısı olarak illere göre sektörel dağılımı (1980-2008)

Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından yapılmıştır.

8.2.4. Akdeniz Bölgesi

Türkiye'de verilen teşviklerin en çok tercih ettiği dördüncü bölge Akdeniz Bölgesi'dir. Bu bölge, Türkiye çapında verilen teşviklerin belge sayısı bakımından %11'ini, sabit yatırım miktarı bakımından ise %14'ünü kendinde toplamıştır. Akdeniz Bölgesi bu oranlarla mevcut gelişmişlik düzeyine uygun düzeyde teşvik almıştır (Tablo 8.1). Bölge 1980'den günümüze istikrarlı bir gelişme yolu izlemiştir (Şekil 8.5). Bölgeye yapılan yatırımların yarısı hizmet sektörüne, özellikle de turizm alanına yönelmiştir (Şekil 8.4). Ancak ulaştırma sektörünün payını da unutmamak gerekir. Bölgede yer alan 8 ilden beşi teşvikler açısından önemlidir. Bu illerden Adana ve Kahramanmaraş endüstri, Mersin ağırlıklı endüstri, aynı zamanda hizmet; Antalya baskın şekilde turizm ve Hatay hizmete bağlı ulaşım ve de ticaret yatırımlarının yapıldığı başlıca çekim alanlarıdır (Şekil 8.9).

Bölge illeri içerisinde Antalya teşvik belgesi bakımından ülke genelinde 6. sırada yer almasına karşın (Şekil 8.6), yatırım tutarı bakımından İstanbul ve Ankara'dan sonra üçüncü sırada gelmektedir (Şekil 8.7). Antalya'ya yapılan teşvikli yatırımların büyük bölümünün turizm sektörüne yöneldiği görülmektedir. İl, tarım sektöründe de söz sahibidir. Zira tarıma yapılan teşvikli yatırım içinde Antalya ilk 10 il içinde yer almaktadır. İl bölgenin en fazla teşvik alan yeri durumundadır. Antalya'dan sonra ikinci sırada Adana gelmektedir. Adana, geleneksel olarak ülkenin çok önemli bir sanayi merkezi durumunda olup, bu ildeki teşvikli yatırımlar ağırlıklı olarak sanayine yönelmiştir. Adana hem belge sayısı, hem de yatırım tutarı açısından ülke çapında 11. sırada konumlanmıştır. Akdeniz'in iç kısımda yer alan ve yeni gelişmiş sanayi odaklarından biri olan Kahramanmaraş, teşvik sıralamasında belge sayısında 14. il iken, yatırılan sermaye açısından Türkiye'deki ilk 10 il arasında yer almaktadır. Gerçekten de, K.Maraş, KÖY kapsamında da olması nedeniyle büyük miktarda sanayi yönelimli teşvik almış ve böylece de sanayileşmeyi başarmıştır. Mersin, büyük hacimli modern limanı, petrol rafinerisi ve serbest bölgenin sağladığı avantajları çok iyi kullanarak bölgenin en cazip merkezi içinde yer alırken, bu yönüyle ağırlıklı ticaret ve ulaştırma alanlarında teşvik almıştır. Hatay, Mersin ile benzer özellikler gösterip (Bkz. Şekil 8.9), bilhassa sınır ticaretine bağlı ulaştırma alanında yatırımlara sahne olmuştur. Her iki il de ilk 15 içinde yer alacak kadar teşvik almışlardır. Bölgenin diğer illerinde, Burdur'da, madenciliğe dayalı teşvik il içinde önemli bir yere sahiptir.

8.2.5. Karadeniz Bölgesi

Karadeniz Bölgesi verilen teşvik belgelerinin %9'unu, yapılan yatırımın ise %7'sini meydana getirmektedir. Bölge, 30 yıllık dönem boyunca toplam teşviklerin yaklaşık %10'unu kendine çekmiş ve 5. sıradaki yerini korumuştur (Şekil 8.5). Bu oranla bölge ülke GSYİH içindeki payına paralel bir gelişme izlemiştir (Tablo 8.1). Bölgeye yapılan teşvikli yatırımların yarısından fazlası imalat sanayinde yoğunlaşırken, yaklaşık 1/3'ünün hizmetlerde ve geri kalan kısmının da tarım ve madencilik yatırımlarında olduğu görülmektedir (Şekil 8.4).

Bölge içerisinde teşviklerden en fazla yararlanan iller, Zonguldak ve Çorum'dur. Çorum, verilen teşvik belgesi sayısı bakımından ilk sırada yer alırken, Zonguldak yatırılan sermaye ve oluşan istihdam bakımından bölge içinde ilk sırada gelmektedir (Şekil 8.6, 8.7, 8.8). Bu iki ili, Bolu ve Samsun izlemektedir. Tokat, Trabzon ve Düzce, bölgede hatırı sayılır miktarda teşvik alan diğer illerdir. Bölgenin geri kalan illerinin oldukça düşük miktarda teşvik aldığı görülmektedir. Bölge illerinin çoğunda imalat sektörünün teşviklerden en büyük payı aldığı dikkati çekmektedir. Ancak Çorum, Amasya, Sinop, Trabzon, Gümüşhane ve Bayburt gibi kırsal üretimin yoğun olduğu illerde tarım sektörüne verilen teşviklerin önemli bir yer teşkil ettiği görülmektedir. Buna karşın, Doğu Karadeniz kıyı kuşağındaki illerde hizmet sektörünün ön plana çıktığı görülmektedir. Gümüşhane ve Amasya'da madenciliğin, Artvin ve Giresun'da ise enerji yatırımlarına teşviklerin verildiği görülmektedir (Şekil 8.9).

8.2.6. Güneydoğu Anadolu Bölgesi

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Türkiye genelindeki toplam teşvik belgesi sayısının %8'ini, toplam sabit yatırım miktarının ise %6'sını kendine çekmiştir. Bu durum bölgenin GSYİH'ye yaptığı katkıdan biraz daha fazla teşvik aldığını göstermektedir (Tablo 8.1). Bölge, uzun yıllardan bu yana ayrıcalıklı teşvik araçlarıyla desteklenmesine rağmen, bölgeye olan teşvikler ancak %2 oranında artırılabilmiştir. Bölge 1980'li yıllarda Türkiye'deki teşviklerin %5'ini alırken, 1989-1991 yılları arasında bölgenin payı %20'ye yükselmiştir. Hatta 1990 yılında Güneydoğu Anadolu Bölgesi tüm Türkiye çapındaki teşviklerin %36'sını toplayarak bütün bölgeleri geride bırakmıştır (Bkz. Şekil 8.6, 8.7, 8.8). 1990 yılında meydana gelen büyük artışın temel nedeni, söz konusu yılda hayvancılık alanında 1354 adet teşvik belgesi verilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Tüm Türkiye için verilen bu hayvancılık teşviklerinin çok büyük bir bölümü Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki illere gitmiştir. 1992 sonrasında tarım ve hayvancılık konusundaki bazı alanların teşvik edilmeyen yatırım konuları içine alınması ile bölgenin payı yeniden azalmış ve 1980'lerdeki düzeyine (%5) gerilemiştir. Bölge 2000'li yıllarda ise yatırımlardan aldığı payı biraz artırarak %7'lere

yükseltmiştir (Şekil 8.5). Bu bölge, özellikle GAP'ın sulama ve enerji projeleri sayesinde görece hatırı sayılır nispette teşvik almıştır. Bölgeye yapılan yatırımların yarısından fazlası imalat sanayinde yoğunlaşırken, yaklaşık yarısı da tarım ve hizmetler sektörüne yönelmiştir. Gerçekten de, tarım sektörüne verilen teşviklerin en fazla olduğu bölge Güneydoğu Anadolu Bölgesi'dir (Şekil 8.4).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yatırım teşviklerinden en fazla yaralanan il Gaziantep'tir. Bir sanayi ve ticaret merkezi olan G.Antep, bölgedeki toplam teşvik belgesi sayısının %38'ini, yatırım tutarının ise %55'ini tek başına elinde bulundurmaktadır. Gaziantep ili, bölge için çok önemli olduğu gibi, Türkiye açısından da önemlidir. Zira il belge sayısı bakımından Türkiye'de 8. sırada iken (Şekil 8.6), sabit sermaye miktarı bakımından 7. sırada yer almaktadır (Şekil 8.7). Bu ile giden teşviklerin çok büyük bir bölümü sanayi sektöründe yoğunlaşmıştır. Bu da G.Antep'in Anadolu'da yeni ortaya çıkan bir sanayi odağı olması ile ilişkilidir. G.Antep'i daha geriden Diyarbakır izlemekte, bunu da Mardin, Siirt ve Urfa illeri takip etmektedir (Bkz. Şekil 8.6, 8.7, 8.8). Sınır ticaretinin gelişmesine bağlı olarak (bilhassa ulaştırma alanında) Kilis, Mardin ve Şırnak'ta hizmetler sektörüne verilen teşvikler çok önemli iken, Siirt ve Batman da tarım ağırlık kazanmakta; buna karşılık Adıyaman, Urfa ve G.Antep'te ise teşvikler sanayiye yönelmektedir (Bkz. Şekil 8.7).

8.2.7. Doğu Anadolu Bölgesi

Türkiye'nin coğrafi bölgeleri arasında yatırım teşviklerinden en az yararlanan bölge Doğu Anadolu Bölgesi'dir. Bu bölge, 30 yıllık dönem boyunca verilen teşvikler içersinde her zaman en son sırada yer almıştır. Doğu Anadolu Bölgesi, verilen teşvik belgelerinin %5'ini, yapılan yatırımların ise %3'ünü kendisine çekmiştir. Bu oranla bölge, ülke GSYİH içindeki payına hemen hemen paralel bir gelişme izlemiştir (Tablo 8.1).

Bölge 1980'li yıllarda Türkiye'deki teşviklerin %4'ünü alırken, 1990-1991 yılları arasında payını ilk kez %16'ya yükseltmiştir. Hatta 1990 yılında tıpkı Güneydoğu Anadolu Bölgesi için geçerli olduğu gibi,

ülke çapındaki teşviklerin %22'sini kendine çekerek Güneydoğu Anadolu Bölgesinden sonra ikinci sıraya yerleşmiştir. Bu durumun ana nedeni, 1990 yılda hayvancılık alanında verilen 1354 adet teşvik belgesinin çok büyük bir bölümü Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgesindeki illere gitmesinden kaynaklanmıştır. 1992 sonrası tarım ve hayvancılık konusundaki bazı alanların teşvik edilmeyen yatırım konuları içine alınması ile bölgenin payı oldukça azalmış ve %3 inmiştir. 2000'li yıllarda ise yatırımlardan aldığı pay biraz yükselerek %4'lere ulaşmıştır (Şekil 8.5). Bölgeye giden teşviklerin imalat, hizmet ve tarım sektörleri arasında aşağı yukarı eşit biçimde dağıldığı; bunun yanı sıra, bölgenin madencilik ve enerji sektörlerinde de azımsanmayacak pay aldığı görülmektedir (Şekil 8.4). Doğu Anadolu Bölgesi'nde yatırım teşviklerinden en fazla yaralanan iller sırasıyla, Malatya, Elazığ, Erzurum ve Van'dır (Şekil 8.6, 8.7, 8.8). Diğer illerin teşviklerden aldığı pay çok düşük düzeydedir. Öyle ki Tunceli, Iğdır, Hakkâri ve Ardahan illerinde yıl başına verilen teşvik belgesi sayısı yılda 2 âdeti bile geçmemektedir. Bölgedeki illerin çoğunda tarım en fazla teşvik alan sektör iken, imalat sanayinin payının çok düşük düzeyinde gerçekleştiği dikkati çekmektedir.

8.3. Kalkınmada Öncelikli Yöreler (KÖY) ve Yatırım Teşvikleri

8.3.1. Türkiye'nin Kalkınmada Öncelikli Yöreler Politikası

Türkiye'de de bölgesel kalkınmaya yönelik politikalar esas olarak 1960 sonrası dönemde başlamıştır (Doğruel, 2006; Özaslan, 2006). Her ne kadar bazı bilim insanları 1960 öncesi dönemde örtülü de olsa bazı bölgesel politikaların[26] olduğuna işaret etmekteyseler de (Filiztekin, 2008:94), 1920'lerden 1960'lara kadar olan dönemin temel önceliği "ulusal kalkınma" üzerine inşa edilmiştir (Özaslan, 2006:179). Dolayısıyla, bu dönemde kalkınmanın "bölgesel boyutu" göz önünde bulundurulmamıştır. Ancak 1963 sonrası hazırlanan beş yıllık kalkınma planlarında bölgesel gelişme konusunun Türkiye'nin

[26] Örneğin Birinci Sanayi Planı (1933-1936) ile kurulan birçok kamu sanayi kuruluşunun yer seçiminde de belirli bölgesel kaygılar olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Özaslan (2006:179) bu dönemdeki kuruluş yeri seçiminde uygulanan kriterlerin bölgesel gelişmeden ziyade, büyük ölçüde hammaddeye yakınlık ve ulusal güvenlik nedenleri ile yapıldığını belirtmektedir.

kalkınmasındaki en önemli hususların başında yer aldığı görülmektedir. Nitekim Eraydın (2007:426), 1960'tan beri Türkiye'de bölgesel gelişmenin önemsiz olduğuna yönelik en küçük bir tartışmanın bile yaşanmadığını belirtmektedir.

Türkiye'de 1960 sonrasında dönemde izlenen bölgesel kalkınma politikaları, DPT tarafından yapılan beş yıllık kalkınma planlarında kendini göstermektedir (Bkz. DPT, 2008:14-15). Çünkü beş yıllık kalkınma planları 1963'den günümüze uzanan dönem boyunca izlenen bölgesel politikaların belirlendiği temel dokümanlardır. Gerçektende Türkiye'de yürürlüğe girmiş dokuz kalkınma planının tümünde bölgesel gelişmişlik farklılıklarını gidermeye yönelik politikaların ele alındığı görülmektedir.

Türkiye'de 1960'lı yıllarda bölgesel gelişmişlik farklarının iyice belirgin hale gelmesi ile birlikte, bu farkların giderilmesi için, bölge ve illerin ihtiyaçları ön plana çıkarak hükümetlerin gündemine gelmiştir. Böylece, başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki iller olmak üzere, ülkenin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi açısından geri kalmış bazı yöreler "KÖY" olarak adlandırılmıştır (DPT, 2000a:50). KÖY kavramı ilk kez 3. Kalkınma Planında kullanılmıştır. 1971 yılında DPT bünyesinde "Kalkınmada Öncelikli Yöreler Dairesi"nin kurulması ile KÖY'ler bölgesel kalkınma politikası içinde özel bir öneme sahip olmuştur. Ancak KÖY politikasının öne çıkmasına yol açan ana etken, devletin 1970'lerin başından itibaren geri kalmış bölgelere yönelik olarak yatırım teşvikleri vermeye başlamasıdır. KÖY'ler, görece daha az gelişmişlik seviyesi gösteren yörelerden oluşmakta ve Bakanlar Kurulu tarafından il bazında tespit edilerek Resmi Gazete'de ilan edilmektedir. 3. Kalkınma Planından itibaren günümüze kadar yapılan bütün kalkınma planlarında KÖY'lere özel bir önem verilmiştir.[27] Ancak, 9. Kalkınma Planında KÖY konusuna hiçbir yer verilmemiştir (DPT, 2008:14-15).

[27] Türkiye'nin bölgesel gelişme konusunda uyguladığı en önemli politikalardan biri olan KÖY'ler konusunda her bir beş yıllık kalkınma planında yer alan politika önlemleri hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Sarıca, 2001:155-166 ve DPT, 2000a:49-58.

Daha öncede belirtildiği gibi, KÖY'ler ilk kez 1968 yılında büyük çoğunluğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini kapsayan 22 il olarak belirlenmiştir. Ancak zaman içinde KÖY'lerin kapsamına giren il sayısı büyük değişiklikler göstermiştir. Başlangıçta objektif kriterlere göre belirlenen KÖY sayısı, zamanla siyasi ve popülist kaygılarla artırılmıştır. 1968'de 22 olan KÖY kapsamındaki il sayısı, özellikle 1972 ve 1973 yıllarında diğer bölgelerden eklenen yeni iller sayesinde 1979 yılında 41'e yükselmiştir. 1981 yılında KÖY sisteminde önemli değişiklikler yapılmıştır. İlk olarak KÖY kapsamı tekrar daraltılarak il sayısı 25'e indirilmiştir. İkinci olarak da, KÖY kapsamındaki illerin aynı gelişmişlik seviyesi göstermediği dikkate alınarak, göreli olarak daha az gelişmiş olan bazı illere teşvik tedbirleri açısından daha fazla önem verilmesi Bakanlar Kurulu tarafından uygun görülmüş ve bu amaçla KÖY'ler, "Birinci Derecede KÖY" ve "İkinci Derecede KÖY" olmak üzere iki ayrı grup olarak ele alınmıştır. 1980'li yıllarda aşağı-yukarı durağan olan KÖY kapsamındaki il sayısı, 1990'lı yıllardaki aşırı popülizm döneminde tekrar genişletilmiştir. Nitekim 1990'da 28 olan KÖY statüsündeki il sayısı, 1998 yılında 50 ile çıkmıştır. Ayrıca 1996 yılında alınan bir karar ile İkinci Derecede KÖY'ler kaldırılarak KÖY kapsamındaki illerin tamamı Birinci Derecede KÖY olarak ilan edilmiştir (DPT, 2000a).

Şekil 8.10. Türkiye'nin eski yatırım teşvik bölgeleri ve KÖY kapsamına giren illerin dağılımı

Kaynak: Resmi Gazete, 2002'ye dayanarak yazar tarafından yapılmıştır.

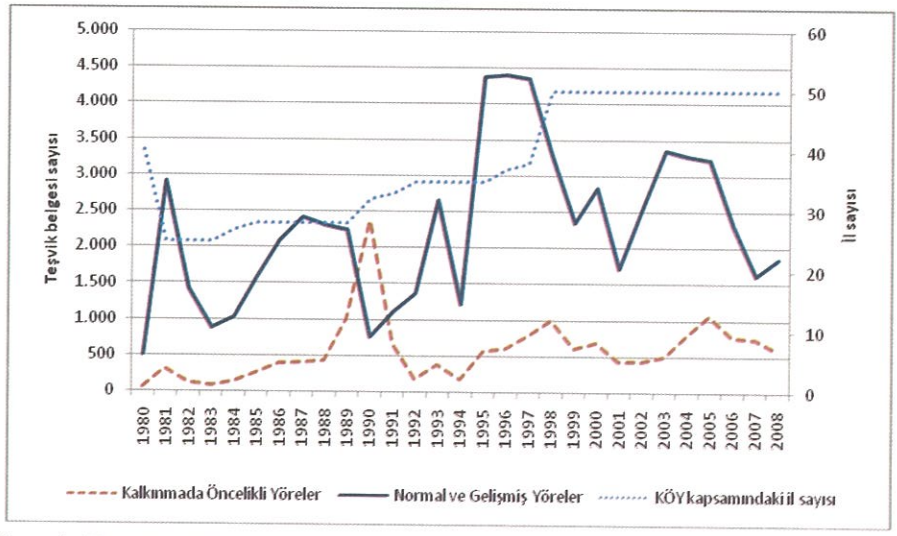
Günümüzdeki duruma bakıldığında, 17 Ekim 1998 tarih ve 23496 Sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Bakanlar Kurulu Kararı ile Birinci Derecede KÖY sayısı 49 il ve 2 ilçeyi kapsamaktadır. KÖY sayısı 1998 yılından bugüne kadar değişmemiş olup, günümüzde de 49 il, 2 ilçe (Çanakkale'nin Bozcaada ve Gökçeada ilçeleri) olarak devam etmektedir (Şekil 8.10). KÖY'lerin toplam yüzölçümü 430.726 km^2 olup, 2000 Yılı Nüfus Sayım Sonuçlarına göre toplam nüfusu da 24.418.644'tür. KÖY'ler yüzölçümü itibariyle ülke yüzölçümünün %55.12'sini, nüfus itibariyle de Türkiye nüfusunun %36'sını oluşturmaktadırlar (DPT, 2008:27). KÖY'ler dışında kalan bölgeler ise, teşvik unsurlarının uygulanması açısından *"gelişmiş yöreler"*[28] ve *"normal yöreler"* şeklinde sınıflandırılmakta (Şekil 8.10), her bir yöre teşvik araçlarından farklı oranlarda yararlandırılmaktadır. Bu bölgesel ayrım sonucunda, yatırım yapan firmalara değişik oranlarda teşvikler sağlanmaktadır. Buna göre teşviklerin miktarı KÖY'lerde en fazla olurken, normal yörelerde daha az, gelişmiş yörelerde ise en düşük seviyede olmaktadır.

Türkiye'de yatırım teşviklerinin bir bölgesel kalkınma aracı olarak kullanılmaya başlanması 1960'lı yılların sonunda gündeme gelmiştir (Yavan, 2010). Bunun başlıca nedeni, sanayinin ve sermayenin ülkenin batısındaki belli başlı merkezlerde yoğunlaşma sürecinin hızlanması sonucu ülke genelinde bölgesel farklılıkların artmasıdır. Yatırım teşvik politikalarının amaçlarından biri, ekonomik ve sosyal açılardan geri kalmış yörelerin kalkınmasını hızlandırmak amacıyla bu yörelere ilişkin özel amaçlı ve ayrıcalıklı teşvik politikalarının uygulanması olmuştur. Bu çerçevede, KÖY'ler belirlenerek bu yörelere yönelik teşvik edici politikalar devreye sokulmuştur. Türkiye'de KÖY'ler her dönemde diğer bölgelere göre daha avantajlı ve öncelikli olarak teşvik araçlarından yararlandırılmıştır. Gerçekten de, KÖY illeri hem ayni (arsa tahsisi gibi) ve nakdi/parasal (hibe gibi), hem de mali/vergisel

[28] Şekil 8.10'daki haritada görüldüğü gibi, İstanbul ve Kocaeli il sınırları ile Ankara, İzmir, Adana, Bursa ve Antalya büyükşehir belediye sınırları içi "gelişmiş yöreler"dir. Gelişmiş yöreler ile "KÖY" kapsamı dışında kalan iller ise "normal yöreler"dir.

(yatırım indirimi gibi) ve diğer (enerji desteği gibi) türdeki tüm teşvik araçlarından azami derecede faydalanmıştır.

Şekil 8.11. Türkiye'deki yatırım teşviklerinin belge sayısı olarak yörelere göre dağılımı (1980-2008)

Kaynak: HMTUGM, 2009 ve DPT, 2000a:59-60'a dayalı olarak yazar tarafından yapılmıştır.

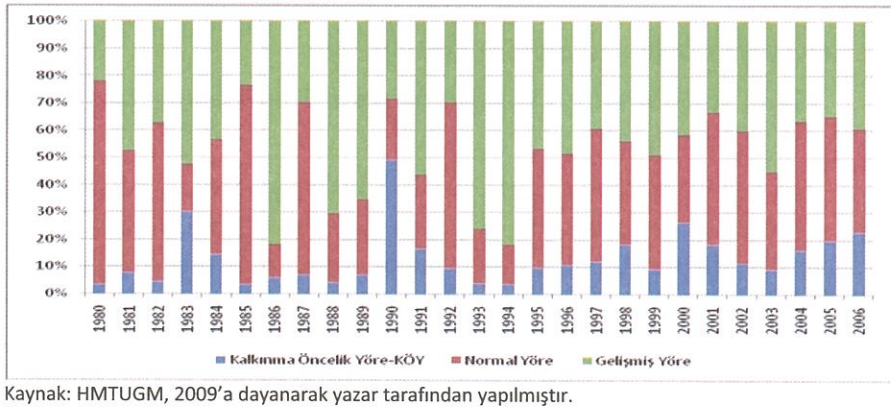
Türkiye'de bölgesel gelişme stratejileri esas olarak KÖY politikası üzerine bina edilmiştir. KÖY politikası, kamunun az gelişmiş bölgeler için uyguladığı temel bir politikadır. Bu politika kalkınma faaliyetlerinin planlanması, programlanması ve uygulanması aşamalarında; teşvik sistemi, kaynak tahsisi ve kamu harcama politikaları ile ilişkilendirilmiştir. Zira genel teşvik mevzuatı kapsamında geri kalmış yöreler için özel tedbirler alınmazken, KÖY uygulaması ile ülke genelinde uygulanan genel teşvik tedbirlerinin bu tür yörelerde daha yüksek oranlarda uygulanması yoluna gidilmiştir (Özaslan, 2006:181). KÖY politikası kapsamında getirilen kamusal destekler sadece teşvik uygulamaları ile sınırlı kalmamış; bunun yanı sıra KÖY'lerde çalışanların ücretlerini nispi olarak iyileştiren uygulamalar, tarımsal ve mesleki amaçlı kredi destekleri, Kamu Ortaklığı Fonundan yatırımlara sağlanan finansman desteği ve DPT bütçesinden KÖY'lerdeki yerel idarelerce sürdürülen projelere sağlanan finansal destekler de gerçekleşti-

rilmiştir (DPT, 2008:139). Ancak şunu net olarak belirtmek gerekir ki, bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının en aza indirilmesi ve geri kalmış bölgelerin kalkındırılmasını amaçlayan KÖY politikası, genellikle bir sanayi teşvik politikası olarak yürütülmüştür.

8.3.2. Kalkınmada Öncelikli Yöreler Politikasının Uygulama Sonuçları

1968 yılından beri uygulanan KÖY politikası çerçevesinde, KÖY kapsamına giren illere verilen avantajlı yatırım teşviklerinden ne ölçüde yararlandığının bilinmesi KÖY'lerde uygulanan teşvik politikalarının başarısını yansıtan en temel gösterge niteliğindedir. 1980-2008 arasında Türkiye'de toplam 82.796 adet yatırım teşvik belgesi verilmiştir. Bu belgelerin sadece %20'si (16.754) KÖY'lere verilirken, geri kalan %80'i gelişmiş ve normal yörelere gitmiştir. KÖY'lerin yatırım teşvik belgelerinden aldığı pay zaman içinde bazı değişiklikler göstermiş olmakla birlikte, KÖY illerine yapılan yatırım 1990 yılı hariç bütün dönemlerde gelişmiş yörelerin çok altında kalmıştır (Şekil 8.11, 8.12). 1990 yılında meydana gelen büyük artışın temel nedeni, daha öncede vurgulandığı gibi, söz konusu yılda hayvancılık alanında 1.354 adet teşvik belgesi verilmiş olmasıdır. Verilen bu hayvancılık teşviklerinin hemen hemen tamamına yakın bir bölümü KÖY kapsamında yer alan Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki illere gitmiştir. Gerçekten de, KÖY kapsamındaki illerin sayısı sürekli artış göstermesine rağmen, KÖY'lerin yatırım teşviklerinden aldığı pay sabit kalmıştır. Sadece son yıllarda KÖY'lerin payında görece bir yükselmenin olduğu dikkati çekmektedir (Şekil 8.12).

Şekil 8.12. Türkiye'deki yatırım teşviklerinin yatırım tutarı olarak yörelere göre dağılımı (1980-2008)

Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından yapılmıştır.

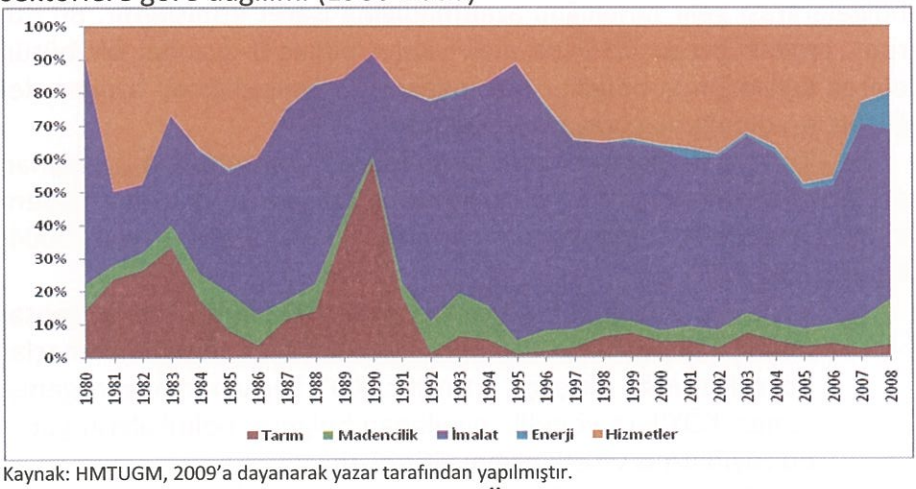
Görüldüğü gibi, son 30 yıllık yatırım teşvik uygulamaları değerlendirildiğinde, KÖY'lere teşvikler sayesinde önemli miktarda yatırım yapılmış olmasına rağmen, bu yatırımların KÖY'lerin ekonomik gelişmesinde yeterli olmadığı[29] görülmektedir. Bu durum iki hususu gündeme getirmektedir: (1) Ya KÖY sistemi teşvikleri çekecek kadar cazip değildir, ya da (2) KÖY'lere verilen yatırım teşvikleri yetersizdir. Her ikisinin de geçerli durum olduğu göz önüne alınırsa, geri kalmış yörelerin kalkınması için hem yeni, uygulanabilir ve etkin bir yatırım teşvik sistemine, hem de dar yörelerden oluşan yeni bir bölgesel teşvik sistemine gereksinim olduğu görülmektedir.

KÖY'lere yapılan teşvikli yatırımların sektörel dağılımı incelendiği zaman, 1980-2008 döneminde ilk sırayı imalat sanayi almaktadır. Dönem boyunca imalat sanayi sektörü hem belge sayısı bakımından, hem de yatırım tutarı açısından en büyük paya sahip olmuştur (Şekil 8.13). KÖY'lere yapılan yatırımlarda ikinci en büyük payın hizmet sektörüne ait olduğu, bunu tarım sektörüne verilen teşviklerin izlediği görülmektedir. En düşük pay, verilen belge sayısı açısından enerji sek-

[29] KÖY'lerde topyekün bir bölgesel gelişme olmadığı ve KÖY'lerin genellikle başarısız olduğu vurgulanmakla birlikte, sağlanan cazip teşvikleri iyi değerlendirerek yörenin ekonomik potansiyelini harekete geçiren ve kalkınma yolunda önemli mesafe kateden Denizli, Gaziantep, Kahramanmaraş, Malatya, Çorum ve Karaman gibi illerin KÖY uygulamasının başarılı örnekleri olduğu belirtilmelidir (Duran, 2000:53).

töründe, yapılan yatırım tutarı bakımından ise madencilik sektöründe bulunmaktadır.

Şekil 8.13. Kalkınmada Öncelikli Yöreler'e verilen teşviklerinin sektörlere göre dağılımı (1980-2008)

Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından yapılmıştır.

Her ne kadar zaman zaman KÖY politikasının Anadolu Kaplanları olarak adlandırılan bazı iller veya kentlerde (Gaziantep, Kahramanmaraş, Denizli, Çorum, Karaman ve Malatya gibi) başarılı olduğu[30] ileri sürülse de, tüm araştırmacıların ve hatta DPT'nin ortak kanaati, KÖY politikasının istenilen sonucu vermediği ve başarısız olduğu yönündedir. Gerçekten de 1968 yılından bu yana tam 40 yıldır uygulanan KÖY politikasının, bölgesel dengesizliklerin giderilmesinde başarılı olmadığı birçok araştırmacı tarafından vurgulanmıştır (Dinler, 1994; DPT, 2000a:72, 2004:132; 2008:9; Duran, 2000:53; Sarıca, 2001:161-162; Cımat ve Avcı, 2002; Eraydın, 2004:139-140; Ildırar, 2004; TÜSİAD ve DPT, 2005:35; Özaslan, 2006; Yavan, 2006:289-290; Dulupçu, 2007:235). Nitekim Türkiye'deki bölgesel dengesizliklerin boyutlarını gelir eşitsizliği ve bölgeler arasında yakınsama olup olmaması açısından inceleyen ampirik çalışmaların sonuçları da, Türkiye'de iller ve bölgeler düzeyinde yakınsamanın olmadığını; hatta ıraksamanın olduğunu ortaya koymuşlardır (Filiztekin, 1998; Berber vd., 2000;

[30] Kuşkusuz Anadolu Kaplanları veya Yeni Sanayi Odakları olarak adlandırılan bu illerin başarısının altında yatan tek faktör KÖY kapsamından yer almaları nedeniyle daha fazla teşvik alması değildir. Yapılan araştırmalar teşvikler dışındaki diğer birçok faktörün bu illerin kalkınmasında etkili olduğunu ortaya koymuştur (Bkz. Eraydın, 2002).

Altınbaş vd., 2002; Doğruel ve Doğruel, 2003, Gezici ve Hewings, 2004; Karaca, 2004a; Güven, 2007; Sarı ve Güven, 2007). Aynı çalışmalar KÖY kapsamındaki iller ile diğer iller arasında yakınsamanın olmadığına yönelik bulgular elde ettikten sonra, KÖY uygulamasının bölgelerarası gelir farklılığını azaltmadığına işaret etmişlerdir. Bu durum, aradan geçen 40 yılda atak yapan birkaç il dışında, bir bütün olarak bakıldığında bölgeler arasındaki gelir eşitsizliğinde azalma değil, artışın olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye'de bölgesel gelir farklılıklarını azaltmak için uygulanan en temel politika olan KÖY uygulamasının başarısız olmasının nedenlerini 4 maddede toplamak mümkündür: (DPT, 2000a; Ildırar, 2004; Karaca, 2004b)

- Başlangıçta objektif kriterlere göre belirlenen teşvik kapsamındaki illerin sayısı zamanla siyasi kaygılar ve politik amaçlar doğrultusunda oldukça artmıştır. KÖY kapsamının aşırı genişlemesi KÖY'lere yönelik uygulanan bölgesel politikaların gücünü zayıflatmış ve etkinliğini yitirmiştir.
- KÖY kapsamındaki il sayısının aşırı artması yatırımların teşvik edildiği iller arasında büyük gelir farklılıklarının doğmasına yol açmış, dolayısıyla teşviklerden yararlanmak isteyen yatırımcılar bu durumda doğudaki en az gelişmiş iller yerine, KÖY kapsamında olan batıdaki daha gelişmiş illere yönelmiştir. Bu da bölgeler arasındaki eşitsizliği azaltmak yerine artırıcı yönde etkiye neden olmuştur.
- KÖY kapsamındaki il sayısının giderek artırılması, bu yörelere verilen desteklerin yeterli düzeyde verilmemesine yol açmıştır. KÖY sayısının fazlalığı, sınırlı kaynaklarla bu yörelere verilen hizmetlerde gerek sayı, gerek kalite ve süre olarak istenilen seviyeye ulaşılmasında büyük bir engel teşkil etmiştir.
- KÖY'lere yönelik uygulanan politikaların daha çok sanayi yatırımlarını teşvik etmeyi amaçlaması da başarıya ulaşmayı engellemiştir. Zira daha tarımda yeterli gelişmeyi sağlayamamış ve geçimlik üretimden pazar için üretime geçememiş bu illerde, hammadde sağlama olanağı bulamayan, altyapısı yetersiz sanayinin hamle yapması da mümkün olamamıştır.

BÖLÜM IX: YATIRIM TEŞVİKLERİNİN BÖLGESEL EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: EKONOMETRİK BİR ANALİZ

9.1. Konteks: Bölgesel Eşitsizlik ve Bölgesel Kalkınma Sorunsalı

Bilindiği gibi gerek gelişmiş ülkeler, gerekse Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorunlarından biri, ülke içindeki bölgesel eşitsizlikler ve bölgesel kalkınma meselesidir. Genelde teşvikler, özelde de yatırım teşvikleri öteden beri bölgelerarası eşitsizlik sorununu azaltmak ve bölgesel kalkınmayı gerçekleştirmek için kullanılan en önemli kamusal politika aracı olmuştur. Teşviklerin bölgesel eşitsizlik üzerinde nasıl bir etki yarattığını, teşvik politikalarının bölgelerarası büyüme ve gelir eşitsizliği farkını azaltıp azaltmadığı, hem teorik olarak araştırmacılara tarafından, hem de pratik olarak karar alıcılar tarafından en temel sorunsallardan biri olmuştur. Bu açıdan bölgesel kalkınmaya yönelik olarak oluşturulan teşvik politikalarının amacına ulaşıp ulaşmadığının tespiti ve yatırım teşviklerinin farklı coğrafyalarda nasıl bir mekansal farklılaşmaya yol açıp açmadığının belirlenmesi başlı başına büyük bir önem taşımaktadır.

Teşviklerin yatırım kararı ve bölgesel ekonomik büyüme performansı üzerindeki etkisini anlamak iki temel nedenden dolayı önemlidir. Birincisi, bir ülkenin ulusal sınırları içerisinde firmaların yer/lokasyon seçim tercihleri ve teşviklerin bunda oynadığı rolün bilinmesi, hem bölgesel kalkınma meselesi açısından, hem de bölgesel eşitsizlikleri etkilemesi açısından önemlidir. Çünkü teşviklerin mekansal dağılışı ve lokasyonu bölgesel eşitsizlik sorununun ele alınmasında etkin bir güç oluşturan bölgesel politikaların tasarımı için önemli bir adımı temsil etmektedir. İkincisi, bilindiği gibi doğru ve etkin bir bölgesel politikanın en önemli aracı yatırım teşvikleridir. Ekonomik ve sosyal açılardan geri kalmış bölgelerin kalkınmasını sağlamak ve bu bölgelere ilişkin özel amaçlı ve ayrıcalıklı teşvik politikaları uygulanmak ancak bilimsel bakımdan sınanmış ve geçerli olan bilgi ile müm-

kündür. Bu açıdan teşviklerin yatırım kararı ve yatırım yeri tercihi[31] üzerindeki etkisinin bölgesel düzeyde belirlenmesi, hem ulusal teşvik politikasının oluşturulmasında, hem de özellikle bölgesel ve yerel teşvik politikalarının oluşturulmasında karar alıcılara önemli bir öngörü sağlar.

9.2. Ampirik Analizin Amacı ve Araştırma Problemi

Bu çerçevede, teşviklerin bölgesel ekonomik büyüme/kalkınmaya nasıl bir etki yaptığının bilinmesi başlı başına çok önemli bir konudur. Gerçekten bölgesel kalkınmaya yönelik olarak oluşturulan teşvik politikalarının amacına ulaşıp ulaşmadığının tespiti, ancak teşvik politikasının etkinliğini ölçmek ile mümkündür. Bilindiği gibi GSYİH, bir bölgedeki ekonomik büyümenin, performansın veya zenginliğin en temel göstergesidir. GSYİH, bir bölgenin sadece zenginliğinin değil, aynı zamanda sosyal refahının da bir göstergesi olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda, teşviklerin GSYİH üzerindeki etkisinin bölgesel düzeyde belirlenmesi, her şeyden önce teşviklerin işe yarayıp yaramadığını, ne derecede etkin olduğunu, bölgesel büyümeye etkisini ve buna bağlı olarak da teşvik sisteminin ve politikasının gözden geçirilmesini ortaya koyacaktır. Bu çerçevede, bu bölümün birinci amacı, yatırım teşviklerinin bölgesel ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ampirik olarak analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda üç temel araştırma sorusu formüle edilebilir:

(1) Teşviklerin bölgesel düzeyde GSYİH üzerindeki etkisi nedir? Bir başka ifade ile teşvikler ile bölgesel büyüme arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır?

(2) Teşvikle yapılan yatırımlar il/bölgenin ekonomik performansını (hasılasını, gelirini, zenginliğini, refahını) ne kadar artırmaktadır?

---

[31] Teşviklerin yerli ya da yabancı firmaların yer (lokasyon) seçiminde (ülke ve ülke içindeki bölge/kent) nasıl bir rol oynadığına ilişkin muazzam bir ampirik literatür bulunmaktadır. Teşviklerin ülkeler arasındaki seçimde nasıl bir role sahip olduğunun ampirik kanıtları için bkz. Chakrabarti (2001:92) ve OECD (2004:101). Teşviklerin ülke içindeki bir bölge veya kent seçimde nasıl bir role sahip olduğunun ampirik kanıtları için bkz. Yavan (2006:194-204).

(3) Bölgesel ekonomik büyümeyi belirleyen temel faktörler hangilerdir? Yatırım teşvikleri bunun belirleyicisi midir? Ve ne ölçüde önemli rol oynamaktadır?

Şüphesiz yatırım teşviklerinin bölgesel ekonomik gelişmeye nasıl bir etki yaptığı ve bir bölgede büyümeyi belirleyen faktörlerin neler olduğuna ilişkin gözleme dayalı açıklamalar veya sezgisel olarak çeşitli yorumlar ya da varolan teorik çerçeve ışığında bazı tahminler ileri sürülebilir. Ancak bu gözlemler, sezgiler veya tahminler çoğu zaman spekülasyona dayalı olabilmekte ve karar alıcılara nasıl bir yol izlenmesi gerektiği konusunda bir öngörü sağlayamamaktadır. Bu bağlamda, bu çalışmanın önemi, Türkiye'de illere verilen yatırım teşviklerinin bölgesel büyüme ve gelişmeye ne ölçüde etki yaptığını istatistiksel olarak test ederek, ampirik kanıtları ile ortaya koymasıdır. Diğer taraftan, yaptığım araştırmalara göre, teşviklerin bölgelerin ekonomik büyümesi üzerinde nasıl bir etki yaptığını inceleyen herhangi bir ampirik çalışmanın henüz yapılmadığını göstermektedir. Böylece bu çalışma ile teşviklerin bölgesel büyüme üzerindeki etkisi ve bu büyümede hangi faktörlerin belirleyici olduğu bilimsel bir kesinlikle açığa çıkarılmaktadır.

9.3. Ampirik Literatürün Değerlendirilmesi

9.3.1. Bölgesel Ekonomik Büyüme ve Belirleyicileri

Genelde ekonomik büyümeye, özelde de bölgesel ekonomik büyüme ilişkin muazzam bir teorik ve ampirik literatür bulunmaktadır.[32] Bu literatürün temel hedefi, gelir düzeyindeki büyümenin altında yatan nedenleri araştırmaktır. Genellikle ulusal düzeyde yani ülkeler arasındaki gelir farklılıklarını belirleyen faktörlerin hangisi olduğu üzerine yoğunlaşan bu ampirik araştırmalar, büyümenin altında yatan

[32] Ekonomik büyümeye ilişkin teori ve kanıtların ayrıntılı bir incelemesi ve mükemmel örnekleri için bkz. Barro ve Sala-i-Martin (2004). Büyüme literatürü içerisinde, Barro ve Sala-i-Martin'in (2004) çalışması, ekonomik büyümenin ampirik analizine ilişkin hem bölgesel düzeyde (Bölüm 11), hem de ülkeler düzeyinde (bölüm 12) analizler ortaya koyan kapsamlı ve öncü (bu kitabın ilk baskısı 1995 yılında yapılmıştır) çalışma olması nedeniyle çok özel bire yere sahiptir. Ampirik büyüme literatürünün ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. Durlauf vd. (2005). Ekonomik büyüme meselesine, geleneksel ele alış dışında, ekonomik coğrafya ve bölgesel kalkınma perspektifinden yaklaşan çalışmalar için bkz. Martin ve Sunley (1998), Fingleton vd. (2003), Capello ve Nijkamp (2009).

çok sayıda değişkenin olduğu ortaya koymaktadırlar. Nitekim Durlauf vd.'nin (2005) yaptığı bir çalışma, ampirik araştırmaların incelenmesi sonucu, 40'dan fazla genel büyüme teorisinin olduğunu ve büyümeyi belirleyen 130'dan fazla faktörün olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum araştırmacıları büyümeyi belirleyen *en önemli faktörlerin* hangisi olduğunu bulmaya yönelik çalışmalar yapmaya itmiştir.

Büyüme üzerine yazılmış ampirik literatür incelendiğinde, araştırmaların büyük çoğunluğunun ekonomik büyümenin belirleyicilerini ulusal ölçekte ele aldığı yani ülkeler arasındaki büyüme üzerine yoğunlaştığı görülür. Gerçekten büyümenin nedenlerini yerel ve bölgesel düzeyde ele alan görece az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu araştırmalarında büyük çoğunluğunun özellikle AB'deki bölgesel büyüme üzerine odaklandığı görülmektedir (Cheshire ve Magrini, 2000; Fingleton, 2001; Badinger ve Tondl, 2002; Egger ve Pfaffermayr, 2006; Crespo Cuaresma vd., 2009a, 2009b). Son yıllarda yapılan ve çoğu AB üzerine odaklanan bu ampirik araştırmalar, bölgesel düzeyde büyümenin potansiyel belirleyicilerinin ne olduğuna ilişkin önemli kanıtlar ortaya koymaktadır. Örneğin, Cheshire ve Magrini'nin (2000) 122 fonksiyonel kent bölgesindeki büyümeyi inceleyen çalışması, insan sermayesi ve ekonomik potansiyel değişkenlerinin bölgesel büyüme üzerinde en büyük etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Fingleton (2001) kentleşme, çevreleşme (taşralaşma-peripheralit) ve başlangıç düzeyindeki teknoloji düzeyinin ve bölgelerarası taşmanın (spillovers) bölgesel düzeyde ortaya çıkan verimlilik farklılaşmasının ana belirleyicisi olduğunu ortaya koymuştur. Badinger ve Tondl (2002) 128 AB bölgesini kapsadığı çalışmasında, sermaye birikimi ve eğitim düzeyinin bölgesel büyümenin en güçlü değişkeni olduğunu saptamıştır. Egger ve Pfaffermayr'in (2006) çalışması, sektörel yapının bölgesel büyüme üstünde önemli etkisinin olduğunu bulmuştur. Son olarak Crespo Cuaresma vd. (2009a, 2009b) iki ayrı çalışmasında, AB bölgelerindeki ekonomik büyümenin ana belirleyicisinin insan sermayesi birikimi ve başlangıçtaki kişi başına GSYİH faktörleri olduğunu bulmuştur.

9.3.2. Teşviklerin Bölgesel Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi

Uluslararası literatüre bakıldığında, teşviklerin yerel ve bölgesel ekonomik büyümeye etkisi üzerine bazı araştırmaların olduğu dikkati çekmektedir. Verilen teşviklerin yerel/bölgesel ekonomik büyümeye nasıl bir etki yaptığı konusuna eğilen bu çalışmaların bulguları değerlendirildiğinde, ortaya çıkan ampirik kanıtların oldukça çelişkili olduğu görülmektedir. Gerçekten bu konuda yapılan bazı çalışmalar (Bartik, 1992; Loh, 1995; Goss ve Phillips, 1999; Schalk ve Untiedt, 2000; Bondonio ve Greenbaum, 2007) teşviklerin bir bölgedeki büyüme, gelir artışı ve istihdam üzerinde pozitif yönde etki sağladığını ortaya koyarken, bazıları da (Ingram ve Pearson, 1981; Borello, 1995; Fisher ve Peters, 1998; Ayele, 2006) teşviklerin etkin olmadığını, zayıf veya ihmal edilebilir etkiye sahip oldukları sonucuna ulaşmışlardır.

Sözgelimi, Bartik (1992) yüksek işsizlik ve düşük gelirin bulunduğu lokasyonlarda, ekonomik kalkınmanın canlandırılmasında özellikle vergi teşviklerinin maliyet etkinliği sağladığını ortaya koymuştur. Buna karşın, Fisher ve Peters (1998) teşviklerin istihdam üzerinde çok zayıf hatta ihmal edilebilir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuşlardır. Goss ve Phillips (1999), teşvikler, işsizlik ve yerel ekonomik gelişme performansı arasında tutarlı bir ilişkinin bulunmadığını belirterek, teşviklerin işsizliğin düşük olduğu bölgelerde ekonomik büyümeyi artırırken, işsizliğin yüksek olduğu bölgelerde aynı etkiyi göstermediğini ortaya koymuştur. Schalk ve Untiedt (2000) Almanya'da verilen bölgesel yatırım teşviklerinin sadece istihdamı değil, aynı zamanda bölgedeki yatırımları da artırdığını ortaya koyarken, çalışma, teşviklerin bölgenin büyüme ve emek verimliliği üzerindeki etkisinin ihmal edilebilir olduğu sonucuna erişmiştir. Öte yandan, Bondonio ve Greenbaum'un (2007) tarafından yapılan son araştırma, yerel ve bölgesel düzeyde verilen teşviklerin yeni kurulan ve varolan işletmelerde sermaye harcamalarını, satışları ve istihdamı artırdığını belirtmiştir. Ayele (2006), Etiyopya'da KOBİ'lere verilen yatırım teşviklerinin etkisini incelediği araştırmasında, teşviklerin bölgesel kalkınma ve yerli KOBİ'ler için oldukça zayıf bir politika enstrümanı olduğunu belirttik-

ten sonra, özellikle gelişmekte olan ülkelerin bu politika aracını kullanırken dikkatli olması gerektiğine işaret etmektedir. Son olarak, Cohen ve Legoff (1987:164) tarafından bölgesel kalkınmaya yönelik verilen yatırım teşviklerinin nasıl bir performans gösterdiğini OECD ülkeleri ve Kanada örneğinde ortaya koyan bir değerlendirme çalışması, yukarıda teşviklerle ilgili ortaya konulan çelişkileri özetlemektedir. Bu çalışmaya göre, sözkonusu ülkelerde 20 yıllık bir dönem içerisinde, gerek saha araştırmasına dayalı olarak yapılan çalışmaların, gerekse ekonometrik tahmin yöntemini kullanan çalışmaların hiçbiri, bölgesel teşviklerin performansı hakkında açık ve somut bir durum ortaya koyamamışlardır.

9.3.3. Türkiye'de Teşviklerin Büyümeye Etkisi Konusundaki Önceki Araştırmalar

Bu kitabın giriş bölümünde de belirtildiği gibi, Türkiye'de teşvikler üzerine yazılmış ciddi bir literatür bulunmaktadır. Ancak Türkiye'de teşviklerin ekonomik etkisini ekonometrik istatistiksel yöntemlerle inceleyen çok az ampirik çalışma bulunmaktadır. Yatırım teşviklerini ulusal (Ay, 2005), bölgesel (Erden ve Çakmak, 2005) ve yerel düzeyde (Akan ve Arslan, 2008) ele alan bazı ampirik çalışmalar bulunsa da, bu çalışmalar meseleyi, teşviklerinin sabit sermaye yatırımlarına, istihdama ve kamu politikaların etkisi açısından incelemişlerdir.

Örneğin, Ay (2005), ulusal düzeyde yaptığı çalışmasında, 1980-2003 verilerini kullanarak Türkiye'de yatırım teşviklerinin toplam sabit sermaye yatırımlarını pozitif yönde etkilediği bulgusuna erişmiştir. Akan ve Aslan (2008), Doğu Anadolu Bölgesinde uygulanan teşvikler ile istihdam arasındaki ilişkileri incelemiş ve teşvikli yatırımlar ile istihdam arasında doğrusal bir ilişkinin olduğunu ve teşvikli yatırımların bölgedeki istihdamı arttırdığını ortaya koymuştur. Erden ve Çakmak (2005) tarafından Türkiye'deki 24 ilden 1992-1999 yıllarına ait panel veri seti kullanılarak yapılan ampirik çalışma ise, Türkiye'de özel sektörün yatırım kararlarının belirleyicisi durumunda olan üç kamu destekleme politikasından (yatırım teşvikleri, krediler ve kamu yatırımları), kamu yatırımlarının 24 ildeki sanayi yatırımlarını olumlu yönde etkilediği, ancak yatırım teşvikleri ve kredilerin imalat sanayi yatırım-

larına istatistiksel anlamda olumlu bir katkısının olmadığını ortaya koymuştur.

9.4. Veri ve Yöntem

9.4.1. Veri Seti ve Kaynakları

Bu çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin verilerin kaynakları ve diğer özellikleri Tablo 9.1'de sunulmaktadır. Veri setinde yer alan değişkenler başta HMTUGM ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) olmak üzere, DPT, Türk Patent Enstitüsü (TPE) ve Türkiye Bankalar Birliği (TBB) gibi ilgili kurumlardan elde edilen kaynaklardan derlenmiştir.

Çalışmada, Türkiye'deki 81 ilden alınan ve 2000 yılını kapsayan il bazında yatay kesit (cross-sectional) veri seti kullanılmıştır. Bazı durumlarda veri seti 1995-2000 yılları arasını kapsarken, bağımlı değişkenler özelinde 2001 yılını kapsamaktadır. Çalışmada mekansal analiz birimi olarak il ölçeği tercih edilmiştir. Çünkü gerek birçok verinin il bazında temin edilebilmesi, gerekse il bazında gözlem sayısının fazlalığı ve bunun da bazı durumlarda ekonometrik analiz için daha iyi tahmin gücü sağlamasından dolayı il (Düzey 3) verileri kullanılmıştır. Tüm bağımsız değişkenler, hem olası ekonometrik sorunları aşmak, hem de örneklem periyodunun başlangıcındaki koşulları yakalamak için 2000 yılını esas olarak ölçülmüştür.

Çalışmanın zaman boyutu 2001 yılı ile sınırlandırılmıştır. Çünkü TÜİK en son 2001 yılında il bazında GSYİH verisi yayınlamıştır. Dolayısıyla il bazında güncel GSYİH verisinin olmaması, çalışmanın en önemli veri kısıtlarından birini oluşturmaktadır. Bu nedenle araştırmanın bağımlı değişkenini oluşturan GSYİH değişkenine ait veriler 2001 yılına ait olup, TÜİK'den elde edilmiştir.

Ampirik analizin ana değişkenini oluşturan yatırım teşvikleri ile ilgili veriler (teşvik belgesi sayısı, sabit yatırım tutarı ve istihdam), HMTUGM'nin veri tabanından elde edilmiştir. Bu veri tabanı, verilen teşviklerin yılını, ilini, sektörünü, türünü, makine ve teçhizat tutarını ($ olarak), sabit yatırım tutarını (TL olarak) ve istihdamını (kişi sayısı) içermektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, teşvik verisindeki sabit yatırım tutarının ve istihdamının gerçekleşen değil,

öngörülen olmasıdır. Dolayısıyla, teşvik istatistiklerinde yer alan yatırım ve istihdam miktarların ne oranda gerçekleştiğine dair bir verinin olmaması, çalışmanın diğer bir kısıtını oluşturmaktadır. Ayrıca teşvik verisindeki sabit yatırım tutarı cari fiyatlarla TL olarak verilmektedir ki, analiz aşamasında bu değişkene ait veriler 2001 yılı sabit fiyatlarına dönüştürülerek kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılan ve kontrol değişkeni olarak adlandırılan olan diğer bağımsız değişkenlere ait veriler çeşitli kurumlardan elde edilmiştir. İllerin nüfus yoğunluğu, eğitim düzeyi ve özel sektör yatırımları verisi TÜİK'den; illere göre kişi başına düşen kamu yatırım miktarına ilişkin veri DPT tarafından 2003 yılında yayımlanan "İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması" adlı eserden (DPT, 2003); patent sayısı, TPE'den ve banka kredi tutarı da TBB'den elde edilmiştir. Son olarak bir kukla değişken olarak analize giren lokasyon verisi, bizzat yazar tarafından oluşturulmuştur. Kukla değişken dışında çalışmada kullanılan tüm değişkenlerin doğal logaritması alınarak, dönüştürme işlemi yapılmıştır. Analizde kullanılan tüm değişkenlere ilişkin 81 ili kapsayan ayrıntılı veri seti Ek Tablo 10'da yer almaktadır.

9.4.2. Bağımlı ve Bağımsız Değişkenlerin Tanımlanması

9.4.2.1. Bağımlı Değişkenlerin Tanımlanması

Bu araştırmanın amacı, Türkiye'de illere verilen teşviklerin yatırımlar dolayısıyla ekonomik büyüme üzerindeki etkisini bölgesel düzeyde ampirik olarak test etmek olduğu için, çalışmada iki adet bağımlı değişken kullanılmıştır. Bunlardan birincisi, il bazında GSYİH değişkenidir. Daha öncede belirtildiği gibi, bir ilde teşvik alarak yapılan yatırımların o ilin zenginliğini ne ölçüde artırdığının belirlenmesi için en iyi gösterge o ilin GSYİH miktarıdır.

Tablo 9.1. Regresyon analizinde kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlerin tanımları ve özellikleri

Değişkenler	Kısaltmalar	Değişkenin tanımı, ölçü birimi ve kapsadığı dönem	Beklenen etki (Hipotezler)	Veri kaynağı
Bağımlı değişkenler				
Gayri safi yurtiçi hasıla	GSYİH	Bir ilin GSYİH değeri, ($) 2001		TÜİK, 2009
Kişi başına GSYİH	KBGSYİH	Bir ilde kişi başına düşen GSYİH değeri, ($) 2001		TÜİK, 2009
Bağımsız değişkenler				
Teşvikler				
Teşvik belgesi	BELGE	Bir ile verilen yatırım teşvik belgesi sayısı (adet), 1995-2000	+	HMTUGM, 2009
Teşvikli yatırım	YATIRIM	Bir ildeki teşvik belgeli sabit yatırım tutarı (TL), 1995-2000	+	HMTUGM, 2009
Teşvikli istihdam	İSTİHDAM	Bir ildeki teşvik belgeli istihdam (kişi), 1995-2000	+	HMTUGM, 2009
Kontrol Değişkenleri				
Fiziki sermaye	NÜFUSYOĞ	Bir ilin nüfus yoğunluğu (km^2/kişi), 2000	+	TÜİK, 2009
Kamu yatırımı	KAMUYAT	Bir ilde kişi başına düşen kamu yatırım miktarı (TL), 1995-2000	+	DPT, 2003
İnsan sermayesi	EĞİTİM	Bir ilde üniversiteyi bitirenleri 25 ve daha yukarı yaştaki nüfusa oranı (%), 2000	+	TÜİK, 2009
Özel yatırım	ÖZELYAT	Bir ilde 10+ sanayi tesislerinde sabit sermayeye yapılan gayri safi ilaveler, 2000	+	TÜİK, 2009
Erişilebilirlik	LOKASYON	Kukla değişken: Eğer bir il kıyıda olup limana sahipse 1, değilse 0, 2000	+	Yazar
Teknolojik inovasyon	PATENT	Bir ilde patent başvuru sayısı (adet), 1995-2000	+	TPE, 2009
Finansal güç	KREDİ	Bir ilde verilen banka kredi tutarı (TL), 2000	+	TBB, 2009

Not: Kukla değişken dışındaki tüm değişkenlerin doğal logaritması alınmıştır.
HMTUGM: Hazine Müsteşarlığı Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü; TÜİK: Türkiye İstatistik Ku
DPT: Devlet Planlama Teşkilatı; TBB: Türkiye Bankalar Birliği; TPE: Türk Patent Enstitüsü.

İkinci bağımlı değişken, kişi başına GSYİH değişkenidir. Bu değişken literatürde bir ilin hem zenginliğinin, hem de sosyal refahının da bir göstergesi olarak kullanılmaktadır. Görüldüğü gibi, bir ildeki GSYİH değeri, bir yandan yerel talebin satın alma gücünü ve bölgesel ekonomik kalkınmanın düzeyini ortaya koyarken, öbür yandan yerel piyasanın büyüme ve gelişme dinamizmini en iyi yakalayan gösterge durumundadır. Bu nedenle, bu çalışmada bir ilin sahip olduğu GSYİH tutarı ile bir ilde kişi başına düşen GSYİH miktarı bağımlı değişken olarak seçilmiştir.

9.4.2.2. Bağımsız Değişkenlerin Tanımlanması

Regresyon analizinde kullanılan ana bağımsız değişkenler, teşvik konusunda yapılmış ampirik araştırmalardan elde edilen bulgular ışığında seçilmiştir. Bu bağlamda, çalışmanın amacını oluşturan yatırım teşviklerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ampirik olarak ölçmek için, üç bağımsız değişken kullanılmıştır. Bu üç bağımsız değişken esasında aynı niteliklere sahip olmakla birlikte, farklı göstergelerin kullanılması, teşviklerin yerel ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin bir değişkenden diğer değişkene değişip değişmediğini yakalamaya imkan vermektedir. Benzer özelliklere sahip bu üç bağımsız değişkenden birincisi, *teşvik belgesi sayısı*dır. Her ne kadar, bir ile verilen teşvik belgesi sayısı, yatırım teşviklerinin büyüklüğünü yansıtan çok iyi bir gösterge olmasa da, istatistiksel analizlerde sıkça kullanılmaktadır (Bkz. Kemahlioğlu, 2008). Bu göstergenin en önemli dezavantajı, sözgelimi bir ilde tek bir teşvik belgesi almış olan büyük ölçekli bir firmanın, bir başka ilde 5 teşvik belgesi almış firmadan çok daha fazla sabit yatırım yapabilme imkanını içermemesidir. Öte yanda bu göstergenin en önemli avantajı, parasal bir değer ifade etmediği için kolaylıkla kullanılabilmesi ve bunun yanında yatırım miktarı az veya çok olsun o yer/bölgedeki teşvike olan talebi ortaya koymasıdır. İkincisi, *sabit yatırım tutarı*dır. Kuşkusuz bu değişken teşvikli yatırımın miktarını en iyi yansıtan gösterge olmakla birlikte, daha öncede belirtildiği gibi bazı dezavantajlara sahiptir. Bu değişkenin en önemli dezavantajı, Türkiye'deki teşvikli sabit yatırım tutarı verisinin gerçekleşen değil, öngörülen/taahhüt edilen olmasıdır. Son değişken ise, *teşvikle yaratılan istihdam miktarı*dır. İstihdam verisi ekonomik çalışmalarda kullanılan en iyi ölçme araçlarından biri olmasına rağmen, buradaki istihdam verisi, tıpkı sabit yatırım tutarı gibi, gerçekleşen değil, taahhüt edilendir. Tüm bu kısıtlarına rağmen, bu üç gösterge birbirini tamamlayıcı özelliklere sahip olup, bir bölgedeki teşviklerin durumunu en iyi yansıtan yegane veri setidir.

Klasik iktisat teorisinden de bilindiği üzere, genel olarak ekonomik büyümeyi etkileyen ana faktörler, sermaye birikimi, teknolojik gelişme ve emek verimliliğindeki artıştır. Yani genel olarak ekonomik

büyüme, sermaye birikimindeki artışın teknolojik gelişme sayesinde işbölümünde uzmanlaşma yaratması, bunun da emek verimliliğini artırarak büyümeyi sağlaması şeklinde formüle edilmektedir. Esasında farklı dinamikler rol oynasa da, bölgesel ekonomik büyümeyi etkileyen temel faktörlerde benzer süreçlerin bir sonucudur. Gerek teorik, gerekse ampirik araştırmalar, bölgesel ekonomik büyümeyi sağlayan ana etmenlerin 6 faktör altında toplanabileceğini göstermektedir (Barro ve Sala-i-Martin, 2004; Durlauf vd., 2005; Crespo-Cuaresma vd., 2009). Buna göre bölgesel büyümeyi etkileyen ana faktörler, (1) sermaye/faktör birikimi ve başlangıç şartları, (2) insan sermayesi, (3) teknolojik inovasyon, (4) istihdam ve sektörel yapı, (5) altyapı/erişilebilirlik ve (6) sosyo-coğrafya olarak gruplanabilir. Sermaye/faktör birikimi ve başlangıç şartları faktörü, neoklasik büyüme teorisinde; insan sermayesi ve teknolojik inovasyon faktörü, içsel büyüme teorisinde; altyapı ve soyso-coğrafya faktörü ise, ekonomik coğrafya ve mekansal büyüme modellerinde ekonomik büyümenin ana belirleyicisi olarak vurgulanmaktadır.

Bölgesel büyümenin göstergesini GSYİH olarak belirleyen bu çalışmada, teşviklerin GSYİH üzerinde nasıl bir etki yarattığını ortaya koymak için, yukarıda belirtilen diğer 7 büyüme göstergesinin kontrol edilmesi ve ekonometrik analize dahil edilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, bölgesel büyümeyi etkileyen 7 farklı faktör, kontrol değişkeni olarak istatistiksel analize dahil edilmiştir.

Kontrol değişkenlerinin seçimi, daha önceki ekonomik büyüme çalışmalarına dayalıdır. Bu çalışmada teşvikler dışında büyümenin potansiyel belirleyicileri olarak 7 değişken kullanılmıştır. Aslında ampirik analizin başlangıç aşamasında büyüme ile ilişkili olan 25 bağımsız değişkenle yola çıkılmış ancak bağımsız değişkenler arasındaki çoklu doğrusal ilişkiden kaynaklanan sorunları aşmak için, ön sınama testlerinde başarısız olan değişkenler analizden dışlanırken, büyüme literatüründe sağlam/dayanıklı (robust) değişkenler olarak addedilen değişkenler analize dahil edilmiştir.

Bu 7 kontrol değişkeninden ilki, *nüfus yoğunluğu*dur. Bu değişken, bir bölgenin fiziki sermaye varlığını, demografik profilini ve ge-

lişme dinamizmini ortaya koymaktadır. Buna göre, yüksek nüfus yoğunluğuna sahip bölgeler yoğun sosyal ağ ve kurumlara sahip olur ki, bu da bilgi ve fikirlerin değişimini artırarak, yeniliği ve teknolojik gelişmeyi harekete geçirebilir (Fingleton, 2007). Bu çalışmada nüfus yoğunluğu, 2000 yılında bir ildeki toplam nüfusun o ilin yüzölçümüne bölünmesiyle elde edilen sayı ile yani km^2 başına düşen insan sayısıyla ölçülmektedir.

İkinci kontrol değişkeni, *teknolojik inovasyon*'dur. Yüksek teknoloji kullanımı ve inovasyon, içsel büyüme modellerindeki verimlilik artışının ana unsuru olarak görülmektedir. Gerçekten ampirik araştırmalar Ar-Ge'nin yoğunlaştığı, örtük bilginin taştığı ve teknolojik yayılmanın yüksek olduğu bölgelerin sürekli ve sürdürülebilir büyüme yakaladığını ortaya koymuştur. Bu değişkeni temsil eden en iyi gösterge literatürde de çok sık kullanılan patent verisidir. Bu çalışmada, teknoloji inovasyon göstergesi olarak bir ilin 1995-2000 yılları arasında yaptığı patent başvuru sayısı esas alınmıştır.

Üçüncü kontrol değişkeni, *insan sermayesi*dir. Ampirik araştırmalar, insan sermayesinin kalitesi arttıkça yatırımcıların bir bölgeye gitme olasılığını arttığını bulmuşlardır. Bir bölgede yüksek eğitim düzeyine sahip insanlar yoğunlaştıkça, işgücünün niteliğinin artmasına bağlı olarak o bölgedeki uzmanlaşma artmakta, teknolojik gelişme hızlanmakta ve inovatif eylemler çoğalmaktadır. Bu çalışmada insan sermayesini niteliğini ölçmek için bir ilin sahip olduğu en nitelikli işgücünün payını göstermesi açısından üniversiteyi bitirenlerin oranı kullanılmıştır.

Dördüncü kontrol değişkeni, *özel sektör yatırımları*dır. Bilindiği gibi klasik büyüme teorisi ekonomik gelişmenin altında yatan temel faktörün sermaye stokundaki artış olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda bir bölgede yerli veya yabancı yatırımların varlığı, sanayi faaliyetlerinde uzmanlaşma ve kümelenmeden kaynaklanan yığılma ekonomilerinin yarattığı dışsallık büyümenin ana faktörleri arasındadır. Özel sektör yatırımları değişkeni, bir ilde 10'dan fazla işçi çalıştıran imalat sanayi tesislerinde özel sabit sermayeye yapılan gayri safi ilaveler verisi ile test edilmektedir.

Beşinci kontrol değişkeni, *kamu yatırımları*dır. Kamu yatırımlarının büyüme üzerindeki etkisi teorik olarak oldukça tartışmalı ve ampirik olarak da oldukça çelişkili olsa da, bir kamu destekleme politikası aracı olarak kamu yatırımları özellikle az gelişmiş bölgelerin kalkındırılmasında önemli roller oynayabilmektedir. Kamu yatırımları değişkeni, bir ilde 1995-2000 dönemi içerisinde kişi başına düşen kamu yatırımı miktarı kullanılarak test edilmektedir.

Altıncı kontrol değişkeni, *erişilebilirlik*tir. Belirli coğrafi lokasyonlar yüksek ulaşım maliyetlerine maruz kalırken, bazıları doğal erişilebilirlik avantajlarına sahiptirler. Örneğin kıyı alanlar iç bölgelere nazaran kolay ulaşılan, düşük bilgi maliyeti olan bölgeler olarak tanımlanmakta ve bu nedenle bu tip alanlar hem yatırımlar için hem de yaşam kalitesi bakımından önemli çekim merkezleri oluşturmaktadırlar. Bu çalışmada erişilebilirliği ölçmek için kıyı-iç bölge ikilemi ve limana sahip olup olmama kriteri kukla değişken şeklinde birlikte kullanılmaktadır. Buna göre, eğer bir il kıyıda yer alıyorsa ve limana sahipse 1, iç kısımda bulunuyorsa 0 değerini almaktadır.

Yedinci kontrol değişkeni, *finansal güç* olarak ifade edilebilir. Bu değişken son zamanlarda literatüre girmeye başlamış olmakla birlikte, hem ekonomideki kurumsallaşmayı hem de yerel mali piyasaların derinliğini ve finansal pazarın etkisini ölçmesi nedeniyle bir bölgenin ekonomik büyümesi üzerinde olumlu etkiye sahip bulunmaktadır. Buna göre, bir bölgenin finansal bakımdan kuvvetli olması, daha fazla kredi vermesine imkan sağlamakta ki bu da özel sektörün yatırımlarını destekleyici bir rol oynamaktadır. Bu değişken bir ilde bankalar tarafından verilen toplam kredi miktarı yoluyla ölçülmektedir.

Yukarıda tanımlanan ve regresyon analizinde kullanılan bağımsız değişkenlerin beklenen işaretleri (hipotezler) Tablo 9.1'de gösterilmektedir. Buna göre, *a priori* olarak tüm bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu öngörülmektedir. Bu çerçevede, bu çalışmanın *temel hipotezi*, bir ilde teşvikli yatırımlar arttıkça, o ilin ekonomik büyümesi artmaktadır.

9.4.3. İstatistiksel/Ekonometrik Model ve Analiz

Bu çalışmanın amacı, yatırım teşviklerinin bölgesel ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ampirik olarak analiz etmek olduğu için, teşviklerin ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğinin belirlenmesi amacıyla kurulan regresyon modeli En Küçük Kareler (EKK) yöntemli regresyon analizi ile tahmin edilmiştir. Buna göre, tahmin edilecek model aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

GSYİH/KBGSYİH = f (yatırım teşvikleri + Kontrol değişkenleri)

Diğer bir ifade ile;

$$\text{LnGSYİH/LnKBGSYİH} = \alpha + \beta_1\text{LnBELGE} + \beta_2\text{LnYATIRIM} + \beta_3\text{LnİSTİHDAM} + \beta_4\text{LnNUFUSYOG} + \beta_5\text{LnOZELYAT} + \beta_6\text{LnKAMUYAT} + \beta_7\text{LnEĞİTİM} + \beta_8\text{LnPATENT} + \beta_9\text{LOKASYON} + \beta_{10}\text{LnKREDİ} + \varepsilon$$

Burada, *GSYİH*= bağımlı değişkeni; α= denklemin sabit terimini; $\beta_1 \ldots \beta_{10}$= her bir bağımsız değişkenin regresyon katsayısını; BELGE, YATIRIM, İSTİHDAM, NUFUSYOG, ÖZELYAT, KAMUYAT, EĞİTİM, PATENT, LOKASYON ve KREDİ= bağımsız değişkenleri ve ε ise hata terimini göstermektedir. GSYİH, bir ilin sahip olduğu ekonomik büyüklüğü, KBGSYİH ise, bir ilde fert başına düşen GSYİH miktarını ifade etmektedir. Buna göre, bir ilin sahip olduğu GSYİH/KBGSYİH değeri ise, her bir ildeki yatırım teşvikleri (BELGE, YATIRIM, İSTİHDAM), fiziki sermaye (NUFUSYOG), özel yatırım (OZELYAT), kamu yatırımı (KAMUYAT), insan sermayesi (EĞİTİM), teknolojik inovasyon (PATENT), erişebilirlik (LOKASYON) ve finansal güç (KREDİ) ile ilgili değişkenlerin bir fonksiyonudur.

Tahmin edilen modelde yer alan *Ln* ifadesi, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin doğrusal olmaması, dağılımın normalliği sağlayamaması ile heterojen varyans ve uç değer (outlier) sorununu gidermek için değişkenlere logaritmik dönüştürme işleminin uygulandığını göstermektedir. Bu işlem sonucunda modelin doğrusallık ve normallik varsayımlarını yerine getirmesi sağlanmıştır. Ayrıca modelleri analize sokmadan önce bağımsız değişkenlerden ikisinde[33]

[33] Gerek özel yatırım gerekse patent değişkeninde eksik değer sorunu bulunmaktadır. Özel yatırım değişkenindeki eksik değer sorunu, TÜİK'in, özel sektörde bir ve iki sanayi işyerine ilişkin bilgileri 53 Sayılı Kanun gereği gizlilik ilkesine uymak amacıyla vermemesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle örneğin

varolan eksik değer/veri (missing value) sorunu giderilmiştir. Bir istatistiksel analizde eksik değer sorununu gidermek için çok sayıda seçenek bulunmaktadır (Rogerson, 2001:134; Field, 2005:183). Bu çalışmadaki sorun eksik değerlerin yerine en yakın illerin verileri atanarak giderilmeye çalışılmıştır.

Bilindiği gibi bir EKK yöntemli regresyon analizi ile yapılan tahminlerin güvenilir olması ve yorumlanabilmesi her şeyden önce EKK'nın ideal varsayımlarının sağlanıp sağlanmamasına bağlıdır. Bir başka ifade ile regresyon modelinin sonuçlarının kullanılabilmesi için bu modelin altında yatan varsayımların yerine getirilmesi gerekir. Dolayısıyla regresyon analizi yapıldıktan sonraki en önemli aşama kurulan modelin doğruluğunu, geçerliliğini ve güvenirliliğini test etmektir. Bu da ancak doğrusal regresyon modelinin varsayımlarının (normallik, doğrusallık, homojen varyans, otokorelasyonun olmaması) bir bir denetlenmesi ile mümkündür. Varsayımlardan herhangi birinin çiğnenmesi, yapılan tahminin hatalı, sapmalı olmasına yol açabilir. Ancak eğer tüm varsayımlar hassasiyetle karşılanmış ve modelin güvenilir ve geçerli olduğu saptanmış ise bu durumda modelden elde edilen sonuç analizin nihai hedefi olan genelleştirme için pekala kullanılabilir.

Bu çalışmada tahmin edilen regresyon modellerinin geçerliliği kontrol edilmiş ve tüm varsayımları karşıladığı görülmüştür. Bu varsayımların sınanmasına ilişkin bazı testler Tablo 9.2'de yer almaktadır. Buna göre, Jarque-Bera testi sonuçları modellerdeki artıkların/hataların normal dağılım gösterdiği açıkça ortaya koymaktadır ki, bu sonuç normallik (non-normality) varsayımının karşılandığını göstermektedir. White heteroscedasticity testi sonuçları, tahmin edilen modellerde değişen varyans (heteroscedasticity) sorununu olmadığını ortaya koymaktadır. Hem Breusch-Godfrey Serial Correlation LM testi sonuçları, hem de Durbin-Watson testinin sonuçları modelin otokorelasyon/ardışık bağımlılık (autocorrelation) varsayımının karşı-

---

Ardahan, Bayburt, Iğdır, Şırnak vb. birkaç İl'e ait veri söz konusu değildir. Dolayısıyla bu sorunu gidermek için, örneğin Iğdır'ın yerine Kars'ın verisi, Şırnak'ın yerine ise Mardin'in verisi atanmak suretiyle sorun giderilmeye çalışılmıştır. Patent değişkenindeki eksik değer sorunu ise, sözkonusu yıllarda bazı illerin patent başvurusunda bulunmamasından kaynaklanmaktadır.

landığını göstermektedir. Gerçekten regresyon modelindeki artıklar arasında otokorelasyonun varlığını teşhis eden Durbin-Watson (DW) testinin[34] sonucu (Bkz. Tablo 9.4) tüm modellerde otokorelasyon sorununun olmadığı çok net bir biçimde ortaya koymaktadır. Hatta hemen hemen bütün modellerin 2'ye çok yakın DW değeri alması modellerde sıfıra yakın otokorelasyonun olduğunu işaret etmektedir.

Tablo 9.2. Bağımlı ve bağımsız değişkenlerin korelasyon matrisi ve VIF testi sonuçları

Değişkenler	VIF Testi	GSYIH	KBGSYIH	BELGE	YATIRIM	İSTİHDAM	NUFUSYOG	PATENT	KAMUYAT	OZELYAT	KREDI	EGITIM	LOKASYON
GSYİH		*1,00*											
KBGSYİH		*0,67*	*1,00*										
BELGE	5,35	*0,94*	*0,63*	1,00									
YATIRIM	3,69	*0,88*	*0,67*	**0,94**	1,00								
İSTİHDAM	4,24	*0,90*	*0,62*	**0,97**	**0,94**	1,00							
NÜFUSYOĞ	2,60	*0,71*	*0,40*	0,63	0,56	0,59	1,00						
PATENT	3,16	*0,84*	*0,54*	**0,82**	0,74	0,78	0,62	1,00					
KAMUYAT	1,40	*0,12*	*0,30*	0,09	0,19	0,14	-0,14	0,18	1,00				
ÖZELYAT	2,49	*0,75*	*0,64*	0,76	0,75	0,74	0,46	0,55	0,08	1,00			
KREDİ	4,89	*0,93*	*0,59*	**0,89**	**0,81**	**0,86**	0,68	**0,88**	0,18	0,68	1,00		
EĞİTİM	2,04	*0,67*	*0,68*	0,62	0,59	0,59	0,45	0,67	0,30	0,50	0,70	1,00	
LOKASYON	1,59	*0,41*	*0,49*	0,37	0,38	0,40	0,48	0,38	0,25	0,37	0,41	0,43	1,00

Son olarak regresyon analizinin en önemli sorunlarından biri olan çoklu doğrusallık (multicollinearity) problemini teşhis etmede kullanılan VIF (variance inflationary factor) testi[35] sonuçları, bağımsız değişkenler arasında ciddi çoklu doğrusallık sorununun olmadığını ortaya koymuştur. Nitekim Tablo 9.2'de tahmin edilen 8 modelinin hiçbirisinde VIF değeri 10'un üstünde olmadığı gibi, belge değişkeni dışındaki bütün değişkenlerde VIF değeri 5'in altında bulunmaktadır.

[34] Genel bir kural olarak, eğer DW istatistiği, 1 ile 3 arasında bir değer alırsa bu kabul edilebilir sınırlar içerinde sayılmaktadır. 1'in altında ve 3'ün üstündeki değerler ciddi otokorelasyon sorununa işaret etmektedir. Bununla birlikte 2'ye yakın değerler en çok arzu edilen durumdur (Shaw ve Wheeler, 1995:216; Asteriou, 2006:149).

[35] Genel bir kural olarak eğer VIF değerleri 10'un altında ise değişkenler arasında ciddi bir birlikte doğrusallık sorunu olmadığı kabul edilir. Eğer VIF değerleri 5'in altında ise sorun hemen hiç yok demektir. Eğer VIF değeri 10'un üzerinde ise, ciddi probleme işaret eder (Field, 2005:175; Rogerson, 2001:136; Asteriou, 2006:95).

Çoklu doğrusallık sorununu tespit etmenin bir başka yolu da korelasyon analizi yapmaktır. Genellikle korelasyon katsayısı 0.80 veya 0.90'un üzerinde değerler alan bağımsız değişkenlerin potansiyel olarak ciddi bir çoklu doğrusallık problemi yansıttığı belirtilmektedir (Clark ve Hosking, 1986:403; Field, 2005:175; Asteriou, 2006:96). Tablo 9.2'deki korelasyon matrisinde bağımsız değişkenlerin ikisi dışında ciddi bir çoklu doğrusallık sorunu içerdiğini görülmektedir. Buna göre, korelasyon katsayısının r>.80 olduğu PATENT ve KREDİ (r=.88) değişkenleri arasında çok ciddi çoklu doğrusallık sorunu bulunmaktadır. Aynı şekilde ana değişkenlerimiz olan BELGE, YATIRIM ve ISTIHDAM değişkenleri arasında r>.90 (r=.94, r=.97, r=.94) olduğu için ciddi çoklu doğrusallık problemi bulunmaktadır. Tahmin edilecek modeldeki bu olası çoklu doğrusallık sorununu bertaraf etmek ve farklı spesifikasyonlardan elde edilecek parametre sonuçlarının bulgularını karşılaştırmak için, 8 farklı model tahmin edilmiştir.

Tablo 9.3. Bağımlı ve bağımsız değişkenlerin betimsel istatistikleri

Değişkenler	Kısaltmalar	N	Ortalama	Maksimum	Minimum	Standart sapma
GSYİH	*GSYİH*	*81*	*1356609*	*23607618*	*58071,44*	*2924632*
KBGSYİH	*KBGSYİH*	*81*	*1768,95*	*6164,78*	*568,23*	*912,60*
Teşvik belgesi	BELGE	81	341,76	5742	10	710,25
Teşvikli yatırım	YATIRIM	81	2357983	32605227	12381	4787455
Teşvikli istihdam	İSTİHDAM	81	21144,75	280587	330	38472,76
Fiziki sermaye	NÜFUSYOĞ	81	104,79	1928	13	213,75
Kamu yatırımı	KAMUYAT	81	270,22	2340	17	360,98
İnsan sermayesi	EĞİTİM	81	5,93	16,46	3,05	2,11
Özel yatırım	ÖZELYAT	81	33653572	6,35E+08	0	91259443
Erişilebilirlik	LOKASYON	81	0,34	1	0	0,47
Teknolojik inovasyon	PATENT	81	18,18	592,0000	0	70,88
Finansal güç	KREDİ	81	368832,90	12807155	5287	1537635

9.5. Ampirik Bulgular

Ampirik analizde kullanılan verinin yapısını özetleyen her bir değişkene ait ortalama, minimum, maksimum ve standart sapma ile ilgili betimsel istatistikler Tablo 9.3'de gösterilmektedir. Buna göre, özellikle ortalama ve standart sapma değerleri karşılaştırıldığında, çoğu değişkenin bir ilden diğerine büyük bir değişim gösterdiği dikkati çekmektedir. Bu mekansal farklılaşma, bazı değişkenlerin belirleyici faktör olabileceğinin işaretçisi sayılabilir.

Tablo 9.4 EKK yöntemli regresyon analizinin sonuçlarını vermektedir. Yatırım teşvikleriyle ilgili üç ana değişkenin (belge sayısı, yatırım tutarı ve istihdam) her birinin GSYİH üzerindeki etkisini gösterebilmek amacıyla 8 ayrı regresyon modeli tahmin edilmiştir. Her bir regresyon modeli tahmin edilirken birbiriyle yüksek korelasyon gösteren ve bu nedenle çoklu doğrusallık sorunu çıkaran bağımsız değişkenler aşamalı olarak analizden çıkarılmıştır. Gerek Tablo 9.2'deki VIF değerleri, gerekse Tablo 9.4'deki her bir modele ait F ve Durbin-Watson testinin sonuçları tahmin edilen modellerde elde edilen sonuçların yorumlanmasını engelleyici bir ekonometrik sorunun olmadığını göstermektedir.

Tablo 9.4'de sunulan analiz sonuçlarına göre, regresyon modelinin önemliliğini sınayan F testinin sonuçları bütün spesifikasyonların istatistiksel bakımdan %99,9 güven düzeyinde (p=0.000) anlamlı olduğunu ortaya koymuştur. Bağımlı değişken varyansının ne kadarını açıkladığını gösteren düzeltilmiş R^2 değerlerinin tüm modellerde yüksek çıkması, modellerin tahmin gücünün oldukça fazla olduğunu göstermektedir. Bir başka ifadeyle model 1'den model 6'ya kadar olan spesifikasyonlarda bağımsız değişkenler bağımlı değişkenin %89-93'ünü açıklamaktadır. Model 7 ve model 8'de bağımlı değişken kişi başına GSYİH olduğu için, modelin tahmin gücü bir miktar kayba uğramakta, ancak düzeltilmiş R^2 değeri %61 gibi yine de oldukça yüksek bir değere erişmektedir. Tüm bunların sonucu olarak tahmin edilen 8 model istatistiksel bakımdan geçerli, güvenilir ve doğru olduğu kabul edilerek yapılan tahminlerin yorumlanmasında bir sakınca bulunmamaktadır.

Tablo 9.4. En Küçük Kareler Yöntemli Regresyon Analizi Sonuçları

BAĞIMLI DEĞİŞKENLER	GSYİH	GSYİH	GSYİH	GSYİH	GSYİH	GSYİH	KBGSYİH	KBGSYİH
Bağımsız Değişkenler	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6	Model 7	Model 8
Sabit	8.130***	6.71***	6.970***	4.456***	7.113***	5.035***	4.679***	5.210***
	(15.935)	(15.939)	(10.305)	(9.951)	(10.577)	(11.211)	(8.773)	(13.257)
Yatırım Teşvikleri								
BELGE	0.529***	0.474***						
	(7.717)	(7.767)						
YATIRIM			0.260***	0.254***			0.088**	0.086**
			(5.556)	(6.241)			(2.391)	(2.422)
İSTİHDAM					0.341***	0.310***		
					(5.385)	(5.281)		
Kontrol Değişkenleri								
NÜFUSYOĞ	0.324***	0.264***	0.367***	0.280***	0.391***	0.326***	-0.027	-0.015
	(4.080)	(3.496)	(4.118)	(3.404)	(4.388)	(3.805)	(-0.390)	(-0.216)
KAMUYAT	0.062	0.039	0.002	-0.023	0.031	0.011	0.049	0.053
	(1.238)	(0.843)	(0.048)	(-0.447)	(0.543)	(0.209)	(1.090)	(1.174)
EĞİTİM	0.262	0.203	0.307	0.261	0.330	0.303	0.642***	0.639***
	(1.453)	(1.236)	(1.511)	(1.460)	(1.609)	(1.612)	(4.001)	(4.074)
LOKASYON	-0.076	-0.085	-0.125	-0.136	-0.151	-0.163	0.163*	0.167*
	(-0.774)	(-0.940)	(-1.131)	(-1.379)	(-1.361)	(-1.575)	(1.878)	(1.930)
ÖZELYAT	0.022**	0.016*	0.037***	0.021**	0.037***	0.027**	0.019**	0.022**
	(2.107)	(1.693)	(3.209)	(2.063)	(3.240)	(2.523)	(2.161)	(2.449)
PATENT	0.109**		0.236***		0.199***		-0.051	
	(2.026)		(4.438)		(3.470)		(-1.222)	
KREDİ		0.214***		0.331***		0.286***		-0.061
		(4.077)		(6.516)		(4.919)		(-1.373)
N	81	81	81	81	81	81	81	81
Düzeltilmiş R^2	0.919	0.931	0.897	0.917	0.895	0.908	0.612	0.614
F testi	132.287	155.454	101.398	128.858	99.391	115.095	19.060	19.215
F testi p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Durbin-Watson testi	2.158	2.072	2.036	2.031	2.160	2.077	2.005	2.074

Notlar: Bağımlı değişken, model 1, 2, 3, 4, 5 ve 6 için bir ilin 2001 yılında yarattığı gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) değeri iken, model 7 ve 8 için bir ilde 2001 yılında kişi başına düşen GSYİH (KBGSYİH) miktarıdır.
*** %1, ** %5 ve * %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.
Parantez içindeki değerler t-istatistiği göstermektedir.

Tüm modellerde, beklentilere uygun olarak, yatırım teşvikleri GSYİH'yi arttırmaktadır. Gerçekten model 1'den model 6'ya kadar olan bütün spesifikasyonlarda teşvik belgeli yatırımlar ile GSYİH arasında istatistiksel olarak çok yüksek düzeyde anlamlı (p=.000) ve pozitif bir ilişki vardır (Tablo 9.4). Her bir modelin hemen hemen aynı sonuçları vermesi, modellerin tutarlılığını da ortaya koymaktadır. Teşvikleri temsil eden her üç değişkenin tüm modeller içinde en büyük t değerine sahip olması (t=7.767), bu değişkenlerin bağımlı değişkene en büyük katkıyı sağlayan, en önemli değişkenler olduğunu göstermektedir. Örneğin, diğer tüm faktörlerin etkileri sabit tutulduğunda, BELGE değişkeninin regresyon katsayı[36] (β=0.529 ve β=0.474) tahminleri, teşvik belgesi sayısındaki %1'lik artışın, GSYİH'yi %0,4-0,5 oranında artırmakta olduğuna işaret etmektedir. Model 1 ve 2'deki BELGE değişkeni ile GSYİH arasındaki bu pozitif, anlamlı ve güçlü ilişki, bir ile verilen teşvik belgesi artıkça, o ilin GSYİH miktarının artmakta olduğunu ortaya koymaktadır. Benzer durum model 3 ve 4'deki YATIRIM değişkeni ile model 5 ve 6'da yer alan İSTİHDAM değişkeni için de geçerlidir (Tablo 9.4). Buna göre, teşvik belgeli YATIRIM miktarı arttıkça, GSYİH'de artmaktadır. Aynı şekilde teşvik sonucu yaratılan İSTİHDAM arttıkça, o ildeki ekonomik büyümede artmaktadır. Elde edilen bulgular, yatırım teşviklerinin ekonomik büyümeye olumlu katkı sağladığını, teşvik belgesi vermek suretiyle yaratılan istihdamın büyümeyi artırdığını göstermektedir.

Öte yandan teşvikler bir bölgenin sadece zenginliğini değil, aynı zamanda sosyal refahının da artırmaktadır. Nitekim model 7 ve model 8 yatırım teşviklerinin kişi başına GSYİH üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Buna göre, bir ildeki teşvikli YATIRIM miktarı arttıkça, o ilin sadece toplam hâsılası değil, aynı zamanda kişi başına gelirde artmakta, bu da dolaylı olarak sosyal refahını artırmaktadır (Tablo 9.4).

Bu çerçevede bu araştırmadan elde edilen bulgular, teşviklerin bir bölgedeki büyüme, gelir artışı ve istihdam üzerinde pozitif yönde

[36] Bu çalışmada kullanılan değişkenler logaritmik dönüşüme uğradıklarından, tüm modellerin regresyon katsayısı oransal biçimde ve esnek olarak yorumlanmaktadır.

etki sağladığını ortaya koyan ampirik araştırmaların (Bkz. Bartik, 1992; Loh, 1995; Goss and Phillips, 1999; Schalk ve Untiedt, 2000; Bondonio ve Greenbaum, 2007) bulgularını desteklemekte ve onlarla tutarlılık göstermektedir.

Tablo 9.4'de, bölgesel büyüme literatüründe yaygın bir şekilde kullanılan bir dizi kontrol değişkenine ilişkin sonuçlar verilmektedir. Bu kontrol değişkenlerinden ilki olan nüfus yoğunluğu, beklenildiği gibi, GSYİH yani ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönde, istatistiksel bakımdan %99,9 düzeyinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Gerçekten NUFUSYOĞ değişkeni, altı modelde de hem beta değerleri, hem de *t* değerleri bakımından, yatırım teşviklerinden sonra GSYİH üzerinde en büyük ikinci etkiye sahip faktördür. Buna göre, bir ilin nüfus yoğunluğu arttıkça, büyüme de artmaktadır. Ancak beklenenin tersine, model 7 ve 8'de nüfus yoğunluğunun kişi başına büyüme üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir (Tablo 9.4).

Bir diğer kontrol değişkeni olan, özel sektör yatırımları bütün modeller boyunca bağımlı değişkenler (GSYİH ve KBGSYİH) üzerinde istatistiksel bakımdan anlamlı ve pozitif etkiye sahiptir (Tablo 9.4). Bu bulgu bir ilde sanayi yatırımları arttıkça, o ilin ekonomik büyümesini artırdığını göstermektedir. Böylece bir bölgede özel sektörün yaptığı yatırımlar, hem bölgenin toplamda zenginleşmesine, hem de orada yaşayanların sosyal refahının artmasına yol açmaktadır. Bu çalışmanın elde ettiği bulgular, bir kez daha, özel sektör sanayi yatırımlarının bölgesel ekonomik kalkınmanın ana unsurlarından biri olduğunu hipotezini doğrulamaktadır.

Ampirik analize dahil ettiğimiz bir diğer kontrol değişkeni teknolojik inovasyondur. Patent başvuru sayısı ile ölçtüğümüz bu değişken GSYİH ile pozitif yönde, oldukça güçlü bir ilişki içerisindedir. Nitekim bu değişken model 1'de istatistiksel bakımdan %95 düzeyinde, model 3 ve 5'de ise %99,9 düzeyde anlamlı bir etkiye sahiptir (Tablo 9.4). Bu yönüyle patent değişkeni, teşvikler ve nüfus yoğunluğundan sonra GSYİH'ye en büyük katkı sağlayan faktör durumundadır. Gerçekten bir bölgede patent sayısı arttıkça, buna paralel olarak büyüme de artmaktadır. Ancak ilginç bir biçimde patent değişkeni, KBGSYİH

üzerinde anlamlı bir etki göstermediği gibi, aynı zamanda işareti de negatife dönmektedir.

Bir bölgenin finansal/mali gücünü ve derinliğini gösteren KREDİ değişkeni, GSYİH üzerinde istatistiksel bakımdan %99,9 düzeyde anlamlı ve pozitif etkiye sahiptir. Model 2, 4 ve 6 incelendiğinde, kredi değişkeninin hem beta katsayıları (β=0.331) açısından, hem de *t* değerleri (t=6.516), açısından, teşviklerin ardından nüfus yoğunluğu ile birlikte büyümeye en büyük katkıyı yapan ikinci değişken olduğu görülmektedir. Buna göre, bir bölgenin mali kuvveti ve derinliği arttıkça, büyüme düzeyi de artma eğilimi göstermektedir. Ancak tıpkı patent değişkeninde olduğu gibi, bu değişkende, KBGSYİH üzerinde anlamlı bir etki göstermediği gibi, aynı zamanda işareti de negatife dönmektedir.

Ampirik analizde test edilen insan sermayesi (EĞİTİM), kamu yatırımı (KAMUYAT) ve erişebilirlik (LOKASYON) gibi diğer kontrol değişkenlerinin, ekonomik büyüme üzerindeki etkisi yakalanamamıştır. Bu bulgular, bu üç değişkenin GSYİH üzerinde istatistiksel bakımdan anlamlı bir etkiye sahip olmadığını, nötr olduğunu göstermektedir. Eğitim ve kamu yatırımı değişkeninin işaretleri beklendiği gibi pozitif yönde iken, lokasyon değişkeni beklenenin aksine negatif işarete sahiptir.

Bununla birlikte, eğitim değişkeninin KBGSYİH üzerinde %99,9 düzeyinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Nitekim hem model 7'de, hem de model 8'de, eğitim değişkeni, modellere en büyük katkıyı yapan ana belirleyici faktör durumundadır. Bu bulgu, bir bölgede insan sermayesinin kalitesi arttıkça, o bölgede yaşayan insanların gelir ve refah düzeyinin arttığı yönündeki hipotezi doğrulamaktadır.

Tıpkı eğitim değişkeninde olduğu gibi, lokasyon değişkeni de, hem model 7'de, hem de model 8'de KBGSYİH değişkeni üzerinde marjinal düzeyde (%90) de olsa, anlamlı ve pozitif bir etkiye sahiptir. Buna göre, doğal erişilebilirlik avantajlarına sahip kıyı alanlar, iç bölgelere kıyasla daha fazla büyüme şansına sahiptirler. Yani kıyıda yer alan

bir il, sahip olduğu coğrafi avantajlar nedeniyle, kişi başına gelir ve refah bakımından iç kısımda olanlardan daha hızlı büyüyebilir.

9.6. Sonuç

Regresyon analizinden elde edilen ampirik bulgulara dayanarak şu sonuçlara erişmek mümkündür:

- Eğer bu bölümün başında sorduğumuz araştırma sorusuna geri dönersek, teşviklerin bölgesel düzeyde GSYİH üzerindeki etkisinin pozitif olduğunu hemen söylemek gerekmektedir. Buna göre, bir ilde yatırım teşvikleri arttıkça, hem GSYİH, hem de kişi başına gelir artmaktadır. Yani daha fazla teşvik alan iller, daha fazla büyüme göstermektedir. Gerçekten elde edilen ampirik bulgular, teşvikle yapılan yatırımların il/bölgelerin ekonomik performansını, hasılasını/gelirini/zenginliğini ve sosyal refahını artırdığını açıkça ortaya koymuştur. Bu durumda Türkiye'de uygulanan yatırım teşvik politikalarının yatırımları artırdığı, bu bağlamda da başarılı olduğu ileri sürülebilir.
- Bir il/bölgede insan sayısı, sanayi tesisi sayısı, patent sayısı ve kredi miktarı artıkça, bölgesel büyüme ve gelişme imkanı da artmaktadır. Buna göre, insan potansiyeli, fazla, sanayi yatırımcısı güçlü, teknolojik yaratılığı yüksek ve finansal olarak kuvvetli olan bölgeler, yatırımları artırarak büyümeyi yakalarken, bu özellikleri taşımayan, sözkonusu avantajlardan yoksun olan bölgelerin geri kalması kaçınılmaz gibi gözükmektedir.
- Bir kamu destekleme politikası aracı olan kamu yatırımlarının bölgesel ekonomik büyüme üzerindeki etkisi nötrdür. Kamu yatırımlarının artması, bir bölgenin ekonomik bakımdan büyüme yakalayacağı anlamına gelmemektedir. Kamunun yatırım yapması, büyümenin garantisi değildir.
- İnsan sermayesi, kamu yatırımı ve erişilebilirlik bölgesel düzeyde GSYİH üzerinde olumlu bir etkiye sahip değilken, buna karşın, insan sermayesi ve erişilebilirlik bir il/bölgedeki insanların gelir ve refah düzeyinin artmasında önemli rol oynamaktadır.

Sonuç olarak, elimizdeki ampirik deliller, gerek teşviklerin, gerekse nüfus, özel yatırım, patent ve kredi ile eğitim ve erişilebilirlik gibi kontrol değişkenlerinin bölgesel ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve olumlu bir etki oluştuğunu ortaya koymaktadır.

BÖLÜM X. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, Dünyada ve AB'de ortaya çıkan gelişmeler ışığında Türkiye'de özellikle 1980'lerden günümüze uygulanan yatırım teşviklerini kavramsal, tarihsel, sektörel ve bölgesel düzeyde karşılaştırmalar yoluyla analiz etmektedir. Çalışma aynı zamanda, yatırım teşviklerinin bölgesel ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ekonometrik bir yöntem kullanarak, ampirik olarak analiz etmektedir. Çalışma yatırım teşvikleri ile ilgili literatüre üç önemli katkı sağlamaktadır:

Çalışmanın literatüre yaptığı *birinci önemli katkı*, Türkiye'deki yatırım teşviklerini hem tarihsel, hem de coğrafi perspektiften inceleyerek, üzerinde derinlemesine herhangi bir araştırma yapılmamış olan teşviklerin bölgesel ve sektörel özelliklerini Türkiye ekonomisinin gelişme süreci ve izlenen iktisat politikaları ile birlikte kapsamlı şekilde ortaya koymasıdır.

Literatüre yapılan *ikinci önemli katkı*, Türkiye'de il/bölgelere verilen yatırım teşviklerinin bölgesel ekonomik büyüme ve gelişmeye ne ölçüde katkı yaptığını istatistiksel olarak test ederek, ampirik kanıtları ile ortaya koyan ilk araştırma olmasıdır. Böylece, teşviklerin yerel ve bölgesel ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ortaya konmuştur.

Çalışmanın literatüre yaptığı *üçüncü önemli katkı* ise, bu çalışma ile Türkiye'deki yatırım teşvikleri üzerine bir dönemleme çabasına girişilmiş ve böylece Türkiye'deki yatırım teşvikleri tarihinde 6 önemli dönüm/sıçrama noktası olduğu tespit edilmiştir. Türk teşvik sistemi açısından ilk dönüm noktalarından biri, 1913 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu'dur. Türkiye'deki yatırım teşvikleri açısından ikinci önemli sıçrama noktasını, 1927 yılından çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu oluşturmaktadır. Yatırım teşvikleri açısından üçüncü önemli dönüm noktası, 1967 yılında kabul edilen 933 sayılı yasa oluşturmaktadır ki; bu yasa ile bugünkü teşvik sisteminin temelleri atılmıştır. Türk teşvik sistemi açısından dördüncü önemli dönüm/sıçrama noktası 1985 yılıdır. Söz konusu yılda karşılıksız hibe şeklinde bir teşvik aracı olan KKDP uygulaması başlatılmış ve bu da teşvikli yatırımlarda büyük artış yaratmıştır. Beşinci önemli dönüm noktasını 1996 yılında DTÖ'ye

üye olunması ve Gümrük Birliği'ne girilmesi ile başlayan süreç oluşturmaktadır. Türkiye'nin DTÖ'ye taraf olması ve AB ile Gümrük Birliği'ne girmesi neticesinde Türk teşvik sisteminde ciddi değişiklikler meydana gelmiş; yatırım teşviklerinde sektörel seçicilik yaklaşımının bırakılarak, bölgesel gelişmişlik düzeyinin temel alındığı, yatay yardımlar/teşvikler olarak da adlandırılan çevrenin korunması, KOBİ'lerin ve Ar-Ge'nin desteklenmesine yönelik programlara geçilmiştir. Türkiye'de yatırımların teşvik edilmesi açısından son önemli dönüm noktasını, 2009 yılında uygulamaya konulan yeni yatırım teşvik sistemi oluşturmaktadır. Yeni teşvik sistemi ile Türkiye'de ilk defa kapsamlı bir sektörel-bölgesel teşvik sistemine geçilmiştir. Bu teşvik modeli, illerin özelliklerini ve potansiyellerini dikkate alan, bölge bazında kademelendirilmiş, teşvik araçlarıyla desteklenen bir sistem olarak ortaya konmuştur.

Bu çalışma, Türkiye'deki yatırım teşvikleri ile ilgili literatüre yaptığı katkıların yanı sıra elde ettiği bulgular itibariyle genel, özel ve ampirik olarak adlandırılabilecek olan 3 önemli sonuç/tespit ortaya koymaktadır:

(1) Genel Sonuç ve Tespitler:

- Teşvikler konusu küreselleşmenin de etkisiyle günümüzde sadece bir iç mesele olmaktan çıkmış, bölgesel hatta uluslararası boyut ve önem kazanmıştır.
- Devletler tarafından yürütülen teşvik politikası ve araçlarının yatırım kararı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu kabul edilen bir gerçektir.
- Teşviklerin yer/lokasyon seçiminde önemli bir faktör olması, ülkeler arasında teşvik rekabetine yol açmakta ve devletler birbiriyle yarışırcasına her gün artan şekilde çeşitli teşvik imkânları sunmaktadır.
- DTÖ ve AB gibi uluslararası/ulusüstü kuruluşların yatırım teşvikleri alanındaki çalışmaları sonucu ülkelerarası ticareti engelleyen tüm kısıtlamaların kaldırılması ve rekabet ortamını bozucu yardımların ya da teşviklerin sınırlanması veya yasaklan-

ması sözkonusu olup, bu çerçevede ülkelerin ulusal teşvik sistemini yalnız başına belirleme olanakları çok büyük ölçüde ortadan kalkmıştır.

(2) Ampirik Sonuç ve Tespitler:

- Regresyon analizinden elde edilen ampirik bulgular, bir ilde teşvikle yapılan yatırımlar arttıkça, o ildeki hem GSYİH miktarının, hem de kişi başına gelirin artmakta olduğunu ortaya koymuştur. Yani daha fazla teşvik alan iller, daha fazla büyüme göstermektedir. Bu sonuç, genel olarak, Türkiye'de uygulanan teşvik politikalarının yatırımları artırdığını, bu bağlamda da başarılı olduğunu göstermektedir.
- Bir il/bölgede insan sayısı, sanayi tesisi sayısı, patent sayısı ve kredi miktarı artıkça, bölgesel büyüme ve gelişme imkanı da artmaktadır. Buna göre, insan potansiyeli, fazla, sanayi yatırımcısı güçlü, teknolojik yaratılığı yüksek ve finansal olarak kuvvetli olan bölgeler, yatırımları artırarak büyümeyi yakalarken, bu özellikleri taşımayan, sözkonusu avantajlardan yoksun olan bölgelerin geri kalması kaçınılmaz gibi gözükmektedir.
- Ampirik kanıtlar, bir kamu destekleme politikası aracı olan kamu yatırımlarının bölgesel ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin nötr olduğunu göstermektedir. Buna göre, bir il/bölgede kamu yatırımlarının artması, o bölgenin ekonomik bakımdan büyüme yakalayacağı anlamına gelmemektedir.

(3) Özel Sonuç ve Tespitler:

- Türkiye'nin, bölgelerarası dengesizlikleri gidermek ve bölgesel gelişmişlik farklılıklarını ortadan kaldırmak amacıyla 40 yıldır uygulamakta olduğu KÖY politikası 16 Temmuz 2009 tarihi itibariyle son bulmuş ve bu tarihten itibaren geçerli olmak üzere "yeni yatırım teşvik sistemi" yürürlüğe girmiştir. Yeni teşvik sisteminin hem AB'nin bölgesel politikaları ile uyumlu olduğu, hem de günümüzün bölgesel gelişme eğilimlerine uygun şekilde tasarlanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

- Yeni teşvik sisteminin DTÖ ve OECD gibi uluslararası kuruluşların sübvansiyonlar ve devlet yardımları ile ilgili düzenlemelerine uyumlu olduğu, özellikle de AB'nin devlet yardımları konusundaki mevzuatına uygun şekilde yapıldığı dikkati çekmektedir. Dolayısıyla yeni teşvik sisteminin geliştirilmesinde öncelikle DTÖ, ancak özellikle de AB ile yapılan müzakerelerin ve bu birliğe karşı olan yükümlülüklerimizin önemli ölçüde belirleyici olduğu görülmektedir.
- Türkiye bir yandan AB'ye uyum sağlanmak için öte yandan DTÖ ve OECD gibi üyesi olduğu uluslararası kuruluşların sübvansiyonlar ve devlet yardımları ile ilgili düzenleme ve yükümlülüklerine uygun olarak yatırım teşvik politikalarını uygulamaktadır.
- Türkiye'deki yatırım teşviklerinin yarısından fazlasını imalat sanayi sektörünün oluşturduğu görülmektedir ki, gerçekten, imalat sanayi Türk teşvik sistemine damgasını vurmuştur. Teşvikli yatırımlarının yaklaşık 2/3'ünü oluşturan imalat sanayi içinde en büyük pay dokuma ve giyim yani tekstil sektörüne aittir. Bunu gıda ve içki sanayi ile taşıt araçları sanayi izlemekte, daha gerilerden ise madeni eşya ve çimento sanayileri takip etmektedir. Hizmet sektörü hemen her dönem istikrarlı şekilde önemini korurken, bu sektör içinde ulaştırma tartışmasız en büyük yere sahip olup, yatırımların yarısını gerçekleşmiştir. Diğer taraftan 1980'lerin ve 1990'ların başında tarım sektörü, son dönemde ise enerji sektörü verilen teşvikler içinde önem kazanmıştır.
- Türkiye'de yatırım teşviklerinin bölgesel dağılımı ile bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik durumu arasından büyük paralellik söz konusudur. Buna göre gelişmiş bölgeler teşviklerden en çok payı alırken, az gelişmiş bölgelerin en az payı aldığı görülmektedir. Nitekim Marmara Bölgesi, 1968 yılından bu yana yatırım teşviklerinin yaklaşık yarısını alarak bütün bölgelerin açık ara önüne geçerken, ülkenin az gelişmiş bölgeleri olan Doğu

ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri yatırım teşviklerinin ancak %10'unu almıştır.

- Türkiye'deki yatırım teşvikleri ¾'ü Marmara, Ege, İç Anadolu ve Akdeniz bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Bu bölgeselleşme eğilimi, ana amaçlarından biri bölgesel gelişmişlik farklılıklarını azaltmak olan yatırım teşvik sisteminin bölgesel kalkınma konusunda arzu edilen başarıyı gösteremediğini açıkça ortaya koymaktadır.
- Türkiye'de bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesi ve geri kalmış yörelerin yatırım teşvikleri yoluyla kalkındırılması amacıyla tam 40 yıldır (1968 yılından bu yana) uygulanmakta olan KÖY politikası, bölgesel dengesizliklerin giderilmesinde başarılı olamamıştır. Türk teşvik sistemi içinde çok önemli bir yere sahip olan KÖY politikası, her ne kadar Anadolu Kaplanları olarak adlandırılan bazı iller veya kentlerde (Gaziantep, Kahramanmaraş, Denizli, Çorum, Karaman ve Malatya gibi) başarılı olmuşsa da, bu başarıyı tümüyle KÖY politikası ve/veya yatırım teşviklerine bağlamak mümkün değildir.
- Türkiye'nin batı bölgelerinden doğu bölgelerine doğru gidildikçe yatırımlardaki gerçekleşme oranları düşmektedir. Nitekim ülkenin en batısında yer alan Marmara Bölgesi'nde teşvik verilen yatırımların %63'ü gerçekleşirken, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine verilen teşviklerin ancak 1/3'ü yatırıma dönüşmüştür. Gerçekten de, terk edilmiş veya yarım bırakılmış yatırımların fazlalığı nedeniyle bu iki bölge adeta yatırım çöplüğü görüntüsü vermektedir.
- Genel olarak, Türkiye'de verilen yatırım teşviklerin 2/3'ünün gerçekleştiği, 1/3'ünün de fire verdiği görülmektedir. Verilen bu teşviklerin %66'sının gerçekleştiği dikkate alınırsa, teşvik sistemi kapsamında gerçekleşen yatırımlar sonucu; (1) 2.8 milyondan fazla kişiye istihdam sağlanmış ve (2) yaklaşık 160 milyar dolar yatırım yapılmıştır. Ayrıca (3) 1980'li yıllarda yılda ortalama 2.000 yatırım projesi teşvik sisteminden yararlandırılır-

ken, aynı rakam 2000'lerde ortalama 3.300 civarına ulaşmıştır. (4) Onaylanan yatırım projelerinin ortalama yatırım tutarı ise cari fiyatlarla 7 milyon TL'yi geçmiştir.

Sonuç olarak, temel amacı yatırımların artırılması, belirli sektörlere ve/veya bölgelere yönlendirilmesi, bölgesel gelişmişlik farklılıklarının giderilmesini ve özel sektörün daha çok yatırım yapmasının sağlanması olan teşvikler, gerek gelişmiş, gerekse gelişmekte olan ülkeler tarafından en sık kullanılan ekonomik araçlardan biridir. Türkiye'de de Osmanlı'nın son döneminden bu yana kullanılan yatırım teşvikleri, ülke ekonomisinin gelişmesinde her zaman çok önemli bir yer teşkil etmiştir. En son AB'ye uyum süreci dikkate alınarak 16 Temmuz 2009 tarihi itibariyle uygulamaya konulan yeni Yatırım Teşvik Sistemi ile yatırım teşvikleri bir kez daha ülkenin en önemli gündemlerinden biri olmuş ve bundan sonrada olmaya devem edecektir.

REFERANSLAR

Afşar, H. (1999) *Türkiye'de Uygulanan Yatırım Teşvik Politikaları İle Mevcut Teşvik Mevzuatının Değerlendirilmesi*, Hazine Yayınları, Ankara.

Akan, Y. ve Arslan, İ. (2008) Türkiye' de sektörel yatırım teşvik belgeleri ile istihdam analizi: Doğu Anadolu Bölgesi üzerine bir uygulama (1980-2006), *Çalışma ve Toplum*, 1, 107-119.

Alkin, E. ve Esin, A. (1990) *Sanayileşmede Teşvik Sistemleri*, TÜSİAD Yayını, İstanbul.

Altınbaş, S., Doğruel, F. ve Güneş, M. (2002) Türkiye'de bölgesel yakınsama: Kalkınmada öncelikli iller politikası başarılı mı?, *ERC/ODTÜ Uluslararası Ekonomi Konferansı VI*, 11-14 Eylül 2002, Ankara.

Asteriou, D. (2006) *Applied Econometrics: A Modern Approach Using EViews and Microfit*, Palgrave Macmillan, New York.

Aşıkoğlu, R. (1988) *Türkiye'de Yatırım Teşvik Tedbirleri*, Anadolu Üniversitesi Kütahya İ.İ.B.F. Yayını, Eskişehir.

Ataer, M.U., Erdemli, S. ve Varışlı, A. (2003) Turizm sektörüne sağlanan devlet yardımları, *Hazine Dergisi*, 16, 1-11.

ATO, (2000) *Türkiye'de Uygulanan Teşvik Politikaları*, ATO Yayınları, Ankara.

Ay, H.M. (2005) Yatırım teşviklerinin sabit sermaye yatırımları üzerindeki etkisi, *Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5 (2), 176-184.

Aydoğuş, İ. (2000) *Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Devlet Yardımları*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon.

Ayele, S. (2006) The industry and location impacts of investment incentives on SME's start-up in Ethiopia, *Journal of International Development*, 18, 1-13.

Badinger, H. ve Tondl, G. (2002) Trade, human capital and innovation: The engines of European regional growth in the 1990s, IEF Working Paper, No: 42, Vienna University of Economics and Business Administration.

Balassa, B. ve Giersch, H. (1986) *Economic Incentives*, The Macmillan Press, London.

Balassa, B.A. (1982) *Development Strategies in Semi-Industrial Economies: A World Bank Research Publication*, The Johns Hopkins University Press, Baltimor.

Bali, O. (1979) *Yatırım ve Teşvik Rehberi: Mevzuat ve Uygulama Esas ve Usulleri*, Doruk Matbaası, Ankara.

Barro, R. ve Sala-i-Martin, X. (2004) *Economic Growth*, Second Edition, The MIT Press, New York.

Bartik, T.J. (1992) The effects of state and local taxes on economic development: A review of recent research, *Economic Development Quarterly*, 6 (1), 102-110.

Başbakanlık, (2009) Yeni yatırımları teşvik paketi konuşması, http://www.bbm.gov.tr/Forms/p_NewsDetail.aspx (14 Aralık 2009' da ziyaret edildi).

Berber, M., Yamak, R. ve Artan, S. (2000) Türkiye'de yakınlaşma hipotezinin bölgeler bazında geçerliliği üzerine ampirik bir çalışma: 1975-1997, İçinde: *9. Ulusal Bölge Bilimi ve Bölge Planlama Kongresi Bildiriler Kitabı*, KTÜ Basımevi, Trabzon, 51-59.

Bildirici, Z. (1989) *Çeşitli Ülkelerde ve Ülkemizde Yatırımları Özendirici Vergi Teşvikleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Bondonio, D. ve Greenbaum, R.T. (2007) Do local tax incentives affect economic growth? What mean impacts miss in the analysis of enterprise zone policies, *Regional Science and Urban Economics*, 37, 121-136.

Borello J. A. (1995) Regional development and industrial promotion in Argentina: A review of events and writings, *International Journal of Urban and Regional Research*, 19 (4), 576-592.

Brakman, S. ve Garretsen, H. (2009) Trade and Geography: Paul Krugman and the 2008 Nobel Prize for Economics", *Spatial Economic Analysis,* 4 (1), 5-23.

Buğra, A. (1994) *Devlet ve İşadamları*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Capello, R. ve Nijkamp, P. (eds) (2009) *Handbook of Regional Growth and Development Theories*, Edwar Elgar, Cheltenham.

Chakrabarti, A. (2001) The determinants of foreign direct investment: sensitivity analyses of cross-country regressions, *Kyklos,* 54 (1), 89-114.

Charlton, A. (2003) *Incentive bidding for mobile investment: economic consequences and potential responses* OECD Development Centre, OECD, Paris.

Cheshire, P. ve Magrini, S. (2000) Endogenous processes in European regional growth: Convergence and policy, *Growth and Change,* 31, 455-479.

Chia, N.C. ve Whalley, J. (1995) Patterns in investment tax incentives among developing countries, İçinde: Shah, A. (Ed.) *Fiscal Incentives for Investment and Innovation*, Oxford University Press, Oxford, 437-454.

Christiansen, H., Oman, C. ve Charlton, A. (2003) Incentives-based competition for foreign direct investment: The case of Brazil, *OECD Development Centre*, OECD, Paris.

Clark, W.A.V. ve Hosking, P.L. (1986) *Statistical Methods for Geographers*, John Wiley and Sons, New York.

Cohen, D. ve Legoff, J-P. (1987) Regional development incentives: A critical overview of the evidence, *Canadian Journal of Regional Science*, X (2), 149-167.

Coşkun, O. (2005) Turkey plans corporate tax cuts in 2006, say officials, Turkishdaily News, http://www.turkishdailynews.com.tr/article.php?enewsid=29184, (23 Kasım 2009'da ziyaret edildi).

Crespo-Cuaresma, J., Doppelhofer, G. ve Feldkircher, M. (2009b) The determinants of economic growth in European regions, Wiiw Working Papers No:57, The Vienna Institute for International Economic Studies.

Crespo-Cuaresma, J., Foster, N. ve Stehrer, R. (2009a) The determinants of regional economic growth by quantile, Wiiw Working Papers No:54, The Vienna Institute for International Economic Studies.

Czech News (2008) Hyundai plant to cushion Czech GDP slowdown, Czech News, http://aktualne.centrum.cz/czechnews/clanek.phtml?id=621766 (19 Kasım 2009'da ziyaret edildi).

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve Türkiye İş Kurumu, (2007) *5084 Sayılı "Yatırımların ve İstihdamın Teşviki Kanunu'nun" Etkilerinin Değerlendirilmesi Çalışması,* http://statik.iskur.gov.tr/tr/dis_iliskiler/5084%20sayili_kanun un_etkileri.pdf (20 Aralık'ta ziyaret edildi).

Çımat A. ve Avcı, M. (2002) Türkiye'de kalkınmada öncelikli yöreler ve sağlanan vergisel avantajlar, *Mali Çözüm Dergisi*, 58, 149-161.

Çiloğlu, İ. (1997) Teşvik sisteminin değerlendirilmesi, *Hazine Dergisi,* 8, 1-15.

Çiloğlu, İ. (2000) Teşvik politikalarının yönlendirme gücü, *Hazine Dergisi,* 13, 29-49.

Çiloğlu, İ. (2003) Türk sanayinin gelişimi ve teşvikler, *Hazine Dergisi Cumhuriyetin 80.Özel Sayısı*, 120-133.

Dilik, B. ve Duran, M. (1998) Türkiye'de uygulanan KOBİ teşvik politikası ve uygulama sonuçlarının değerlendirilmesi, *Hazine Dergisi*, 10, 59-79.

Dinçkol, A. (1997) Teşviklerde yüzde 40 fire, *Ekonomik Forum*, Haziran Sayısı, 6-11.

Dinler, Z. (1994) *Bölgesel İktisat*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.

Doğruel, F. (2006) Türkiye'de bölgesel politikalar, İçinde: Eraydın, A. (Ed.) *Değişen Mekân: Mekânsal Süreçlere İlişkin Tartışma ve Araştırmalara Toplu Bakış, 1923-2003*, Dost Yayınları, Ankara, 164-195.

Doğruel, F. ve Doğruel, S. (2003) Türkiye'de bölgesel gelir farklılıkları ve büyüme, İçinde: Köse, A.H., Şenses, F. ve Yeldan, E. (Eds) *İktisat Üzerine Yazılar I: Küresel Düzen, Birikim, Devlet ve Sınıflar-Korkut Boratav'a Armağan*, İletişim Yayınları, İstanbul, 287-318.

DPT, (1977) *IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Yatırımların, İhracatın ve Döviz Kazandırıcı Hizmetlerin Teşviki Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT Yayınları, Ankara.

DPT, (1982) *V. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Yatırımları Ve İhracatı Teşvik Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT Yayınları, Ankara.

DPT, (1989) *VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Yatırım Teşvik Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT Yayınları, Ankara.

DPT, (1995) *DPT Özel İhtisas Komisyonları Türkiye-AT Mevzuat Uyumu Sürekli Özel İhtisas Komisyonu Raporları*, Cilt 1, Devlet Yardımları Alt Komisyonu, DPT Yayınları, Ankara.

DPT, (2000a) *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT Yayınları, Ankara.

DPT, (2000b) *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)*, DPT Yayınları, Ankara.

DPT, (2003) *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003)*, DPT Yayınları, Ankara.

DPT, (2004) *Devlet Yardımlarını Değerlendirme Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara.

DPT, (2004) *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Devlet Yardımlarını Değerlendirme Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT Yayınları, Ankara.

DPT, (2006) *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)*, DPT Yayınları, Ankara.

DPT, (2007) *Dokuzuncu Kalkınma Planı Devlet Yardımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT Yayınları, Ankara.

DPT, (2008) *Dokuzuncu Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT Yayınları, Ankara.

Dulupçu, M. A. (2007) Bölgesel politikalar kopyalanabilir mi? Bölgeselleşme karşısında bölgeselcilik, İçinde: *Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Bildiri Kitabı*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi ve TEPAV Yayınları, Ankara, 233-255.

Duran, M. S. (1998) *Türkiye'de Uygulanan Yatırım Teşvik Politikaları (1968-1998)*, Hazine Müsteşarlığı Araştırma ve İnceleme Dizisi, Ankara.

Duran, M. S. (2000) Türkiye'de uygulanan yatırım teşvik politikalarının bölgesel etkileri, *İktisat İşletme ve Finans*, 15 (167), 45-57.

Duran, M. S. (2003) *Teşvik Politikaları ve Doğrudan Sermaye Yatırımları*, Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara.

Duran, M.S (1999) Türk teşvik sisteminin yapısal özellikleri ve rasyonel bir teşvik sisteminin esasları, *İktisat İşletme ve Finans,* 14, (159), 38-47.

Duran, M.S. (1997) Kalkınma stratejileri ve teşvik politikalarının değerlendirilmesi, *Hazine Dergisi*, Ocak, 27-45.

Duran, M.S. (2002) *Türkiye'de Yatırımlara Sağlanan Teşvikler ve Etkinliği*, Hazine Müsteşarlığı Araştırma ve İnceleme Dizisi, Ankara.

Durlauf, S., Johnson, P. ve Temple, J. (2005). Growth econometrics, İçinde: Aghion, P. ve Durlauf, S. (Eds.) *Handbook of Economic Growth*, Volume 1, Elsevier, London, 555-677.

Easson, A. (2004) *Tax Incentives for Foreign Direct Investment*, Kluwer Law International, Hague.

Edizdoğan, N. (1977) *Yatırım İndirimi ve Türkiye Uygulaması*, B.İ.T.İ.A. Yayını No: 25, Bursa.

Egger, P. ve Pfaffermayr, M. (2006) Spatial convergence, *Papers in Regional Science*, 85 (2), 199-216.

Eraydın, A. (2002) *Yeni Sanayi Odakları: Yerel Kalkınmanın Yeniden Kavramsallaştırılması*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara.

Eraydın, A. (2004) Bölgesel kalkınma kavram, kuram ve politikalarında yaşanan değişimler, İçinde: *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu Bildiriler Kitabı Cilt I*, DPT Yayınları, Ankara, 26-146.

Eraydın, A. (2007) Genel değerlendirme paneli, İçinde: *Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Bildiri Kitabı*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi ve TEPAV Yayınları, Ankara, 425-428

Erden, L. ve Çakmak, K. (2005) Türkiye'de yerel kalkınma ve devletin rolü: Bir yöresel panel veri analizi, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*,23 (2), 13-32.

Erkan, H. ve Tatlıdil, R. (1990) *Serbest Bölgelerde Uygulanacak Teşvik Tedbirlerinin Sektörlere Katkısı Yönünden Değerlendirilmesi*, TOBB, Ankara.

Ferik, B. (2004) AB devlet yardımı politikası ve Türkiye'de devlet yardımı uygulamaları, *Dış Ticaret Dergisi*, 31, http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/Nisan2004/abdevlet.htm (30 Kasım 2006'da ziyaret edildi).

Field, A. (2005) *Discovering Statistics Using SPSS*, Second Edition, Sage, London.

Filiztekin, A. (1998) Convergence across industries and provinces in Turkey, Koç University Working Paper, No: 1998/08, http://myweb.sabanciuniv.edu/alpayf/files/2010/04/turkconv981.pdf, (21 Ekim 2009'da ziyaret edildi).

Filiztekin, A. (2008) *Türkiye'de Bölgesel Farklar ve Politikalar*, TÜSİAD Yayınları, İstanbul.

Fingleton B., Eraydin, A. ve Paci, R. (eds.) (2003) *Regional Economic Growth, SMEs and the Wider Europe*, Ashgate, Aldershot.

Fingleton, B. (2001) Theoretical economic geography and spatial econometrics: dynamic perspectives, *Journal of Economic Geography*, 1, 201-225.

Fingleton, B. (2007) A multi-equation spatial econometric model, with application to EU manufacturing productivity growth, *Journal of Geographical Systems*, 9 (2), 119-144.

Fisher, P.S. ve Peters, A.H. (1998) *Industrial Incentives: Competition Among American States and Cities*, W.E. Upjohn Institute for Employment Research, Kalamazoo.

Gerçek, A. (2001) Türkiye'de Yatırımları Teşvik Edici Vergi Politikaları ve Etkinliği, idari.cu.edu.tr/igunes/makale/tesvik.doc (8 Kasım 2009'da ziyaret edildi).

Gezici, F. ve Hewings, G.J.D. (2004) Regional convergence and the economic performance of peripheral areas in Turkey, *Review of Urban and Regional Development Studies*, 16 (2), 113-132.

Goss, E.P. ve Phillips, J.M. (1999) Do business tax incentives contribute to a divergence in economic growth, *Economic Development Quarterly*, 13 (3), 217-228.

Göker, A. (2000) Uruguay turu Nihai Senedi'nde sübvansiyonlar konusu: Türkiye açısından değerlendirmeler, *İktisat Dergisi*, 406, http://www.inovasyon.org/html/AYK.IktisatDergisi.Ekim00.htm, (11 Ekim 2009'da ziyaret edildi).

Green, J. ve Laffont J. J. (1979) *Incentives in Public Decision Making*, North-Holland, Amsterdam.

Guisinger, S. (1985) *Investment Incentives and Performance Requirements*, Praeger Publishers, New York.

Guisinger, S. (1992) Rhetoric and realty in international business: a note on the effectiveness of incentives, *Transnational Corporation*, 1 (2), 111-123.

Güvemli, O. (1981) Türkiye'de sanayi özendirme ve yönlendirme politikaları, İçinde: *2nci İktisat Kongresi Bildiriler Kitabı*, Cilt 1, İzmir, 445-464.

Güvemli, O. (1985) *Yatırım Projelerinin Düzenlenmesi ve Değerlendirilmesi*, Uluslararası Araştırmalar ve Yayınlar Ltd. Şti., İstanbul.

Güvemli, O. (1992) Türkiye' de yatırımların özendirilmesindeki gelişmeler, İçinde: *3. İktisat Kongresi Bildiriler Kitabı*, Cilt 2, DPT Yayınları, Ankara, 125-138.

Güven, A. (2007) Türkiye'de iller arası gelir eşitsizliğinde teşvik politikasının rolü: Bir ayrıştırma analizi, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 14, 20-38.

Hadjit, A. ve Moxon-Browne, E. (2005) Foreign direct investment in Turkey: the implications of EU accession, *Turkish Studies*, 6, 321-340.

Heller, J. ve Kauffman, K. M. (1963) *Tax Incentives for Industry in Less Developed Countries*, The Law School of Harvard University, Cambridge.

Herekmen, A. (1973) *Türkiye'de Yatırımları Teşvik Tedbirleri*, Sevinç Matbaası, Ankara.

Hiç, M. (1984) *Devlet Planlama Teşkilatı ve Dünya Bankası Teşvikler ve Himaye Sistemi Araştırması: Ekonometrik Hesap Sonuçları Sektörlerin Performansı*, İstanbul.

HM, (2001) *1996-2000 Yıllarında Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü'nce Düzenlenen Yatırım Teşvik ve KOBİ Yatırım Teşvik Belgeleri*, Hazine Müsteşarlığı Teşvik Uygulama Genel Müdürlüğü, Ankara.

HM, (2003) *Avrupa Birliği'nde Devlet Yardımları Kurallarını Belirleyen Çerçeve ve İlke Kararları*, Hazine Müsteşarlığı Teşvik Uygulama Genel Müdürlüğü, Ankara.

HM, (2009) *2004-2008 Dönemi Enerji Desteği Uygulama Sonuçları*, Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü, Ankara.

HM, (2010) Aylık Yatırım Teşvik Bülteni 2010, http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous (8 Şubat 2010'da ziyaret edildi).

HM, ve TOBB, (1999) *Genel Teşvik Politikalarının Değerlendirilmesi ve Yeni Stratejilerin belirlenmesi*, Hazine Müsteşarlığı, Cilt 1 ve Cilt 2 Ankara.

HMTUGM, (2009) *Yatırım Teşvik İstatistikleri Veri Tabanı*, Hazine Müsteşarlığı Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü, Ankara.

Ildırar, M. (2004) *Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Ingram, W. ve Pearson, S. (1981) The impact of investment concessions on the profitability of selected firms in Ghana, *Economic Development and Cultural Change*, 29 (4), 831-839.

İncekara, A. (1995) *Türkiye'de Teşvik Sistemi*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.

İneci, B. (1993) *Avrupa Topluluğu ve Türkiye'de Sübvansiyonlar*, Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Yayını, İstanbul.

İTO, (2007) *Türkiye İçin Model Olabilecek Ülkelerde Uygulanan Teşvik Uygulamaları ve Ülkemize Uygulanabilirliği*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.

Karaca, O. (2004a) Türkiye'de bölgeler arası gelir farklılıkları: Yakınsama var mı?, Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni 2004/7, http://www.tek.org.tr/dosyalar/O-KARACA.pdf, (22 Eylül 2009'da ziyaret edildi).

Karaca, O. (2004b) Bölgesel eşitsizlik, *Capital Dergisi*, 1 Mart 2004. http://www.capital.com.tr/haber.aspx?HBR_KOD=133 (22 Aralık 2009'da ziyaret edildi).

Karakoyunlu, E. (1987) *Türkiye'de Yatırım ve İhracat Teşvikleri*, Yabancı Sermaye Koordinasyon Derneği Yayınları, İstanbul.

Kayacıklı, T. (2002) *Devlet Yardımlarının Kalkınmadaki Rolü: İrlanda Deneyimi (1982-2000)*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.

Kaynar, N. (2001) *Teşvik Belgeli Yatırımlarda Sabit Yatırım-İstihdam İlişkisi (1999–2000)*, DPT Yayınları, Ankara.

Kazgan, G. (2008) *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Kemahlıoğlu, Ö. (2008) Particularistic distribution of investment subsidies under coalition governments: The case of Turkey, *Comparative Politics*, 40 (2), 189.

Koç, E. ve Oğulata, R.T. (1996) Yatırım teşvikleri, ana ilkeler, sektörel dağılımlar ve tekstil endüstrisinde durum *Çukurova Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 11 (2) 223-237.

Korea Herald, (2008) Hyundai opens new plant in Nošovice, Czech Republic, http://aktualne.centrum.cz/czechnews/clanek.phtml?id=621766 (20 Eylül 2009'da ziyaret edildi).

Koreatimes, (2007) Hyundai Motor Accelerates Global Management, Koreatimes, http://aktualne.centrum.cz/czechnews/clanek.phtml?id=621766 (20 Kasım 2009'da ziyaret edildi).

Korkmaz, A., Gerçek, C.K. ve Pazarcık, O. (1989) *Ülkemizde Uygulanan Teşvik Sistemi, Ekonomi Üzerindeki Etkileri ve Verimlilik Temeline Dayandırma İmkânları*, Milli Produktüvite Merkezi Yayınları, Ankara.

Köksal, T. (2001) AB'ye tam üyelik sürecinde Türkiye'de devlet yardımlarının hukuki çerçevesi, *Rekabet Dergisi*, *Devlet Yardımları Özel Sayısı*, 7, 3-24.

Krugman, P. (1991) *Geography and Trade*, MIT Press, Cambridge.

Kudatgobilik, T. (2009) Yeni teşvik paketi, *İşveren Dergisi*, Ağustos Sayısı. http://www.tisk.org.tr/isveren.asp?id=114 (27 Aralık 2009'da ziyaret edildi).

Kulhan E. (2001) *Yatırımlarda Devlet Yardımları ve Kalkınmada Öncelikli Yörelere Sağlanan Diğer Destekler*, DPT Yayınları, Ankara.

Kutlu, E. ve Hacıköylü, C. (2007) Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinde Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerinde devlet yardımları, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 367-390.

Küçüker, C. (2000) Teşvik Teorisi: Ekonomik Argümanlar ve Endüstri Politikaları, İçinde: Telatar, E. (Ed.) *Ekonomik Gelişme Teşvikler ve Sivas*, Ankara, Türkiye Ekonomi Kurumu, 133-159.

Laffont, J. ve Martimort, D. (2002) *The Theory of Incentives*, Princeton Univercity Press, Princeton.

Leblebici, F. (2002) *Devlet Yardımları Uygulamasının Maliyeti ve Ekonomik Göstergelerle Mukayesesi*, DPT Yayınları, Ankara.

Loewendahl, H. (2001) *Bargaining with Multinationals: the Investment of Siemens and Nissan in North-east England*, Palgrave, New York.

Loewendahl, H. ve Ertugal-Loewendahl, E. (2001) Turkey's performance in attracting foreign direct investment: implications of EU enlargement, European Network of Economic Policy Research Institutes, Working Paper No:8, http://www.enepri.org., (6 Ekim 2009'da ziyaret edildi).

Loh, E.S. (1995) The effects of Jobs-targeted development incentive programs, *Growth and Change*, 24, 365-383.

Mah, J.S. ve Donatas T. (2000a) Investment incentives in the Central and Eastern European transition economies, *Journal of World Investment*, 1 (1), 225-241.

Mah, J.S. ve Tamulaitis, D. (2000b) A note on investment incentives in the WTO and the transition economies, *Post-Communist Economies*, 12 (1), 119-130.

Martin, R. ve Sunley, P. (1998) Slow Convergence? The New Endogenous Growth Theory and Regional Development, *Economic Geography*, 74 (3), 201-227.

Mazlum, M., Yücel. İ. ve Tekeoğlu M. (1990) *Özel Kesim Yatırım İmkânları ve Yatırım Kararlarında Teşviklerin Etkinliği*, TOBB Yayınları, Ankara.

Moran, T. H. (1998) *Foreign Direct Investment and Development: The New Policy Agenda for Developing Countries and Economies in*

Transition, Institute for International Economics, Washington D.C.

Morisset, P. Jacques, Pirnia, N. (2000) How tax policy and incentives affect foreign direct investment: a review, World Bank Policy Research Working Paper No:2509, World Bank.

Mutlu, A. (2003) Bölgesel kalkınma ve Türkiye'de yatırım teşviklerinin bölgesel bazda değerlendirilmesi, *Yaklaşım*, 11 (123), 19-24.

Müftüoğlu, M.T. (2002) *Türkiye'de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler*, 5. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara.

Nicolaides, P., Kekelekis, M. ve Buyskes, P. (2005) *State Aid Policy in the European Community: A Guide For Practitioners*, Kluwer Law International, Amsterdam.

Nobelprize, (2008) The prize in economic sciences 2008, http://nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/2008/info.pdf, (15 Ekim 2008'de ziyaret edildi).

OECD, (1965) *Fiscal Incentives for Private Investment in Developing Countries*, OECD, Paris.

OECD, (1989) *Investment Incentives and disincentives: Effects on International Direct Investment*, OECD, Paris.

OECD, (2001a) *Competition Policy in Subsidies and State Aid*, OECD, Paris.

OECD, (2001b) *Corporate Tax Incentives for Foreign Direct Investment*, OECD, Paris.

OECD, (2004) International Investment Perspectives, OECD, Paris.

OECD, (2009) *OECD tax database, taxation of corporate and capital income*, www.oecd.org/ctp/taxdatabase, (29 Kasım 2009'da ziyaret edildi).

Oman, C.P. (2000) Policy competition for foreign direct investment: a study of competition among governments to attract FDI, OECD Development Centre, OECD, Paris.

Özaslan, M. (2006) Türkiye'de ekonomik ve sosyal boyutlarıyla bölgesel gelişmişlik farklılıkları, İçinde: *IV. Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, 179-201.

Özkarabüber, M. (2003) *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Devlet Yardımları*, Rekabet Kurumu Uzmanlık Tezi, Ankara.

Pakdemirli, E. (1981) *Kalkınma politikamız içinde teşvik ve yönlendirme politikaları*, İçinde: *2nci İktisat Kongresi Bildiriler Kitabı*, Cilt 1, İzmir, 435-443.

Pekin, T. (1974) *Teşvik Tedbiri Olarak Sübvansiyonlar ve İşletme Kararları Üzerindeki Etkileri*, E.Ü. Ziraat Fak. Yayınları, İzmir.

Quigley, C. ve Collins, A. (2004) *EC State Aid Law and Policy*, Hart Publishing, Oxford.

Radikal, (2006) Çekler Hyundai'ye ne verdi?, *Radikal Gazetesi*, 25 Mayıs 2006.

Resmi Gazete, (2002) Yatırımlarda devlet yardımları hakkında karar, Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete, Tarihi: 09.07.2002 Sayısı: 24810, Ankara.

Resmi Gazete, (2004) *Yatırımların ve İstihdamın Teşviki İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*, Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete, Tarihi: 06.02.2004 Sayısı: 25365, Ankara.

Resmi Gazete, (2005a) Yatırımların ve İstihdamın teşviki genel tebliği, Seri No: 2, Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete, Tarihi: 04.06.2005 Sayısı: 25835, Ankara.

Resmi Gazete, (2005b) Yatırımların ve istihdamın teşviki genel tebliği, Seri No: 4, Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete, Tarihi: 26.05.2007 Sayısı: 26533, Ankara.

Resmi Gazete, (2006) Yatırımlarda devlet yardımları hakkında karar, Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete, Tarihi: 06.10.2006 Sayısı: 26311, Ankara.

Resmi Gazete, (2009) Yatırımlarda devlet yardımları hakkında karar, Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete, Tarihi: 16.07.2009 Sayısı: 27290, Ankara.

Rogerson, P.A. (2001) *Statistical Methods for Geography*, Sage Publication, London.

Sabah (2006a) Hyundai'de ilke tartışması Kabine'nin 'Ali'lerini böldü, *Sabah Gazetesi*, 21 Aralık 2005.

Sabah (2006b) Hyundai, kardeşi Kia'ya yakın olabilmek için Çekler'i seçti, *Sabah Gazetesi*, 14 Ocak 2006.

Sarı, R. ve Güven, A. (2007) Kalkınmada öncelikli yöreler uygulamasının iller arası gelir dağılımı üzerindeki etkisi, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 34, 77-96.

Sarıca, İ. (2001) Türkiye'de bölgesel gelişme politikaları ve projeleri, *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 1, 154-204.

Schalk, H. J. ve Untiedt, G. (2000) Regional investment incentives in Germany: Impacts on factor and growth, *Annals of Regional Science*, 34, 173-195.

Serdengeçti, T. (2000a) *Türkiye'de Yatırım Teşvik Uygulamaları*, Hazine Müsteşarlığı, Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü, Ankara.

Serdengeçti, T. (2000b) Teşviklerin Genel Bir Değerlendirilmesi, İçinde: Telatar, E. (Ed.) *Ekonomik Gelişme Teşvikler ve Sivas*, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 119-128.

Serdengeçti, T. (2001) *2001 Yılı KOBİ ve Genel Yatırım Teşvik Mevzuatı ve Uygulamaları*, Hazine Müsteşarlığı, Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü, Ankara.

Shah, A. (Ed.) (1995) *Fiscal Incentives for Investment and Innovation*, Oxford University Press, New York.

Shah, A. ve Boadway, R. (1992) How tax incentives affect decisions to invest in developing countries, The World Bank Working Papers No:1011, World Bank.

Shaw, G. ve Wheeler, D. (1994) *Statistical Techniques in Geographical Analysis*, Second Edition, David Fulton, London.

Söğüt, M.A. (2001) *Avrupa Birliği'nde Devlet Yardımları ve İmalat Sanayinde Uygulamaları*, KOSGEB, Ankara.

Spector, D. (2009) State aids: economic analysis and practice in the European Union, İçinde Vives, X. (Ed.) *Competition Policy in the EU*, Oxford University Press, New York, 176-202.

Sridhar, K.S. (2005) *Incentives for Regional Development: Competition Among Sub-National Governments*, Palgrave Macmillan, New York.

Sungur, N. (2004) Türkiye'de 1979-2002 döneminde yatırım teşvikleri ve sektörel öncelikler, *İktisat Dergisi*, 452, 44-48.

Şahinöz, A. (2000) Dünya Ticaret Örgütü ve Avrupa Birliği'nde teşvikler ve ekonomik gelişme, İçinde: Telatar, E. (Ed.) *Teşvikler ve Sivas*, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 1-42.

TBB (2009) İllere ve Bölgelere Göre Banka ve Sektör Bilgileri Veri Sorgulama Sistemi, http://www.tbb.org.tr/tr/Banka_ve_Sektor_Bilgileri/igb.aspx, (29 Aralık 2009'da ziyaret edildi).

Tecer, M. (1996) Türkiye' de teşvik uygulamaları ve Avrupa Birliği, *Amme İdaresi Dergisi*, 9, (1) 107-134.

Tekin, A. (2006) Vergi teşvikleri ve ekonomik etkileri, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 301-316.

Tığlıoğlu, U. (1975) *Sanayi Teşvik Tedbirleri Üzerine Bir İnceleme*, Sevinç Matbaası, Ankara.

TOBB, (1990) *Özel Kesim Yatırım İmkânları ve Yatırım Kararlarında Teşviklerin Etkinliği*, TOBB Yayyınları, Ankara.

Toprak, Z. (1982) *Türkiye'de Milli İktisat*, Yurt Yayınları, Ankara.

TPE (2009) Patent ve Faydalı Model İstatistikleri, http://www.tpe.gov.tr/portal/default2.jsp?sayfa=136, (23 Aralık 2009'da ziyaret edildi).

Tuncer, S. (2009) Dört bölgeli yeni yatırım teşvik sistemi, *Lebib Yalkın Mevzuat Dergisi*, Sayı 69, http://www.lebibyalkin.com/dergi_icerik_p.asp?dicerik_id=124&dergi_id=63 (19 Aralık 2009'da ziyaret edildi).

Turkish Weekly, (2006) Hyundai to build Czech car plant, *Turkish Weekly*, http://www.turkishweekly.net/news.php?id=28793 (28 Kasım 2009'da ziyaret edildi).

Turknorthamerica, (2009) Hyundai Türkiye'nin teklifini beğenmedi, http://www.turknorthamerica.com/News-op-NEArticle-sid-1165.html (16 Kasım 2009'da ziyaret edildi).

TÜİK (2009) Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Sorgulama Sistemi, http://tuikapp.tuik.gov.tr/Bolgesel/menuAction.do, (19 Aralık 2009'da ziyaret edildi).

Türk, İ. (1957) *İktisadi Gayeli Mali Yardımlar*, SBF Yayınları, Ankara.

Türk, İ. (1974) Cumhuriyet döneminde teşvik tedbirleri ve geleceği, İçinde: *Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri*, SBF Yayınları, Ankara.

Türkkan, E. (2001) *Rekabet Teorisi ve Endüstri İktisadı*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.

TÜSİAD ve YASED (2004) *FDI Attractiveness of Turkey: A Comparative Analysis,* Executive Report, TÜSİAD, İstanbul.

TÜSİAD, ve DPT, (2005) *Türkiye'de Bölgesel Gelişme Politikaları: Sektör-Bölge Yığınlaşmaları,* TÜSİAD Yayınları, İstanbul.

Uluatam, Ö. (1971) *Yatırımları Teşvik Edici Vergi Politikası*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara.

Uludağ, İ. (1986) Sanayileşme stratejileri yönünden yatırım teşvikleri, İçinde: *Yatırımlarda ve İhracatta Teşvik Politikaları ve Uygulamaları Sempozyum Kitabı*, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Ekonomik Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul.

Ulutürk, S. (2004) Avrupa Birliği ve Türkiye' de mali yardımlar, İçinde: *Avrupa Birliği Müktesebatında Devlet Yardımları ve Türkiye'nin*

Uyumu, http://sites.google.com/site/paribustr/s_uluturk2.doc (9 Kasım 2009'da ziyaret edildi).

UN, (1969) *Incentive Policies For Industrial Development*, United Nations, New York.

UNCTAD, (1993) *World Investment Report 1993: Transnational Corporations and Integrated International Production*, United Nations Publications, New York.

UNCTAD, (1995) *World Investment Report 1995: Transnational Corporations and Competitiveness*, United Nations Publications, New York.

UNCTAD, (1996) *Incentives and Foreign Direct Investment*, United Nations, New York.

UNCTAD, (2000) *Tax Incentives and Foreign Direct Investment: A Global Survey*, United Nations, New York.

UNCTAD, (2002) *World Investment Report 2002: Transnational Corporations and Export Competitiveness*, United Nations Publications, New York.

UNCTAD, (2003) *World Investment Report 2003: FDI Policies for Development: National and International Perspectives*, United Nations Publications, New York.

UNCTAD, (2004a) *Incentives*, United Nations Publications, New York.

UNCTAD, (2004b) *World Investment Report 2004: The Shift Towards Services*, United Nations Publications, New York.

Uras, G. (1968) *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ve 1968 Yılı Programında Sanayiciler İçin Teşvik Tedbirleri*, İstanbul Sanayi Odası Yayınları, İstanbul.

Usher, D. (1977) The economic of tax incentives to encourage investment in less develop countries, *Journal of Development Economics*, 4, 119-148.

Uysal, T. (2005) *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Devlet Yardımları*, İKV Yayınları, İstanbul.

Ünsaldı, M. (2006) Devlet teşvikleri ve bölgesel gelişmişlik farklılıkları üzerine etkileri, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi,* web.firat.edu.tr/ (17 Ekim 2009'da ziyeret edildi).

Üzümcü, A. ve Doğan, A. (2001) Türkiye ve Sivas'ta yatırım teşvik belgelerin gelişimi, *Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi,* 2 (1), 299-318.

Wasylenko, M. (1997) Taxation and economic development: The state of the economic literature, *New England Economic Review*, March/April, 37-52.

Wells, L. ve Allen N. (2001) Tax holidays to attract foreign direct investment: lessons from two experiments, İçinde: *Using Tax Incentives To Compete For Foreign Investment,* FIAS Occasional Paper No: 15, Washington.

Wishlade F. (2003) *Regional State Aid and Competition Policy in the European Union*, Kluwer Law International, Hague.

Wishlade, F.G. (2008) Competition and cohesion - coherence or conflict? European Union regional state aid reform post-2006, *Regional Studies*, 42 (5), 753-765.

WTO, (1998) *The Impact of Investment Incentives and Performance Requirements on International Trade*, WTO, Geneva.

Yardımcı, A. (2009) Devlet yardımları ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne uyumu, http://www.ikv.org.tr (29 Aralık 2009'da ziyaret edildi).

Yavan, N. (2006) *Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi,* Ünal Aysal Tez Değerlendirme Yarışması Dizisi, İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul.

Yavan, N. (2010) Yeni yatırım teşvik sisteminin bölgesel kalkınma politikaları çerçevesinde değerlendirilmesi, İçinde: *13. Ulusal Bölge Bilimi/Bölge Planlama Kongresi, Bölgesel Gelişme İçin Yapılanma Gündemi Bildiriler Kitabı*, İstanbul, 157-186.

Yavan, N. ve Kara, H. (2003) Türkiye'de doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve bölgesel dağılışı, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1 (1), 19-42.

Yeung, H. W-C. (1996) Attracting foreign investment? The role of investment incentives in the ASEAN operations transnational corporations, *The Pacific Review,* 9, (4), 505-529.

Zee, H.H., Janet, G.S.T ve Ley, E. (2002) Tax incentives for business investment: A primer for policy makers in developing countries, *World Development*, 30 (9), 1497-1516.

Zeytinoğlu, E. (1978) *İstanbul ve Çevresindeki Yatırımların Teşvik Tedbirlerinden Yararlandırılması*, İTO Yayınları, İstanbul.

EKLER

Ek Tablo 1. Türkiye'de yatırım teşviklerinin yatırım türlerine bakımından gelişimi (1980-2008)

Yıllar	Komple yeni yatırım	Tevsi	Modernizasyon	Finansal kiralama	Darboğaz giderme	Tamamlama	Diğerleri	Toplam
1980	471	43	13	0	13	15	16	571
1981	2.997	107	16	0	39	40	45	3.244
1982	1.303	105	30	0	24	30	64	1.556
1983	690	124	24	0	36	32	71	977
1984	788	151	51	0	46	44	96	1.176
1985	1.146	292	123	0	65	53	154	1.833
1986	1.580	420	181	0	99	54	157	2.491
1987	1.885	422	238	13	85	70	115	2.828
1988	1.809	368	286	9	101	57	112	2.742
1989	2.444	293	268	21	43	67	121	3.257
1990	2.728	202	98	39	20	17	37	3.141
1991	1.275	274	71	48	11	45	51	1.775
1992	813	352	140	87	37	45	79	1.553
1993	1.630	783	220	196	49	52	121	3.051
1994	851	274	86	102	22	26	33	1.394
1995	3.177	1.238	173	192	55	33	87	4.955
1996	3.262	1.147	156	321	39	15	84	5.024
1997	3.463	757	150	356	69	50	299	5.144
1998	2.746	869	106	353	37	59	121	4.291
1999	1.796	617	129	160	34	63	169	2.968
2000	2.068	713	119	318	19	74	210	3.521
2001	1.253	471	85	97	14	65	170	2.155

2002	1.444	775	111	211	23	86	352	3.002
2003	1.760	1.131	98	307	25	92	463	3.876
2004	2.013	1.216	77	286	32	141	313	4.078
2005	2.635	982	68	273	28	88	230	4.304
2006	1.918	580	49	266	15	75	187	3.090
2007	1.438	448	35	332	10	48	54	2.365
2008	1.263	456	42	522	9	82	74	2.448
Toplam	52.646	15.610	3.243	4.509	1.099	1.618	4.085	82.810
Pay (%)	*63,6*	*18,9*	*3,9*	*5,4*	*1,3*	*2,0*	*4,9*	*100*

Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Ek Tablo 2. Yatırım teşviklerinin belge sayısı olarak bölgelere göre gerçekleşme durumu (1980-2008)

Bölgeler	Açık		Kapalı		İptal		Toplam	
	Belge sayısı	%	Belge sayısı	%	Belge sayısı	%	Belge sayısı	%
Marmara	7.563	*24,9*	18.951	*62,4*	3.837	*12,6*	30.351	*100,0*
İç Anadolu	3.869	*33,6*	5.996	*52,1*	1.635	*14,2*	11.500	*100,0*
Ege	3.855	*30,8*	7.190	*57,5*	1.462	*11,7*	12.507	*100,0*
Akdeniz	3.412	*36,3*	4.551	*48,4*	1.443	*15,3*	9.406	*100,0*
Karadeniz	2.932	*40,1*	3.188	*43,6*	1.194	*16,3*	7.314	*100,0*
Doğu Anadolu	1.812	*47,4*	1.283	*33,6*	725	*19,0*	3.820	*100,0*
Güneydoğu Anadolu	2.794	*43,2*	2.623	*40,6*	1.045	*16,2*	6.462	*100,0*
Muhtelif bölge	174	*20,8*	623	*74,5*	39	*4,7*	836	*100,0*
Toplam	26.411	*32,1*	44.405	*54,0*	11.380	*13,8*	82.196	*100,0*

Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Ek Tablo 3. Yatırım teşviklerinin sabit yatırım tutarı olarak bölgelere göre gerçekleşme durumu (1980-2008)

Bölgeler	Açık		Kapalı		İptal		Toplam	
	Yatırım tutarı (TL)	%	Yatırım tutarı (TL)	%	Yatırım tutarı (TL)	%	Yatırım tutarı (TL)	%
Marmara	35.684.841.206	*42,6*	37.052.000.727	*44,3*	10.960.778.764	*13,1*	83.697.620.697	*100,0*
İç Anadolu	16.915.542.400	*63,4*	7.686.356.548	*28,8*	2.078.235.077	*7,8*	26.680.134.025	*100,0*
Ege	10.842.349.399	*47,5*	9.681.590.313	*42,4*	2.315.191.657	*10,1*	22.839.131.369	*100,0*
Akdeniz	18.170.409.218	*62,6*	7.989.991.546	*27,5*	2.866.309.034	*9,9*	29.026.709.798	*100,0*
Karadeniz	10.144.584.367	*66,1*	3.464.350.490	*22,6*	1.740.155.343	*11,3*	15.349.090.200	*100,0*
Doğu Anadolu	4.181.863.687	*66,3*	1.445.565.039	*22,9*	675.771.771	*10,7*	6.303.200.497	*100,0*
Güneydoğu Anadolu	7.192.356.941	*58,6*	3.539.485.392	*28,8*	1.540.825.545	*12,6*	12.272.667.878	*100,0*
Muhtelif bölge	5.290.424.328	*2,5*	204.788.399.111	*97,5*	47.743.449	*0,0*	210.126.566.888	*100,0*
Toplam	108.422.371.546	*26,7*	275.647.739.166	*67,8*	22.225.010.640	*5,5*	406.295.121.352	*100,0*

Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Ek Tablo 4. Yatırım teşviklerinin illere göre gerçekleşme durumu (1980-2008)

İller	Açık		Kapalı		İptal		Toplam	
	Belge sayısı	Yatırım tutarı (TL)	Belge sayısı	Yatırım tutarı (TL)	Belge sayısı	Yatırım tutarı (TL)	Belge sayısı	Yatırım tutarı (TL)
Adana	510	3.073.168.034	841	1.157.453.311	323	764.847.789	1.674	4.995.469.134
Adıyaman	204	684.539.289	113	235.323.846	153	128.675.039	470	1.048.538.174
Afyonkarahisar	249	652.076.550	291	207.516.035	74	259.102.357	614	1.118.694.942
Ağrı	81	148.328.784	50	572.442.649	36	11.004.572	167	731.776.005
Aksaray	108	483.405.541	81	56.339.123	40	57.967.227	229	597.711.891

Amasya	187	287.419.606	148	48.193.363	37	8.418.421	372	344.031.390
Ankara	1.282	7.327.787.291	2.563	3.098.436.489	1.015	885.994.273	4.860	11.312.218.053
Antalya	954	6.056.025.913	1.321	3.468.927.786	279	435.604.337	2.554	9.960.558.036
Ardahan	32	53.041.966	3	1.333.399	3	2.375.303	38	56.750.668
Artvin	66	1.058.724.173	42	48.245.111	17	18.208.627	125	1.125.177.911
Aydın	428	1.205.936.143	552	460.403.841	116	91.246.544	1.096	1.757.586.528
Balıkesir	433	1.461.983.410	559	498.415.123	175	269.486.729	1.167	2.229.885.262
Bartın	83	338.659.159	45	40.864.673	25	41.842.147	153	421.365.979
Batman	253	355.961.720	80	88.082.910	52	30.836.213	385	474.880.843
Bayburt	25	67.422.422	12	8.991.305	10	9.681.262	47	86.094.989
Bilecik	135	495.695.685	337	503.832.643	55	130.368.765	527	1.129.897.093
Bingöl	48	132.562.054	23	21.836.434	21	6.235.609	92	160.634.097
Bitlis	122	80.376.125	81	6.016.434	61	5.659.123	264	92.051.682
Bolu	175	393.410.950	434	344.996.248	199	131.467.709	808	869.874.907
Burdur	105	318.448.447	87	120.678.542	33	27.401.801	225	466.528.790
Bursa	998	3.079.593.787	2.866	4.798.296.843	547	583.397.080	4.411	8.461.287.710
Çanakkale	193	1.600.013.872	279	1.414.122.708	122	203.500.733	594	3.217.637.313
Çankırı	181	1.155.031.161	114	55.374.400	98	24.311.155	393	1.234.716.716
Çorum	346	510.034.723	517	127.961.505	165	55.396.617	1.028	693.392.845
Denizli	490	1.170.154.605	1.344	221.841.127	338	221.841.127	2.172	1.613.836.859
Diyarbakır	586	926.929.530	292	225.768.369	139	178.989.290	1.017	1.331.687.189
Düzce	147	586.656.034	134	839.420.695	30	222.503.203	311	1.648.579.932
Edirne	148	822.893.665	191	103.851.062	51	45.476.227	390	972.220.954
Elazığ	244	767.239.984	208	137.312.414	134	314.937.143	586	1.219.489.541

Erzincan	103	232.335.823	71	20.175.617	59	57.773.073	233	310.284.513
Erzurum	226	740.938.263	183	198.559.429	109	64.627.255	518	1.004.124.947
Eskişehir	251	1.635.477.264	563	901.861.609	119	195.795.905	933	2.733.134.778
Gaziantep	681	3.301.132.180	1.318	2.410.417.841	442	982.936.966	2.441	6.694.486.987
Giresun	114	513.171.139	95	39.824.600	40	101.529.379	249	654.525.118
Gümüşhane	58	204.015.752	42	19.674.215	30	10.434.649	130	234.124.616
Hakkari	41	85.894.211	14	41.999.392	7	7.325.513	62	135.219.116
Hatay	438	1.925.454.254	600	654.717.211	218	429.199.354	1.256	3.009.370.819
Iğdır	37	59.985.766	31	19.984.726	4	960.477	72	80.930.969
Isparta	149	358.321.203	236	222.873.925	61	32.061.650	446	613.256.778
İstanbul	4.428	18.043.223.397	11.319	22.197.636.407	2.546	7.325.551.485	18.293	47.566.411.289
İzmir	1.322	3.595.026.315	3.009	4.616.720.849	666	876.612.563	4.997	9.088.359.727
Kahramanmaraş	493	3.694.223.376	649	1.225.633.067	280	721.324.541	1.422	5.641.180.984
Karabük	42	167.856.163	72	117.565.936	18	35.401.689	132	320.823.788
Karaman	120	537.068.990	149	135.212.973	50	159.683.918	319	831.965.881
Kars	161	216.304.991	131	40.466.210	32	12.097.874	324	268.869.075
Kastamonu	153	697.000.118	153	76.963.485	78	164.543.689	384	938.507.292
Kayseri	366	1.363.780.250	790	1.360.500.383	217	153.411.917	1.373	2.877.692.550
Kırıkkale	82	333.652.260	81	339.892.835	34	42.543.973	197	716.089.068
Kırklareli	157	1.461.943.980	250	423.036.128	128	149.124.035	535	2.034.104.143
Kırşehir	87	271.883.723	57	45.824.122	38	15.870.111	182	333.577.956
Kilis	20	37.742.578	20	13.425.562	7	12.386.556	47	63.554.696
Kocaeli	408	3.249.712.987	1.424	3.107.297.367	243	639.425.049	2.075	6.996.435.403
Konya	778	1.742.876.562	1.045	765.128.412	375	258.143.149	2.198	2.766.148.123

Kütahya	186	647.286.321	254	454.651.629	48	219.493.423	488	1.321.431.373
Malatya	390	720.817.447	350	302.641.873	128	125.643.863	868	1.149.103.183
Manisa	448	1.472.882.210	683	1.221.602.707	118	248.998.314	1.249	2.943.483.231
Mardin	395	339.232.826	229	96.539.743	84	16.094.123	708	451.866.692
Mersin	648	1.270.245.899	777	1.037.639.422	244	110.292.817	1.669	2.418.178.138
Muğla	629	1.653.959.240	842	1.263.826.670	154	340.645.630	1.625	3.258.431.540
Muş	107	251.820.585	28	2.265.524	18	5.094.605	153	259.180.714
Nevşehir	149	347.032.221	135	54.398.963	64	49.269.063	348	450.700.247
Niğde	147	426.889.497	129	152.674.520	35	89.130.864	311	668.694.881
Ordu	229	503.402.163	166	224.530.406	80	104.601.134	475	832.533.703
Osmaniye	157	1.461.943.980	36	96.771.382	29	327.898.957	222	1.886.614.319
Rize	116	423.670.715	114	49.728.777	38	241.274.252	268	714.673.744
Sakarya	355	1.213.410.240	445	807.514.235	135	160.523.031	935	2.181.447.506
Samsun	228	451.848.128	366	390.527.467	126	110.426.272	720	952.801.867
Siirt	312	607.863.671	269	50.997.780	53	18.717.103	634	677.578.554
Sinop	116	146.771.000	82	32.102.830	49	14.615.890	247	193.489.720
Sivas	332	741.249.602	212	286.861.617	72	46.803.526	616	1.074.914.745
ŞanlıUrfa	283	655.574.147	221	212.250.305	108	119.500.232	612	987.324.684
Şırnak	72	269.935.362	72	198.462.626	11	29.993.222	155	498.391.210
Tekirdağ	574	3.283.030.816	1.469	2.890.062.899	561	903.563.138	2.604	7.076.656.853
Tokat	376	843.265.787	246	46.257.983	82	63.084.096	704	952.607.866
Trabzon	233	604.299.605	231	122.033.658	99	116.723.067	563	843.056.330
Tunceli	23	139.650.129	12	3.498.848	10	2.180.069	45	145.329.046
Uşak	182	433.928.138	267	255.299.295	64	39.746.860	513	728.974.293

Van	207	471.425.978	98	74.844.814	113	56.242.854	418	602.513.646
Yalova	104	1.570.819.292	76	233.000.946	28	505.131.155	208	2.308.951.393
Yozgat	235	514.769.485	163	85.371.593	47	90.389.490	445	690.530.568
Zonguldak	267	1.982.155.289	296	882.220.919	88	284.732.379	651	3.149.108.587
Muhtelif iller	196	5.833.119.696	708	3.358.288.890	49	55.017.078	953	9.246.425.664
Toplam	27.224	109.044.841.637	44.886	72.794.539.010	12.884	22.111.367.699	84.994	203.950.748.346

Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Ek Tablo 5. Türkiye'de yatırım teşviklerinin belge sayısı, yatırım tutarı ve istihdam bakımından ana ve alt sektörlere göre dağılımı (1980-2008)

Sektörler	1980-1989			1990-1999			2000-2008			Genel Toplam (1980-2008)		
	Belge Sayısı	Sabit Yatırım (TL)	İstihdam (Kişi)	Belge Sayısı	Sabit Yatırım (TL)	İstihdam (Kişi)	Belge Sayısı	Sabit Yatırım (TL)	İstihdam (Kişi)	Belge Sayısı	Sabit Yatırım (TL)	İstihdam (Kişi)
1-Tarım Sektörü												
1-Bitkisel Üretim	105	94.366	3.445	144	20.516.207	5.080	216	794.232.099	9.367	465	814.842.672	17.892
2-Hayvancılık	1.823	985.007	37.536	1.861	330.651.228	44.918	403	1.697.521.077	24.051	4.087	2.029.157.312	106.505
3-Su Ürünleri	74	78.444	2.164	126	20.256.604	3.924	62	104.979.712	2.065	262	125.314.760	8.153
4-Ormancılık	9	5.939	142	40	61.704	611				49	67.643	753
Tarım Toplamı	2.011	1.163.756	43.287	2.171	371.485.743	54.533	681	2.596.732.888	35.483	4.863	2.969.382.387	133.303
2-Madencilik Sektörü												
1-İstihraç	892	1.959.553	64.902	668	107.147.966	50.444	338	1.279.142.201	23.614	1.898	1.388.249.720	138.960
2-İşleme	8	16.140	303	154	39.947.230	5.141	339	787.804.387	12.069	501	827.767.757	17.513
3-İstihraç ve İşleme				183	110.182.389	13.858	376	1.980.209.262	17.500	559	2.090.391.651	31.358
4-Zenginleştirme				34	9.113.271	2.104	43	138.949.820	1.968	77	148.063.091	4.072
5-Zenginleştirme ve İşleme							2	1.305.733	58	2	1.305.733	58
Madencilik Toplamı	900	1.975.693	65.205	1.039	266.390.856	71.547	1.098	4.187.411.403	55.209	3.037	4.455.777.952	191.961

3-İmalat Sektörü												
1-Gıda ve İçki	1.674	4.816.510	93.617	3.139	1.312.887.844	166.728	2.219	6.602.847.995	85.851	7.032	7.920.552.349	346.196
2-Dokuma ve Giyim	2.376	12.712.254	205.543	7.738	5.551.819.794	720.398	5.420	21.632.544.671	263.713	15.534	27.197.076.719	1.189.654
3-Orman Ürünleri	320	539.525	13.712	609	291.847.822	33.389	536	3.046.272.658	28.977	1.465	3.338.660.005	76.078
4-Kâğıt	111	608.665	20.022	244	451.239.979	13.865	249	1.926.442.241	8.062	604	2.378.290.885	41.949
5-Deri ve Kösele	273	261.107	17.335	489	83.875.373	31.852	166	273.981.467	8.015	928	358.117.947	57.202
6-Lastik-Plastik	258	565.851	9.784	834	335.240.157	30.567	1.067	3.413.859.403	29.103	2.159	3.749.665.411	69.454
7-Kimya	408	1.719.848	21.954	697	1.222.800.809	46.775	479	3.939.682.540	18.151	1.584	5.164.203.197	86.880
8-Cam	103	263.107	21.229	214	135.750.114	32.245	151	1.633.422.460	6.818	468	1.769.435.681	60.292
9-Demir Çelik	188	1.926.728	87.797	367	592.493.728	21.229	230	2.937.676.047	9.962	785	3.532.096.503	118.988
10-Demir Dışı Metaller	98	123.899	10.010	227	260.650.409	9.773	301	1.933.462.688	9.637	626	2.194.236.996	29.420
11-Taşıt Araçları	839	17.682.639	49.199	1.328	1.284.752.523	73.546	2.073	20.070.181.279	80.187	4.240	21.372.616.441	202.932
12-Madeni Eşya	446	1.750.728	30.098	1.045	542.473.487	73.152	1.347	4.135.330.218	47.134	2.838	4.679.554.433	150.384
13-Mesl.Bil.Ölç.Opt. Do.	132	244.520	5.296	155	59.654.471	7.408	104	218.261.379	2.433	391	278.160.370	15.137
14-Makina İmalat	284	394.528	19.696	614	622.445.490	33.241	625	1.431.460.276	21.779	1.523	2.054.300.294	74.716
15-Elektrikli Makinalar	175	566.358	8.810	332	177.336.603	16.974	271	1.349.166.516	11.457	778	1.527.069.477	37.241
16-Elektronik	115	455.255	8.468	187	131.554.771	12.876	106	902.385.066	8.755	408	1.034.395.092	30.099
17-Çimento	458	1.836.295	25.550	869	790.425.195	38.490	898	5.553.031.838	25.179	2.225	6.345.293.328	89.219
18-Pişmiş Kil ve Çim.Ger.	698	770.130	37.161	483	180.449.309	24.443	316	984.834.669	10.725	1.497	1.166.054.108	72.329
19-İnşaat	242	280.735	34.875	101	40.801.373	12.949	96	196.695.410	5.233	439	237.777.518	53.057
20-Seramik	61	1.023.231	7.325	183	314.385.693	18.918	139	2.033.435.694	14.988	383	2.348.844.618	41.231
21-Diğerleri	381	418.980	17.677	648	382.436.357	28.754	490	1.848.381.338	12.144	1.519	2.231.236.675	58.575
İmalat toplamı	9.640	48.960.893	745.158	20.503	14.765.321.301	1.447.572	17.283	86.063.355.853	708.303	47.426	100.877.638.047	2.901.033
4-Enerji Sektörü												
1-Enerji	90	20.163.366	22.534	317	2.335.980.036	4.902	591	23.390.986.079	17.950	998	25.747.129.481	45.386
Enerji Toplamı	90	20.163.366	22.534	317	2.335.980.036	4.902	591	23.390.986.079	17.950	998	25.747.129.481	45.386
5-Hizmetler Sektörü												
1-Ulaştırma	4.894	51.869.961	199.013	4.257	6.677.126.540	185.799	2.314	23.406.646.936	72.573	11.465	30.135.643.437	457.385

2-Turizm	1.387	30.155.301	117.717	1.652	1.547.113.677	133.853	1.569	14.848.907.142	169.999	4.608	16.426.176.120	421.569
3-Ticaret	501	25.373.126	35.341	729	647.618.099	117.117	384	1.132.950.442	15.537	1.614	1.805.941.667	167.995
4-Eğitim	110	3.670.853	14.239	371	337.546.261	40.399	292	1.311.727.079	26.767	773	1.652.944.193	81.405
5-Sağlık	214	933.680	8.436	885	660.649.019	64.505	998	7.702.348.568	93.834	2.097	8.363.931.267	166.775
6-Diğerleri	743	5.059.286	21.153	1.365	2.368.981.449	90.837	2.255	7.296.517.561	73.964	4.363	9.670.558.296	185.954
7-Altyapı	3	233	22	6	1.325.307	5.173	1.374	3.311.230.379	37.430	1.383	3.312.555.919	42.625
Hizmetler Toplamı	7.852	117.062.440	395.921	9.265	12.240.360.352	637.683	9.186	59.010.328.107	490.104	26.303	71.367.750.899	1.523.708
Genel Toplam	20.493	189.326.148	1.272.105	33.295	29.979.538.288	2.216.237	28.839	175.248.814.330	1.307.049	82.627	205.417.678.766	4.795.391

Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Ek Tablo 6. Yatırım teşviklerinin ana ve alt sektörler itibariyle illere göre dağılımı (1980-2008)

İller	Tarım		Madencilik		İmalat		Enerji		Hizmetler		Toplam	
	Belge Sayısı	Sabit Yatırım (TL)	Belge Sayısı	Sabit Yatırım (TL)	Belge Sayısı	Sabit Yatırım (TL)	Belge Sayısı	Sabit Yatırım (TL)	Belge Sayısı	Sabit Yatırım (TL)	Belge Sayısı	Sabit Yatırım (TL)
Adana	91	23.570.057	32	18.845.767	1.029	2.391.807.941	25	1.408.588.553	448	1.115.383.795	1.625	4.958.196.113
Adıyaman	84	2.013.620	13	7.695.802	256	708.153.096	7	182.989.909	91	131.756.038	451	1.032.608.465
Afyon	38	133.724.196	163	145.933.467	240	317.118.777	9	46.942.868	136	448.004.816	586	1.091.724.124
Ağrı	39	11.786.264	6	5.704.798	44	85.909.457	1	625.000	76	627.300.486	166	731.326.005
Aksaray	3	2.574.000	15	53.014.670	124	394.112.492			72	134.226.416	214	583.927.578
Amasya	55	13.700.381	47	61.058.406	182	145.322.631	3	72.450.000	75	43.467.174	362	335.998.592
Ankara	234	35.925.235	106	531.087.345	2.026	3.005.834.222	35	431.719.451	2.347	7.243.372.257	4.748	11.247.938.510
Antalya	174	247.562.582	55	110.205.144	415	801.002.450	30	768.668.198	1.809	7.974.866.519	2.483	9.902.304.893
Ardahan	3	3.660.511	1	2.395.000	19	27.608.072			14	22.556.185	37	56.219.768
Artvin	4	1.880.253	10	4.753.325	34	15.680.038	15	978.912.307	60	123.359.988	123	1.124.585.911
Aydın	34	77.519.308	55	101.583.333	508	522.813.854	19	394.841.109	447	630.508.764	1.063	1.727.266.368
Balıkesir	88	169.140.811	119	110.409.363	610	987.454.874	23	586.241.219	298	352.153.764	1.138	2.205.400.031

Bartın	6	10.112.653	6	139.670.656	113	233.230.974	1	3.500.000	23	30.609.716	149	417.123.999
Batman	120	6.757.895	7	15.566.372	146	156.576.410	2	155.939.819	103	135.626.504	378	470.467.000
Bayburt	9	5.012.493	3	3.674.013	16	13.074.431	1	49.000.000	16	14.678.252	45	85.439.189
Bilecik	10	797.787	123	131.452.483	344	848.105.899	14	107.104.793	34	38.700.390	525	1.126.161.352
Bingöl	25	2.472.836	4	4.001.817	33	22.120.280	1	90.000.000	29	42.039.164	92	160.634.097
Bitlis	144	357.410	13	5.970.139	51	56.661.005			42	22.496.242	250	85.484.796
Bolu	47	170.742.599	20	4.782.660	455	420.105.536	5	17.968.823	273	248.111.277	800	861.710.895
Burdur	6	4.065.483	69	93.991.039	88	260.249.477	1	65.000.000	54	36.474.644	218	459.780.643
Bursa	92	109.861.510	81	120.608.923	3.449	5.908.792.870	55	1.129.216.717	593	1.273.287.682	4.270	8.541.767.702
Çanakkale	61	17.527.557	56	30.755.908	286	840.761.262	13	2.001.239.502	160	317.429.240	576	3.207.713.469
Çankırı	42	22.913.861	33	58.073.582	247	1.054.633.967	2	29.825.000	59	64.237.694	383	1.229.684.104
Çorum	340	25.531.511	46	34.712.245	486	418.973.039	5	59.434.061	121	127.132.326	998	665.783.182
Denizli	28	124.158.011	139	161.662.422	1.638	1.457.813.923	24	182.617.023	294	608.843.475	2.123	2.535.094.854
Diyarbakır	239	59.935.644	59	148.636.402	439	566.272.976	6	166.138.000	262	380.195.845	1.005	1.321.178.867
Düzce	8	39.350.511	5	14.193.505	244	1.499.709.410	1	21.000.000	30	53.758.853	288	1.628.012.279
Edirne	19	14.338.774	26	4.600.380	216	848.549.939			119	95.986.650	380	963.475.743
Elazığ	58	31.107.074	66	178.170.032	265	324.051.597	6	377.031.528	174	295.512.665	569	1.205.872.896
Erzincan	28	66.771.284	27	67.638.912	100	81.217.024	5	81.197.344	68	65.333.350	228	362.157.914
Erzurum	63	24.899.709	24	34.139.545	192	238.578.205	12	462.113.772	213	236.351.089	504	996.082.320
Eskişehir	19	50.848.668	87	110.454.160	608	1.508.343.428	7	591.270.491	192	453.353.277	913	2.714.270.024
Gaziantep	43	16.073.287	8	8.922.132	1.875	6.063.836.666	15	98.019.164	423	557.682.576	2.364	6.744.533.825
Giresun	8	3.720.564	19	44.149.656	104	116.623.356	13	400.861.882	97	80.457.332	241	645.812.790
Gümüşhane	16	12.989.063	19	66.633.211	43	35.412.623	3	96.597.400	47	20.649.336	128	232.281.633
Hakkari	8	1.277.662	9	11.606.951	13	35.167.118	4	61.363.289	21	22.745.507	55	132.160.527
Hatay	68	11.225.979	25	17.641.891	427	2.026.021.570	4	221.637.307	704	715.352.408	1.228	2.991.879.155
Mersin	72	43.233.234	36	35.356.103	531	1.140.976.157	20	428.068.900	923	701.530.850	1.582	2.349.165.244
Iğdır					26	42379818	1	3000000	44	34651151	71	80.030.969

İsparta	10	6.508.149	26	25.472.139	247	411.682.211	7	28.290.927	146	167.824.020	436	639.777.446
İstanbul	256	2.798.276	154	53.005.692	11.020	22.389.444.726	66	801.730.856	6.431	24.061.528.817	17.927	47.308.508.367
İzmir	205	205.217.676	77	58.488.015	3.197	4.044.292.308	51	994.827.959	1.362	3.711.748.012	4.892	9.014.573.970
K.Maraş	67	72.373.617	20	16.862.012	1.107	3.669.004.295	33	1.659.678.862	179	229.803.462	1.406	5.647.722.248
Karabük	1	4.000.000	6	5.195.545	84	133.629.773	2	118.000.000	35	56.026.970	128	316.852.288
Karaman	31	17.693.950	22	38.448.533	175	259.401.230	8	400.458.092	72	106.996.218	308	822.998.023
Kars	122	5.355.592	6	14.431.440	113	40.520.768	2	109.000.000	81	99.561.275	324	268.869.075
Kastamonu	23	11.994.815	25	101.423.978	240	690.428.585	2	34.359.573	78	90.969.651	368	929.176.602
Kayseri	41	31.995.817	80	66.436.865	835	1.805.294.599	14	276.538.689	366	666.860.578	1.336	2.847.126.548
Kilis					28	46401397			16	15360329	44	61.761.726
Kırıkkale	4	5.482.894	6	18.376.061	111	395.773.120	3	229.833.273	68	62.211.720	192	711.677.068
Kırklareli	54	76.901.217	15	8.510.439	385	989.741.552	21	238.121.293	69	61.173.163	544	1.374.447.664
Kırşehir	17	15.036.477	14	11.343.099	79	195.914.723	2	69.799	64	107.551.696	176	329.915.794
Kocaeli	60	10.498.072	29	29.227.326	1.514	5.298.847.366	43	350.602.664	404	1.288.148.943	2.050	6.977.324.371
Konya	102	53.453.820	58	59.239.862	1.247	1.803.629.202	7	62.483.047	631	647.047.171	2.045	2.625.853.102
Kütahya	10	2.888.588	113	102.889.841	215	958.116.500	8	71.312.637	134	180.832.893	480	1.316.040.459
Malatya	41	26.627.333	33	38.839.229	485	777.576.148	5	43.925.154	271	237.711.039	835	1.124.678.903
Manisa	44	140.435.774	59	71.868.001	855	1.631.183.528	12	686.402.183	214	378.803.733	1.184	2.908.693.219
Mardin	156	17.827.737	11	11.406.765	232	236.018.027	1	15.166.375	295	162.680.090	695	443.098.994
Muğla	70	70.804.983	139	169.592.544	248	349.184.990	20	523.505.910	1.130	2.126.289.293	1.607	3.239.377.720
Muş	56	2.368.535	4	1.512.710	49	212.137.267	1	15.500.000	39	25.890.302	149	257.408.814
Nevşehir	6	1.068.461	29	22.232.090	129	170.896.635	3	23.761.232	165	217.694.379	332	435.652.797
Niğde	14	93.551.804	27	46.665.434	164	467.797.518	2	10.961.369	92	42.873.897	299	661.850.022
Ordu	11	3.163.332	18	14.007.960	248	441.744.191	5	188.365.153	172	168.154.962	454	815.435.598
Osmaniye	16	60.478.522	5	6.112.358	131	882.917.173	5	751.321.283	47	171.374.060	204	1.872.203.396
Rize	8	804.377	4	1.318.774	146	86.926.555	12	534.394.887	95	89.898.470	265	713.343.063
Sakarya	45	31.580.317	24	35.721.817	654	1.770.077.027	11	163.526.898	176	173.419.962	910	2.174.326.021

Samsun	26	43.524.897	11	19.021.367	328	330.065.383	7	182.101.454	309	349.966.892	681	924.679.993
Siirt	351	9.622.381	7	31.653.593	180	117.226.758	2	460.785.445	90	56.216.724	630	675.504.901
Sinop	30	10.510.502	6	17.154.128	153	48.837.515	2	82.800.000	48	28.719.537	239	188.021.682
Sivas	41	36.258.182	90	80.343.723	276	336.651.209	12	450.030.614	158	147.526.036	577	1.050.809.764
Ş.Urfa	67	54.582.858	3	3.514.486	324	532.137.840	2	31.370.300	189	346.824.737	585	968.430.221
Şırnak	13	22.201.579	10	21.726.822	35	163.266.774	5	181.654.113	91	107.967.922	154	496.817.210
Tekirdağ	76	64.781.318	26	4.035.382	2.245	6.203.458.666	64	502.247.908	177	288.362.688	2.588	7.062.885.962
Trabzon	124	19.803.698	11	9.445.742	175	188.626.339	19	444.475.863	323	274.476.257	652	936.827.899
Tokat	9	663.434	40	41.518.912	383	403.306.609	2	410.118.000	138	65.462.072	572	921.069.027
Tunceli	6	1.350.466	8	6.052.836	21	15.669.002	1	116.000.000	8	5.536.742	44	144.609.046
Uşak	10	7.554.131	25	14.871.705	399	566.098.792	5	44.274.832	57	79.305.542	496	712.105.002
Van	101	4.400.325	8	9.906.534	142	89.231.378	6	128.049.589	143	360.989.625	400	592.577.451
Yalova	8	9.310.969	3	11.568.894	160	1.938.769.592	3	11.568.894	24	67.932.979	198	2.039.151.328
Yozgat	70	37.629.595	25	21.375.077	229	410.153.691	3	10.550.345	116	208.207.860	443	687.916.568
Zonguldak	13	3.277.593	47	62.281.772	437	2.120.366.960	10	678.534.643	140	284.876.100	647	3.149.337.068
Muhtelif iller	22	18.887.343	81	333.814.375	81	26.623.207	121	1.806.626.702	648	7.060.474.037	953	9.246.425.664
Toplam	4.863	2.914.409.683	3.037	4.416.665.436	47.428	99.270.127.993	998	25.644.450.246	26.482	70.601.464.552	82.808	202.847.117.910

Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Ek Tablo 7. Türkiye'de yatırım teşviklerinin yörelere göre sektörel dağılımı (1980-2008)

Sektörler	Kalkınmada Öncelikli Yöreler-KÖY				Gelişmiş Yöre				Normal Yöre				Türkiye Toplamı	
	Belge Sayısı	%	Sabit Yatırım (TL)	%	Belge Sayısı	%	Sabit Yatırım (TL)	%	Belge Sayısı	%	Sabit Yatırım (TL)	%	Belge Sayısı	Sabit Yatırım (TL)
Tarım	2608	*16,9*	731.646.597	*3,1*	824	*2,6*	54.800.594	*0,1*	1294	*4,2*	1.421.560.492	*2,3*	4.726	2.208.007.683
Madencilik	772	*5,0*	943.409.819	*4,0*	371	*1,2*	169.349.793	*0,3*	1.626	*5,3*	1.908.038.672	*3,1*	2.769	3.020.798.284
İmalat	7.595	*49,3*	11.983.329.608	*50,5*	19.079	*60,2*	28.268.603.736	*45,1*	17.858	*57,9*	36.243.496.945	*58,9*	44.532	76.495.430.289
Enerji	125	*0,8*	5.039.980.656	*21,3*	214	*0,7*	2.224.155.253	*3,5*	402	*1,3*	5.659.772.322	*9,2*	741	12.923.908.231
Hizmetler	4.321	*28,0*	5.014.728.655	*21,1*	11.229	*35,4*	32.016.303.506	*51,0*	9.667	*31,3*	16.322.630.132	*26,5*	25.217	53.353.662.293
Toplam	15.421	*100*	23.713.095.335	*100*	31.717	*100*	62.733.212.882	*100*	30.847	*100*	61.555.498.563	*100*	77.985	148.001.806.780

Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Ek Tablo 8. Türkiye'deki yatırım teşviklerinin yıllar itibariyle yörelere göre dağılımı (1980-2008)

Yıllar	Kalkınma Öncelik Yöre-KÖY				Normal Yöre				Gelişmiş Yöre				Türkiye Toplamı			
	Belge sayısı	%	Yatırım Tutarı (TL)	%	Belge sayısı	%	Yatırım Tutarı (TL)	%	Belge sayısı	%	Yatırım Tutarı (TL)	%	Belge sayısı	%	Yatırım Tutarı (TL)	%
1980	64	*11*	10.775	*3*	250	*44*	244.179	*75*	257	*45*	72.131	*22*	571	*100*	327.085	*100*
1981	326	*10*	80.837	*8*	1.115	*34*	473.672	*45*	1.803	*56*	503.431	*48*	3.244	*100*	1.057.940	*100*
1982	133	*9*	31.141	*4*	504	*32*	426.136	*58*	919	*59*	275.194	*38*	1.556	*100*	732.471	*100*
1983	90	*9*	302.916	*30*	338	*35*	174.844	*17*	549	*56*	530.863	*53*	977	*100*	1.008.623	*100*
1984	140	*12*	179.210	*14*	438	*37*	526.754	*42*	597	*51*	546.419	*44*	1.175	*100*	1.252.383	*100*
1985	264	*14*	682.900	*3*	664	*36*	15.184.925	*73*	905	*49*	4.865.173	*23*	1.833	*100*	20.732.998	*100*
1986	397	*16*	1.847.899	*6*	932	*37*	3.807.974	*12*	1.162	*47*	25.919.999	*82*	2.491	*100*	31.575.872	*100*
1987	411	*15*	1.027.842	*7*	1.123	*40*	9.512.860	*63*	1.294	*46*	4.517.303	*30*	2.828	*100*	15.058.005	*100*
1988	437	*16*	1.575.898	*4*	1.128	*41*	9.594.756	*25*	1.176	*43*	26.882.596	*71*	2.741	*100*	38.053.250	*100*
1989	1.019	*31*	5.453.223	*7*	1.195	*37*	22.383.193	*28*	1.043	*32*	52.878.353	*66*	3.257	*100*	80.714.769	*100*
1990	2.375	*76*	32.666.351	*49*	323	*10*	14.645.104	*22*	443	*14*	19.040.367	*29*	3.141	*100*	66.351.822	*100*
1991	667	*38*	14.735.476	*16*	478	*27*	24.212.033	*27*	630	*35*	50.394.765	*56*	1.775	*100*	89.342.274	*100*

1992	180	12	22.259.226	9	532	34	146.126.208	61	841	54	71.414.709	30	1.553	100	239.800.143	100
1993	393	13	67.594.822	4	1.130	37	367.930.664	20	1.528	50	1.398.404.901	76	3.051	100	1.833.930.387	100
1994	179	13	48.001.873	4	513	37	189.244.893	14	702	50	1.091.627.082	82	1.394	100	1.328.873.848	100
1995	579	12	453.126.542	10	2.259	46	2.050.452.141	44	2.117	43	2.196.257.857	47	4.955	100	4.699.836.540	100
1996	617	12	372.521.088	11	2.324	46	1.416.243.986	41	2.082	41	1.694.919.859	49	5.023	100	3.483.684.933	100
1997	792	15	650.875.817	12	2.345	46	2.648.073.894	49	2.007	39	2.143.732.651	39	5.144	100	5.442.682.362	100
1998	1.001	23	920.380.768	18	1.648	38	1.916.847.833	38	1.640	38	2.241.490.212	44	4.289	100	5.078.718.813	100
1999	616	21	710.140.821	9	1.251	42	3.245.123.016	42	1.100	37	3.836.828.939	49	2.967	100	7.792.092.776	100
2000	691	20	2.467.242.710	26	1.555	44	2.981.167.431	32	1.275	36	3.903.107.199	42	3.521	100	9.351.517.340	100
2001	438	20	2.056.348.517	18	918	43	5.422.519.253	48	798	37	3.739.565.652	33	2.154	100	11.218.433.422	100
2002	446	15	1.650.703.814	11	1.361	45	6.942.721.017	48	1.191	40	5.817.411.763	40	2.998	100	14.410.836.594	100
2003	514	13	1.879.882.427	9	1.738	45	7.298.553.688	36	1.621	42	11.332.625.373	55	3.873	100	20.511.061.488	100
2004	797	20	2.764.465.202	16	1.794	44	7.997.812.690	47	1.481	36	6.224.062.222	37	4.072	100	16.986.340.114	100
2005	1.072	25	4.356.767.333	20	1.707	40	10.005.801.560	45	1.522	35	7.700.647.971	35	4.301	100	22.063.216.864	100
2006	780	25	5.153.453.577	23	1.284	41	8.569.943.603	38	1.034	33	8.949.292.751	39	3.098	100	22.672.689.931	100
	15.418	20	23.632.359.005	16	30.847	40	61.299.748.307	42	31.717	41	62.527.815.735	42	77.982	100	147.459.923.047	100

	KÖY				Diğer Yöreler*				Türkiye Toplamı			
	Belge sayısı	%	Yatırım Tutarı (TL)	%	Belge sayısı	%	Yatırım Tutarı (TL)	%	Belge sayısı	%	Yatırım Tutarı (TL)	%
2007	745	31	8.445.605.890	32	1.621	69	17.887.958.409	68	2.366	100	26.333.564.229	100
2008	591	24	6.538.585.389	23	1.857	76	21.690.567.452	77	2.448	100	28.229.152.841	100
Toplam	16.754	20	38.616.550.284	19	66.042	80	163.406.089.903	81	82.796	100	202.022.640.117	100

*28.08.2006 tarih ve 2006/10921 sayılı Karar ile Yatırım Teşvik Belgelerinde "Gelişmiş" ve "Normal" yöre ayrımı kaldırılmıştır.

Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Ek Tablo 9. Kalkınmada Öncelikli Yöreler'e verilen yatırım teşviklerinin yıllar itibariyle sektörel dağılımı (1980-2008)

Yıllar	Tarım		Madencilik		İmalat		Enerji		Hizmetler		Toplam	
	Belge Sayısı	Sabit Yatırım (TL)	Belge Sayısı	Sabit Yatırım (TL)	Belge Sayısı	Sabit Yatırım (TL)	Belge Sayısı	Sabit Yatırım (TL)	Belge Sayısı	Sabit Yatırım (TL)	Belge Sayısı	Sabit Yatırım (TL)
1980	9	364	5	520	45	9.425	0	0	5	466	64	21.203
1981	77	3.802	14	48.587	73	11.011	0	0	162	17.437	326	144.812
1982	35	3.589	7	1.800	28	4.449	0	0	63	21.303	133	41.210
1983	30	2.088	6	33.295	30	53.517	0	0	24	214.016	90	391.966
1984	24	2.627	11	21.005	52	142.826	1	345	52	12.407	140	346.269
1985	21	2.332	30	29.302	97	61.288	2	109.033	114	480.945	264	885.362
1986	14	5.074	36	17.172	190	1.127.726	0	0	157	697.927	397	2.998.651
1987	47	67.626	23	12.241	238	248.845	1	16.646	102	682.484	411	1.373.975
1988	60	39.798	36	34.040	263	1.303.726	2	33.100	76	164.924	437	2.987.066
1989	391	391.363	44	230.608	427	4.268.869	0	0	157	562.383	1.019	10.345.710
1990	1.407	2.699.806	33	355.623	739	21.777.409	1	6.625.798	195	1.207.715	2.375	64.128.330
1991	123	429.785	26	361.327	389	11.557.572	3	96.511	126	2.290.281	667	27.181.882
1992	2	363.342	17	1.307.668	120	19.032.666	1	173.975	40	1.381.575	180	43.137.235
1993	24	8.744.099	51	6.350.321	237	45.213.010	4	974.036	77	6.313.356	393	128.877.050
1994	9	4.678.433	18	1.242.309	122	39.592.863	0	0	30	2.488.268	179	93.515.827
1995	5	722.549	22	5.441.927	487	425.298.919	1	382.813	64	21.280.334	579	884.973.903
1996	10	9.327.608	38	9.511.245	418	268.546.427	7	28.425.269	144	56.710.539	617	688.332.861
1997	21	7.331.080	43	13.420.548	453	309.757.708	5	211.668.378	270	108.698.103	792	1.193.055.094

1998	60	33.349.067	54	31.126.572	535	506.110.072	2	61.870.658	350	287.924.399	1.001	1.552.839.079
1999	43	47.290.817	21	10.005.138	335	297.814.589	8	79.175.752	209	275.854.525	616	1.144.428.306
2000	31	42.131.890	22	10.280.359	384	513.700.887	7	1.705.619.436	247	195.510.138	691	4.738.976.633
2001	20	29.096.053	19	31.657.135	223	511.244.061	15	574.554.326	161	909.796.942	438	3.202.900.948
2002	11	27.171.286	24	40.158.843	234	952.186.514	5	122.331.149	172	508.856.022	446	2.792.552.487
2003	36	114.281.258	30	77.207.571	277	1.265.704.988	6	92.201.717	165	330.486.893	514	3.429.278.953
2004	37	120.521.321	42	149.171.895	412	1.680.082.184	16	412.258.968	290	402.430.834	797	5.126.501.127
2005	31	177.500.355	56	298.744.215	455	2.326.733.171	20	726.857.228	510	826.932.364	1.072	7.886.604.415
2006	30	105.488.875	44	256.638.553	330	2.705.889.456	18	1.016.605.518	358	1.068.831.175	780	9.238.077.509
2007	17	64.807.077	66	263.920.261	442	4.341.205.717	49	2.560.317.642	171	1.234.969.061	745	15.695.471.928
2008	20	96.695.914	81	525.431.601	305	1.841.047.908	68	3.428.651.528	117	623.111.523	591	12.406.766.587
Toplam	2.645	893.149.278	919	1.732.761.681	8.340	18.089.727.803	242	11.028.949.826	4.608	6.867.928.339	16.754	70.357.136.378

Kaynak: HMTUGM, 2009'a dayanarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Ek Tablo 10. Regresyon analizinde kullanılan veri seti

İLLER	BELGE	YATIRIM	ISTIHDAM	GSYIH	KBGSYIH	NUFUSYOG	KAMUYAT	EGITIM	OZELYAT	LOKASYON	PATENT	KREDI
Adana	590	6.643.129	42.815	3.190.487,52	2.339,37	133	73	7,41	48.840.453	1	16	882.292
Adıyaman	103	566.840	6.191	473.001,41	918,24	89	93	4,74	1.172.148	0	0	37.692
Afyon	170	488.605	8.898	767.986,56	1.262,94	57	92	4,77	7.642.740	0	4	110.272
Ağrı	40	102.597	1.911	175.286,45	568,23	46	55	3,05	3.200	0	0	12.435
Aksaray	91	303.920	5.124	272.136,07	965,78	52	74	4,66	734.108	0	5	26.926
Amasya	95	159.341	4.439	359.845,50	1.438,50	64	96	5,83	2.342.982	0	2	77.245
Ankara	1.515	7.396.445	89.157	8.471.366,69	2.751,62	163	426	16,46	132.778.271	0	210	5.310.024
Antalya	770	5.361.738	64.020	2.956.989,31	2.193,15	83	257	11,48	9.376.427	1	24	470.108
Ardahan	13	15.373	1.159	63.591,64	842,39	28	77	3,77	0	0	0	23.307
Artvin	35	1.085.319	2.008	287.629,58	2.136,74	26	2.340	5,78	307.650	1	0	31.698
Aydın	378	1.295.706	21.011	1.565.776,49	2.017,37	121	184	6,79	7.466.142	1	10	144.513
Balıkesir	451	1.574.061	20.682	1.594.429,58	2.005,29	75	249	6,53	14.611.178	1	11	168.097
Bartın	65	306.683	6.297	116.853,02	1.061,01	89	167	4,38	5.014.030	1	2	16.882
Batman	70	200.319	2.885	355.795,45	1.215,72	98	65	4,12	415.838	0	0	16.601
Bayburt	15	40.013	857	58.071,44	1.016,75	26	196	4,43	0	0	2	9.000
Bilecik	197	2.214.173	11.265	535.381,19	2.584,40	45	475	5,13	35.424.871	0	8	30.998
Bingöl	12	50.689	1.015	121.210,48	795,03	31	1.708	4,40	0	0	0	8.493
Bitlis	17	19.457	1.131	144.219,75	645,78	55	56	4,22	0	0	0	14.627
Bolu	328	1.391.196	20.693	698.021,34	4.215,55	33	190	6,23	34.199.976	0	3	44.348
Burdur	64	306.759	2.503	376.172,94	1.951,33	38	99	6,15	964.649	0	2	29.159
Bursa	1.546	19.347.084	107.991	4.601.273,20	2.507,18	204	519	7,06	328.033.948	1	54	808.863
Çanakkale	173	1.703.083	9.840	843.814,65	2.335,28	47	322	6,39	22.697.809	1	6	80.857
Çankırı	89	330.899	7.393	219.716,63	1.136,30	36	46	5,01	4.264.256	0	0	28.501
Corum	195	902.027	13.234	747.880,58	1.653,66	47	388	4,50	5.000.070	0	0	80.041

Denizli	1.012	5.739.326	61.407	1.780.652,42	2.132,85	73	178	6,50	69.998.895	0	7	479.824
Diyarbakır	267	1.556.451	23.183	1.223.428,01	1.313,44	90	333	5,23	433.107	0	4	76.311
Düzce	53	85.588	2.259	313.305,79	1.142,43	122	194	4,63	16.158.553	1	2	43.826
Edirne	160	905.762	9.779	635.871,26	2.402,99	66	193	6,62	3.582.499	1	4	165.129
Elazığ	153	433.220	7.006	584.739,76	1.704,32	67	163	6,69	4.061.410	0	2	43.392
Erzincan	51	117.639	2.715	228.293,83	1.158,36	27	447	5,88	286.937	0	0	33.190
Erzurum	145	442.051	8.900	583.403,84	1.061,29	37	183	5,95	6.073.679	0	5	76.692
Eskişehir	351	3.705.072	21.441	1.512.379,95	2.512,58	51	269	8,55	26.336.548	0	21	201.584
Gaziantep	859	9.295.115	49.322	1.685.810,52	1.592,53	188	159	4,79	40.412.439	0	14	276.258
Giresun	73	221.953	4.531	522.583,61	1.443,17	77	174	5,06	438.934	1	2	1.078.377
Gümüşhane	23	68.025	1.416	123.161,63	1.075,44	29	301	4,59	0	0	0	15.545
Hakkari	11	30.638	330	79.544,07	835,72	33	132	4,72	0	0	0	5.287
Hatay	470	5.845.240	16.609	1.731.118,80	1.756,64	215	73	5,49	7.641.570	1	8	144.787

İLLER	BELGE	YATIRIM	ISTIHDAM	GSYIH	KBGSYIH	NUFUSYOG	KAMUYAT	EGITIM	OZELYAT	LOKASYON	PATENT	KREDI
Iğdır	42	202.797	6.136	88.694,74	854,73	47	464	4,79	0	0	0	22.241
Isparta	159	1.234.272	9.158	557.265,39	1.509,56	62	243	7,43	9.113.029	0	6	54.133
İstanbul	5.742	32.605.227	280.587	23.607.618,04	3.063,37	1.928	222	11,24	634.704.980	1	592	12.807.155
İzmir	1.982	10.289.928	122.171	8.381.585,35	3.214,92	281	272	10,78	241.065.665	1	146	1.805.329
K.Maras	549	8.350.227	38.013	1.099.239,41	1.583,98	70	398	5,26	12.695.722	0	3	108.300
Karabük	90	509.318	8.068	615.212,98	1.587,15	55	77	6,05	33.942.247	0	0	36.736
Karaman	177	681.204	16.256	373.993,80	2.012,29	27	195	5,12	3.374.905	0	0	20.720
Kars	54	152.851	2.347	190.704,67	885,76	32	174	4,67	357.652	0	0	58.277
Kastamonu	118	304.937	10.867	459.144,88	1.781,43	29	329	4,28	1.576.235	1	0	51.404
Kayseri	555	5.671.334	37.978	1.332.039,29	1.806,34	62	80	6,64	48.708.541	0	26	273.733
Kilis	24	56.281	847	189.380,60	1.816,96	80	75	4,90	0	0	0	8.350
Kırıkkale	102	688.951	4.843	576.797,38	2.724,74	85	309	5,33	6.314.875	0	0	37.037

Kırklareli	219	3.421.645	27.592	868.539,35	3.590,11	52	192	6,36	24.896.038	1	5	58.760
Kırşehir	45	130.243	2.676	263.914,60	1.488,03	40	262	5,66	1.532.210	0	3	30.703
Kocaeli	708	6.399.374	46.682	5.035.540,70	6.164,78	334	503	6,67	343.770.281	1	68	943.968
Konya	752	2.837.551	38.138	2.272.248,87	1.554,22	56	119	5,77	32.214.354	0	25	205.986
Kütahya	136	754.232	7.643	831.894,60	1.804,77	55	161	4,46	4.909.823	0	5	72.071
Malatya	229	2.136.833	17.195	907.018,54	1.416,53	72	212	7,06	6.036.073	0	5	94.228
Manisa	422	1.322.378	22.268	3.007.257,75	2.458,58	96	80	4,51	82.093.027	0	30	204.844
Mardin	182	592.052	7.108	565.802,34	983,18	80	17	3,80	5.125.167	0	2	32.265
Mersin	494	2.121.771	23.080	2.948.870,88	2.451,98	107	276	7,64	39.868.891	1	9	351.018
Muğla	599	2.778.527	34.786	1.658.265,53	3.307,65	56	680	9,81	497.662	1	11	137.019
Muş	19	96.426	1.119	164.078,01	578,12	56	288	3,07	1.240	0	0	17.234
Nevşehir	80	326.730	4.292	494.228,25	2.116,92	58	172	5,67	954.421	0	0	40.891
Niğde	78	957.768	5.470	435.323,28	1.781,27	47	132	5,40	7.499.732	0	0	35.961
Ordu	178	461.898	9.785	813.732,76	1.063,96	149	112	4,21	10.982.618	1	4	89.534
Osmaniye	40	61.466	2.266	374.707,41	1.156,55	147	46	6,11	868.494	0	0	29.450
Rize	59	373.218	3.499	460.714,37	1.897,28	93	163	5,19	963.097	1	2	60.217
Sakarya	366	3.355.214	28.457	1.173.629,37	2.108,27	156	134	10,28	50.238.033	1	10	87.867
Samsun	272	718.667	13.441	1.595.304,44	1.679,72	133	305	9,46	8.306.305	1	20	207.248
Siirt	26	81.953	948	216.510,28	1.111,11	48	35	4,52	0	0	0	7.808
Sinop	59	122.397	6.956	224.411,12	1.459,12	39	313	5,03	483.880	1	6	23.672
Sivas	132	571.793	7.409	726.511,84	1.398,57	26	682	5,34	2.385.579	0	4	82.478
Şanlıurfa	249	1.609.889	20.563	1.235.715,95	1.007,68	77	421	3,92	386.704	0	3	73.852
Şırnak	64	201.841	2.647	131.006,25	638,43	49	63	3,70	0	0	0	7.194
Tekirdağ	1.099	14.891.247	111.067	1.455.139,48	2.498,20	99	184	6,60	108.044.658	1	6	114.751
Tokat	118	305.368	6.183	762.138,06	1.370,32	83	40	4,59	1.122.041	0	0	90.231
Trabzon	191	359.169	8.270	970.275,52	1.505,83	209	154	7,43	2.868.603	1	5	124.954
Tunceli	10	12.381	475	61.276,13	1.584,42	13	1.727	6,58	5.125	0	0	12.564

Uşak	157	562.743	8.246	357.179,02	1.435,75	60	64	5,25	5.393.525	0	7	40.242
Van	75	194.949	3.247	450.100,26	859,29	45	104	4,26	1.555.650	0	7	34.456
Yalova	78	751.668	3.771	563.437,89	3.462,72	199	84	7,87	75.805.115	1	0	30.104
Yozgat	129	504.541	9.169	440.628,90	852,12	49	104	4,19	753.433	0	4	65.114
Zonguldak	174	981.818	29.589	947.027,15	2.969,48	186	175	5,64	77.808.338	1	3	82.187

Kaynak: DPT, 2003; HMTUGM, 2009; TBB, 2009; TPE, 2009 ve TÜİK, 2009'a dayanarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Not: Kukla değişken yazar tarafından oluşturulmuştur.